

Elektronička knjiga

Živković, Daniela

Authored book / Autorska knjiga

Publication status / Verzija rada: **Published version / Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)**

Publication year / Godina izdavanja: **2022**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:109226>

Rights / Prava: [Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International/Imenovanje-Nekomercijalno-Bez prerada 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-27**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

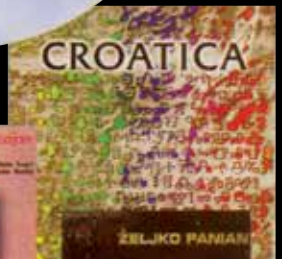
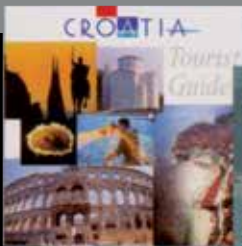
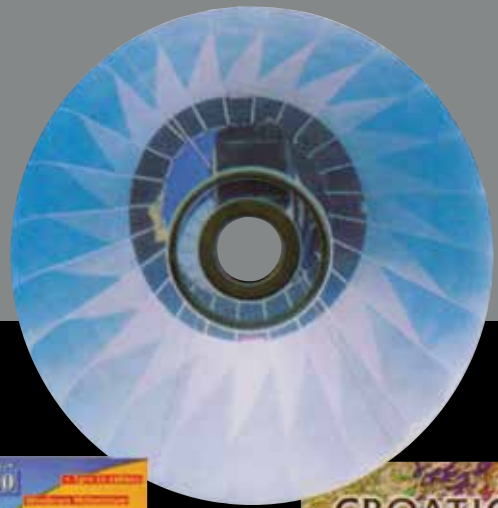
Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

DANIELA ŽIVKOVIĆ

ELEKTRONIČKA KNJIGA

EKONOMSKI leksikon

DANIELA ŽIVKOVIĆ

ELEKTRONIČKA
KNJIGA

ZAGREB
2022.

PRVO ELEKTRONIČKO IZDANJE 2022.
(prema tiskanom izdanju nakladnika Multigraf 2001.)
Verzija 1.1

Uredila
prof. dr. sc. Aleksandra Horvat

Lektura
Branka Budin, prof.

Prijelom teksta
Katarina Belanović

© Daniela Živković 2022.

ISBN 978-953-175-977-9

Djelo Elektronička knjiga Daniele Živković
ustupljeno je pod licencijom Creative Commons Imenovanje-
Nekomercijalno-Bez prerada 4.0 međunarodna.

“Od mnogih svjetova koje čovjeku nije darovala priroda, nego ih je stvorio sam snagom vlastitog duha, svijet knjiga je najveći.”

Hermann Hesse

SADRŽAJ

PREDGOVOR	7
UVOD	9
KNJIGA	15
ISBN	25
Spona između tiskane i elektroničke knjige	25
<i>EAN prugasti kod za knjigu</i>	38
Istraživanje	39
Rezultati	40
<i>Opseg primjene ISBN-a</i>	40
<i>Definicija knjige u pojedinim zemljama</i>	44
Zaključak	46
DEFINICIJA I TEMELJNI POJMOVI ELEKTRONIČKE KNJIGE	49
BIBLIOGRAFSKA KONTROLA	53
BIBLINK	53
CORC	59
ONIX	61
Naznake daljnjeg razvoja	62
OBVEZNI PRIMJERAK	65
Zaključak.....	75
AUTORSKO PRAVO	77
Ugovor o autorskom pravu WIPO-a i Smjernice Europske unije	80
<i>Pravo umnožavanja</i>	80
<i>Pravo priopćavanja javnosti</i>	81
Djela nezaštićena autorskim pravom	82
Korištenje elektroničke knjige u knjižnicama	84
Zaključak	90
DIGITALIZACIJA TISKANIH DJELA	93
Zaključak	100
NAKLADNIŠTVO, KNJIŽNIČARSTVO I KNJIŽARSTVO	101
Zaključak	118

RASPAČAVANJE I ČITANJE	119
Međuknjižnična posudba	124
Ručni čitači	125
TISAK NA ZAHTJEV	127
PROJEKTI VIJEĆA EUROPE	137
Electronic Publishing, Books and Archives	137
New Book Economy	142
New Book Economy BIS	143
New Information Technologies	147
IDENTIFIKACIJSKI SUSTAVI	149
DOI - Digital Object Identifier	149
<i>Kako funkcionira sustav DOI?</i>	151
<i>Primjena sustava DOI</i>	154
URN - Uniform Resource Name	155
<i>Sintaksa sustava URN</i>	155
<i>Primjena sustava URN</i>	156
PURL - Persistent Uniform Resource Locator	158
Neke naznake daljnjeg razvoja	158
ZAŠTITA	161
Zaključak	165
ELEKTRONIČKA KNJIGA U HRVATSKOJ	167
Uvod	167
Tradicionalno nakladništvo u Hrvatskoj	167
Elektroničko nakladništvo u Hrvatskoj	174
Knjižarstvo	192
Knjiga i zakonski propisi u Hrvatskoj	193
Poticajni prijedlog elektroničkog nakladništva u Hrvatskoj	201
ZAKLJUČAK	203
LITERATURA	207
DODATAK	217
POPIS KRATICA	221
KAZALO	223

PREDGOVOR

Nakon punih 500 godina isključive vladavine tiskane knjige, pojava i ubrzani razvoj nove tehnologije posljednjih desetljeća 20. stoljeća omogućavaju izdavanje sadržaja na mediju koji nije isključivo papir. Uprkos toj činjenici, knjiga je ipak sve do kraja 20. stoljeća, slijedeći preporuke Unescoa iz 1985. godine, ostala definirana kao “neperiodična publikacija koja bez korica ima najmanje 49 stranica a objavljena je u određenoj zemlji i dostupna javnosti”. S napretkom tehnike mijenjaju se oblik i oprema knjige te upravo njezino određenje brojem stranica počinje predstavljati poteškoće u poslovanju. Sve se više osjeća potreba za novom definicijom knjige koja će odraziti već nastale promjene u pogledu opsega i medija knjige, ali i naznačiti njezinu budućnost.

Nakladnici i knjižari počinju poslovati tiskanom knjigom putem računala već šezdesetih godina dvadesetog stoljeća. U samom početku uvođenja nove tehnologije u sektor knjige ukazala se prilika da se stvori jedinstvena identifikacijska oznaka, kojom će nakladnici označavati svoje knjige, a koristit će nakladnicima, knjižarima i knjižničarima da bi racionalizirali svoje poslovanje. Tako je 1969. godine uveden Međunarodni standardni knjižni broj (ISBN) kao identifikacijska oznaka tiskane knjige. Prvih godina postojanja sustava objavljuju se knjige isključivo u tiskanom obliku pa one nose ISBN. No, objavljivanjem sadržaja na mediju koji nije papir ISBN se pokazao vrlo praktičnom identifikacijskom oznakom pa se sve manje oslanjao na opće prihvaćenu definiciju knjige. Višegodišnji rad u okviru sustava ISBN i kontinuirano širenje primjene knjižne identifikacijske oznake ISBN na razne oblike knjige u svakodnevnoj praksi potaknuo me da pristupim reviziji postojeće definicije knjige. Kako bih ustanovila današnje shvaćanje pojma knjige u svijetu, provela sam istraživanje koje je uključilo četrdeset zemalja na četiri kontinenta. Danas sustav ISBN identificira nakladnike i njihove knjige u 159 zemalja širom svijeta, te sam ga upravo zbog njegove raširenosti i sustavne primjene tijekom tri desetljeća odabrala kao jedan od parametara u istraživanju pojma knjige. Rezultati ovog mog rada sadržani su u doktorskom radu *Suvremeni oblici knjige: doprinos znanosti o knjizi* obranjenom na Katedri za bibliotekarstvo Odsjeka za informacijske znanosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu u prosincu 2000. godine.

Elektroničko se nakladništvo razvija već punih dvanaest godina. Ipak, na tržištu knjiga bez sumnje dominira tiskana knjiga, a tek se posljednje dvije godi-

ne javlja elektronička. Stoga sam pažnju posvetila položaju koji je tiskana knjiga dosada stekla. Pojava elektroničke knjige izazvala je u sektoru knjige velike promjene. U ovoj sam knjizi dala definiciju elektroničke knjige: "Elektronička knjiga je jedna ili više računalnih datoteka omeđenog sadržaja, koje su dostupne javnosti na mreži (mrežna knjiga) ili u materijalnom obliku (na CD-ROM-u, disketi). Uz tekst može donositi sliku i zvuk kao i veze sa srodnim mrežnim stranicama te program za izmjene i dopune." Ukazala sam na promjene koje su njezina pojava i razvoj izazvali u sektoru knjige a uključuju prvenstveno suradnju knjižničara, nakladnika i knjižara, ali i pravnika i informatičara. Područja njihove suradnje su: bibliografska kontrola i uz nju vezan obvezni primjerak elektroničke knjige, zatim autorsko pravo, identifikacijske oznake, digitalizacija tiskanih djela, raspačavanje i čitanje elektroničke knjige, projekti Vijeća Europe vezani uz elektroničku knjigu i tehnička zaštita elektroničke knjige.

Pojavom digitalnog medija neki su pojmovi u sektoru knjige doživjeli dopunu ili izmjenu u odnosu na tiskanu knjigu. Dijelom se radi o posve novim pojmovima, koji u nedavnoj prošlosti nisu postojali u hrvatskom jeziku te predstavljaju izazov u stvaranju knjižničarskog nazivlja.

Pri pisanju ove knjige bili su mi dragocjeni savjeti prof. dr. sc. Aleksandre Horvat na kojima joj od srca zahvaljujem.

Prateći razvitak elektroničkog nakladništva u svijetu smatrala sam posebno vrijednim ispitati pojavu elektroničkih oblika knjige u Hrvatskoj. Stoga sam u svoje istraživanje uključila 1000 nakladnika u Hrvatskoj. Ovom prilikom zahvaljujem Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici što mi je omogućila da u ovoj publikaciji objavim numeričke podatke o hrvatskom nakladništvu, koje sam prikupila tijekom osmogodišnjeg rada u Hrvatskom uredu za ISBN. Za ilustraciju razvoja elektroničkog nakladništva u Hrvatskoj odabrala sam većinom prve knjige objavljene u pojedinim tematskim područjima.

Cilj sviju struka vezanih uz knjigu jest da se za elektroničku knjigu stvore povoljni uvjeti kakvi već godinama u manjoj ili većoj mjeri postoje za tiskanu. Sigurno je da je definicija knjige koja će donekle predvidjeti i daljnji razvoj knjige, preduvjet za postizanje tog cilja.

Zato bi ovaj pionirski rad na postavljanju suvremene definicije knjige, posebno elektroničke, trebao pomoći da elektronička knjiga zauzme svoje mjesto u nacionalnoj kulturnoj politici i pospješi razvoj cjelokupnog informacijskog društva.

Dr. sc. Daniela Živković

U Zagrebu, svibnja 2001.

UVOD

Danas, pet stoljeća od izuma tiskarskog stroja raspravlja se o statusu knjige više no ikada. Čini se da je pojava nove informacijske tehnologije dovela u pitanje postojanost knjige. Duhovi su uznemireni, no nije li to svijet već jednom slušao u doba Gutenberga? Što su knjizi proricali njegovi suvremenici?

Zasigurno je bilo mnogo oduševljenih pristalica. A oni drugi? Za njih je zvuk tiskarskog stroja razarao kulturu samostanskog skriptorija punu odricanja i kontemplacije.¹ No, bibliotekari isto tako znaju da su na kraju opsežnih kodeksa često ostale zapisane i kletve ponekog, nama nepoznatog, ali očajnog pisara!

U Europi je u vrijeme izlaska iz tiska Gutenbergove Biblije bio velik broj profesionalnih prepisivača, koji su postupno ostajali bez posla. Sigurno je da je tiskana knjiga svojom jeftinoćom i masovnom pojavom doprinijela da ručno prepisivanje postane suvišnim. No, ona nije odmah uspjela zamijeniti ili istisnuti rukopisnu knjigu. Bogati bibliofili zaslužni su za preživljavanje rukopisnog oblika knjige u vrijeme pojave tiskane riječi. Naručivali su luksuzne i lijepo opremljene, rukom pisane knjige. U svojim memoarima piše Vespasian da Basticci, agent talijanskog bibliofila vojvode Federica da Montefeltro, da su oko 1490. u knjižnici vojvode "sve knjige bile odlične i pisane perom; da se tamo i nalazila koja tiskana knjiga bila bi posramljena u tom društvu."² To nije značilo da su bibliofili prema novoj tehnici imali neke predrasude. Novija istraživanja pokazala su da je i vojvoda Federico posjedovao tiskane knjige.³ Jedan je od razloga da se prepisivalo iz tiskanih knjiga bio i taj da su ove bile dostupne u većem broju primjeraka nego pisane. Osim toga često su prepisivana samo pojedina djela otisnuta unutar većih cjelina. Drugi je pak razlog bio to što je prepisivanje bio jedini način da se sakupe tekstovi na određenu temu ili da ih se ima u vlastitoj knjižnici i kada oni nisu bili dostupni na tržištu knjiga.⁴ "Potražnja za knjigom, ne toliko za onom

¹ O'Donnell, J. *The pragmatics of the new: Trithemius, McLuhan, Cassiodorus.* // *The future of the book.* Berkeley; Los Angeles: University of California Press, 1996. Str. 45.

² Steinberg, S. H. *Five hundred years of printing.* Harmondsworth : Penguin Press, 1955. Str. 44.

³ Stipčević, A. *Povijest knjige.* Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1985. Str. 242.

⁴ Derolez, A. *The copying of printed books for humanistic bibliophiles in the fifteenth century.* // *From script to book: a symposium / edited by Hans Bekker-Nielsen [et al.].* Odense : University Press, 1986. Str. 140-160.

luksuznom, nego onom potrebnom učenjaku, književniku, studentu na sveučilištu ili pak trgovcu, liječniku, pa i domaćici, kao i svim koji su u gradovima naučili čitati i pisati, bila je toliko velika da je broj neprofesionalnih pisara, koji su za svoje potrebe prepisivali neku knjigu silno porastao. [...] Ipak, već nakon dvatri desetljeća nakon Gutenbergove Biblije broj pisara koji su živjeli od svog zanata počeo je naglo opadati.⁵ Gutenbergovi suvremenici s oduševljenjem su dočekali i širili njegovo otkriće želeći iskoristiti njegove prednosti. "Kao rijetko koje otkriće u povijesti čovječanstva Gutenbergovo je naišlo na svesrdnu pomoć i blagonaklonost jer su u to vrijeme svi bili svjesni značenja tog otkrića. Zato i nailazimo u prvim desetljećima razvoja tiskarstva često napisanu misao da je ono otkriće Božje, nadnaravno poslano ljudima s Neba za njihovu dobrobit".⁶

No, bilo je i različitih prigovora tiskanju knjiga. Talijanski znanstvenik Niccola Perotti molio je 1471. godine papu da uvede prethodnu cenzuru, kako bi se osiguralo da djela budu pažljivo priređena za tisak. Bio je to najstariji poznati zahtjev za uvođenje cenzure kao nadzora nad izdavanjem knjiga. Povod spomenutoj molbi bila su nemarno opremljena izdanja klasika, koja je u Rimu objavljivao Andrea de Bussi. No, papa je molbu odbio, a de Bussi je kasnije postao bibliotekar u Vatikanu. Bilo je i savjesnog pripremanja knjiga za tisak o čemu svjedoči korespondencija ugledne nakladničke kuće Amerbach iz Basela. Iz ove je vidljivo da su tekstovi za tisak pomno priređivani i izrađivani u većem broju primjeraka prije konačnog objavljivanja.⁷

Mudri su ljudi već tada predviđali da će se povećanim brojem knjiga širiti različita pa i neprihvaćena mišljenja. Mnogi su upravo u činjenici da je istovjetan tekst otisnut i raspačan u velikom broju primjeraka vidjeli njegovu snagu.⁸ Godine 1479. zabilježena je prva intervencija samog rimskog pape protiv nepoželjnih tiskanih knjiga, koji je ovlastio sveučilište u Kölnu da može poduzimati sankcije protiv tiskara i kupaca heretičkih knjiga.⁹ U to vrijeme najistaknutiji kritičar tiskarske tehnike bio je opat Johann Tritheim iz benediktinskog reda u Spanheimu u blizini Mainza. Kritizirao je papir kao slab materijal u odnosu na kožu i hvalio preciznost kojom su izrađivani rukopisi za razliku od tiskanih knjiga. Isticao je da su pisari više poštivali pravopis i ostale osobine knjige od tiskara. Zanimljivi

⁵ Stipčević, A. Povijest knjige, str. 287-288.

⁶ ibidem, str. 284.

⁷ Prema O'Donnell, J. The pragmatics of the new, str. 57, bilješka 24.

⁸ Giesecke, M. Der Buchdruck in der friihen Neuzeit. 1. Auf!. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1991. Str. 169-175.

⁹ Stipčević, A. Povijest knjige, str. 285.

vo je da je on kasnije, 1515. godine, u kronici svojeg samostana ipak hvalio tiskarsku tehniku.¹⁰

Činjenica je da Trittheimove primjedbe ipak stoje. Spomenimo samo da pogrešku učinjenu u tekstu i otisnutu u većem broju primjeraka nije bilo moguće kolacionirati i ispravljati pojedine primjerke knjige. No, to ipak nije omelo tiskarsku tehniku u razvitku na njezinom putu k potpunom uspjehu.

Za to postoje dva objašnjenja.

“Prvi razlog, koji iako točan, nije bio odlučujući da ljudi, iako skloni idealiziranju savršeno izrađene knjige, ipak toleriraju pogreške u maloj količini. Vrijednost knjige nije ozbiljno umanjena pogreškama; i zaista, kad bi tako bilo, rukopisna bi knjiga bila nepodnošljiva. A osim toga čitatelji su se do 15. stoljeća ionako navikli odgonetavati nesavršeno pisane knjige.

Drugi, znatno važniji razlog bio je da je tiskana knjiga omogućila tako širok sustav komunikacije, brz i moćan. Postala je takav izvor bogatstva da su se nedostaci sustava mogli ukloniti, kad god bi se ukazala potreba. Dok je ispravljanje teksta u skriptoriju bilo naporno i predstavljalo gubitak, tiskaru je ono bilo ekonomski isplativo.”¹¹

U novije se vrijeme smatra da je u 15. stoljeću tiskano ukupno 30.000 do 35.000 različitih izdanja, a procjenjuje se da je broj ukupnih primjeraka, koji su Europom ubrzali prijenos informacija, mogao biti od 15 do 20 milijuna knjiga.¹² Zahvaljujući jeftinoći, pouzdanosti i masovnosti knjige širila se pismenost, afirmirali su se narodni jezici kao jezici književnosti i znanosti. Znanstvene se spoznaje počinju objavljivati u referentnim djelima. Tiskarstvo i nakladništvo doživljavaju od 16. do 18. stoljeća svoj procvat.

Koliko god tako izgledalo, tiskana knjiga koja ima svojeg autora, vlasnika i stiže do čitatelja knjižarskom mrežom, ne može se ipak smatrati direktnom posljedicom tehnološkog razvoja, već odrazom kulturnog ideala koji se u zapadnoj civilizaciji počeo izgrađivati u doba renesanse.

Izum tiska je zasigurno ubrzao razvoj i razmjenu pisane riječi, ali nema dokaza direktne veze između pojave tiskarskog stroja i same ideje o individualnom autoru kao izvoru znanja i istine. Autorizirana knjiga kao izraz kulturnog ideala nije bila sama po sebi razumljiva čak ni velikim prosvjetiteljima i zagovornicima ljudskog napretka.

Pojam autorstva mogao bi se više vezati uz političke i kulturne promjene u doba renesanse i apsolutističkih vladavina koje su slijedile, a u čije se vrijeme raz-

¹⁰ Trithemius, J. *De laude scriptorum tractatus*. Mayenee : Pierre de Friedberg, [iza 1492.].

¹¹ O'Donnell, J. *The pragmatics of the new*, str. 44.

¹² Stipčević, A. *Povijest knjige*, str. 289.

vija ideja o individualnoj odgovornosti. Renesansa je doduše razvila filozofiju o čovjeku kao stvaraocu i tako doprinijela porastu društvenog ugleda umjetnika i intelektualca, ali pojam autorstva ipak ulazi u zakonodavstvo zapadne Europe tek u 18. stoljeću - tako u Engleskoj 1710., Francuskoj 1793. i Pruskoj 1794. godine.¹³

Povjesničari knjige iznenađeni su sličnošću današnjih razmišljanja o sudbini knjige s onima francuskih filozofa u doba prosvjetiteljstva. John Locke izražavao je sumnje o knjizi kao izvoru znanja. Vidio je pravu opasnost u iluziji da su knjige spremnice znanja. Njih se treba smatrati samo mehanizmima prijenosa, osloncem između pošiljaoca i primaoca, više nego spremištem ili spremnicom fiksirane istine.¹⁴ Davno prije pojave elektroničkog nakladništva dio prosvjetitelja osudio je knjige kao zastario i manjkav oblik kulture. Francuski prosvjetitelj Condorcet vjerovao je da znanje ne može biti ograničeno između korica knjiga niti imati vlasnika. Smatrao je da su za širenje znanja najbolji neograničeni anonimni tekstovi koji kruže među građanima. On je predlagao takvu reformu nakladništva koje bi pogodovalo posve slobodnom i neograničenom protoku informacija, što je zapravo nalikovalo mehaničkoj verziji Interneta.¹⁵

“Zapanjujuća je sličnost između elektroničkog teksta i oblika tekstualnosti kojima se eksperimentiralo u periodici 18. stoljeća: poigravanje formatom, povezivanje glazbe, slike i teksta, pridavanje veće važnosti uredniku nego autoru, poimanje teksta kao oglasne ploče ili alternativno kao transparentne mreže za razmjenu pisama. Osamnaesto je stoljeće također bilo svjedokom pokusa u području mikrotehnologije kao načina kojim se moć publikacije stavlja u ruke pojedinog građanina. Godine 1789. Condorcet je maštao o primjeni ovih novih tehnologija i oblika tekstualnosti da bi, kao što je rekao, “povezao cijelu Francusku u dijalog sa samom sobom.” I zaista, on je postao glavno lice u stvaranju skupine nakladnika multimedija, koja je eksperimentirala svim takvim načinima izdavanja i raspačavanja”.¹⁶ Revolucionari kao Condorcet zastupali su slobodu tiska, što je prije svega značilo ukidanje prethodne cenzure, ali i privilegija koje je vladajuća klasa imala na knjigu. To je ukinulo cjelokupan knjiški i književni sustav starog režima u Francuskoj, a dosezi ljudskog uma bili su izručeni slobodnom tržištu. No to je omogućilo zlorabljenje Condorcetovih naprednih ali utopističkih prosvjetiteljskih zamisli o širenju informacija. Tako ondašnji tisak donosi teksto-

¹³ Hesse, C. Books in time. // The future of the book. Berkeley; Los Angeles : University of California Press, 1996. Str. 22-23.

¹⁴ ibidem, str. 23.

¹⁵ ibidem, str. 23-24.

¹⁶ ibidem, str. 24.

ve zabavnog ali i nepristojnog karaktera. Budući da je svatko mogao slobodno umnažati i prodavati djela velikih prosvjetitelja, ona su brzo nestala s tržišta. Ubrzo se pokazalo da se u svijet tiska nužno moraju uvesti pravila, jer kulturna politika po načelu *laissez-faire* nije štitila autora i nakladnika te je onemogućila izdavanje knjiga. Prvih godina francuske revolucije Condorcet je iskusio nasilje u području kulture, što ga je navelo da se 1793. godine založi za uvođenje reda u kulturu, koji se temeljio na "civilizaciji knjige". Autorima je priznato "ograničeno vlasničko pravo", a u nakladničkoj industriji ukinut je korporativni monopol. Nakladništvo je tako ponovno utemeljeno, ovog puta na principima tržišne ekonomije. Ove su mjere osigurale dominaciju knjige u odnosu na ostale oblike tekstova, koja je u vrijeme revolucije bila ozbiljno ugrožena. Za razliku od novina i brošura, knjiga je kao oblik tiska donosila razmišljanja i osvrte na događaje, a njezin je autor bio zakonski odgovoran za tekst.¹⁷ No, vlasnička prava autora u 18. stoljeću bila su ipak ograničena, jer su zakoni priznavali "pravo javnosti" na djelo nakon isteka određenog broja godina po smrti autora, te je ono prelazilo u zakonom nezaštićena djela. Nakon tog razdoblja nasljednici i nakladnici imali su samo pravo na određeno izdanje nekog djela. Tako posljednjih stoljeća izvor dobiti u nakladničkoj industriji nije bilo vlasničko pravo na tekst autora, već na određeno izdanje, tj. format, uvod, bilješke, ilustracije, elementi koji danas u digitalnom svijetu dobivaju na važnosti.

Pojam "zakonom nezaštićenog djela" zadržao je do današnjeg dana element Condorcetovog ideala univerzalnog pristupa zajedničkom pisanom nasljeđu. Pojam moderne "civilizacije knjige" proizašao je iz demokratskih revolucija 18. stoljeća, a predstavlja kompromis između prava i odgovornosti individualnog autora, demokratskog pristupa znanju i vjere u zakone slobodnog tržišnog natjecanja.

"Foucault, nažalost, ne govori o pitanju koje suvremeni teoretičari kataloga neprestano postavljaju: hoće li se značenje pojmova tekst i autor promijeniti danas, kad strojno čitljivi tekstovi zamjenjuju knjigu? Zacijelo je danas tehnički puno lakše nego dosad promijeniti tekst, razložiti ga, skratiti ili nadopuniti. No, pitanje zacijelo treba drugačije oblikovati: da li se društvo može ili da li se želi odreći odgovornosti za tekst? Ustrojstvo današnjeg kataloga počiva na kategori-

¹⁷ Hesse, C. Books in time, str. 27. Kasniji su konzervativniji režimi u Francuskoj favorizirali knjigu u odnosu na novine i brošure. Tako između 1800. i 1880. godine publikacije opsega knjige u Francuskoj nisu bile podvrgnute prethodnoj cenzuri. Filozof Benjamin Constant vjerovao je da je to bilo zato što dulji tekstovi zahtijevaju više vremena i razmišljanja za pisanje, nabava je skuplja, a pri čitanju je potrebna veća pažnja. Stoga ne mogu izazvati reakciju masa kao na brzinu pisani tekstovi u novinama i brošurama koji se nabave za malo novca. Vidi Constant, Benjamin. De la liberté des brochures, des pamphlets et des journaux. Paris, 1814.

jama djela i autora; samo ako se one budu mijenjale, morat će se mijenjati i katalog.”¹⁸

“Oblik tekstovne destabilizacije i eksperimentiranja koje je očito omogućila pojava nove tehnologije - hipertekst, elektronička oglasna ploča, Internet, itd. - u manjoj su mjeri posljedica samih novih medija a u većoj procesa određivanja odgovarajućih i željenih oblika njihove institucionalizacije. Zaista, mogu teoretizirati da je vrsta eksperimentiranja, kojeg smo danas svjedoci na elektroničkim publikacijama, u većoj mjeri simptom nedovoljno ili još više, u odnosu na tisak, nereguliranog medija komuniciranja, koji se razvio usporedo ili izvan okvira sadašnjih propisa, nego što je posljedica tehnoloških mogućnosti koje donosi sama digitalizacija.”¹⁹

U elektroničko doba javlja se bojazan da će djela već danas na neki način izgubiti svoj identitet. Strahuje se da će pisano kulturno nasljeđe biti nedostupno i za buduće generacije zagubljeno, poremete li se ustaljeni kodeksi ponašanja u svijetu knjige, definirani pravnim propisima i pravilima tržišne ekonomije koji omogućuju da pisana riječ bude dostupna svima i na opće dobro. Zapravo valja sačuvati ideal općeg dobra koji je zastupljen u temeljnoj funkciji javnih ustanova kao što su knjižnice.

Pred cjelokupnim društvom stoji, dakle, odluka hoće li regulative vezane uz tiskanu knjigu nastojati primijeniti na digitalni medij, da bi se za budućnost osigurao kontinuitet razvoja ljudske pismenosti i kulturnih vrijednosti. Mnogo teže od donošenja same odluke je pronaći način kako to ostvariti na opće zadovoljstvo svijetu od autora do čitatelja.

No, ne bi bilo dobro pravila tiskanog medija prenositi direktno u digitalni svijet. Izazov novog medija leži upravo u tome da se iskoriste njegove prednosti. Mi možemo povećati dostupnost i pretraživost publikacija prkoseći ograničenjima vremena i prostora. U svakoj od spomenutih prednosti nalazi se splet etičkih i zakonskih pitanja. Postižući to, upravo knjižničari stvaraju zanimljive konfliktne situacije ili napetosti između proizvođača informacija, njihovih očekivanja u pogledu zarade i svojih mogućnosti da zajednici pruže sve veći broj podataka bez ograničenja vremena i prostora.

¹⁸ Horvat, A. Knjižnični katalog i autorstvo. Rijeka: Naklada Benja, 1995. Str. 108.

¹⁹ Hesse, C. Books in time, str. 28.

KNJIGA

“Prava europska kultura započela je onda kada su prvi put u obliku knjige objavljena Homerova djela, koja su postojala već otprilike 300 godina, ali su ih u cijelosti poznavali samo profesionalni recitatori, homeridi, homerski rapsodi. Oko 550. godine prije Krista Homerovi su epovi prikupljeni, zapisani i prvi put objavljeni u obliku knjige, i to po državnom nalogu. To se dogodilo u Ateni na poticaj atenskog vladara, tiranina Pizistrata. Po svom glavnom zanimanju Pizistrat je bio vladar Atene - zadaća nadasve teška i puna briga. U slobodno vrijeme bio je zacijelo prvi europski nakladnik: osnivač i direktor poduzeća koje je odgovaralo, ako smijem biti zajedljiv, recimo, našoj Saveznoj nakladi ili možda (kako je Atena bila grad-država) Nakladi za mladež i puk. Tortka nije nadživjela svog utemeljitelja. Ali kulturne posljedice bile su i još uvijek su neprocjenjive. U Ateni je nastalo prvo europsko tržište knjiga. Svatko je u Ateni čitao Homera. Bila je to proa početnica i biblija Europe. Slijedili su Heziod, Pindar, Eshil i drugi pjesnici. Atena je naučila čitati i pisati. I Atena je postala demokracija.”²⁰

Ove filozofske misli o važnosti umnožene rukopisne knjige jasno naznačuju društvene i političke okvire koji će mnogo kasnije biti vezani uz pojavu i razvoj tiskane knjige. Mogućnost masovne proizvodnje knjige tehnikom tiska i njezino raspačavanje trgovačkom mrežom stvorili su od knjige pravo gospodarsko dobro kulturnog i obrazovnog karaktera.

Sektor knjige sastoji se od segmenata kao što su: književno stvaralaštvo, prevođenje, ilustriranje, nakladništvo, tiskanje i proizvodnja knjige, raspačavanje i marketing, prodaja knjige, čitanje i konačno knjižnice. Uspjeh pojedinog segmenta ovisi o funkcioniranju ostalih pa zbog te činjenice često izostaje uspjeh aktivnosti koje imaju za cilj razvoj knjige. Dvojaka funkcija knjige kao kulturnog i gospodarskog dobra zahtijeva složen pristup knjizi. Politika prema knjizi ili bolje rečeno za knjigu sastavni je dio kulturnih politika pojedinih naroda. Osnovni cilj

²⁰ Popper, K. R. U potrazi za boljim svijetom: predavanja i napisi iz trideset godina. Zagreb: Kruzak, 1997. Str. 110-111. Predavanje održano u studenom 1982. u bečkom Hofburgu na svečanosti povodom Tjedna knjige.

nacionalne politike za knjigu jest da knjiga postane svima što dostupnija. Sastoji se u poticanju književnog stvaralaštva, prihvaćanju i provođenju zakonskih propisa vezanih uz zaštitu autorskih prava, poticanju nakladništva kreditima i administrativnim putem, poticanju raspačavanja knjige u zemlji i inozemstvu, izgradnji mreže knjižnica, izradi pomagala za nacionalnu bibliografsku kontrolu (ISBN, obvezni primjerak, itd.), uvođenju novih metoda opismenjavanja te poučavanju novim vještinama u sektoru knjige.²¹

Dvojaku ulogu tiskane knjige prepoznale su mnoge zemlje te nastoje odgovarajućim zakonskim propisima stvoriti povoljne uvjete za knjigu. U oblikovanju politike prema knjizi sudjeluje više struka iz privatnog sektora kao i niz državnih tijela. Zakon o autorskom pravu predstavlja temelj nakladništva i politike prema knjizi. Osim tog zakona politiku prema knjizi određuju svi zakoni koji se odnose na knjigu uključujući zakon o knjižnicama i propise o obveznom primjerku. Ona uključuje i regulativu o udžbenicima, njihovu nabavu i financiranje. Važne su i aktivnosti kojima se stječe čitalačka publika. Za knjigu je vrlo važan način suradnje između privatnog i državnog sektora, budući da čimbenici, odnosno, osnovne struke vezane uz knjigu pripadaju jednom i drugom sektoru. Od neprocjenjive su pomoći međunarodni sporazumi i njihovo provođenje na nacionalnoj razini. Važnu ulogu imaju fiskalna politika i norme općih zakona koji se odnose na nakladničku industriju.

U današnje se vrijeme zakonodavna tijela pojedinih država ne miješaju u stručna pitanja u sektoru knjige ili to barem čine nešto manje nego ranije.²² U nekim zemljama istočne Europe u pripremi je zakon o izdavačkoj djelatnosti. U Hrvatskoj je npr. još uvijek na snazi Zakon o izdavačkoj djelatnosti iz 1983. godine.²³ Načelno se smatra da sveobuhvatni zakoni o nakladništvu ne doprinose razvoju nakladništva i knjižarstva. Nacionalna politika prema knjizi treba se stvarati u dogovoru s pojedinim segmentima u sektoru knjige. Činjenica je da pojedina zemlja pri stvaranju nacionalne politike mora imati viziju razvoja vlastite kulture kao i razvoja same zemlje. Važno je naći pravi omjer i način djelovanja privatnog i društvenog sektora u području knjige. U oblikovanju politike prema knjizi sudjeluju državne ustanove kao što su: ministarstvo kulture, ministarstvo prosvjete i športa, ministarstvo informiranja, ministarstvo znanosti, nacionalni ured za zaštitu autorskih prava, ministarstvo financija ili središnja banka, zatim

21 Corral, M. d. The role of Unesco in defining the book chain and its regulative framework. // Legislation for the book world. Strasbourg: Council of Europe, 1997. Str. 25.

22 Schmidt-Braul, L-E. Book world policy: the need to develop policies and legislation for the book. // Legislation for the book world, str. 255.

23 Zakon o izdavačkoj djelatnosti. / Narodne novine 28(1983).

ministarstvo odgovorno za razvoj industrije, uprava za carine i poreze, pošta i drugi. Politička odluka da se podrži nakladništvo treba biti formulirana u zakonskom dokumentu koji obvezuje. Nacrt takvog dokumenta koji obvezuje donio je Unesco pod nazivom *Book Act* i može predstavljati temelj svake nacionalne politike prema knjizi.

“Dobro je nakladništvo osnova nacionalnog razvoja” ustanovio je Unesco u čl. 4, *Povelje o knjizi*.²⁴ Nacionalne politike prema knjizi danas se oslanjaju na zakonske propise kojima je cilj stvoriti povoljno okruženje prvenstveno za tiskanu knjigu, a donošeni su tijekom posljednjih desetljeća.

Među zakonima koji reguliraju tradicionalno nakladništvo osnovni je zakon o autorskom pravu. Njime se regulira odnos između autora i nakladnika što uključuje i trgovinu knjigom. Za razvitak autorskog prava u prvoj polovici 20. stoljeća značajno je sve veće priznavanje autorskih moralnih prava. Zahvaljujući nastojanju Unescoa potpisana je na Diplomatskoj konferenciji u Ženevi 6. 9. 1952. godine Univerzalna konvencija o autorskom pravu, kako bi se osigurao minimum međunarodne zaštite autorskih djela u državama kojima odredbe Bernske konvencije nisu bile prihvatljive.²⁵ Ostala pitanja u nakladništvu i knjižarstvu pokrivaju zakoni, naputci i pravilnici vladinih ustanova. Unatoč dvojne funkcije knjige, zakonodavstvo tretira nakladništvo kao trgovačku djelatnost. Nakladništvo je regulirano trgovačkim i građanskim pravom. Porezi se javljaju u industrijskom svijetu već početkom 20. stoljeća. No pojedine nacionalne politike prema knjizi uvažavaju specifičnost knjige i dozvoljavaju izuzetke kad se radi o knjizi. To je npr. smanjena stopa poreza na dodanu vrijednost ili smanjena poštanska pristojba. Sukladno preporukama Konvencije Svjetske poštanske udruge, knjiga se smatra osnovnom tiskanicom, te je poštarina niža nego za ostale pismovne pošiljke.

Danas se u većini zemalja primjenjuje snižena stopa poreza prometa na dodanu vrijednost za tiskarske proizvode koji uključuju tiskanu knjigu. Švedska je, postavši član Europske unije, smanjila porez na dodanu vrijednost na knjige s 25% na 12%. U Hrvatskoj se primjenjuje nulta stopa poreza na dodanu vrijednost za tiskanu knjigu. Iako u svijetu postoji zahtjev nakladnika da se za njih uvede posebna stopa poreza na dohodak, to gotovo nijedna zemlja nije uspjela provesti.

Sporazumi o stalnoj cijeni knjige u nekim zemljama su ukinuti (npr. Velika Britanija i Švedska), u drugima su cijene podložne dogovorima u sektoru knjige, a u trećima su pak zakonski regulirane.²⁶ Dogovori oko cijene knjige podržava-

²⁴ Charter of the book. Paris : Unesco, 1972.

²⁵ Henneberg, I. Autorsko pravo. Zagreb : Informator, 1996. Str. 17.

ju njezinu dvojaku funkciju i zaštićuju knjižarstvo. Neki pak smatraju da takva mjera onemogućuje konkurenciju.

Različite međunarodne organizacije brinu se za knjigu kao kulturno i gospodarsko dobro i pomažu pojedinim zemljama u oblikovanju njihove kulturne politike. Jedna od ključnih je već spomenuti Unesco, organizacija koja od 1950. godine u svijetu, opustošenom Drugim svjetskim ratom, nastoji poboljšati položaj knjige. Otada se zalaže za širenje i razvoj knjige, slobodan protok i pristup informacijama te svojim djelovanjima potiče suradnju u tom smislu. Generalna skupština Unescoa je već na svojoj trećoj sjednici održanoj u Bejrutu 10. prosinca 1948. donijela *Sporazum o olakšicama za međunarodni promet vizualne i zvučne građe*.²⁷ Zatim je na svojoj petoj sjednici održanoj 17. lipnja 1950. godine u Firenci donijela *Sporazum o uvozu predmeta prosvjetnog, znanstvenog i kulturnog karaktera*.²⁸ Cilj ovog sporazuma je "slobodna razmjena ideja i znanja [...] širenje različitih oblika kroz koje se izražavaju civilizacije [...] uzajamno razumijevanje među narodima", a što se obavlja "uglavnom "pomoću knjiga, publikacija i predmeta prosvjetnoga, znanstvenog ili kulturnog karaktera". Sporazum određuje da su neki predmeti kulturnog karaktera oslobođeni carine i ostalih carinskih pristojbi bezuvjetno, a drugi pod uvjetom da ih koriste određene osobe ili da se koriste za određenu namjenu. Prilog A Sporazuma i Protokola odnosi se na uvoz knjiga, publikacija i dokumenata. Na prvom mjestu navedene su tiskane knjige, a nešto kasnije knjige i dokumenti nastali umnožavanjem drugačijim od tiskanja.²⁹ Kako je knjiga proizvod, za koji je u Sporazumu istaknuto da obavlja osnovnu i najvažniju ulogu u procesu širenja ideja i protoka misli među narodima, prilikom uvoza knjiga, publikacija i dokumenata kulturnog i prosvjetnog karaktera postupak i način ostvarivanja oslobađanja od carine pojednostavljen je u odnosu na postupak prilikom uvoza drugih proizvoda navedenih u Sporazumu i Protokolu. Za oslobađanje knjige od carine nije potrebna suglasnost resornih ministarstava već carinarnica pregledom utvrđuje da se radi o predmetima iz Priloga A i u obliku zabilješke na uvoznoj deklaraciji donosi odluku o oslobađanju od carine pozivajući se na Prilog A Sporazuma, odnosno Protokola. U Prilogu A Protokola³⁰ spo-

²⁶ Stalna cijena knjige (engl. fixed retail price; njem. fester Ladenpreis) uvriježena je npr u Njemačkoj još od 19. stoljeća. Cijenu knjige određuje nakladnik, te je ne smije povećati bez zakonskog dopuštenja.

²⁷ Agreement for facilitating the international circulation of visual and auditory materials of an educational, scientific and cultural character adopted by the Unesco General Conference at its third session, Beirut, 10 December 1948.

²⁸ Agreement on the importation of educational, scientific and cultural materials adopted by the Unesco General Conference at its fifth session, Florence, 17 June 1950.

²⁹ ibidem, Annex A, IV, A. 2, str. 9.

menutom Sporazumu, koji je Generalna skupština prihvatila 1976. godine u Nairobiu, iscrpno je navedeno što je sve obuhvaćeno pojmom "knjige, publikacije i dokumenti". Obuhvaćene su tiskane knjige, a od zapisa na ostalim medijima samo mikrooblici. No, u Prilogu C. 1 navode se: filmovi, dijafilmovi, mikrooblici, ostala vizualna i zvučna građa kao što su: dijapozitivi, video-vrpce, prozirnice, hologrami i kompleti viševrsne građe. Prilog E Sporazuma odnosi se na uvoz predmeta namijenjenih slijepim i ostalim hendikepiranim osobama, a suglasnost za oslobađanje od plaćanja carine daje Ministarstvo prosvjete i športa. Prilog H Protokola odnosi se na uvoz materijala i strojeva koji služe za izradu knjiga, publikacija i dokumenata. Države potpisnice obvezale su se da će dati dozvole i eventualno potrebna devizna sredstva za nabavu određenih kulturnih dobara (posebno knjiga) te olakšice za određene slučajeve uvoza kulturnih dobara. Osim toga, države su se obvezale da nacionalnim zakonodavstvima neće propisivati mjere kojima bi se ograničavao protok i razmjena kulturnih dobara.³¹

U početku svojeg djelovanja Unesco je pokrenuo istraživanje pod nazivom *Knjige za sve* kako bi se utvrdio položaj knjige. Godine 1972. organizirao je Međunarodnu godinu knjige (IBY)³², da upozori javnost na potrebu za širenjem knjige i čitanjem. No, najistaknutije područje djelovanja Unescovog programa za knjigu jest razvoj nacionalnih politika za knjigu te u tom području surađuje s Vijećem Europe i strukovnim udrugama kao što je npr. Međunarodni savez knjižničarskih društava i ustanova (IFLA).

Unesco pomaže uspostavu normi u području kulturnih dobara. U tu je svrhu definirao knjigu kao neperiodičnu publikaciju koja bez korica ima najmanje 49 stranica a objavljena je u određenoj zemlji i dostupna javnosti. Ova definicija knjige sadržana je u ISO 9707:1991, temelji se na revidiranim preporukama Unescoa o međunarodnom ujednačavanju statistike o proizvodnji i raspačavanju knjiga, novina i časopisa, koje je Generalna skupština Unescoa prihvatila tijekom svojeg 23. zasjedanja u Sofiji 1. studenog 1985. godine i koje su izrađene u uskoj suradnji s Unescom.³³ Ova definicija zahtijeva neodložnu reviziju sukladno sporazumima GATT-a, koji su sada u nadležnosti Svjetske trgovinske organizacije. Jedan od zaključaka i preporuka Međunarodne konferencije i seminara "Zakonodavstvo

³⁰ Protocol to the Agreement on the importation of educational, scientific and cultural materials adopted by the Unesco General Conference at its nineteenth session, Nairobi, 26 November 1976.

³¹ Kulturna politika Republike Hrvatske : nacionalni izvještaj. Zagreb : Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, 1998. Str. 45.

³² Popis razriješenih kratica nalazi se u dodatku.

³³ Unesco revised recommendations concerning the international standardization of statistics on the production and distribution of books, newspapers and periodicals. Paris : Unesco, 1985. [Lechner, Edith. Antw: Grübe aus Zagreb. Privatna poruka. (11.1.2000)].

u sektoru knjige", održanog u Varšavi 13.-15. studenog 1996. godine odlučio je da Unesco posreduje u revidiranju definicije knjige.³⁴ Srednjoročni plan Unescoa za razdoblje 1996.-2000. godine, kojeg je odobrila Generalna skupština Unescoa, predviđa osuvremenjivanje međunarodnih definicija koje su važne za slobodan protok kulturnih dobara.³⁵ Tek uvođenjem suvremene definicije knjige mogao bi se u potpunosti ostvariti slobodan protok obrazovnih i kulturnih dobara kao što je to predviđeno Firentinskim ugovorom koji je Unesco potpisao 1950. i Protokolom iz Nairobi koji je potpisao 1976. godine.

U suradnji s Unescom o knjizi se brinu i međunarodne strukovne udruge u sektoru knjige. Tako je 1973. godine IFLA predložila Unescou da kao svoj glavni cilj usvoji uspostavu svjetskog sustava za kontrolu i razmjenu bibliografskih zapisa. Cilj je takvog sustava da bibliografski podaci o svim publikacijama objavljenim u svim zemljama budu dostupni brzo i na međunarodnoj razini. Kako bi se pospješila standardizacija bibliografskih podataka IFLA 1969. godine uvodi sustav Međunarodnog standardnog bibliografskog opisa (ISBD) i njime postupno definira vrste knjižnične građe. Knjižnice nabavljaju, obrađuju, pohranjuju i daju na korištenje knjige ili omeđene publikacije, serijske publikacije i tzv. neknjižnu građu.

Danas su opis i identifikacija građe u knjižnicama određeni međunarodnim standardnim bibliografskim opisima. Tako je opis novijih tiskanih knjiga određen standardom za omeđene publikacije ISBD(M), a opis starijih nastalih prije 1801. godine standardom ISBD(A). Međunarodni standardni bibliografski opis neknjižne građe ISBD(NBM) određuje propise za opis i identifikaciju neknjižnih jedinica. Zanimljivo je da se već u uvodu ističe da se pod omeđenim neknjižnim jedinicama razumije niz građe kojoj je prvenstvena svrha da prenosi ideje, obavijesti ili estetske sadržaje.³⁶ Ključno je da se u standardu za neknjižnu građu govori o građi omeđenog karaktera koja prenosi sadržaje i tako već 1987. godine naznačuje razvoj pojmova "knjižni" i "neknjižni" koje će autorica sljediti kroz daljnja poglavlja ovog rada. Zbog brzih promjena u svojstvima računalnih datoteka propisi za njihov opis kasnije su izostavljeni iz ISBD(NBM)-a. Izrađen je poseban standard za elektroničku građu ISBD(ER).³⁷

³⁴ Legislation for the book world : international conference and workshop, Warsaw, 13-15 November 1996 : proceedings of the conference. Strasbourg: Council of Europe, 1997. Str. 7.

³⁵ ibidem, str. 29.

³⁶ ISBD(NBM) : Međunarodni standardni bibliografski opis neknjižne građe. Zagreb : Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1993. Str. 4.

³⁷ ISBD(ER) : International Standard Bibliographic Description for Electronic Resources. Revised from the ISBD(CF) : International Standard Bibliographic Description for Computer Files. München [etc.] : K. G. Saur, 1997.

Definicije pojmova vezanih uz tiskanu knjigu ključne su za poslovanje u tradicionalnom sektoru knjige. Ovdje navedene definicije služe prvenstveno knjižničarima te potječu uglavnom iz temeljnih knjižničarskih udžbenika i rječnika, zatim normi, a oslanjaju se i na područje autorskog prava.

KNJIGA

Spomenutu preporuku definicije Unescoa usvojila je norma ISO 9707:1991, koja kaže da je knjiga “neperiodična publikacija koja bez korica ima najmanje 49 stranica a objavljena je u određenoj zemlji i dostupna javnosti”, a tek u napomeni uvažava dio načela u primjeni sustava ISBN te navodi da “sukladno sustavu ISBN pojam knjige uključuje i publikacije u mikroobliku i kombinacije viševrstne građe”.³⁸ Uz knjigu su važni sljedeći pojmovi:

DJELO

Djelo je duhovni ili literarni proizvod u apstraktnom smislu, bez obzira postoji li samo u rukopisu ili je na neki način umnožen³⁹, odnosno izrazita duhovna ili umjetnička tvorevina.⁴⁰

IZDANJE

Temeljni pojam vezan uz knjigu je izdanje. Definirano je kao ukupan broj svih primjeraka koji su otisnuti od istog sloga ili izrađeni od iste matrice, bez obzira na to je li tiskanje ili umnožavanje izvršeno odjednom ili u nekoliko puta⁴¹, odnosno ukupan broj primjeraka jednog dokumenta proizvedenih od jednog sloga ili od jednog primjerka kao matrice.⁴²

IZDAVANJE

Izdavanje je jedan od načina objavljivanja djela, jer je objavljivanje, u jezičnom značenju, svaki postupak kojim djelo postaje pristupačno javnosti.⁴³ Pravo izda-

³⁸ ISO 9707-1991. Information and documentation. Statistics on production and distribution of books, newspapers, periodicals and electronic publications. URL: <http://www.iso.ch/i...switch-engine-cate.pl?searchtype=refnumber&KEYWORDS=970> (11.5.2000.).

³⁹ Verona, E. Abecedni katalog u teoriji i praksi. 2. prerađeno izd. Zagreb : Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1971. Str. 50.

⁴⁰ Functional requirements for bibliographic records : final report / IFLA Standing Group on the Functional Requirements for Bibliographic Records. München: Saur, 1998. Str. 12.

⁴¹ Verona, E. Pravilnik i priručnik za izradbu abecednih kataloga, dio 1. 2. izmijenjeno izd. Zagreb : Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1986. Str. 382.

⁴² ISO 1086-1991. 2nd ed. Information and documentation. Title leaves of books. Geneve : ISO, cop. 1991.

⁴³ Henneberg, I. Autorsko pravo, str. 95.

vanja obuhvaća pravo umnožavanja i pravo stavljanja u promet umnoženih primjeraka djela. Stavljanje u promet označava se i izrazima distribucija i raspačavanje.⁴⁴

NAKLADNIK

Nakladnik je fizička osoba ili korporativno tijelo koje se brine o izdavanju jedinice bibliotečne građe te snosi troškove njezina izdavanja i tiskanja⁴⁵, odnosno osoba ili organizacija odgovorna za proizvodnju i raspačavanje dokumenta.⁴⁶ Sustav ISBN temelji svoje cjelokupno poslovanje na činjenici da je nakladnik svaka fizička ili pravna osoba koja se brine o izdavanju jedinice bibliotečne građe te snosi troškove njezina izdavanja i tiskanja. U sudskoj praksi nakladnikom se smatra onaj koji djelo stavlja u promet, a ne onaj koji je naručio tiskanje djela.⁴⁷

NEKNJIŽNA GRAĐA

Na tržištu knjiga danas se, uz tiskanu knjigu, prodaje i neknjižna građa. Tim su pojmom obuhvaćeni mikro oblici (mikrofilmovi i mikrolistići), zvučni zapisi (magnetofonske vrpce, gramofonske ploče, kasete, CD), filmovi, video-kasete, prozirnice, igračke, plakati, razglednice, prospekti, grafički listovi i mape, zemljopisne karte i ostale vrste karata i note.⁴⁸

OMEĐENAPUBLIKACIJA

Publikacija koja je potpuna u jednom svesku, ili se namjerava upotpuniti u omeđenombroju svezaka.⁴⁹

OTISAK

Otisak čine svi primjerci nekog izdanja koji su proizvedeni (otisnuti) odjednom, u jednom kontinuiranom postupku.⁵⁰

PISAC-NAKLADNIK

Pisac-nakladnik je autor ili neki individualni suradnik koji je ujedno i nakladnik publikacije. On zapravo ni na koga ne prenosi svoje pravo objavljivanja i stav-

44 Henneberg, I. Autorsko pravo, str. 94-95.

45 Verona, E. Pravidnik i priručnik za izradbu abecednih kataloga, dio 1, str. 382.

46 ISO 1086-1991. Information and documentation. Title leaves of books.

47 Pregled sudske prakse 39 (1988). Cit. prema Henneberg, I. Autorsko pravo, str. 139.

48 Horvat, A. Knjižnični katalog i autorstvo, str. 31.

49 Verona, E. Pravidnik i priručnik za izradbu abecednih kataloga, dio 1, str. 383.

50 ibidem, str. 380.

ljanja u promet svojeg djela. Taj izraz kao prijevod engleskog izraza "author-publisher" navodi Thompson, dok Verona ne navodi imenicu kojom bi se označio takav nakladnik, ali opisuje takav oblik nakladništva. Na knjigama se najčešće javljaju izrazi "vlastita naklada" ili "vlastito izdanje".⁵¹ Sukladno Zakonu o izdavačkoj djelatnosti "pojedinci mogu izdavati vlastita književna, stručna i znanstvena djela, kao i djela na kojima su nasljeđem stekli autorsko pravo."⁵²

PRIMJERAK

Primjerak je materijalna replika teksta.⁵³

PUBLIKACIJA

Publikacija je tiskani ili drugom tehnikom umnoženi duhovni proizvod u jednom ili više nakladničkih svezaka, odnosno na jednom ili više slobodnih listova⁵⁴, odnosno dokument, obično objavljen u više primjeraka i ponuđen za široko raspačavanje.⁵⁵

RASPAČAVATELJ

Raspačavatelj je nakladničko poduzeće koje, po nalogu neke osobe ili drugoga nekoga nakladnika, preuzima samo raspačavanje neke publikacije ili izradbu (odnosno brigu oko izradbe) i raspačavanje neke publikacije, ili druge jedinice bibliotečne građe, a da pri tome ne snosi nikakve troškove.⁵⁶

TEKST

Tekst je niz riječi i pomoćnih znakova zabilježen na bilo kojoj vrsti građe.⁵⁷

51 Verona, E. Pravilnik i priručnik za izradbu abecednih kataloga, dio 2, čl. 207, t. 19.

52 Zakon o izdavačkoj djelatnosti. II Narodne novine 28(1983), 428.

53 Wilson, P. Two kinds of power: an essay on bibliographical control. Berkeley; Los Angeles : University of California Press, 1968. Cit. prema Horvat, A. Knjižnični katalog i autorstvo, str. 37.

54 Verona, E. Pravilnik i priručnik za izradbu abecednih kataloga, dio 1, str. 387.

55 ISO 9707-1991. Information and dokumentation. Statistics on production and distribution of books, newspapers, periodicals and electronic publications.

56 Verona, E. Pravilnik i priručnik za izradbu abecednih kataloga, dio 2, str. 644.

57 Wilson, P. Two kinds of power. Cit. prema Horvat, A. Knjižnični katalog i autorstvo, str. 37.

ISBN

Spona između tiskane i elektroničke knjige

U svijetu knjige na prvi pogled postoje samo autori, njihova djela i čitatelji. Zapravo je to zatvoren krug u kojem djeluju nakladnici, tiskari, knjižari i knjižničari. Jedan od načina da čovjek dobije uvid u taj svijet koji se tjedno povećava za 1300 naslova jest i Međunarodni standardni knjižni broj (ISBN).

ISBN je međunarodni sustav brojanog označavanja knjiga sa svrhom jednoznačne identifikacije.

Nema sumnje da povijest ovog danas u svijetu prihvaćenog brojanog sustava započinje krajem 1965. godine. Tada je najveći britanski veletrgovac knjigom *W. H. Smith & Son Ltd.* objavio da svoj pogon seli u novoizgrađeno skladište u Swindonu te da treba knjižne brojeve za sve knjige u skladištu kako bi uspješno mogao koristiti nova računala. Preseljenje je bilo predviđeno za 1967. godinu. U to vrijeme sve je veći broj nakladnika nabavljao računala i označavao knjige internim brojevima. No, tad se ukazala povijesna prilika da se još relativno na početku uvođenja nove tehnologije u sektor knjige primjeni jedinstvena identifikacijska oznaka knjige, koju će koristiti nakladnici i knjižari da bi racionalizirali svoje poslovanje. Možda je ovdje najprimjerenije citirati Davida Whitakera, jednog od osnivača standardnog knjižnog broja:

“Ideja označavanja knjiga brojevima nije nova. Jedna britanska nakladnička kuća daje brojeve knjigama već gotovo stotinu godina. Novina je u tome da brojevima trebaju biti označene sve knjige; da ti brojevi trebaju biti jedinstveni i nepromjenljivi te da se dodjeljuju knjigama prema jednom standardnom sustavu kojeg će prihvatiti cijeli sektor knjige u Britaniji.”⁵⁸

Bilo je posve jasno da je jedinstveni i jednostavan identifikacijski broj publikacije preduvjet uspješne automatizacije. Prvi detaljan opis označavanja knjiga

⁵⁸ Whitaker, D. Standard book numbering. Why it is needed and how it will function. // The bookseller (27. 5. 1967).

standardnim knjižnim brojem u Velikoj Britaniji datiran je 1. listopada 1966. godine, a objavio ga je u časopisu *The Bookseller* nakladnik *J. Whitaker & Sons Ltd.* Sa sigurnošću se može tvrditi da je jedan od sastavljača bio David Whitaker, iako članak nije potpisan.⁵⁹ Zanimljivo je pratiti kronološki kako je sustav uveden u Velikoj Britaniji, da bi kasnije bio međunarodno prihvaćen. Britanska zajednica nakladnika prvo je istražila kako bi britansko knjižarstvo prihvatilo uvođenje standardnog broja za sve knjige. W. H. Smith obratio se Savjetu Zajednice nakladnika te su oni zajedno zamolili profesora F. G. Fostera da izvijesti o potrebi i izvedivosti standardnog sustava za označavanje knjiga u Velikoj Britaniji. On je imao zadatak u suradnji s knjižarom *W. H. Smith & Sons* izraditi prijedlog prefiksa za nakladnike unutar knjižnog broja. Izvještaj je bio podnesen već u svibnju 1966. godine.⁶⁰ U razvoju sustava značajnu je ulogu odigrao upravo izvještaj F. G. Fostera *Standard Numbering in the Book Trade*. Na izradi drugog konačnog izdanja ovog izvještaja radio je niz uglednih britanskih nakladnika i knjižara. U njemu je posebna pažnja bila posvećena procesu naručivanja u sustavu *Standard Book Number (SBN)*.

A. J. Wells je kao glavni urednik u Savjetu *Britanske nacionalne bibliografije* SBN-u pridavao važniju ulogu u knjižnicama, nego što je to bilo navedeno u Fosterovom izvještaju te je bio zamoljen za pomoć. Tako David Whitaker ističe u članku *Standard Book Numbering* objavljenom 27. svibnja 1967. godine u časopisu *The Bookseller*:

“Ubrzo je procijenjeno da jedan isključivo knjižarski broječani sustav ne bi zadovoljio veliko područje koje pokrivaju knjižnice te je odlučeno da se predvidi totalno označavanje brojevima tj. označavanje svih britanskih knjiga, bili njihovi nakladnici članovi Zajednice nakladnika ili ne.”⁶¹

O potrebi označavanja knjiga jednim međunarodnim standardnim brojem prvi se puta raspravljalo na Trećoj međunarodnoj konferenciji o istraživanju tržišta knjiga i racionalizaciji u knjižarstvu održanoj u studenom 1966. godine u Berlinu. Na toj se konferenciji okupio veći broj uglednih nakladnika i knjižara koji će kasnije odigrati važnu ulogu u razvoju sustava za označavanje knjiga. Na toj je konferenciji dr. Hans-Jürgen Ehlers, nakladnik i stručnjak za standardizirane broječane sustave, održao izlaganje pod nazivom *Numbering Problems in the Book*

⁵⁹ Ehlers, H. J. Early documents of standard book numbering. // ISBN review 12(1991), str. 114.

⁶⁰ Whitaker, D. Standard book numbering.

⁶¹ ibidem.

⁶² Ehlers, H. J. Early documents of standard book numbering, str. 113, 115.

Trade, u kojem je detaljno opisao poslovanje pomoću standardnog knjižnog broja (SBN) u nakladničkim kućama, kao i njegovu primjenu u knjižarama i knjižnicama.⁶²

Na Četvrtoj međunarodnoj konferenciji o istraživanju tržišta knjiga, održanoj 27. - 29. 3. 1968. izvjestio je David Whitaker kako funkcionira sustav u Velikoj Britaniji, koji je uveden u siječnju 1968. godine. Govorio je i o njegovoj međunarodnoj primjeni, jer se u to vrijeme SBN već širi engleskim govornim područjem. Prihvaćen je u Americi i Kanadi te se zapravo govori o shemi SBN-a za englesko govorno područje. Bila je to već naznaka širenja sustava izvan granica pojedinih zemalja. I u Njemačkoj se u to vrijeme raspravlja o mogućoj strukturi knjižnog broja.⁶³

Naime uočivši prednosti ovakve identifikacijske oznake Tehnička komisija za dokumentaciju Organizacije za međunarodne norme (ISO/TC 46) imenovala je pododbor sa zadatkom da istraži mogućnosti prilagodbe britanskog sustava za međunarodne potrebe. Godine 1968. održan je u Londonu sastanak predstavnika Danske, Francuske, Nizozemske, Norveške, Republike Irske, SAD-a, Savezne Republike Njemačke, Velike Britanije i promatrača iz Unescoa. Ostale su zemlje dostavile pismene prijedloge. Izvještaj o radu ovog skupa dostavljen je svim članicama Organizacije za međunarodne norme. Primjedbe na ovaj izvještaj i daljnji prijedlozi razmatrani su na sastancima u Berlinu i Stockholmu tijekom 1969.⁶⁴ Rezultat ovih sastanaka je norma ISO 2108 koja sadrži načela i opisuje postupak označavanja publikacija međunarodnim standardnim knjižnim brojem. Cilj je

63 Rezultati ispitivanja provedenog u studenom 1980. godine pokazuju kronološki redoslijed kojim se u pojedinim zemljama počeo primjenjivati sustav ISBN.

- 1966/67 Velika Britanija (1968. potpuno uveden)
- 1968 Sjedinjene Američke Države
- 1969 Australija, Kanada, Nizozemska i flamanski dio Belgije, Demokratska Republika Njemačka, Švicarska, Novi Zeland
- 1970 Danska
- 1971 Austrija, Norveška, Južna Afrika, Švedska
- 1972 Finska, Španjolska
- 1973 Unesco
- 1974 Francuska i francuski dio Belgije, Mađarska, Nigerija, Zimbabve
- 1976 Egipat
- 1977 Hong Kong, Italija, Meksiko
- 1978 Brazil
- 1979 francuski dio Kanade koristi prefiks 2
- 1980 Gana, Singapur
- 1981 Argentina, Japan, Filipini

(Wawersig, K. D. Status report of the International ISBN Agency (1980/81). // ISBN review 4(1980/81), str. 13.).

64 ISBN system users' manual. 3rd ed. Berlin : International ISBN Agency, 1986.

65 Ehlers, H. J. Early documents of standard book numbering, str. 113-128.

preporuke ISO da koordinira i normira upotrebu knjižnog broja na međunarodnoj razini tako da ISBN identificira naslov ili izdanje jednog naslova koji je objavio određeni nakladnik te je jedinstven za to izdanje.

Kao rezultat intenzivne suradnje različitih organizacija i zemalja SBN je međunarodno prihvaćen i konačno 1970. godine postaje *International Standard Book Number* - ISBN. Stručnjaci u sektoru knjige bili su uvjereni da je stvoren sustav za sveobuhvatnu identifikaciju knjige u nakladništvu, knjižarstvu i knjižničarstvu. Godine 1972. osnovan je Međunarodni ured za ISBN sa sjedištem u Berlinu koji koordinira rad nacionalnih ureda za ISBN i prati primjenu sustava.⁶⁵

U vrijeme kad je ISBN bio zamišljen kao jedinstvena oznaka za sve knjige, one su objavljivane isključivo u tiskanom obliku bilo da su sadržavale tekst i/ili ilustracije. No, ubrzo ISBN kao identifikacijska oznaka počinje pratiti knjigu u njezinom prijelazu s tiskanog na nove formate i ulasku na Internet. Nakladnici počinju objavljivati knjige na raznim medijima te se primjena sustava ISBN počinje širiti. Naime 1977. godine počinje izlaziti časopis *ISBN Review* te se u predgovoru prvom broju ističe da je njegova namjena da izvještava o promjenama sustava ISBN, npr. uključivanju nove građe, nekoj posebnoj primjeni ISBN-a itd.⁶⁶ Opseg primjene sustava ISBN definiran je u prvim godinama njegovog postojanja na sljedeći način: "ISBN se uglavnom koristi za knjige - za koje je sustav prvobitno bio stvoren - ali u proširenom smislu može se koristiti za svaku jedinicu građe koju je objavio nakladnik ili koju skupljaju knjižnice."⁶⁷ Ova definicija ostavlja dosta velik prostor širenju sustava i ukazuje na dva osnovna sektora na koje se on oslanja - nakladništvo i knjižničarstvo. No, već se u prvom izvještaju Međunarodnog ureda za ISBN, objavljenom u prvom broju časopisa, naglašava da je uprkos primjeni sustava u ova dva područja ISBN primarno stvoren za potrebe knjižarstva i da će proširenje sustava na neknjižnu građu prvenstveno koristiti trgovini knjigom. Istaknuto je da je ISBN-om dotada ukupno označeno 2 milijuna knjiga uključivši i stare naslove. Izvještaji nacionalnih ureda za ISBN, početkom 1976. godine, pokazuju da su sve knjige prodane u Australiji, Belgiji, Danskoj, Velikoj Britaniji, Austriji, Rodeziji, Španjolskoj i Mađarskoj bile označene ISBN-om. Zanimljivo je da je na Sastanku Savjeta Međunarodnog ureda za ISBN održanog u Bruxellesu 4. svibnja 1976. godine direktor Američkog ureda za ISBN Emery Koltay zatražio pomoć u interpretaciji uputa o primjeni ISBN-a na neknjižnu građu, koje se nalaze u *Priručniku za ISBN*.⁶⁸ Navodi da je sve veći zahtjev

⁶⁶ Neubauer, W. K. Preface. // *ISBN review* 1, 1(1977), str. 3.

⁶⁷ ISBN system. // *ISBN review* 1, 1(1977), str. 5.

⁶⁸ *ISBN system users' manual* 1975. navodi "machine-readable tapes, mixed media and other similar media" kao neknjižnu građu koja nosi ISBN.

nakladnika da audio-vizualna građa, koja se raspačava kroz knjižarsku mrežu, nosi ISBN. Isto tako ističe da naročito nakladnici u SAD-u, Velikoj Britaniji i Njemačkoj za komplete viševrsne građe (engl. mixed media) u velikoj mjeri koriste ISBN. Savjet je odlučio da su nacionalni uredi u potpunosti ovlašteni da dodjeljuju oznake ISBN za neknjižnu građu koju objavljuju nakladnici i raspačavaju kroz knjižarsku mrežu. To je obuhvatilo i zemljovide. Tada je odlučeno da se o proširenoj primjeni sustava ISBN obavijesti ISO.⁶⁹ Predloženo je da revizija norme ISO obuhvati reviziju i proširenje definicije knjige u smislu bilo "kojeg medija namijenjenog čitanju".⁷⁰

Na sastanku Savjeta Međunarodnog ureda za ISBN održanog 15. studenog 1977. godine u Parizu odlučeno je da se objavi novo izdanje *Priručnika za ISBN*, koje bi sadržavalo novosti u primjeni sustava. E. Koltay istaknuo je da filmovi čine najveći dio audio-vizualne građe koja bi trebala nositi oznaku ISBN. Činjenicom je objasnio potrebu za brojčanim označavanjem, jer je u SAD-u 65% proizvođača filmova već ranije učlanjeno u sustav i raspolažu brojevima, a filmove manjih proizvođača označili su brojevima raspačavatelji. Zaključeno je da će se u novom izdanju točno navesti vrste građe pa će u poglavlju III. Opseg primjene sustava ISBN "komplet viševrsne građe" biti nadopunjen s "uključujući obrazovne filmove i prozirnice"⁷¹. Savjet je odlučio da se u budućnosti knjigom, u smislu sustava ISBN, može smatrati i građa kao što su: video-vrpce, mikrolistići i filmovi proizvedeni u edukativne svrhe.⁷²

Namjerno je istaknuta edukativna komponenta neknjižne građe, jer se očekivalo da će proizvodnja najviše porasti u tom području. Na tržištu je u to doba bilo sve više neknjižne građe, tako da je bilo kasno raspravljati o novim sustavima koji bi bili alternativa ISBN-u. Tako su nagli razvoj proizvodnje i potražnja na tržištu preduhitrili normizaciju. U to vrijeme još uvijek se radilo na normi za tiskane muzikalije ISMN i normi za zvučne zapise ISRC. No, zbog općeg trenda k sveobuhvatnom identificiranju svojih proizvoda nakladnici označuju neknjižnu građu brojem ISBN kao da se radi o knjizi. Neknjižna građa se najvećim dijelom prodaje u knjižarama pa su nakladnici zainteresirani da ona u što većoj mjeri bude označena ISBN-om.

U to vrijeme, tj. 1978./79. godine bila su dva pravca razvoja u sustavu koja nisu bila očekivana u doba njegovog osnivanja: s jedne strane širenje na nove

⁶⁹ ISBN system. // ISBN review 1, 1(1977), str. 19-20.

⁷⁰ International ISBN Agency. Advisory Panel. // ISBN review 2(1978), str. 4.

⁷¹ ISBN system users' manual. 2. erg. Aufl. Berlin: International ISBN Agency, 1978. Str. 7.

⁷² Wawersig, K. D. Status report of the International ISBN Agency (1977/78). // ISBN review 2(1978), str. 9.

medije, a s druge pak strane njegova primjena u obradi podataka koju je omogućila nova tehnologija. Početkom osamdesetih automatizacija snažnije ulazi u knjižarstvo. U naručivanju na daljinu (engl. teleordering), koje su kao koncepciju poslovanja smislili Nijemci a ubrzo prihvatili Englezi, ISBN ima ključnu ulogu. Zahvaljujući ISBN-u i postojanju velikih baza podataka - kataloga knjiga na prodaju - engleskom *Books in Print* i njemačkom *Verzeichnis Lieferbarer Bücher* - narudžbe idu direktno nakladniku. Na sastanku Savjeta Međunarodnog ureda za ISBN održanom u Berlinu u listopadu 1982. godine govori se o kretanjima u knjižarstvu.⁷³ ISBN se koristi kao broj narudžbe i prvi je puta na taj način testiran u Njemačkoj. Naime jedan manji raspačavatelj uveo je mrežni sustav koji omogućuje pretraživanje po autoru i naslovu te naručivanje, no u toj pokusnoj fazi koristilo ga je samo sedam knjižara. Te godine američki katalog *Books in Print* još nije bio baza namijenjena pretraživanju na daljinu, već se naručivalo putem baza podataka raspačavatelja i knjižničnih sustava. Sustav OCLC pružao je mogućnost naručivanja na daljinu i u pokusnoj fazi imao 70 korisnika. *Bowker* je naime već 1979. godine testirao sustav nabave s 15 korisnika ustanovivši da funkcionira i na bazi ISBN-a. U Velikoj Britaniji sustav naručivanja na daljinu koristilo je 1982. godine 110 knjižara, koje su dnevno naručivale 20.000 knjiga. Interni mrežni sustav za *British Books in Print* tek se počimao razvijati, ali su podaci bili dostupni ostalim organizacijama koje su imale mrežne sustave.

Na sastanku Savjeta Međunarodnog ureda za ISBN održanom u Berlinu u listopadu 1983. godine raspravljalo se o primjeni identifikacijske oznake ISBN-a i na softverske proizvode. U to su vrijeme nakladnici u mnogim zemljama svoje softverske proizvode već označavali ISBN-om. Budući da je strategija poslovanja Međunarodnog i pojedinačnih nacionalnih ureda da prate potrebe nakladništva donesena je sljedeća odluka: "Softverski proizvodi često se prodaju uz tiskanu građu i predviđeni su u sustavu ISBN propisom o viševrstnoj građi."⁷⁴ Savjet je bio upoznat s radom tijela *American National Standards Committee Z39*, koji je imao zadatak izraditi softverski kod dubljeg značenja od ISBN-a. Te je godine na sastanku Savjeta donesena odluka da se na kartografsku građu, koja se prodaje na tržištu knjiga primjenjuje sustav ISBN.⁷⁵

Na sastanku Savjeta u listopadu 1984. članovi su upoznati s nacrtom za Standardni broj za računalni softver (SCSN). No, predstavnici nacionalnih ureda zaključili su da raspolažu s dovoljnom količinom oznaka ISBN i za softverske

⁷³ Wawersig, K. D. Status report of the International ISBN Agency 1981/82. // ISBN review 5(1981/83), str. 30-33.

⁷⁴ Pagel, B. Status report of the ISBN Agency 1983/86. // ISBN review 6(1984/86), str. 14.

⁷⁵ ibidem, str. 15.

proizvode i da nema nikakve prepreke u provođenju odluke donesene još 1983. godine. Osim toga oznaka SCSN sastojala bi se od 13 znamenki i ne bi bila pogodna za izradu prugastog kôda. Te su godine svim nacionalnim uredima dostavljene *Smjernice za dodjelu ISBN-a softverskim proizvodima*.⁷⁶ Savjetu Međunarodnog ureda za ISBN trebalo je doduše dvije godine da uvjeri korisnike u prednost dodjele ISBN-a softverskim proizvodima. Istraživanju dugovječnosti ISBN-a znatno su doprinijeli i nacionalni uredi za ISBN. Posebno aktivan u promicanju sustava bio je Američki ured za ISBN. Rezultat svih tih dvogodišnjih nastojanja bio je da je u srpnju 1985. Američki ured dobio obavijest da je Pododbor za SCSN raspušten.⁷⁷

Neknjižna građa, zapravo suvremeni oblici knjige zauzimali su sve važnije mjesto u nakladništvu, knjižarama i knjižnicama. Taj razvoj slijedio je i sustav ISBN te je već na sastanku Savjeta 1984. godine predloženo da se na memorandumu Međunarodnog ureda i nacionalnih ureda za ISBN proširi naziv sustava te istaknu suvremeni oblici građe obuhvaćene sustavom ISBN. Tako je na sastanku održanom početkom listopada 1985. u Madridu prihvaćena sljedeća formulacija podnaslova koji na memorandumu slijedi plavi logo ISBN: "Međunarodni standardni knjižni brojčani sustav za knjige, softver, viševrstu građu itd. u nakladništvu, knjižarstvu i knjižnicama".⁷⁸

Na sastanku Savjeta održanom 1986. godine u Berlinu istaknuto je da se na tržištu javlja velik broj knjiga na zvučnim kasetama pa je zaključeno da se s njima postupa kao s knjigama te one nose ISBN.

Savjet je i dalje pomno pratio i raspravljao širenje neknjižne građe. Naime dok su ranije uz tiskanu građu samo još prilozi knjigama, multimedij i softver označavani standardnim brojem, tih se godina u knjižarama javlja velik broj sporednih tj. neknjižnih proizvoda koji nose ISBN. Pojedini su slučajevi u praksi pokazali da nakladnici pojam neknjižne građe shvaćaju u najširem smislu riječi, što izaziva bojazan nacionalnih ureda da će se uvriježiti nepravilna primjena sustava. Tim više što se u knjižarama prodaju i proizvodi koji nisu nužno nakladnički. Jedno reprezentativno istraživanje časopisa *Publishers Weekly*⁷⁹ pokazuje zastupljenost neknjižne građe na američkom tržištu 1992. godine:

- 93% knjižara prodavalo je neknjižnu građu
- 10% prometa u knjižarama ostvareno je na neknjižnoj građi

⁷⁶ Pagel, B. Status report of the International ISBN Agency 1983/86, str. 19-20.

⁷⁷ ibidem, str. 30.

⁷⁸ ibidem, str. 30: "International Standard Book Numbering System for Books, Software, Mixed Media etc. in Publishing, Distribution and Library Practices".

⁷⁹ Heidkamp, M. Selling sidelines. // *Publishers weekly* (August 24, 1992), str. 28.

- neknjižna građa izložena je na 19% površine u trgovinama
- 75% knjižara smatra da neknjižna građa pomaže prodaji knjiga.

Činjenica je da popratna neknjižna građa u knjižarama predstavlja izvor zarade te da većinu proizvode nakladnici. Zato im je bilo najjednostavnije i najlogičnije svoje proizvode označavati ISBN-om. Kako bi se spriječilo nepravilno i nepotrebno trošenje brojeva ISBN bilo je nužno donijeti detaljnija pravila primjene ISBN-a za neknjižnu građu.

Wilfried Schinzel⁸⁰ sakupio je niz definicija i opisa neknjižne građe u izvori-
ma koji bi bili relevantni za primjenu ISBN-a i izložio ih na 19. sastanku Savjeta održanom u Londonu 1992. godine. No, sama klasifikacija te građe nije bila dovoljno praktična za rad nacionalnih ureda za ISBN, tim više što su se učestalo javljali i novi oblici. Na sastancima Savjeta predlagane su općenite definicije neknjižne građe prema kojima bi se ona označavala ISBN-om.

Kao sažetak svih rasprava zaključeno je da neknjižna građa, koja nije posebno spomenuta u ISO 2108, može nositi ISBN ako zadovoljava barem dva od sljedećih uvjeta. Da je:

- nakladnički proizvod,
- prodaje se u knjižari,
- nosi obavijesti,
- nije već označena nekim drugim međunarodnim brojem,
- prilog knjizi,
- dostavlja se nacionalnoj knjižnici sukladno zakonu o obveznom primjerku.⁸¹

Bilo je zapravo teško naći kriterij koji bi istovremeno odgovarao gledištima bibliografa koji opisuju tu građu i knjižara koji s njom posluju. Postojala su i mišljenja da su nakladnici autonomni u donošenju odluka kako koristiti brojeve.

Regionalni sastanci za ISBN zemalja njemačkog govornog područja i nordijsko baltičkih zemalja bavili su se posebno pitanjima neknjižne građe. Tako je na sastanku predstavnika za ISBN nordijsko-baltičkih zemalja održanom 24. - 25. svibnja 1993. godine u Helsinkiju odlučeno da se od Savjeta Međunarodnog ureda za ISBN zatraži da izradi smjernice za označavanje neknjižne građe ISBN-om, kako bi se olakšao rad uredima za ISBN širom svijeta. Na skupu je izražena bojazan da bi sve veći broj neknjižnih proizvoda označenih ISBN-om mogao ugroziti integritet sustava. Predloženo je da posebna radna skupina ili Međuna-

⁸⁰ Schinzel, W. ISBN and non-book material : a collection of material. // ISBN review 13(1992), str. 260-264.

⁸¹ Ederer, W. Assignment of ISBNs to non-book materials. // ISBN review 14(1993), str. 142.

rodni ured za ISBN raspravlja o smjernicama na temelju finskog prijedloga.⁸² Dakle, imenovana je radna skupina koja je prije sastanka Savjeta u listopadu 1994. godine trebala razmotriti i revidirati nacrt smjernica.⁸³ Budući da je teško bilo naći teoretski pristup koji će pokriti većinu slučajeva u praksi, pri izradi smjernica uvažena su tri osnovna načela:

1. Dodjela ISBN-a ne ovisi o fizičkom formatu knjige (osim kad se već koristi neki drugi sustav za označavanje). Pravila primjene ISBN-a za neknjižnu građu trebaju biti slična onima za knjigu.
2. ISBN mora biti otisnut na publikaciji tako da bude čitljiv prostim okom, i treba se nalaziti kako na publikaciji tako i na poleđini zaštitne kutije, omota ili ovitka.
3. ISBN se ne dodjeljuje sitnom tisku ili građi za unutarnju uporabu. Građa mora biti javno dostupna (u knjižarskoj mreži ili na neki drugi način).

Ovaj prijedlog sadrži elemente primjene ISBN-a na neknjižnu građu sadržane u normi ISO 2108:1992(E) i revidiran finski prijedlog smjernica iz 1992. s dodanim primjerima kako bi se olakšao rad u praksi.

Zanimljivo je da je još na sastanku savjetodavne skupine ISO/TC 46 u lipnju 1986. odlučeno da se revidira ISO 2108. Cilj je bio uključiti u normu već postojeću primjenu ISBN-a, naročito primjenu na mikrokompjuterski softver. Početkom svibnja 1989. godine članovi ISO/TC 46/SC 9 sastali su se u Washingtonu D.C. kako bi revidirali normu. Uvažili su prijedlog da knjiga već odavno nije samo ona otisnuta na papiru, već objavljena i na ostalim medijima, kao što je već ranije isticano na sastancima Savjeta Međunarodnog ureda za ISBN. Zbog toga će i pojam "nakladnik" biti izmijenjen u "nakladnik ili proizvođač" u sljedećem izdanju norme. No, norma ISO 2108⁸⁴ i *Priručnik za ISBN* ne upuštaju se u definiranje knjige, već navode pojedine vrste građe koje nose ISBN. Tako ISO 2108:1992(E) navodi da se međunarodna norma odnosi na knjige i ostale omeđene publikacije, koje mogu uključiti:

- knjige i brošure
- publikacije koje sadrže viševrstu građu
- ostale slične medije, uključujući obrazovne filmove/video i prozirnice

⁸² Assignment of ISBN to non-book materials (draft) / Finnish ISBN Agency. // ISBN review 14(1993), str. 39.

⁸³ Palonen, V. The Finnish proposal. // ISBN review 14(1993), str. 143-144.

⁸⁴ ISO 2108-1992. Information and documentation. International Standard Book Numbering (ISBN). 3rd ed. 1992-05-15. Norma je potvrđena 1997.

- zvučne knjige na kasetama
- mikrokompjuterski softver
- elektroničke publikacije
- mikrooblike
- publikacije na Brailleovom pismu
- zemljovide.⁸⁵

*Priručnik za ISBN*⁸⁶ iz 1986. godine donosi isti popis, ali specificira dvije elektroničke publikacije

1. strojno čitljive vrpce koje su namijenjene izradi tiskanog oblika
2. CD-ROM.

Zapisnik sa sastanka Savjeta 1992. godine navodi još i da hipermedij može biti označen ISBN-om.⁸⁷

U to su vrijeme priručnici pojedinih nacionalnih ureda za ISBN (finski, nizozemski, njemački i švedski) već specificirali u kojem slučaju neknjižna građa nosi ISBN.

U okviru prvog načela Smjernice dijele neknjižnu građu na audio-vizualnu, elektroničku⁸⁸, viševrstu građu u kompletu, igre i igračke, pisaci pribor te donose pravila i primjere.

U praksi je treće načelo, tj. načelo javne dostupnosti važno za primjenu ISBN-a na neknjižnu građu iako ISO 2108:1992(E) ne spominje raspačavanje kao kriterij primjene. Tada je već uočeno da će javna dostupnost publikacija biti nužan kriterij kod elektroničkih publikacija.

Prijedlog Smjernica zaključen je zanimljivim pitanjem nije li vrijeme da se Međunarodni standardni knjižni broj pretvori u Međunarodni standardni broj omeđene publikacije.⁸⁹

Na sastanku Savjeta u listopadu 1994. u Berlinu zaključeno je da su Smjernice prihvatljive, ali da zahtijevaju daljnju doradu. Navedimo samo, primjera radi, neka razmišljanja iznesena u raspravama na spomenutom sastanku. Postavilo se pitanje kriterija primjene ISBN-a na "medije obrazovnog karaktera", odnosno tko je taj koji prosuđuje obrazovnu komponentu. Tako može doći do paradoksalne

⁸⁵ ISO 2108-1992. Information and documentation. International Standard Book Numbering (ISBN), str. 1.

⁸⁶ ISBN system users' manual, str. 9.

⁸⁷ International ISBN Agency. 20th Advisory Panel Meeting held in Berlin, Germany, October 6th and 7th, 1992. Minutes of the meeting. // ISBN newsletter (Jan. 1993), str. [4].

⁸⁸ Palonen, V. The Finnish proposal, str. 148. Pristup elektroničkim publikacijama je postavljen problemski, ali je naglašeno da sve računalne datoteke trebaju biti označene ISBN-om.

⁸⁹ ibidem, str. 153.

situacije da isti naslov objavljen u tiskanom obliku i kao zvučna knjiga na kaseti nosi ISBN, a da video-zapis u nedostatku obrazovnog karaktera nema ISBN. No, rasprava se nije mogla svesti na iznimke, koje se povremeno pojavljuju. Te godine je Njemački ured za ISBN već označavao ISBN-om i video-kasete, a tzv. novi proizvodi bili su navedeni i u posebnom nizu njemačkog kataloga knjiga na prodaju *Verzeichnis Lieferbarer Bücher*⁹⁰, jer se očito ukazala potreba. U njemačkim primjedbama W. Schinzela danim još 1991. godine istaknuta je potreba za označavanjem video-zapisa ISBN-om.⁹¹ Ipak, kriterij primjene ISBN-a bio je da se video-zapis prodaje u knjižarama te da je dokumentacijskog ili obrazovnog ili znanstvenog karaktera. Postavilo se pitanje ne bi li i video-zapisi ostalog sadržaja (osim glazbenog) dobili ISBN?

Na istom je sastanku 1994. godine zaključeno da se *Smjernice za dodjelu ISBN-a neknjižnoj građi* objedine sa *Smjernicama za dodjelu ISBN-a elektroničkim publikacijama* početkom 1995. godine u jedan dokument koji zahtijeva daljnju doradu, a sve s ciljem priređivanja novog izdanja *Priručnika za ISBN*. D. Whitaker ponudio je pomoć u daljnjem sastavljanju Smjernica te se tog posla prihvatio Alan Mollison iz Britanskog ureda za ISBN. Tako je nastao vrlo praktičan dokument *Notes on the Allocation of ISBNs to Non-Printed Books*⁹², na koji su se nacionalni uredi odmah počeli oslanjati u svojem radu. Na sastanku Savjeta Međunarodnog ureda za ISBN održanog u listopadu 1999. u Londonu potvrđena je odluka Radne skupine za reviziju *Priručnika za ISBN*, da se ovaj dokument otisne kao dodatak njegovom 4. izdanju.

Knjiga je ranih osamdesetih godina počela prelaziti iz tiskanog u elektronički oblik i to najprije u materijalnom obliku a kasnije i u dematerijaliziranom na mreži. Pitanje identifikacijskih oznaka za elektroničke publikacije pokrenuo je ECHO vezano uz svoj vodič *Diane Guide*. Od 1980. godine Komisija Europske unije DGXIII/B vodi popis baza podataka na mreži, njihovih proizvođača i glavnih računala. Godine 1991. odlučeno je da taj popis obuhvati sve elektroničke informacijske proizvode i usluge dostupne u Europi. Elektronički su proizvodi definirani kao "opipljivi proizvodi koji sadrže podatke koje proizvođač informacija sustavno sakuplja, analizira, kontrolira i diseminira u elektroničkom obliku."⁹³ O označavanju elektroničkih proizvoda raspravljalo se već na sastanku

⁹⁰ International ISBN Agency. Advisory Panel Meeting, Berlin, 13-14 October 94. // ISBN newsletter no 8(October 1994), str. 2.

⁹¹ Schinzel, W. ISBN and non-book material, str. 264.

⁹² Mollison, A. Notes on the allocation of ISBNs to non-printed books. // ISBN review 16(1995), str. 87-92.

⁹³ Scharff, L. Unique numbering systems for electronic information products. // ISBN review 12(1991), str. 139-141.

Savjeta Međunarodnog ureda za ISBN 1990. godine, zatim se tim pitanjem nastavila baviti radna skupina ISO TC 46/SC9. Tako je na sastanku ISO/TC 46 u Kopenhagenu 1991. godine raspravljano o poteškoćama na koje su u to vrijeme nailazili korisnici. Zaključeno je da nema potrebe stvarati novi identifikacijski sustav, budući da već postoje sustavi ISBN i ISSN koji mogu obuhvatiti ovu vrstu građe.⁹⁴

Nešto kasnije su direktori Međunarodnog centra za ISSN i Međunarodnog ureda za ISBN zamoljeni da izrade smjernice za standardizirano označavanje elektroničkih publikacija. Bilo je očito da problem predstavljaju mrežne publikacije iako postoje određene paralele s tiskanim oblicima. Danas su npr. enciklopedije proizvodi baza podataka te se uprkos razlika i dopuna razni otisci smatraju dijelom istog izdanja. Analogno tome i baze podataka na mreži, koje su podvrgnute stalnim promjenama mogu nositi identifikacijsku oznaku ISBN. No, ako netko piše roman na mreži tada različite faze u njegovom nastanku trebaju imati svoj ISBN. U tom je smislu o smjernicama raspravljano na već spomenutom sastanku Savjeta Međunarodnog ureda za ISBN održanog 1994. u Berlinu, koje su rezultat rasprava i dogovora Međunarodnog centra za ISSN, Međunarodnog ureda za ISBN, ISO/TC 46/SC 9 i predstavnika nekoliko srodnih organizacija. U preambuli smjernica *Guidelines on the Application of ISBN and ISSN to Electronic Publications (EP)*⁹⁵ te 1994. godine napominje se da elektroničke publikacije uglavnom ne nose neku brojčanu identifikacijsku oznaku, jer ne koriste uobičajene postupke tradicionalnog nakladništva.

Smjernice definiraju elektroničke publikacije kao:

- publikacije u materijalnom obliku objavljene na elektroničkom mediju, uglavnom raspačavane u većem broju primjeraka (npr. CD-ROM-ovi i ostali oblici optičkih diskova, diskete),
- mrežne publikacije.

Elektronička pošta, oglasne ploče i slična priopćenja ne smatraju se elektroničkim publikacijama, iako se katkada citiraju u znanstvenim radovima.

Smjernice preporučaju primjenu identifikacijskih oznaka ISBN i ISSN i ističu da su elektroničke publikacije u materijalnom obliku pogodne za primjenu bilo sustava ISBN ili ISSN, ovisno o periodičnosti publikacije:

- naslovi koje se objavi samo jednom ili nekoliko puta, bilo neizmijenjene ili izmijenjene te ih se može smatrati ograničenim, nose ISBN,
- naslovi, koji izlaze periodično i u dobroj namjeri neograničeno, nose ISSN (npr. časopis na disketi),

⁹⁴ Scharff, L. Unique numbering systems for electronic information products, str. 141.

⁹⁵ Electronic publications. // ISBN newsletter 7(September 1994), str. [4].

- naslovi koji u osnovi donose isti sadržaj, ali ih se neprestano revidira i objavljuje u određenim intervalima (npr. katalozi, adresari) mogu nositi ISBN i ISSN.

Dok elektroničke publikacije u materijalnom obliku nalikuju tiskanim publikacijama, primjena identifikacijske oznake na mrežne publikacije zahtijeva dodatno objašnjenje.

Mrežne publikacije mogu biti omeđene i u tom slučaju nose oznaku ISBN. Hipertekst nosi isti ISBN samo ako zaista predstavlja sastavni dio publikacije. Ako je mrežna publikacija dostupna pod raznim operacijskim sustavima i/ili komandnim jezicima, svako "izdanje" zahtijeva vlastiti ISBN.⁹⁶

Ako je jedna mrežna publikacija dostupna na više domaćina (engl. host) a njihovi se sadržaji razlikuju, tada ih se smatra različitim izdanjima istog proizvoda. Svako izdanje nosi svoj ISBN, koji mu daje izvorni nakladnik/proizvođač. Domaćin se smatra samo raspačavateljem.⁹⁷

Mrežne publikacije koje izlaze periodički ili koje nisu neprekidno nadopunjavane, već samo u određenim intervalima, smatraju se serijskim publikacijama i nose ISSN.

Na elektroničkoj knjizi u materijalnom obliku ISBN se treba navesti na naslovnom zaslону, na trajno pričvršćenoj naljepnici i na kutiji, analogno tiskanoj knjizi. Na mrežnoj knjizi ISBN se navodi na naslovnom zaslону.

Baze podataka koje su omeđenog karaktera i dostupne javnosti obuhvaćene su sustavom ISBN i o tome su preporuke donesene još 1991. godine.⁹⁸ No, na mreži postoje bibliografske i druge baze podataka, koje su neprestano podložne promjenama. Analogno tiskanoj knjizi nakladnik baze podataka odlučuje kada su razlike između dvije verzije tolike, da se radi o dva različita izdanja, što za sobom povlači dodjelu novog ISBN-a. Samo značajne i/ili strukturalne promjene (uključujući i promjenu naslova) zahtijevaju novi ISBN.

Vrlo je važno da oznaku ISBN elektroničkom proizvodu dodjeljuje njezin proizvođač, odnosno nakladnik. Kad se radi o bazi podataka to je organizacija koja proizvodi i objavljuje sadržaj, a ne organizacija koja je domaćin i koju se može usporediti s raspačavateljem ili knjižarom.⁹⁹ Organizacija koja je domaćin može načiniti izbor i kombinaciju raznih baza podataka. No, takve nove proizvo-

⁹⁶ URL: <http://www.isbn.spk-berlin.de>

⁹⁷ Electronic publications, str. [4].

⁹⁸ Hein, M. Allocation of ISBN and ISSN to databases. // ISBN review 12(1991), str. 142. Poznato je da oznake ISBN nose samo objavljena djela pa se sukladno tome označuju samo objavljene baze podataka.

⁹⁹ ibidem.

de mora označiti ISBN-om proizvođač baze koji ima ulogu priređivača i nakladnika.¹⁰⁰

Iako sustav ISBN gotovo od samog početka elektroničkog nakladništva tretira baze podataka pod određenim uvjetima kao knjige, postoji argumentirano gledište da sama baza podataka nije elektronička knjiga, sukladno sljedećoj definiciji: "Baza podataka je skup međusobno povezanih podataka pohranjenih bez nepotrebne zalihosti s ciljem da na optimalan način posluže u raznim primjenama. Podaci se spremaju neovisno od programa koji ih koriste, zajedničkim pristupom dodaju se novi podaci te mijenjaju i premještaju postojeći."¹⁰¹ Baza podataka je metoda pohrane informacija o objektnom sustavu (formalnom sustavu koji je apstrahiran iz nekog stvarnog sustava), te je njezina temeljna uloga u pohrani i pristupu. Baza podataka nema u sebi komponente prikaza (izgled, format, oblik), već je ona samo skup podataka u nekom generičkom formatu, dok elektronička knjiga ima u sebi ulogu prikaza i predstavljanja informacijskog sadržaja korisniku.¹⁰²

EAN prugasti kôd za knjigu

Već od samih početaka postojanja identifikacijske oznake ISBN istraživala se njezina primjena u strojno čitljivom formatu, koja je uspješno ostvarena u EAN prugastom kodu za knjigu.¹⁰³

Za razliku od uobičajenih proizvoda EAN prugasti kod za knjigu ne započinje oznakom zemlje. On se izrađuje od broja ISBN kojem se kao prefiks dodaje broj 978 koji označuje knjigu.

Za nakladnike je od velike važnosti ugovor koji je Međunarodni ured za ISBN sklopio s Međunarodnom udrugom za broičano označavanje proizvoda a prema kojem oni, za razliku od ostalih proizvođača, ne plaćaju pristojbu svojem nacionalnom centru za EAN, već iz brojeva ISBN za svaki pojedini naslov daju izraditi osnovni film. Zapravo je nakladnicima u interesu da je što veći broj nakladničkih proizvoda obuhvaćen sustavom ISBN na temelju kojeg se izrađuju prugasti kodovi za optičko očitavanje.

Zato je vrlo važno da su spomenute smjernice A. Mollisona o primjeni sustava ISBN na netiskanu knjigu uključene u ovaj međunarodni ugovor.

¹⁰⁰ Hein, M. Allocation of ISBN and ISSN to databases, str. 142.

¹⁰¹ Skočir, Z; Matasić, I; Vrdoljak, B. Organizacija obrade podataka. Verzija 1.1. Zagreb: FER, 2000.

¹⁰² Usmeno priopćenje Zvonimira Zelenike.

¹⁰³ ISBN system, str. 20.

Istraživanje

Početakom 1999. godine autorica je provela, metodom upitnika, ispitivanje kako bi ustanovila opseg primjene sustava ISBN u pojedinim zemljama nakon trideset godina njegovog postojanja. To je uključilo određivanje vrste publikacija označenih međunarodnim standardnim knjižnim brojem kao i utvrđivanje definicije knjige kojom se koriste pojedini nacionalni uredi za ISBN u svrhu jednoznačne identifikacije omeđenih publikacija u svojoj zemlji. Kriterij odabira četrdeset zemalja kao uzorak istraživanja bio je podatak da su nacionalni uredi tih zemalja podnijeli izvještaj Međunarodnom uredu za ISBN te da su objavljeni u časopisu *ISBN review*.

4. siječnja 1999. upućen je upitnik na adrese 40 nacionalnih ureda za ISBN u Australiji, Belgiji, Bjelorusiji, Bosni i Hercegovini, Brazilu, Bugarskoj, Cipru, Češkoj, Danskoj, Estoniji, Finskoj, Francuskoj, Grčkoj, Hrvatskoj, Iranu, Islandu, Italiji, Kini, Kolumbiji, Latviji, Litvi, Luksemburgu, Mađarskoj, Makedoniji, Norveškoj, Novom Zelandu, Njemačkoj, Poljskoj, Portugalu, Rumunjskoj, Rusiji, SAD-u, Slovačkoj, Sloveniji, Sri Lanki, Španjolskoj, Švedskoj, Taiwanu, Ukrajini i Velikoj Britaniji.

Upitnik je sadržavao sljedeća tri pitanja, kako bi se ustanovio opseg primjene ISBN-a u pojedinoj zemlji.

1. Koje publikacije nose ISBN u Vašoj zemlji?

- tiskane knjige
- brošure
- kompleti viševrstne građe
- ostali slični mediji koji uključuju filmove/video i prozirnice
- zvučne knjige na kasetama
- zvučne knjige na CD-u
- mikrokomputerski softver
- elektroničke publikacije
 - CD-ROM, diskete
 - mrežne publikacije
- publikacije u mikroobliku
- publikacije na Brailleovom pismu
- zemljovid
- kalendari
- grafičke mape s naslovnom stranicom i tekstem.¹⁰⁴

¹⁰⁴ Ove su vrste građe navedene u nacrtu 4. izdanja priručnika *ISBN user's manual*, koji predstavlja osnovno pomagalo u primjeni tog sustava. Nacrt je u vrijeme provođenja ispitivanja već bio neko vrijeme u uporabi nacionalnih ureda za ISBN.

2. Otkuda potječe definicija knjige koju primjenjujete?
3. Koje Vam publikacije predstavljaju poteškoće u dodjeli ISBN-a?

Na upitnik su odgovorili ispitanici iz 27 zemalja i to: Australije, Belgije, Bosne i Hercegovine, Cipra, Češke, Estonije, Finske, Francuske, Hrvatske, Irana, Italije, Latvije, Litve, Luksemburga, Mađarske, Makedonije, Nizozemske, Norveške, Novog Zelanda, Njemačke, Portugala, Rusije, SAD-a, Slovačke, Slovenije, Sri Lanke i Švedske.

Ispitivanje opsega pojma knjige uputno je bilo temeljiti na sustavu ISBN iz sljedećih razloga:

- ISBN je nakladnička oznaka koja prati proizvod od stvaranja do korisnika
- on već 30 godina slijedi razvoj knjige od tiskanog oblika do suvremenih medija, jer su ga nakladnici posjedovali prije trideset godina i mogli prema potrebi primjenjivati kroz sve faze razvoja proizvodnje knjige od tiskane do elektroničke
- tijekom tih trideset godina primjenu sustava nadzirale su i verificirale organizacije zadužene za numeričku normizaciju
- sveobuhvatnost je bio cilj kojem se težilo od uvođenja sustava ISBN kao i tijekom širenja njegove primjene na neknjižne medije.

Rezultati

Opseg primjene ISBN-a

Odgovori na prvo pitanje upitnika "Koje publikacije nose ISBN u pojedinoj zemlji?" pokazuju opseg primjene ISBN-a na četiri kontinenta. (tablica 1, graf. 1)

Tiskanu knjigu, za koju je sustav ISBN prvobitno i stvoren, knjižnim brojem označuje svih 27 zemalja.

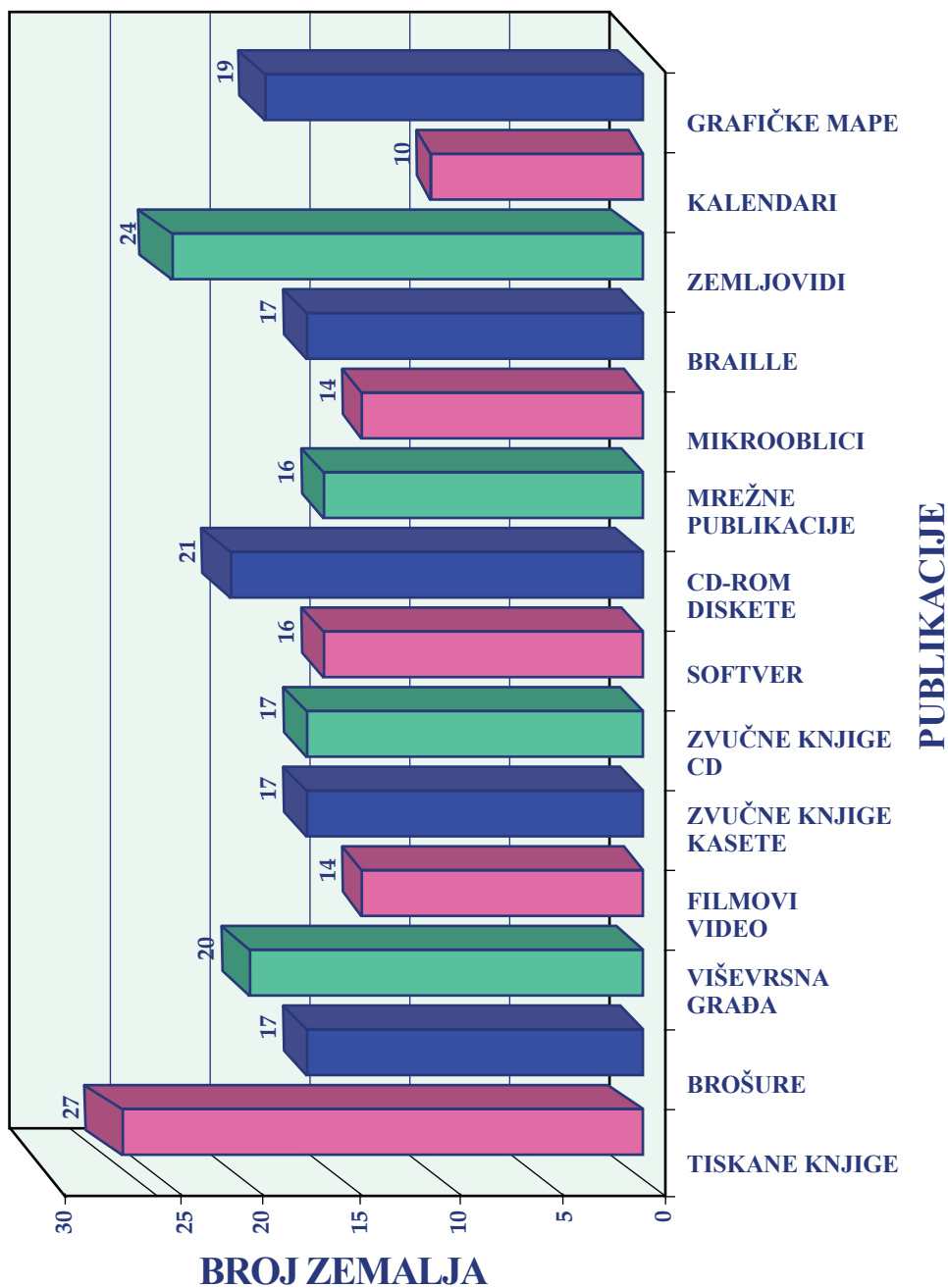
Brošure nose ISBN u 17 zemalja, ali pojam brošure razlikuje se od zemlje do zemlje. Tako npr. na Novom Zelandu brošura mora imati više od 4 stranice, na Cipru više od 16 stranica, a u Sri Lanki najmanje 4 stranice.¹⁰⁵

¹⁰⁵ Ispitanici iz spomenutih zemalja naveli su ove podatke uz oznaku da brošure označuju ISBN-om. To je sukladno definiciji pojma brošura koju je 1964. odobrila Generalna konferencija Unescoa: "Brošura je neperiodična publikacija koja bez omota ima najmanje pet a najviše 48 stranica." (Harrod, L. M. *The librarians' glossary*. 4th revised ed. London: Andre Deutsch, 1977. Str. 618.). Nije poznato zašto neke zemlje uzimaju kao najmanji opseg brošure pet a druge sedamnaest stranica.

Tablica 1. Primjena sustava ISBN u pojedinim zemljama

ZEMLJE	Publikacije koje nose ISBN													
	TISKARSKE KNJIGE	BROŠURE	KOMPLETI VIŠEVRSNE GRADE	OBRAZOVNI FILMOVI/VIDEO	ZVUČNE KNJIGE/KASETE	ZVUČNE KNJIGE/CC	SOFTVER	CD-ROM/DISKETE	MREŽNE KNJIGE	MIKROBLICI	BRILLE	ZEMLJOVIDI	KALENDARI	GRAFIČKE MAPE
AUSTRALIJA	•		•	•	•	•	•	•	•	•	•	•		•
BELGIJA	•		•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
BOSNA I HERCEGOVINA	•	•	•		•	•		•			•	•		
CIPAR	•	•	•		•	•						•		
ČEŠKA	•	•	•								•	•		•
ESTONIJA	•	•	•	•	•	•		•			•	•		•
FINSKA	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•		•
FRANCUSKA	•						•	•	•		•	•		•
HRVATSKA	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•		•
IRAN	•	•						•				•		
ITALIJA	•			•	•	•	•	•		•	•	•		
LATVIJA	•	•					•	•	•			•	•	•
LITVA	•	•	•		•	•		•	•			•	•	•
LUKSEMBURG	•							•	•	•	•			•
MAĐARSKA	•	•	•	•	•	•	•	•		•	•	•	•	•
MAKEDONIJA	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
NIZOZEMSKA	•		•	•	•	•	•	•	•	•		•	•	
NORVEŠKA	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•		•
NOVI ZELAND	•	•			•	•	•	•	•	•	•	•		
NJEMAČKA	•		•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
PORTUGAL	•				•	•	•				•	•		
RUSIJA	•	•												•
SAD	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	
SLOVAČKA	•	•	•								•	•	•	•
SLOVENIJA	•		•	•				•	•			•		•
SRI LANKA	•	•	•									•	•	•
ŠVEDSKA	•		•	•			•	•	•	•				•
UKUPNO	27	17	20	14	17	17	16	21	16	14	17	24	10	19

PUBLIKACIJE KOJE NOSE ISBN

Graf 1.

Komplete viševrsne građe 20 zemalja označava ISBN-om, obrazovne filmove i video-zapise 14 zemalja, zvučne knjige na kasetama 17, zvučne knjige na CD-u 17 a softver 16.

Odelektroničkih publikacija u 21 zemlji publikacije na CD-ROM-u i disketi nose ISBN, a mrežne publikacije u 16 zemalja.

Publikacije u mikroobliku označuju ISBN-om 14 zemalja.

Publikacije objavljene Braillevim pismom nose ISBN u 17 zemalja. Zemljovid i nose ISBN u čak 24 zemlje.

Grafičke mape s naslovnom stranicom i tekstom označuju se ISBN-om u 19, a kalendari u čak 10 od ispitanih zemalja.

Rezultati pokazuju da se tiskana knjižna građa kao najrašireniji oblik knjige u svim ispitanim zemljama označuju ISBN-om. Neke zemlje označuju i brošure, ali tu uz opseg publikacije posežu za dodatnim kriterijem kao što je vrijednost teksta i slike te namjena. Kompleti viševrsne građe označuju se ISBN-om u čak 20 od 27 zemalja, što pokazuju da je identifikacija kompleta tiskane građe i novog medija uvriježena.

Na pitanje "Koje publikacije predstavljaju poteškoće u primjeni ISBN-a?" nacionalni uredi za ISBN odgovorili su sljedeće:

- *Australija* - sitni tisak, multimedij, djela u svescima
- *Bosna i Hercegovina* - publikacije u svescima i one koje su proizvod sunakladništva
- *Cipar* - novi mediji, kompleti viševrsne građe, vlastita naklada
- *Češka* - kompleti viševrsne građe, grafičke mape
- *Estonija* - mikrokomputerski softver, mikro oblici, diskete
- *Finska* - elektroničke publikacije (nakladnike treba savjetovati)
- *Francuska* - izdanja u području turističkih informacija i umjetnosti
- *Hrvatska* - elektroničke publikacije (nakladnike treba upozoriti da su to knjige)
- *Iran* - reprintiranje stranih izdanja bez dozvole nakladnika
- *Italija* - nema poteškoća
- *Latvija* - sitni tisak
- *Litva* - sitni tisak u maloj nakladi, novi mediji se ne dostavljaju knjižnici po zakonu
- *Luksemburg* - kompleti viševrsne građe, note s tekstom pjesama
- *Mađarska* - publikacije koje imaju svojstva serijskih i omeđenih publikacija rješavaju se dogovorom
- *Makedonija* - slikovnice, razglednice, albumi za djecu s naljepnicama, knjige za tečajeve stranih jezika

- *Nizozemska* - nema poteškoća
- *Norveška* - publikacije na Internetu, kompleti viševrzne građe
- *Novi Zeland* - zidni kalendari (ne dodjeljuje se ISBN ali nakladnici inzistiraju)
- *Njemačka* - nema poteškoća
- *Portugal* - zemljovidi, elektroničke publikacije
- *Rusija* - zvučna knjiga na kasetama, elektroničke publikacije
- *SAD* - nemaju poteškoće. Američki ured za ISBN prihvaća sve učestaliju promjenu formata knjige u industriji, koja se temelji na promjenama tržišta ali i potražnje
- *Slovačka* - sitni tisak, jer je teško saznati da je objavljen
- *Slovenija* - umjetničke mape
- *Sri Lanka* - nema poteškoća (dodjeljuje ISBN slici i tekstu svemu što ima najmanje 4 stranice)
- *Švedska* - CD ili kasete obzirom na omjer teksta, zvuka i slike.

Različitost ovih odgovora odražava nakladničku praksu pojedinih zemalja.

Opseg primjene ISBN-a odgovara u potpunosti načelu zacrtanom pri osnivanju sustava: "ISBN se uglavnom koristi za knjige - za koje je sustav prvobitno bio stvoren - ali u proširenom smislu može se koristiti za svaku jedinicu građe koju je objavio nakladnik ili koju skupljaju knjižnice."¹⁰⁶ Pomoćni kriterij da "jedinicu građe treba označiti ISBN-om ako je skupljaju knjižnice kao obvezni primjerak" doživio je širenjem i etabliranjem sustava ISBN inverziju, tako da danas knjižnice skupljaju i neknjižnu građu koja je označena ISBN-om.

Sudeći po rezultatima ankete knjiga je u pratnji ISBN-a uspješno svladala prijelaz s papira na elektronički medij, odnosno medij koji se čita elektronički.

Definicija knjige u pojedinim zemljama

U ISO 9707:1991 knjiga je definirana kao "neperiodična publikacija koja bez korica ima najmanje 49 stranica a objavljena je u određenoj zemlji". U napomeni se navodi da sukladno sustavu ISBN pojam knjige uključuje i publikacije u mikroobliku i kombinacije viševrzne građe".¹⁰⁷ Ova norma temelji se na "revidi-

¹⁰⁶ ISBN system, str. 5.

¹⁰⁷ ISO 9707-1991. Information and documentation. Statistics on production and distribution of books, newspapers, periodicals and electronic publications.

ranim preporukama Unescoa o međunarodnom ujednačavanju statistike o proizvodnji i raspačavanju knjiga, novina i časopisa", koje je Generalna skupština Unescoa prihvatila tijekom svojeg 23. zasjedanja u Sofiji 1. studenog 1985. godine i koje su izrađene u uskoj suradnji s Unescom.¹⁰⁸

Zanimljivo je da u 1. izdanju Priručnika za ISBN¹⁰⁹, objavljenom 1974. godine, već je u prvoj rečenici istaknuto da je "Međunarodni standardni knjižni broj (ISBN) univerzalno prihvaćen način za broičano označavanje knjiga". Očito da se to odnosilo na tiskanu knjigu i da nije bilo potrebe za daljnjim objašnjenjem. No, u kasnijim izdanjima priručnika pojmu knjiga pridružuju se jedinice građe koje su iz ranije opisanih razloga postupno uključivane u sustav i navođene u poglavlju *Opseg primjene sustava ISBN*. Može se općenito reći da je sustav ISBN kvalitativno prihvatio razlikovanje građe na knjižnu i neknjižnu, ali i s vremenom tu distinkciju premostio. Ipak, primjerenija je podjela građe na tiskanu i netiskanu knjigu. Naime pojam netiskane knjige prihvaćen je već u samom naslovu spomenutih smjernica A. Mollisona *Bilješke o primjeni ISBN-a na netiskane knjige*, a u tekstu autor ističe o primjeni sustava ISBN: "Medij nikad nije od presudne važnosti. Proizvod, koji po sadržaju, periodičnosti i namjeni ima funkciju knjige prikladan je za uključenje u sustav bez obzira na to je li medij papir, tkanina, životinjska koža, film, vrpca ili disk."¹¹⁰

Istraživanje opsega primjene sustava ISBN pokazalo je da svih 27 nacionalnih ureda za ISBN primjenjuju sustav sukladno priručniku. Na upit kojom se definicijom knjige koriste u svojem radu čak trinaest ih je navelo *Priručnik za ISBN* (1986.): Australija, Bosna i Hercegovina, Cipar, Češka, Finska, Hrvatska, Italija, Latvija, Luksemburg, Makedonija, Norveška, Njemačka i SAD.

Luksemburški *Priručnik za ISBN* (1996.) navodi da se "knjigom smatraju sve neperiodične, tiskane publikacije, koje imaju najmanje pet stranica i uključene su u obvezni primjerak".¹¹¹ Uz *Priručnik za ISBN* neki od ureda gore navedenih zemalja koriste i dodatne izvore. Tako Makedonija za definiciju knjige koristi standard ISBD(M). Američki ured primjenjuje *Priručnik za ISBN* u suradnji s *U.S. Publishing Industry & the Book Industry Study Group*. Latvija koristi priručnik u kombinaciji sa *Zakonom o obveznom primjerku*. Češka primjenjuje normu ČSB 01 0189 *Međunarodni standardni cislovani knih (ISBN)*. U odgovoru iz Finske je uz *Priručnik za ISBN* kao izvor definicije navedeno da je knjiga sinonim za sadržaj. Indikativno je da upravo u Njemačkoj, zemlji s velikom knjižnom produkcijom

¹⁰⁸ Unesco revised recommendations concerning the international standardization of statistics on the production and distribution of books, newspapers and periodicals.

¹⁰⁹ ISBN system. Berlin: International ISBN Agency, 1974. Str. 3.

¹¹⁰ Mollison, A. Notes on the allocation of ISBNs to non-printed books, str. 87.

¹¹¹ Guide ISBN. Luxembourg: Bibliothèque nationale, 1996. Str. [9].

na suvremenim medijima pojam knjige određen pravilima sustava ISBN i tržištem. U Hrvatskoj je pojam knjige određen pravilima sustava ISBN te standardima ISBD(M) i ISO 9707:1991.

Među zemljama koje nisu izričito navele *Priručnik za ISBN* kao izvor definicije knjige je Slovačka, koja ističe da će se od 2000. godine primjenjivati ISO, a do tada vrijedi slovačka norma SN 010183. Mađarski ured odgovara da je definicija knjige kompleksno pitanje, jer su formulacije uglavnom negativne (npr. ISO) te se oslanja na definiciju knjige iz standarda ISBD(M). Kad se radi o elektroničkim publikacijama u bibliografskoj praksi smatraju korisnom distinkciju između statičnih i dinamičnih publikacija. Ruski se ured oslanja na Poslovnu zajednicu nakladnika u definiciji knjige. Estonija primjenjuje Unescovu definiciju. Francuski ured definira knjigu kao "tiskanu cjelinu, sa ili bez ilustracija, objavljenu s naslovom, koja služi reprodukciji djela ljudskog duha namijenjenim učenju i širenju misli i kulture". Slovenija koristi definiciju ISBD(M)-a i Unescoa. Litva primjenjuje Unescovu definiciju i nacionalne bibliografske terminološke rječnike. Nizozemska koristi nacionalni rječnik za definiciju knjige, a Novi Zeland *The Librarians' Glassary* L. M. Harroda (4. izd., 1995.). Portugal smatra knjigom sve neperiodičke publikacije koje imaju najmanje 6 stranica a uključene su u obvezni primjerak. Iranski se ured oslanja na definiciju Iranske nacionalne knjižnice. U Sri Lanki ISBN se dodjeljuje publikacijama koje imaju više od 4 stranice, a u definiciji knjige oslanjaju se na *Encyclopedia of Information and Library Science*. Švedska nije odgovorila na to pitanje, a područje Belgije pokrivaju uredi za ISBN Francuske i Nizozemske.

Zaključak

Godine 1999. obilježena je 30. godišnjica postojanja knjižnog broja kao međunarodnog sustava. Slijedeći tehnološki razvoj proizvodnje knjige, ISBN je u ta tri desetljeća od identifikacijskog broja tiskane knjige postao identifikacijska oznaka omeđenog sadržaja koji ima funkciju knjige bez obzira na medij na kojem je objavljen. To je načelo formulirano i u Priručniku za ISBN kojim se služi više od 500.000 nakladnika širom svijeta.

Iz navedenog istraživanja proizlazi da se broj publikacija koji imaju funkciju knjige povećao. Na temelju provedenog istraživanja može se zaključiti da je promjenama u poimanju knjige, uz uvođenje nove tehnologije u proizvodnji knjige, pridonio i sam sustav ISBN. S vremenom je naime došlo do određenih promjena u sljedećim pitanjima određenja knjige:

- OPSEG - nestaje čvrsta granica koja određuje kvantitativnu razliku između knjige i brošure a naglasak je na "imati funkciju knjige"
- MEDIJ - sadržaj u funkciji knjige može biti objavljen na bilo kojem mediju
- PUBLIKACIJA - pojam omeđena publikacija ustupa mjesto omeđenom sadržaju
- KNJIŽNA GRAĐA - podjela knjižnične građe na knjižnu i neknjižnu zamjenjuje se pojmovima tiskana i netiskana građa te sukladno tome postoji tiskana i netiskana knjiga.

Pri tom se može javiti opravdana bojazan da će se, zahvaljujući sustavu ISBN, knjigom proglasiti publikacija koja to nije.

Zanimljiv je podatak da su osnivači ISBN-a već u vrijeme uvođenja sustava uočili da nakladnici vrlo slobodno ISBN-om označuju neknjižnu građu i o tom raspravljali 1969. i 1970. godine. Na tu je činjenicu dobro reagirao D. Whitaker rekavši: "Označavanje nekog proizvoda ISBN-om još uvijek ne čini taj proizvod knjigom".¹¹² To je istina, a očit su primjer zemljovidi, koje ne smatramo knjigom iako su označeni ISBN-om.

Imajući u vidu nagli razvoj tehnologije jasno je da će nakladnici stvarati i raspačavati nove proizvode koji će biti zaštićeni autorskim pravom i koje će oni htjeti svrstati u red publikacija koje nose ISBN. Tako će predstavnici sustava ISBN uvijek ponovno morati donositi odluke o označavanju pojedinih nakladničkih proizvoda. Bez obzira na medij objavljivanja sadržaja, važno je prepoznati publikaciju koja ima funkciju knjige i uvrstiti je u sustav. U tom će se pogledu katkada morati moći i anticipirati razvoj određenih proizvoda, tj. na koji će se način i u kojoj količini oni javiti na tržištu. Ključno je da u razvoju definicije knjige sudjeluju sve struke, a da pritom interesi nijedne ne dominiraju.

Postavljajući određene kriterije za dodjelu ISBN-a i ne dozvoljavajući da se dodjeljuje proizvoljno bez ograničenja, ISBN-om se može pragmatički definirati omeđena publikacija objavljena u tiskanom ili nekom drugom obliku.

¹¹² Non-book material or non-printed book material. // ISBN review 17(1996), str. 393.

DEFINICIJA I TEMELJNI POJMOVI ELEKTRONIČKE KNJIGE

Mogućnost objavljivanja sadržaja na elektroničkom mediju izazvala je promjene u sektoru knjige. Pojavili su se novi pojmovi ili su se stari, vezani uz tiskanu knjigu, uvođenjem novog medija izmijenili, odnosno proširili svoje značenje. Novi pojmovi su:

ELEKTRONIČKA KNJIGA

Elektronička knjiga je jedna ili više računalnih datoteka omeđenog sadržaja, koje su dostupne javnosti na mreži (mrežna knjiga) ili u materijalnom obliku (na CD-ROM-u, disketi). Uz tekst može donositi sliku i zvuk kao i veze sa srodnim mrežnim stranicama te program za izmjene i dopune.

Elektronička knjiga treba biti označena vlastitim međunarodnim standardnim knjižnim brojem ISBN, bilo da je on jedina identifikacijska oznaka ili tek sastavni dio oznaka DOI i URN specifičnih za elektroničku građu. Elektronička knjiga može biti dostupna u raznim formatima. Preporuka je da se svaki format elektroničke knjige označi vlastitim brojem ISBN.

ELEKTRONIČKO NAKLADNIŠTVO

Priprema elektroničke knjige u svojem prvom dijelu obuhvaća postupke koji su jednaki onima pri izdavanju tiskane knjige. To su: izbor teksta, lektura, korektura i grafičko oblikovanje. U proizvodnji elektroničke knjige prijelom se knjige, posebnim računalnim programima, pretvara u datoteke spremne za objavljivanje na mreži ili u materijalnom obliku.

ELEKTRONIČKI NAKLADNIK

Elektronički nakladnik je fizička ili pravna osoba koja brine o izdavanju elektroničke publikacije te snosi troškove njezine proizvodnje i raspačavanja. U trenutku kad raspačavatelj stekne autorska prava na određeni naslov, on postaje nakladnik elektroničke knjige i može se uključiti u sustav ISBN.

MREŽNA KNJIŽARA

Mrežna knjižara je ponuda publikacija na mreži.

Pojmovi iz tradicionalnog sektora knjige koji su u elektroničkom nakladništvu zadržali svoje značenje **ili** doživjeli promjenu i nadopunu su:

IZDAVANJE

Za tiskanu knjigu i elektroničku knjigu u materijalnom obliku ključan je pojam izdavanja kao jedan od načina objavljivanja djela. Ono obuhvaća umnožavanje i stavljanje u promet primjeraka djela na račun nakladnika.

OBJAVLJIVANJE

Objavljivanje je svaki postupak kojim djelo postaje pristupačno javnosti. Za mrežnu knjigu je, uz pravo elektroničkog reproduciranja, ključno pravo objavljivanja u smislu priopćavanja javnosti (engl. making available to the public) prema kojem "autori književnih i umjetničkih djela uživaju isključivo pravo davanja dopuštenja za priopćavanje javnosti njihovih djela, putem žica ili bez žica, uključujući stavljanje na raspolaganje javnosti njihovih djela na način da svatko može imati pristup tim djelima sa mjesta i u vrijeme koje pojedinačno odabere."¹¹³ To pravo uključuje prienos i čin ponude.

Uz mrežnu knjigu se ne vežu pojmovi primjerak, otisak i izdanje (kao ukupan broj svih primjeraka proizvedenih od istog primjerka kao matrice) u smislu tradicionalnog nakladništva. Za razliku od toga za elektroničku knjigu u materijalnom obliku vrijede ovi pojmovi u istom značenju kao za tiskanu knjigu.

IZDANJE

Izdanje elektroničke knjige je omeđeni sadržaj koji nosi dovoljno sadržajnih razlikovnih obilježja u odnosu na isti ili slični sadržaj istog naslova. Kod elektroničke, kao i kod tiskane knjige, prepuštena je nakladniku odluka o određivanju razlika između pojedinih izdanja istog naslova.

NOVO IZDANJE

Novo izdanje određeno je: a) promjenom formata računalne datoteke i/ili b) izmjenama sadržaja pod kojima se ne podrazumijeva novi oblik ambalaže i korektura teksta.

¹¹³ Ugovor o autorskom pravu Svjetske organizacije za intelektualno vlasništvo usvojen na Diplomatskoj konferenciji 20. prosinca 1996. Zagreb : Državni zavod za intelektualno vlasništvo, 1997. Čl. 8.

NAKLADNIČKI UGOVOR

Nakladnički ugovor u elektroničkom nakladništvu treba sadržavati pravo elektroničkog reproduciranja i pravo pristupa djelu.

Uvođenjem elektroničkog nakladništva i tradicionalna definicija publikacije zahtijeva osuvremenjivanje.

PUBLIKACIJA

Publikacija je djelo koje je tiskano, umnoženo nekom drugom tehnikom ili priopćeno javnosti putem žica ili bez žica te stavljeno na raspolaganje javnosti.

OMEĐENA PUBLIKACIJA

Omeđena publikacija je publikacija koja je potpuna u jednom svesku ili se namjerava upotpuniti u omeđenom broju svezaka, odnosno publikacija priopćena javnosti putem žica ili bez njih odjednom ili u ograničenom broju nastavaka.

BIBLIOGRAFSKA KONTROLA

BIBLINK

Dok najšira javnost vodi dugotrajne rasprave oko pitanja hoće li jednog dana elektronička knjiga zamijeniti tiskanu, struke neposredno vezane uz knjigu svjesne su da su tek svjedoci početka procesa pokrenutog pojavom elektroničkog nakladništva.

Prvih godina elektroničkog nakladništva elektroničke publikacije bile su istovremeno dostupne i u tiskanom obliku, tako da one u pravilu nisu mogle izbjeći bibliografskoj kontroli. No, sve češća je pojava da se objavljuje isključivo u elektroničkom obliku. Zakoni o obveznom primjerku manjkavo tretiraju elektroničku građu pa je i to jedan od razloga zašto zasada još ne postoji nikakva garancija njezinog ulaska u nacionalne bibliografije. Zbog toga je u nacionalnim bibliografskim centrima opravdana bojazan da važna djela neće biti evidentirana u nacionalnoj bibliografiji i sličnim publikacijama.

Poznato je da se već 1977. godine na sastanku voditelja nacionalnih bibliografskih ureda u Parizu raspravljalo o promjenama koje će u knjižnice donijeti nova tehnologija, iako se zaključci odnose na tiskanu građu.¹¹⁴ Međunarodni kongres o nacionalnim bibliografijama održan je pod pokroviteljstvom IFLA-e i Unescoa kako bi se odredilo osnovne kriterije bibliografske kontrole s konačnim ciljem donošenja uputa za stvaranje Opće bibliografske kontrole (UBC). Osamdesetih godina ostvaruje se bibliografska kontrola razvojem triju njezinih sastavnica: obveznog primjerka, bibliografskog ureda i nacionalne bibliografije. Za nakladništvo tih godina karakteristična je proizvodnja različitih vrsta tiskanih publikacija pa je jasno da su one dominirale u knjižarama i knjižnicama. Ipak posljednjih dvadeset godina dolazi do velikih tehnoloških, gospodarskih i kulturnih promjena, koje se odražavaju kako na nacionalne bibliografije tako

¹¹⁴ Congrès international sur les bibliographies nationales [Unesco/ PGI -FIAB], Paris 12-15 septembre 1977. Rapport final. Paris: Unesco, [1978.]. (Conf. 401/col. 11. Paris, février 1978. PGI/77/UBC 3). Umnoženi tekst.

i opću bibliografsku kontrolu. Objekt kontrole se mijenja, zapravo dolazi do njegove dematerijalizacije, što dovodi u pitanje dosadašnja načela bibliografske kontrole. Istina je da su u proteklih dvadeset godina međunarodni standardi za bibliografski opis pratili razvoj medija na kojima se dokumenti objavljuju. Tako još 1977. godine, u vrijeme apsolutne dominacije tiskane građe, IFLA donosi ISBD(NBM) - Međunarodni standardni bibliografski opis neknjižne građe.¹¹⁵ Ovaj je standard donio i propise za opis datoteka sa strojno čitljivim podacima, koje tih godina ulaze u fondove knjižnica. Sve većim dotokom elektroničke građe javlja se u knjižnicama potreba za standardom koji će isključivo biti posvećen računalnim datotekama. Već je 1988. objavljen ISBD(CF) - Međunarodni standardni bibliografski opis računalnih datoteka. No, ni ovaj standard nije mogao slijediti ubrzani razvoj elektroničkog nakladništva. Javljaju se interaktivni multimedij, optička tehnologija, publikacije na Internetu i World Wide Webu. Suradnjom IFLA-ine Sekcije za katalogizaciju i Sekcije za informacijsku tehnologiju pristupilo se reviziji ISBD(CF)-a. Zbog velikih promjena odlučeno je da se objavi novi standard.

Tijekom 1997. godine objavljen je ISBD(ER) - Međunarodni standardni bibliografski opis elektroničke građe.¹¹⁶ U njemu je pojam "računalne datoteke" zamijenjen primjerenijim pojmom "elektronička građa".

Elektroničku građu čine: podaci (koji mogu biti u obliku brojeva, slova, grafičkih prikaza, slika, zvuka i njihovih kombinacija), zatim programi (naredbe i upute za izvođenje određenih zadataka) i kombinacija podataka i programa. Dostupna je na dva načina - mjesnim i udaljenim pristupom, što bitno utječe na način njezine kataložne obrade.¹¹⁷

ISBD(ER) predviđa sljedeći redoslijed skupina:¹¹⁸

1. Stvarni naslovi i podaci o odgovornosti
2. Izdanje
3. Vrsta i opseg građe
4. Izdavanje, raspačavanje
5. Materijalni opis
6. Nakladnička cjelina
7. Napomena
8. Standardni broj (ili knjižni broj ISBN) i uvjeti nabavljanja.

¹¹⁵ ISBD(NBM) : Međunarodni standardni bibliografski opis neknjižne građe.

¹¹⁶ ISBD(ER) : International Standard Bibliographic Description for Electronic Resources.

¹¹⁷ ibidem, str. 2.

¹¹⁸ ibidem, str. 1.

Suvremenoj knjizi pristaje misao M. Carpentera da je naslovna stranica "naljepnica s koje čitatelji skidaju podatke koji su im potrebni da bi vezali dje- lo uz osobu koja je za to odgovorna".¹¹⁹ Istina je da je velik broj elektroničkih knjiga na Internetu zapravo nastao skeniranjem ili prepisivanjem tiskanih, da se radi o pravim pretiscima, pa i iz tog razloga prevladavaju tradicionalno dizajnirane naslovne stranice. No, vrlo je vjerojatno da će naslovna stranica izvorne elektroničke knjige jednog dana stvarno izgledati poput naljepnice. Naljepnica će na elektroničkoj knjizi sadržavati i identifikacijske oznake kao što su DOI ili URN i sve što je predviđeno normom ISO 1086¹²⁰ za oblikovanje naslovnih listova.

Knjižničari su svjesni da u elektroničkom okruženju moraju intenzivno i neposredno surađivati s nakladnicima, kako bi što prije dobili bibliografske podatke o elektroničkim publikacijama i mogli stručno obavljati posao.

Nažalost zasada još u Europi ne postoji direktna bibliografska veza između nakladnika i nacionalnih bibliografskih centara.

Zbog toga je Europska komisija u okviru svojeg programa *Telematics Applications* pokrenula 1996. godine projekt BIBLINK¹²¹ s općim ciljem da unaprijedi razvoj nacionalnih bibliografskih službi povezujući nacionalne bibliografske centre i elektroničke nakladnike. Namjera je stvoriti jedan interaktivni prototip, odnosno pokusni sustav koji bi elektroničkim nakladnicima omogućio da nacionalnim bibliografskim centrima šalju minimum podataka potrebnih za opis; zatim bi centri nadopunili zapis (npr. kontrolom autoriziranih oblika imena, davanjem stručne i predmetne oznake) i vratili ga nakladnicima, jer on mora biti uključen u samu elektroničku publikaciju.

Projekt vodi Britanska knjižnica a partneri su joj Nacionalna knjižnica iz Madrida, Francuska nacionalna knjižnica, Kraljevska knjižnica iz Den Haaga, Nacionalna knjižnica Norveške, UKOLN, Sveučilište u Bathu iz Velike Britanije i Otvoreno sveučilište u Kataloniji.¹²²

Projektom bi se trebalo ostvariti sljedeće:

- uspostaviti direktne bibliografske veze između nakladnika i nacionalnih bibliografskih centara kako bi se postigla bibliografska kontrola elektroničkih publikacija, naročito onih objavljenih na mreži,

¹¹⁹ Carpenter, M. *Corporate authorship : its role in library cataloguing*. Westport, Conn. : Greenwood Press, 1981. Cit. prema Horvat, A. *Knjižnični katalog i autorstvo*, str. 81.

¹²⁰ ISO 1086-1991. *Information and documentation. Title leaves of books*.

¹²¹ Powell, A. What are the objectives of BIBLINK. *BIBLINK*. Last update: 15.11.1996. URL: <http://hosted.ukoln.ac.uk/biblink/object.html> (2. 1. 1999.).

¹²² Powell, A. Project partners. *BIBLINK*. Last update 21.11.1996. URL: <http://www.ukoln.ac.uk/biblink/partners.html> (1. 2. 1999.).

- dogovoriti bibliografski opis za najraznovrsnije elektroničke publikacije kao pomoć bibliografskoj kontroli,
- zadovoljiti potrebe nacionalnih bibliografskih centara za podacima o elektroničkim publikacijama prije njihova objavljivanja,
- postići bibliografsku kontrolu nad elektroničkim publikacijama,
- omogućiti elektroničkim nakladnicima da popišu svoje publikacije,
- omogućiti da elektroničke publikacije nose proširene bibliografske podatke kao svoj integralni dio,
- omogućiti da druge knjižnice na vrijeme dobivaju podatke o elektroničkim publikacijama,
- označiti elektroničke publikacije na jedinstveni način, što je naročito važno za one objavljene na mreži.

Smisao uspostave sustava je da se nacionalnim bibliografskim centrima osigura pouzdane podatke o elektroničkim publikacijama i tako uspostavi bibliografska kontrola. Elektronički nakladnici bi u ovakvom sustavu našli svoj interes, jer bi njihove publikacije uključivanjem u nacionalne bibliografije, te opremljene bibliografskim metapodacima, postale korisnicima znatno dostupnije. Namjera je razviti sustav koji bi nakladnicima omogućio da isporučuju metapodatke za potrebe nacionalnih bibliografskih centara. Ove podatke može dopunjavati i tzv. treća strana, kao npr. nacionalni uredi za ISBN. Podatke se može konvertirati u nacionalne MARC formate za uporabu u nacionalnim bibliografijama. Zapise mogu koristiti i nakladnici za vlastite potrebe. Sustav je koncipiran dovoljno fleksibilno tako da odgovara potrebama pojedinog centra. Neki će npr. htjeti koristiti nadopunjene metapodatke za nacionalnu bibliografiju prije nego što vide publikaciju (što bi bilo srodno CIP zapisu), dok će možda drugi izrađivati potpuni zapis tek nakon objavljivanja publikacije.

Uspostavi pokusnog sustava prethodila su istraživanja, tj. prva faza projekta čiji su rezultati opisani u pojedinim dokumentima. Prvih osamnaest mjeseci projekta proteklo je u istraživanju komponenata, thv. BIBLINK demonstratora.¹²³ Pod tim se pojmom podrazumijeva višenacionalni demonstrator koji pruža okruženje za stvaranje bibliografskih zapisa. On će se primarno sastojati od tzv. radnog prostora BIBLINK. To bi bio virtualni prostor za razmjenu metapodataka među nakladnicima, nacionalnim bibliografskim centrima i trećom stranom. Nakladnici će slati metapodatke elektroničkom poštom ili mrežom. Nacionalni bibliografski centri moći će ih preuzimati, nadopunjavati i ponovno ih slati u taj radni prostor. Zatim će nakladnici ove zapise moći također pruzimati i koristiti

¹²³ Powell, A. The BIBLINK Demonstrator. *BIBLINK*. (Last updated: 27.09.1998). URL: <http://www.hosted.ukoln.ac.uk/biblink/wp11/>

u vlastitim sustavima. Razmjena i pohrana podataka bila bi moguća uporabom nekoliko sintaksi uključujući HTML, SGML, UNIMARC i nacionalne MARC formate pojedinih partnera.

Dokument Specifikacija korisničkih potreba¹²⁴ donosi osnovne podatke o funkcioniranju BIBLINK demonstratora, a zapravo sadrži rezultate do kojih se došlo istraživanjima, podijeljenim u osam radnih zadataka. U konačnoj verziji tog dokumenta objavljenoj 2. ožujka 1998. određen je opseg elektroničkih nakladnika i publikacija za taj projekt. Obuhvaćene su sve publikacije koje inače ulaze u nacionalnu bibliografiju te su objavljene na bilo kojem elektroničkom mediju.

Pod pojmom BIBLINK jezgre podrazumijeva se skupina od osamnaest elemenata koji su u projektu predviđeni za razmjenu metapodataka između bibliografskih centara i nakladnika. Elementi se temelje na formatu Dublinske jezgre¹²⁵, koja doduše predviđa petnaest elemenata. BIBLINK je za potrebe nacionalnih knjižnica predvidio povećanje broja elemenata kao i dopunu postojećih elemenata Dublinske jezgre u sljedećim segmentima: cijena, podatak o izdanju, opća oznaka građe, opseg datoteke, mjesto izdavanja i učestalost.¹²⁶

Tako se jezgra BIBLINK sastoji od sljedećih elemenata:

1. autor	10. mjesto objavljivanja
2. naslov	11. zahtjevi sustava (način pristupa)
3. nakladnik	12. format
4. cijena	13. jezik
5. opseg	14. uvjeti
6. ključne riječi	15. ostali suradnici
7. opis	16. označitelj
8. podatak o izdanju/verziji	17. učestalost
9. datum objavljivanja	18. kontrolni broj.

Za razmjenu podataka služit će format UNIMARC. Odlučeno je da se u slučaju, ako pojedini nacionalni bibliografski centri ne sudjeluju u dodjeli označitelja DOI ili URN elektroničkim publikacijama, koriste označitelji koje dodjeljuju sami nakladnici. Sustav bi trebao omogućiti bibliografskom centru ili trećoj osobi da dodijeli oznaku.

¹²⁴ Clayphan, R. et al. BIBLINK - LB 4034. D8.1 User Requirements Specification. Issue 5. Reference: 5003/DEL-106. URL: <http://hosted.ukoln.ac.uk/biblink/wp11/>

¹²⁵ Dublin Core Element. Version 1. *Set Dublin Core Metadata Initiative*. URL: <http://purl.org/DC/documents/rec-dces-19990702.htm> (11. 5. 2000.).

¹²⁶ Clayphan, R. D3.1 Minimum data set. BIBLINK - LB 4034, 1997. URL: <http://hosted.ukoln.ac.uk/biblink/wp3/d3.1/> (2. 1. 1999.).

Podaci bi se prenosili elektroničkom poštom ili mrežom. Dokument bi se zaštitio raspršenim kodiranjem a unosit će u dokument nakladnik ili bibliografski centar, ovisno o sporazumu. Zasada je odlučeno da se ne koristi sustav za elektroničku razmjenu podataka (EDI) kao omot za slanje podataka već da ih se šalje u običnoj tekstualnoj datoteci. Zapise će se morati moći slati pojedinačno ili u skupini.

U početku bi neposredni korisnici radnog prostora BIBLINK bili nakladnici, zatim partneri u projektu (ranije spomenutih pet nacionalnih knjižnica i dvije visokoškolske ustanove) i treća strana, tj. oni koji će zapisima dodavati podatke. Očekuje se da će se s vremenom veći broj nakladnika i nacionalnih bibliografskih centara priključiti sustavu.

Budući da nakladnici nisu homogeni u pogledu informacijske tehnologije i znanja, oni će na različite načine moći sudjelovati u projektu. Nakladnici koji će odlučiti da iz svojih postojećih sustava daju minimum podataka, morat će biti educirani kako programski dobiti takve zapise u formatu određenom za radni prostor BIBLINK-a. Nakladnici će također morati naučiti kako stvoriti novi zapis za potrebe BIBLINK-a i kasnije ga dopunjenog opet moći koristiti za svoje potrebe. Oni koji ne posjeduju velike baze podataka morat će biti tehnički opremljeni za korištenje mreže i rad u sučelju predviđenog prostora. Za to će im trebati sastaviti priručnik. Nakladnici koji koriste SGML morat će poznavati vlastiti sustav kako bi podatke mogli poslati u sučelje BIBLINK-a. Očito je da će nakladnici morati imati određeno tehničko znanje kako bi mogli slati i primati zapise.

Jasno je da će o lokalnoj praksi pojedinog nacionalnog bibliografskog centra ovisiti kako i u kojoj mjeri će koristiti zapise u radnom prostoru BIBLINK-a. Neki će biti zainteresirani za zapise čim ih nakladnik isporuči, a neki tek nakon dopune.

U realizaciji ovog projekta važna je intenzivna suradnja i isporuka podataka između nakladnika i bibliografskih centara u oba smjera.

U prvoj fazi projekta BIBLINK evaluirani su identifikacijski sustavi za jedinstveno označavanje elektroničkih dokumenata. Cilj istraživanja bio je pronaći sustave za označavanje elektroničke građe, koji najbolje odgovaraju potrebama nacionalnih knjižnica. Parametri postavljene za potrebe ispitivanja identifikacijskih sustava bili su: sintaksa sustava, mogućnost citiranja, pitanje automatizacije, jedinstvenost, trajnost, prostranost sustava, opseg građe koju pokriva, tko, gdje, kada i kako dodjeljuje oznake, tko se služi sustavom, ima li status norme ili tek prijedloga norme. Ustanovljeno je da nijedan identifikacijski sustav ne zadovoljava baš sve parametre. To je potvrdilo pretpostavku da će za potrebe projekta biti preporučeno nekoliko sustava. To su: ISSN, ISBN, SICI, DOI i URN. Do 1998. godine se ISBN koristio vrlo ograničeno za elektroničke knjige, i to uglav-

nom za one u materijalnom obliku. Preporuka je da svi dokumenti isporučeni u projekt BIBLINK obvezatno imaju identifikacijsku oznaku. Tu se u prvom redu misli na norme ISBN, ISSN i SICI. Dodatno se preporučuju oznake DOI i URN, ako su dostupne u vrijeme stvaranja demonstratora BIBLINK.¹²⁷

CORC

Kako vrijeme prolazi, knjižnicama mreža pruža sve veće mogućnosti da prošire svoj fond i usluge. Korisnici su sve više usmjereni na korištenje mreže i tražeći informaciju sve bolje se snalaze. Uvođenje informacijske tehnologije omogućilo je niz projekata digitalizacije knjižnica, odnosno njihovog pristupa na mreži. Jedna od primarnih uloga knjižničara trebala bi biti selekcija građe. U takvim više ili manje formalnim pokušajima udružuje se veći ili manji broj knjižnica. Iako su i projekti korisni, oni ipak nemaju za cilj stvoriti jedan sveobuhvatan standardizirani katalog elektroničke građe po izboru knjižnica. Da je takav popis do sada i rađen, metapodaci koji su se ranije koristili ne bi bili primjenjivi u kooperativnom katalogu mrežne građe.

Da bi se korisnicima omogućilo što lakše kretanje mrežom stručnjaci su nastojali normizirati metapodatke i tehnologiju. Nastojanja kao što su *Dublin Core Metadata Initiative* (DC) i razvijanje standarda kao *HyperText Markup Language* (HTML), *Resource Description Framework* (RDF) i *Extensible Markup Language* (XML) koje provodi konzorcij *World Wide Web* kojeg je i OCLC član odigrali su važnu ulogu.

Imajući u vidu sva ova nastojanja i razvoj OCLC-ov istraživački ured smatrao je da su stvoreni uvjeti za pokretanje novog istraživačkog projekta *Cooperative Online Resource Catalogue* (CORC), koji će ispitati kako bi se automatiziranom katalogizacijom u suradnji više knjižnica stvorio katalog građe dostupne na mreži. U okviru tog projekta knjižničari primjenjuju iskustva tradicionalnog knjižničarstva - selekciju, opis i klasifikaciju za odabir mrežne građe koja za vređuje ući u katalog i obrađuju je automatiziranim putem.

Pojavom velikog broja naslova na digitalnom mediju opet se jednom pokazala potreba za pokretanjem skupnog kataloga, ali ovaj puta skupnog mrežnog kataloga za 21. stoljeće. No, sada se od OCLC-a ne očekuje samo podrška knjižnicama u stvaranju kataložnih zapisa u obliku metapodataka, već je potrebno

¹²⁷ Recommendation for an identification scheme for BIBLINK. *BIBLINK* - LB 4034 -D2.1 Identification. URL: <http://hosted.ukoln.ac.uk/biblink/wp2/d2.1/doc0007.htm> (1. 2. 1999.).

stvoriti interaktivne tražitelje putanje (engl. pathfinder), koji će korisnika voditi direktno do traženog teksta.

Tražitelji putanje su mrežne stranice koje objedinjuju veze s odabranim elektroničkim izvorima na određenu temu. Oni obično kategoriziraju izvore i daju napomene. Pružaju korisniku brzi pristup navedenim izvorima. Ujedinjuju opise i lokacije srodnih izvora koji su dostupni kroz knjižnice, ali ne nužno na mreži. Na taj način korisnik zapravo ima najbrži pristup kvalitetnim izvorima. Smisao izrade tražitelja je stvaranje specijalne stručne bibliografije, organiziranje građe za nastavu, lagan pristup specijalnim zbirkaama elektroničkih i/ili drugih izvora za potrebe korisnika u knjižnicama. Tražiteljem se povezuju izvori na Internetu s informacijama o srodnim izvorima u knjižnicama, bilo da su to baze na mreži ili CD-ROM-u, ili u tiskanom obliku te časopisi i slike. Njime se također okupljaju elektronički izvori za svaku priliku i korisničku skupinu. U CORC-u su pak tražitelji ključni za efikasno pretraživanje kataloga. Oni su važni upravo za dinamična pretraživanja, koja automatski osuvremenjuju s vezama uspostavljenima s novo katalogiziranom građom. Novi se tražitelji mogu stvarati preuzimanjem veza s neke postojeće mrežne stranice, ili kloniranjem tražitelja, koji je izradila neka druga knjižnica. Oni sadrže veze s kataložnim zapisima u CORC-u i veze s adresama na mreži. Očekuje se da će se uskoro rješavanjem funkcije održavanja URL-ova u CORC-u veze u tražiteljima moći same preusmjeriti kao i naznačiti kada veze prestanu postojati.¹²⁸

OCLC je dosada razvio niz tehnoloških rješenja koja će pomoći knjižnicama u stvaranju kooperativnog kataloga. Projekt obuhvaća kooperativnu katalogizaciju, smještaj lokalnih i zajedničkih metapodataka, podržavanje kataloga metapodataka za materijalne i digitalne jedinice; kontrolu autoriziranih oblika za pristupnice; RDF/XML - uvoz/izvoz, tražitelja putanja, uključivanje Dublinske jezgre i MARC-a u sam sustav; fleksibilno dobivanje izvora, Uni code, pomoć u dodjeli klasifikacijskih oznaka i predmetnih odrednica; automatsku izradu ključnih riječi, automatsko vađenje podataka, održavanje veze, pristup izvoru - Z 39.50 sučelju za pregledavanje.

Namjera pokretača projekta CORC bila je da razviju prototip sustava u Istraživačkom uredu OCLC-a. Nakon što su ga usavršili pozvali su knjižnice da u njemu sudjeluju. Projekt je povezao Dublinsku jezgru i MARC. Razvoj projekta koji je uključio veći broj stručnjaka iz OCLC-a započeo je u kolovozu 1998. godine s namjerom da se prve prave korisnike sustava uključi u siječnju 1999. godine. Očekivalo se da će OCLC tada već stvoriti planove kako CORC pretvoriti u jednu od službi OCLC-a. To se i ostvarilo, jer je CORC proradio 1999., kada je postao

¹²⁸ OCLC CORC system guides. Pathfinder basics. URL: <http://www2.oclc.org/ocle/>

dostupan knjižnicama koje su sudjelovale u istraživačkom projektu. CORC je ubrzo postao izuzetan pothvat, ne samo zbog povezivanja raznih tehnoloških mogućnosti, nego iz zbog velikog broja zainteresiranih suradnika. Upravo uz razvoj određenih svojstava sustava za uspjeh CORC-a zaslužno je i sudjelovanje određenog broja knjižnica. Dobar prototip sustava metapodataka za knjižnice mogao se izraditi samo uz sudjelovanje knjižnica, koje su ga primjenjivale za stvarne potrebe. Velike sveučilišne knjižnice su najveće ustanove koje sudjeluju u projektu. No, ima i narodnih knjižnica, koledža, manjih i srednjih sveučilišnih knjižnica, nekoliko specijalnih knjižnica američkih saveznih ureda, jedna medicinska knjižnica i druge. U CORC-u surađuju i knjižnice izvan SAD-a: iz Kanade, Europe, Srednjeg Istoka i ostalih zemalja Azije te Australije. Očekuje se da ovaj projekt ne bude samo još jedna od usluga koju nudi OCLC, nego da će odigrati ti odlučujuću ulogu u načinu na koji knjižnice koriste mrežu i elektroničke izvore.¹²⁹

ONIX

Dok su pokretači projekta BIBLINK bile knjižnice, za razvoj međunarode norme ONIX zaslužni su američki i britanski nakladnici i knjižari. Američka udruga nakladnika financirala je 1999. godine projekt kojim bi nakladnici mogli davati podatke o svojim proizvodima knjižarima na Internetu. U Velikoj Britaniji su Zajednica nakladnika i Zajednica knjižara u suradnji s *Book Industry Communication* (BIC) razvile minimalnu normu za razmjenu podataka između nakladnika i knjižara pod nazivom *BIC Basic*. Međunarodnu dimenziju ovim anglo-američkim nastojanjima u stvaranju norme *ONIX International* dala je međunarodna skupina koja koordinira razvoj i promidžbu normi u elektroničkoj trgovini u sektoru knjige i časopisa pod nazivom EDItEUR. Danas postoji zanimanje za primjenu ovog standarda također u Njemačkoj, Francuskoj, Italiji i Južnoj Americi.

ONIX International je međunarodna norma za predstavljanje i priopćavanje podataka o nakladničkim proizvodima u elektroničkom obliku.¹³⁰ Za opis građe predviđa 23 elementa, koji su detaljno razrađeni. Sadrži opsežan popis kôdova i kontrolirani rječnik, a podaci se prenose u formatu XML. Uz bibliografske po-

¹²⁹ Hickey, T. B.; Childress, E.; Watson, B. C. The genesis and development of CORC as an OCLC Office of Research Project. // OCLC newsletter 239(1999), str. 28-31.

¹³⁰ URL: <http://www.editeur.org/onix.html>

datke *ONIX International* donosi sadržaje neophodne za promidžbu kao što su prikazi, slike ovitaka i sadržaje.

Norma udovoljava zahtjevima izloženim u IFLA-inim smjernicama *Functional Requirements for Bibliographic Records* i projektu Europske unije *Interoperabilnost podataka u elektroničkoj trgovini* (INDECS). Povezan je s UNIMARC-om putem Britanske knjižnice i MARC-om 21 putem OCLC-a i Kongresne knjižnice. Knjižničari su postavili određene zahtjeve vezane uz katalogna pravila (npr. velika početna slova u naslovima) kako bi ovaj format bio pogodan za prijenos podataka u knjižnici. Broj metapodataka u ovom standardu je dovoljan za potrebe sastavljanja kataloga knjiga na prodaju. Stručnjaci smatraju da ne bi trebalo biti poteškoća u konverziji podataka iz ONIX-a u Dublinsku jezgru. Naprotiv, obratan postupak vrlo specificiranih podataka u općenitiju Dublinsku jezgru ne bi bio moguć. Uz brojčane sustave ISBN i DOI nastoji se odrediti skupinu osnovnih metapodataka koji se zasnivaju na normi ONIX/EPICS.

Naznake daljnjeg razvoja

Međunarodna konferencija o nacionalnoj bibliografskoj kontroli održana 25. - 27. studenog 1998. u Kopenhagenu donijela je preporuke, koje su privukle pažnju stručnjaka i potvrdile sljedeće: "Na nacionalnim je bibliografskim službama da samostalno riješe ove zadaće: definiraju nacionalnu produkciju, uobliče zakon o obveznom primjerku, izrade kriterije za odabir građe obuhvaćene bibliografijom, odaberu vrstu ili vrste građe na kojima će izdavati bibliografiju. IFLA je donošenjem Kopenhaških preporuka učinila ono što je morala: istaknula je važnost uvođenja i poštivanja stručnih normi i zakonskih propisa, kao i važnost pravodobna izlaženja nacionalne tekuće bibliografije. Time je posredno potvrdila i to da će nacionalne bibliografije, ta stara i već dugo poznata bibliografska pomagala, služiti svrsi i u idućem stoljeću."¹³¹

Rasprave o bibliografskoj kontroli elektroničke građe, kao i pokretanje projekata BIBLINK, Universe i CORC pružaju dovoljno naznaka njezinog razvoja u 21. stoljeću.¹³²

¹³¹ Horvat A. Nacionalna tekuća bibliografija u službi Univerzalne bibliografske kontrole. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 43, 1/ 2(2000) , str. 8.

¹³² Beaudiquez, M. National bibliographic services at the dawn of the 21st century : evolution and revolution. International Conference on National Bibliographic Services, Copenhagen, 25-27 November 1998. (Last update 02.02.1999). URL: <http://www.ifla.org/VI/3/icnbs/beam-e.htm>

- Uvođenjem nove tehnologije dogodila se revolucionarna promjena u odnosu između dokumenta i bibliografskog zapisa. Bibliografija neće više biti samo pomagalo za identifikaciju dokumenata, već i sredstvo direktnog pristupa tom dokumentu.
- Zbog toga je važno mjesto zauzela identifikacija dokumenta. Već su razvijeni ili se još ispituju odgovarajući identifikacijski sustavi. Neki su već postali norme ili su na najboljem putu da to postanu.
- Dokumentu će deskriptivne elemente davati sami autori prije objavljivanja, tj. stavljanja na mrežu, a uloga bibliografskog centra biti će ujednačavanje opisa uzimajući u obzir sve medije (tekst, sliku i zvuk). Suvremeni oblici knjige zahtijevaju intenzivnu suradnju autora, nakladnika i bibliografskih centara kako bi bila ostvarena bibliografska kontrola. Moguće je da će se predmetna obrada više baviti dijelovima dokumenta nego cijelim dokumentom.
- Dosada su bibliografije objavljivane u tiskanom obliku ili na CD-ROM-u. Budući da bibliografija u određenom trenutku identificira publikacije objavljene u nekom vremenskom razdoblju, odgovara joj statičan medij. Nije još riješeno pitanje nacionalnih bibliografija na Internetu, gdje će se morati uvažiti dinamičnost mrežnih zapisa.
- Pojam opsega nacionalne bibliografije doživjet će reviziju. Mrežne stranice su dokumenti koji mogu sadržavati i neobjavljenu građu. Vjerojatno će jednog dana postojati i njihova bibliografija.
- Nacionalni bibliografski centri sve više upravljaju svim aktivnostima vezanim uz dokumentaciju i dostupnost dokumenata. Ipak je djelatnost knjižnica razmjerno slabo zastupljena na Internetu pa bi im trebalo pomoći da u tom pogledu imaju mogućnost odlučivanja i što bolje plasiraju svoje usluge. Već pri korištenju identifikacijskih oznaka URN i DOI za mrežne dokumente trebat će se uskoro donijeti odluka trebaju li knjižnice ići u korak s razvojem tehnologije tako da ponude svoje usluge na Internetu vlastitim jezikom ili će se uklopiti u postojeće komercijalne sustave nakladnika.
- U budućnosti će nacionalni bibliografski centar biti koordinator u stvaranju jedne sveobuhvatne nacionalne bibliografije, koja će nastati udruživanjem bibliografija različitih ustanova, jer će i primanje obveznog primjerka biti raspodijeljeno na više ustanova.

OBVEZNI PRIMJERAK

Obvezni primjerak vrlo je stara institucija. Najstarijim zakonom o obveznom primjerku smatra se odredba francuskog vladara François I. poznata pod nazivom *Ordonnance de Montpellier* iz 1537. godine. Prema toj odredbi svaki je tiskar morao položiti po jedan primjerak knjige otisnute u svojoj tiskari.¹³³ Uloga se obveznog primjerka mijenjala s vremenom. Uz osnovnu funkciju da osigura građu za kraljevu knjižnicu, obvezni je primjerak u određeno doba bio u službi cenzure pružajući vladaru mogućnost kontrole nad publikacijama koje su se raspacavale u njegovoj zemlji. Uz obvezni se primjerak vezala i autorska zaštita.

U većini zemalja su od 17. do 20. stoljeća stvarani propisi koji zakonski reguliraju dugotrajnu pohranu građe proizvedene na tradicionalan način i to uglavnom dostavom obveznog primjerka knjižnicama koje imaju funkciju nacionalnih knjižnica. Sedamdesetih se godina osjetila potreba da se ti zakonski propisi u određenoj mjeri ujednače i osuvremene.

Tako je 1977. godine, dakle četiri stotine četrdeset godina nakon što je François I. donio spomenutu odredbu, održan u Parizu, pod pokroviteljstvom IFLA-e i Unescoa, "Međunarodni kongres o nacionalnim bibliografijama" na kojem je između ostalog zaključeno da se neodložno izradi model zakona o obveznom primjerku.¹³⁴ Po uzoru na taj model, koji je 1981. godine objavio Unesco¹³⁵, donesen je cijeli niz zakona. Oni su obuhvatili različite vrste građe od pojedinog tiskanog dokumenta do "svih materijalnih jedinica koje sadrže informaciju u bilo kojem obliku i koji su proizvedeni u više primjeraka namijenjenih raspacavanju"¹³⁶. Zahvaljujući širini ove definicije posljednjih su godina elektronički proizvodi u materijalnom obliku često uključivani u nove zakone. Ipak u većini ze-

¹³³ Legal deposit in Denmark : The Royal Library - the State and University Library : published on the occasion of the 63rd IFLA Council and General Conference. Copenhagen : [s.n.], 1997. Str. 5.

¹³⁴ Congrès international sur les bibliographies nationales [Unesco/PGI - FIAB], Paris 12-15 septembre 1977.

¹³⁵ Propositions pour une législation pour le dépôt légal / préparées par Jean Lunn. Paris: Unesco, 1981. (PGI/81 /WS/23).

¹³⁶ ibidem.

malja oni se slabo pohranjuju, a za to ima više razloga. Ima ih razmjerno malo u odnosu na tiskanu građu, a njihova pohrana u knjižnici je skupa. Obrada i pohrana takve građe mora biti unaprijed dobro osmišljena i posebno predviđena u budžetu knjižnice.

Danas je osnovna funkcija obveznog primjerka očuvanje nacionalne kulturne baštine. No, on može, ako je ispravno korišten, pospješiti i slobodan pristup informacijama. Sastavljanje nacionalne bibliografije teško je zamislivo bez obveznog primjerka.

Sve češća pojava da se publikacije objavljuju isključivo u elektroničkom obliku ukazala je na potrebu za neodložnom revizijom zakona ukoliko se želi obveznim primjerkom i dalje postizati sveobuhvatna pohrana produkcije određene zemlje.

Iako je situacija vrlo složena i određena specifičnostima nakladništva i knjižničarstva svake pojedine zemlje, ipak se u pristupu novoj vrsti građe razlikuju tri osnovna načina:

1. zakon o obveznom primjerku uzima u obzir samo elektroničke publikacije u materijalnom obliku i ne spominje mrežne (npr. Francuska¹³⁷, Njemačka¹³⁸, SAD¹³⁹),
2. zakon o obveznom primjeru uključuje uz elektroničke publikacije u materijalnom obliku i mrežne (npr. Norveška, Hrvatska),
3. nacionalne knjižnice pregovaraju s nakladnicima na dobrovoljnoj osnovi bez zakonske potpore (npr. Nizozemska).

Pojava digitalne i druge neknjižne građe u mnogim je zemljama pokrenula pitanje dopune zakonskih propisa vezanih uz obvezni primjerak. Neke zemlje, kao što su Švicarska i Nizozemska, nemaju zakon o obveznom primjerku. U Nizozemskoj građa se dostavlja temeljem dobrovoljnog ugovora između nakladnika i Kraljevske knjižnice. Norveška u tom pogledu ima najbolje razrađen zakon, koji zahtijeva dostavu svih vrsta građe. Neke zemlje aktivno skupljaju razne vrste građe, ali vrlo malen broj pohranjuje mrežne publikacije.

Britanska knjižnica je još 1995. godine pokrenula istraživanja o elektroničkoj

¹³⁷ Loi No 92-546 du 20 juin 1992 relative au dépôt légal nalazi se na snazi od 1. 1. 1994.

¹³⁸ Sammelrichtlinien für Die Deutsche Bibliothek. Stand 1. Januar 1994. Frankfurt am Main : Die Deutsche Bibliothek, 1994.

¹³⁹ Prema podacima iz Ureda za autorsko pravo u SAD-u nema obveze za nakladnike mrežnih knjiga i ostalih publikacija. Ako autor želi zaštititi svoje pravo, tada treba predati publikaciju na CO-u ili u tiskanom obliku. [Miller, Page. Greetings form the U.S. Copyright Office. COPYINFO@loc.gov (11.5.2000.)]. Zapravo je odluka kao i za isporuku tiskanih knjiga prepuštena vlasniku autorskog prava, što je posve suprotno situaciji u Hrvatskoj, gdje je obvezni primjerak zakonski reguliran.

i ostaloj netiskanoj građi¹⁴⁰ kako bi se osuvremenio britanski zakon o obveznom primjerku.

Situacija vezana uz obvezni primjerak razlikuje se od zemlje do zemlje, jer često ovisi i o specifičnostima nakladništva. U Norveškoj i Finskoj većinu publikacija objavljuju njihovi nakladnici te su one namijenjene govornom području i tržištu dotične zemlje, a u manjoj mjeri međunarodnom tržištu. Za razliku od toga britansko i američko nakladništvo su dio vrlo razvijene svjetske industrijske grane. Oni objavljuju tekstove iz cijelog engleskog govornog područja i raspačavaju ih kao svoje proizvode širom svijeta. To znatno otežava zakonsku regulativu obveznog primjerka. Osim toga sve zemlje nemaju u jednakoj mjeri definiran pojam kulturnog ili nacionalnog nasljeđa, što je često posljedica povijesnog razvoja. Tako danas u Australiji postoje politička nastojanja da se definira pojam nacionalne kulture.

U praksi se različito postupa s građom koja se ne ubraja u tiskanu. To se može ustanoviti čak i za zemlje koje imaju zajedničku kulturološku pozadinu. Zasada samo nekoliko zemalja slijedi primjer Norveške koja prema *Zakonu o obveznom primjerku* iz 1990. godine skuplja sve vrste novih medija (čak dozvoljava arhiviranje tematskih skupina). Manji broj zemalja aktivno skuplja i obrađuje cijeli niz vrsta građe, a tek ih nekoliko arhivira mrežne publikacije bilo koje vrste.

U Hrvatskoj je 1. siječnja 1998. stupio na snagu *Zakon o knjižnicama*, kojim su obuhvaćene: tiskovine, neknižna građa i elektroničke publikacije.¹⁴¹ Vrijedi istaknuti da su uključene elektroničke publikacije kako u materijalnom obliku tako i u one mrežne. Tehnička strana isporuke i pohrane mrežnih publikacija nije zasada detaljnije definirana.

U Danskoj je kao i u Hrvatskoj 1. siječnja 1998. stupio na snagu novi zakon o obveznom primjerku. Depozit elektroničkih publikacija ograničen je na one u materijalnom obliku npr. diskove, diskete i CD-ROM-ove. Obuhvaćene su samo statične baze podataka tj. one koje ne mijenjaju intelektualni sadržaj, dok su dinamične zbog svoje nestalne prirode isključene. Proizvođač takve baze dužan je obavijestiti propisanu ustanovu o objavljivanju takve baze i istovremeno priložiti lozinku i ostale podatke koji omogućuju pristup. Obveza se smatra ispunjenom ako ustanova, zadužena za prikupljanje obveznog primjerka, ima pristup da zahtjeva ili izradi kopiju djela.¹⁴² Sami kompjutorski programi nisu podložni zakonu,

¹⁴⁰ Hoare, P. Legal deposit of electronic publications and other non-print material : an international overview. // *Alexandria* 9,1(1997), 59-79.

¹⁴¹ *Zakon o knjižnicama*. // *Narodne novine* 105(1997), čl. 37-44.

¹⁴² Act on copyright deposit of published works : translation of Act no. 423 of June 1997. File no. 1997.2301-1 of the Danish Ministry of Culture. // *Legal deposit in Denmark : The Royal Library - the State and University Library: published on the occasion of the 63rd IFLA Council and General Conference*. Copenhagen: [s.n.], 1997. Str. 10.

osim ako nisu dio objavljenog djela. Zakonom su obuhvaćeni multimediji, edukativni računalni programi i elektronički priručnici. Obveznici dostavljanja građe sada više nisu istovrsna skupina. Dok su prema starom zakonu za to bile zadužene tiskare, prema novom su oni koji dovršavaju proizvod, bilo da su to tiskari, knjigoveže, proizvođači CD-ROM-a, foto-laboratoriji ili netko drugi. Neriješeni pravni i tehnički aspekti skupljanja, pohrane i korištenja tzv. dinamičnih baza podataka razlog su da one nisu obuhvaćene zakonom o obveznom primjerku.

U Njemačkoj je za potrebe obveznog primjerka stara definicija tiskane građe proširena samo na elektroničke publikacije u materijalnom obliku (CD-ROM, disketa, magnetska vrpca), a donošenju novih propisa prethodi pokusna faza.

Obvezni primjerak za muzičku, filmsku i AV građu često nije u domeni nacionalnih knjižnica, što je slučaj u Italiji i Švedskoj. Zakonom o obveznom primjerku rijetko su obuhvaćeni sami elektronički arhivi, iako oni mogu biti u vezi s depozitarnom knjižnicom kao što je to slučaj u Danskoj, gdje je nacionalna knjižnica vezana s Danskim arhivom podataka. Očito je da se u većini zemalja koje obveznim primjerkom obuhvaćaju elektroničku građu, taj propis odnosi uglavnom na elektroničku građu u materijalnom obliku naglašavajući stalnost publikacije. Tako se u Sjedinjenim Američkim Državama govori o toj građi kao nečemu što "ide iz ruke u ruku". To znatno olakšava knjižnicama skupljanje video-zapisa ili zapisa na vrpci, CD-ROM-ova i disketa. No, za knjižnice poteškoću predstavlja neopipljiv oblik elektroničke publikacije kao i činjenica da se one brzo mijenjaju (npr. bibliografske baze podataka, vijesti).

Problem je u tome što se cijela koncepcija obveznog primjerka temelji na materijalnom obliku, što ne odgovara elektroničkom okruženju. Uz to se neodložno javljaju pitanja pristupa i fonda.

Čak se i za elektroničke publikacije u materijalnom obliku javljaju problemi kao što je zaštita prava, uglavnom zbog straha proizvođača da jedinica građe pohranjena kao obvezni primjerak bude digitalno umnožena. Kongresna knjižnica je pridala veliku važnost sklapanju dogovora s pojedinim proizvođačima, koji dozvoljavaju ograničeno korištenje unutar knjižnice. Neke pak nacionalne knjižnice nisu spremne omogućiti svojim korisnicima niti takav ograničen pristup elektroničkoj građi, ali čini se da ih velik broj posjeduje tek malu količinu. Kontrola pristupa depozitarnoj građi, koja podliježe pravnoj zaštiti, sve je češća tema rasprava, a naročite teškoće stvaraju mrežne publikacije. To je jedna od glavnih tema u američkom dokumentu *White Paper on Intellectual Property and the National Information Structure*.¹⁴³ Nažalost u njemu se jedva spominju baze podataka,

¹⁴³ Intellectual property and the national information structure / Working Group on Intellectual Property Rights, Information Structure Task Force. Washington, DC : US Patent and Trademark Office, 1995.

a potpuno zanemaruje pojam "objavljivanja prijenosom" (engl. publication by transmission), ključan za mrežne publikacije. Nizozemsko iskustvo može poslužiti kao uzor u sklapanju novih veza s proizvođačima elektroničkih publikacija. U nizozemskoj, kao što je već spomenuto, dostava obveznog primjerka nije zakonski regulirana. Nacionalne knjižnice u Australiji i Kanadi zalažu se za decentralizirani pristup, tj. za više ustanova koje će se baviti pohranom građe.

Za potrebe ovog rada u prvoj polovici 1999. godine provedeno je istraživanje metodom upitnika, koji je upućen u 40 nacionalnih ureda za ISBN širom svijeta. Pitanje je glasilo: "Da li zakon o obveznom primjerku u vašoj zemlji obuhvaća nove medije?" Odgovori su pristigli iz 27 zemalja. U 12 zemalja zakonski propisi o obveznom primjerku obuhvaćaju i nove medije. To su: Australija, Estonija, Francuska, Hrvatska, Iran, Latvija, Litva, Nizozemska, Norveška, Njemačka, Slovačka i Švedska. Vrste novih medija koje su obuhvaćene zakonima variraju, tako da je vrlo malen broj zemalja koje su uvrstile predaju mrežnih publikacija, a u zemljama koje su donijele svoje zakone u posljednjih deset godina uglavnom se raspravlja kako ove uključiti u zakon, a da to bude primjereno tehnološkim mogućnostima nakladnika i knjižnica.

Tako u Australiji *Copyright Act* iz 1968. godine ne obuhvaća nove medije i Nacionalna knjižnica Australije nije za njih depozitarna. Ipak, u Australiji postoji više depozitarnih knjižnica koje pohranjuju takvu građu ili je namjeravaju primiti. Samo *South Australian Libraries Act 1982* i *Libraries Act Amendment Act 1989* obuhvaća elektroničku građu u materijalnom obliku. U Estoniji novi je zakon stupio na snagu 1998. godine te obuhvaća elektroničke publikacije u materijalnom obliku.

Francuski zakon obuhvaća multimedije. Hrvatski zakon obuhvaća sve elektroničke publikacije, bilo u materijalnom obliku ili na mreži. Latvijski zakon iz 1997. i litvanski iz 1996. uključuju nove medije. Norveški zakon uključuje svu građu na novim medijima, bila ona objavljena u materijalnom obliku ili na mreži. Nizozemska, Njemačka, Slovačka i Švedska imaju zakone koji uključuju predaju građe objavljene na novim medijima (u odgovoru nije naznačeno da li su publikacije objavljene u materijalnom obliku ili na mreži). Švedski zakon obuhvaća CD i kasete, a vode se i rasprave o ostalim oblicima.

Provedena anketa je pokazala da u devet zemalja zakonski propisi ne obuhvaćaju publikacije na novim medijima, a to su: Cipar, Češka, Finska, Italija, Luksemburg, Novi Zeland, Rusija, Slovenija i Sri Lanka. Pogledaju li se odgovori поближе tada se može utvrditi da Cipar nema takav zakon, da je u Češkoj novi zakon u pripremi, da će Finska tek donijeti zakon koji će obuhvatiti nove medije, i da Novi Zeland razmatra uključivanje novih medija u zakon. U Sloveniji je 1994.

godine donesen *Zakon o fonogramima i videogramima* koji obuhvaća nove medije, tako da je tim zakonom osigurana pohrana tog dijela građe.

Tijekom proteklih godina neki su se bibliografski centri, u većoj ili manjoj mjeri, pokušali odrediti prema proširenju pojma obveznog primjerka. Zanimljiva su iskustva koja je na tom polju stekla Njemačka nacionalna knjižnica. Prema postojećim zakonskim propisima ona prima digitalnu građu na elektroničkom mediju u materijalnom obliku (CD-ROM, disketa, magnetska vrpca itd.), ali ne i mrežne publikacije. Stoga se očekuje dopuna njemačkih propisa o dostavi obveznog primjerka. O mogućim oblicima dopune raspravljali su nakladnici i predstavnici vlasti s odgovarajućim tijelima Njemačke nacionalne knjižnice. Skupljanje mrežnih publikacija obuhvaća sve prikaze u tekstualnom obliku, slici ili zvuku, koji se prenose mrežom. Dogovoreno je da se mrežne publikacije dostavljaju putem mreže. Samo na poseban zahtjev knjižnice dostavljaju se u materijalnom obliku. Mrežne publikacije koje postoje u različitim formatima, dostavljaju se u onom koji želi knjižnica. Ako je isti sadržaj dostupan u materijalnom obliku i na mreži, dostavljaju se oba oblika. Ako je taj materijalni oblik elektroničke prirode, tada se dostavlja samo on.

Ako više nakladnika istovremeno nudi sadržajno identične mrežne publikacije, dostavlja se samo jedna.

Propisi o obveznom primjerku isključuju:

- javna priopćenja i vijesti (elektroničku poštu, raspravište),
- riopćenja i tribine,
- podijeljene publikacije (hiperveze),
- promidžbu; publikacije koje služe u poslovne svrhe i za unutarnju uporabu.

Sugovornici su se složili da bi zakonskim propisima o digitalnoj građi trebalo prethoditi pokusno razdoblje, u kojem bi se došlo do stvarnih spoznaja o sadržaju i opsegu novih publikacija koje bi obuhvatila zakonska dopuna. Tako su se svi složili da za početak nakladnici i proizvođači dobrovoljno šalju primjerke uključujući i visokoškolske udžbenike koji su dostupni na mreži. Bilo je predviđeno da ovo pokusno razdoblje započne s 1998. godinom i da traje tri do pet godina te dovede do sigurnih spoznaja koje će poslužiti donošenju zakonskih propisa. Odbor nakladnika u *Börsenverein des Deutschen Buchhandels* pozdravio je darovanje mrežnih publikacija Njemačkoj nacionalnoj knjižnici. Istaknuo je da ovaj zadatak obuhvaća arhiviranje i postupak dugotrajnog čuvanja, obradu i besplatno korištenje (čitanjem) ovakvih publikacija u čitaonici.

Korištenje elektroničke građe koje prelazi spomenute okvire, kao npr. elek-

troničko preuzimanje, uporaba podataka kao i dostupnost za korisnike izvan knjižnice ovisi o dogovoru s nakladnicima.

Predviđeno je da se mrežne publikacije u knjižnici arhiviraju i daju na korištenje samo korisnicima unutar knjižnice. Njemačka knjižnica će iskoristiti stečena iskustva da bi se okvirno izradio ugovor o korištenju takvih publikacija.

Pokusna faza pruža mogućnost da se kroz suradnju nakladnika i knjižnica ustanovi kada je tijekom proizvodnje elektroničke publikacije najpogodnije preuzeti podatke za dugotrajnu pohranu, npr. iz autorskog sustava ili iz korisničkog sustava. U ovoj se još fazi može raspravljati o formatima i vrstama dokumenta i posljedicama koje to za sobom povlači. Njemački program *Global Info*, koji povezuje nakladnike i znanstvene ustanove, zanimljiv je forum za raspravu ovih pitanja, u kojima će aktivno sudjelovati Njemačka knjižnica. U 1998. godini ova je ustanova nastojala s nakladnicima dogovoriti suradnju po pitanju vrsta dokumenata i formata za potrebe prvog koncepta arhiviranja kao i razviti način pristupa digitalnim publikacijama na poslužniku za arhiviranje (metapodacima). Dugotrajna pohrana digitalnih publikacija može biti uspješna samo ako se primjenom pouzdane tehnologije postupkom reformatiranja i konverzije pojedinih oblika mrežne publikacije pronađe jedinstveni način arhiviranja.

Njemačka knjižnica jedna je od knjižnica koje sudjeluju u europskom projektu za dugotrajno arhiviranje elektroničkih publikacija u okviru programa *Telematics* Europske unije. Smatra se da struktura razvoja i postupci u tako složenoj i sveobuhvatnoj području trebaju od početka biti prihvaćeni na međunarodnoj razini, kako ne bi došlo do izolacije. Stoga je pokrenut projekt *Umrežena europska depozitarna knjižnica* (NEDLIB), u kojem od samog početka sudjeluju knjižnice, nakladničke kuće i proizvođači softvera. Očekuje se da će se ovim projektom razviti mehanizmi, koji će prikladnom infrastrukturom podržavati nacionalne knjižnice i arhive u ispunjivanju njihovih zadaća u području dugotrajnog osiguranja građe. Infrastruktura obuhvaća generičke modele i alate, norme i postupke. Na taj bi se način trebao stvoriti temelj umrežene europske arhivske knjižnice. Razrađena arhitektura sustava trebala bi neovisno od podrijetla, nositelja i formata podataka, pohraniti elektroničku publikaciju i učiniti je dostupnom za krajnjeg korisnika i ustanove. Istovremeno se kontrolom pristupa treba poštivati gospodarska i autorska prava proizvođača i nakladnika.

Smisao NEDLIB-a je ponajprije u tome da se razviju korisni instrumenti za upravljanje sustavom za arhiviranje digitalnih publikacija a koji su kompatibilni s infrastrukturom onih koji u tome sudjeluju. Rezultati su dostupni i ostalim knjižnicama koje se bave dugotrajnom pohranom. U okviru suradnje nakladnika, proizvođača elektroničkih publikacija i partnera u projektu NEDLIB raspravljat će se o uvjetima proizvodnje, korištenja i pohrane digitalne građe. U projektu

sudjeluju nacionalne knjižnice Nizozemske, Francuske, Norveške, Finske, Portugala i, kao što je već spomenuto, Njemačke. Od nakladnika sudjeluju *Elsevier*, *Kluwer* i *Springer*, a od softverskih poduzeća *Level-7 Ltd.* iz Velike Britanije, *INESC* iz Portugala i *CSC Ploenzke* iz Njemačke. Učlanjene su također Švicarska (Pokrajinska knjižnica u Bernu) i Italija (Nacionalna knjižnica u Firenci). Projekt je započeo u siječnju 1998., a trebao je završiti 2000. godine.

Njemačka nacionalna knjižnica omogućuje korisnicima u knjižnici pristup preko OPAC-a, a vanjskim korisnicima preko OPAC-a Z 39.50. Ovaj će pristup predstavljati temelj arhiviranja elektroničkih publikacija. U kataložni će se opis pojedine mrežne publikacije unositi URL proizvođača, odnosno trajna jedinstvena adresa izvora PURL. PURL će biti aktivna veza sa poslužnikom nakladnika, sve dok on smatra publikaciju aktualnom. Kataložni zapis sadrži i podatke o nosiocima autorskih prava, odnosno ograničenja uporabe i metapodatke proizvođača.

Zbog naglog porasta broja mrežnih publikacija nisu realna predviđanja da će svaka biti bibliografski obrađena. No, činjenica je da status određene elektroničke publikacije, kao znanstvenog izvora, ovisi o mogućnosti da se ona bez teškoće pronađe. Trebat će izraditi međunarodne norme koje će se temeljiti na formatu metapodataka saglediva opsega, a koji bi po potrebi, npr. u znanstvene svrhe bio dopunjen podacima karakterističnim za nacionalnu bibliografiju. U 1998. godini Njemačka je nacionalna knjižnica zajedno sa Državnom i sveučilišnom knjižnicom u Göttingenu i Bavarskom državnim knjižnicom u Münchenu radila na projektu Meta-LIB. Prihvatila se zadatka da skup Dublinske jezgre nadopuni elementima karakterističnim za nacionalnu bibliografiju.¹⁴⁴ Potrebno je istražiti mogućnost povezivanja metapodataka s nacionalnom bibliografijom, normativnom datotekom i sustavima za bročano označavanje (ISBN, DOI). Njemačka istraživačka zajednica (DFG) financira ovaj projekt, koji je kao i NEDLIB započeo u siječnju 1998. godine.

Rezultati ankete¹⁴⁵ koja je u kolovozu 1998. godine provedena među europskim nacionalnim knjižnicama i nekim nakladnicima poslužili su Zajedničkom odboru Udruženja europskih nakladnika (FEP) i Konferencije europskih nacionalnih knjižnica (CENL) da utvrde prioritete vezane uz elektroničke publikacije. U anketi je sudjelovalo 20 nacionalnih knjižnica, 7 poslovnih zajednica nakladnika i 13 nakladnika iz ukupno 18 zemalja. Većina nacionalnih knjižnica i

¹⁴⁴ Lehmann, K.-D. Das elektronische Pflichtexemplar : die RoHe der Nationalbibliothek. 4. Europäisches Bielefeld Kolloquium. Umnoženi tekst. Str. 9.

¹⁴⁵ Haynes, D. Electronic publications : an agenda for publishers and national libraries : a report to the CENL/ FEP Joint Committee on electronic publications : a part of the CoBRA + Concerted Action funded by the European Commission. November 1998. URL: <http://www.bl.uk/gabriel/cobra/epubrep.pdf>

nakladnika smatra da se elektroničke publikacije trebaju arhivirati na nacionalnoj razini i da je nacionalna knjižnica za to najpogodnija ustanova, jer je to komplementarno arhiviranju tiskane građe.¹⁴⁶

Važno je da razvoj knjižnica u informacijskom društvu slijedi kulturne i znanstvene potrebe korisnika. Arhiviranje elektroničkih publikacija znači i njihovu dostupnost na mreži te unosi dinamiku u poslovanje nacionalnih knjižnica. Zahvaljujući tome jednog će dana nacionalne knjižnice između ostaloga biti i dio jedne velike virtualne knjižnice.¹⁴⁷

Razne međunarodne organizacije kao što su CDNL, CENL, IFLA i Unesco nastoje koordinirati prijedloge za pohranu digitalne i ostale građe koja nije tiskana. Europska unija uključena je putem projekta CoBRA (forum DG XIII o elektroničkim dokumentima u nacionalnim knjižnicama), koji ima razne radne skupine.

Tako se rad jedne skupine uz podršku CENL-a i FEP-a usmjerio na iznalaženje efikasnog rješenja koje bi osiguralo čuvanje građe u nacionalnim knjižnicama uz istodobni nadzor nad pristupom dokumentima, kako bi se zaštitili komercijalni interesi nakladnika. Rezultat njihovog dvogodišnjeg rada je *Izjava o obznom primjerku elektroničkih publikacija na dobrovoljnoj osnovi*¹⁴⁸ donesena u jesen 2000. godine. Ona nema preskriptivnu ulogu, već treba poslužiti kao model koji bi olakšao sastavljanje pravila o obznom primjerku na lokalnoj razini. Takva se pravila o obznom primjerku na dobrovoljnoj osnovi primjenjuju već u Nizozemskoj i Velikoj Britaniji. U ostalim se zemljama, kao i u Hrvatskoj, o njima još raspravlja na temelju ove izjave.

Da je potrebno provesti istraživanja, kako bi se ispitale zakonske, tehničke i financijske mogućnosti takvog depozita elektroničke građe govori i dokument koji je donijelo Vijeće Europe u suradnji s EBLIDA-om kao *Smjernice za zakonske propise i poslovanje knjižnica u Europi*.¹⁴⁹ Istaknuta je potreba za donošenjem zakonskih propisa o obznom primjerku koji će obuhvatiti sve vrste publikacija. Proširenjem obveznog primjerka na elektroničku građu koordinacija između

¹⁴⁶ Haynes, D. *Electronic publications : an agenda for publishers and national libraries*, str. 6-7.

¹⁴⁷ Gopen, D. K. *The virtual library, knowledge, society and the librarian*. // *Virtual library : visions and realities* / ed. by Laverna M. Saunders. Westport, Conn. : Meckler, 1993. Str. 1-11: "Virtualna knjižnica definira se kao koncepcija daljinskog pristupa sadržajima i uslugama knjižnica i drugim izvorima informacija povezujući lokalnu zbirku suvremene i vrlo tražene građe u tiskanom i elektroničkom obliku s elektroničkom mrežom koja omogućuje pristup i slanje iz vanjskih knjižničnih, komercijalnih izvora informacija i znanja. U biti se korisnik služi knjižnicom koja predstavlja spoj nastao tehnološkim povezivanjem izvora mnogih knjižnica i informacijskih službi."

¹⁴⁸ Conference of European National Librarians / Federation of European Publishers (CENL/FEP) statement of practice for the voluntary deposit of electronic publications. Rukopis.

¹⁴⁹ Council of Europe / EBLIDA guidelines on library legislation and policy in Europe : a user guide. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2000. Čl. 15.

tog zakona i zakona o autorskom pravu postaje imperativ. Zakon o obveznom primjerku trebao bi knjižnicama osigurati depozit elektroničke građe, a vlasnicima autorskog prava odgovarajuću naknadu. To je vrlo važno zbog toga da se zakonom ne bi stvarale zbirke, koje bi zbog zaštite autorskih prava bile nedostupne. Donositelji Smjernica zastupaju gledište da čitanje i korištenje građe u depozitarnim knjižnicama bude besplatno, a ono putem mreže za korisnike izvan same zgrade moguće uz umjerenu naknadu vlasnicima autorskih prava.¹⁵⁰

Iskustva nekih bibliografskih centara mogla bi poslužiti pri donošenju novog modela zakona o obveznom primjerku.¹⁵¹

- preporučiti sustavnu verifikaciju između broja dodijeljenih identifikacijskih oznaka (ISBN, ISSN, ...) i broja pohranjenih dokumenata kako bi se imalo uvid u proizvodnju elektroničkih publikacija i u kojem su postotku obuhvaćene obveznim primjerkom,
- dozvoliti pojedinoj nacionalnoj knjižnici slobodu da točno odredi kriterije za depozit i selekciju građe navodeći vlastite razloge,
- razviti koncepciju depozita sve od spremnice do samog sadržaja, od pohranjenog predmeta do djela (smanjujući broj primjeraka ukoliko se radi o istom tekstu a različitim uvezu ili nakladniku te mijenjajući medij bez obveze da se sačuva original),
- podijeliti odgovornost za obvezni primjerak među više ustanova, tako da ovisno o prirodi dokumenta određene ustanove primaju obvezni primjerak, a nacionalni bibliografski centar ima ulogu koordinatora.

Postavlja se niz pitanja ako se ima na umu da mrežni dokument može biti usporedno izdanje tiskane publikacije, te njezin prilog ili zamjena. No, može biti i poseban dokument multimedijskog tipa, dokument koji se isporučuje s hiper tekstualnim vezama, softverom, igrama te konačno i cijela mrežna stranica.

Pojavom digitalne građe dolazi do značajnih organizacijskih, tehničkih i strukturnih promjena, čije se posljedice zasada ne mogu stvarno i u potpunosti sagledati. Poteškoće izaziva fizičko propadanje digitalnih informacija, promjena kôdiranja i formata, brza promjena softverskih sustava i hardvera. Fizičko propadanje informacija može se doduše spriječiti snimanjem na neki drugi nosač istog tipa ili konverzijom na neki drugi stabilan nosač. Na prvi se pogled i pre-

¹⁵⁰ Council of Europe / EBLIDA guidelines on library legislation and policy in Europe, čl. 14. Vitiello, G. What policy for electronic publishing? : four urgent measures. // Colloquy of European Ministers Responsible for Cultural Affairs : background documents. Strasbourg: Council of Europe, 2000. Str. 23-54.

¹⁵¹ Beaudiquez, M. National bibliographic services at the dawn of the 21st century.

nošenje na papir može učiniti privlačnim, ali se ne preporuča, jer se mogu izgubiti neka osnovna svojstva dotičnog medija. Za razliku od tiskanih publikacija digitalne nisu ni homogene ni statične. Promjena sistemskog okruženja mijenja i prezentaciju. Oblik predstavljanja i sadržaj često su nedjeljivi. Također je teško jednoznačno odrediti granice mrežne publikacija s hipervezama.

Zaključak

Mrežna knjiga, kao obvezni primjerak, otvorila je niz pitanja na koja bibliografski centri u suradnji s nakladnicima i zakonodavnim tijelima trebaju tek dati odgovor.

1. Što je obvezni primjerak mrežne knjige? Je li to depozit (nacionalna knjižnica pohranjuje određena izdanja s određenim datumom) ili dozvola za korištenje koju korisnik dogovara s proizvođačem, odnosno nakladnikom?
2. Smije li se depozit mrežne knjige svesti na adresu URL, koja se često mijenja?
3. Kakvu ulogu imaju bibliografski centri u odnosu na nakladnike u "sakupljanju" mrežnih knjiga? Može li zakon dati "pravo na uporabu" samo tom centru, kako bi se garantirao pristup i zaštita građe bez obzira na komercijalna prava?
4. Hoće li se zbog mnoštva sadržaja u funkciji knjige ponuđenih na mreži trebati stvoriti kriterije za selekciju na međunarodnoj razini?

Pokazalo se da trenutno neriješena pravna i tehnička pitanja sprečavaju uključivanje mrežnih publikacija u zakone o obveznom primjerku kao i njihovu masovniju pohranu i korištenje u knjižnicama i srodnim ustanovama. Pred svim profilima stručnjaka u sektoru elektroničke knjige stoji velika zadaća da mrežne knjige identificiraju, selekcioniraju, arhiviraju i daju na korištenje bez obzira na spomenute poteškoće po uzoru na tiskanu knjigu. Pri tom odlučujuća i vrlo odgovorna uloga pripada nacionalnim bibliografskim centrima, obzirom na njihovu osnovnu funkciju. Ističe se to i u izvještaju Europske komisije o elektroničkim dokumentima.¹⁵² Činjenica je da danas kao i prije nekoliko desetljeća većiu obveznog primjerku čini tiskana građa. No, velika je istina da usporedno postoji na mreži velik broj sadržaja u funkciji knjige, koji zaslužuju da postanu dio knjižne baštine određene zemlje ili naroda.

¹⁵² Meckenzie Owen, J. S.; Walle, J. V. d. Deposit collections of electronic publications. Luxembourg : European Commission, 1996. (Libraries in the information society series ; EUR 16910).

AUTORSKO PRAVO

Naziv autorsko pravo u širem smislu znači pravo tvorca intelektualne tvorine.¹⁵³ Premda se najčešće navodi da je autorsko pravo nastalo tek u 18. stoljeću, kod čega Robert Plaisant ističe da je ono "dijete vijeka prosvjetiteljstva" i da su mu "kumovi" Locke u Engleskoj, Diderot i Beaumarchais u Francuskoj, Kant u Njemačkoj, uz druge filozofe i pisce, može se smatrati da je autorsko pravo nastalo već prvim autorskim privilegijem u 15. stoljeću.¹⁵⁴

Tek je postupak umnožavanja teksta pomoću lijevanih pomičnih slova, kojima se tekst tiska na papir, omogućio prodaju knjiga u velikom broju primjerala. Nakladnik je snosio troškove nabave papira i pripremanja rukopisa za tisak. Da bi vratio uloženi novac, morao je neko vrijeme moći prodavati umnožene primjerke bez konkurencije. "Da bi se omogućio razvitak nakladničke djelatnosti i zaštitili interesi nakladnika, počelo se priznavati nakladnicima isključivo pravo (monopol) tiskanja i prodaje knjiga u određenom trajanju i to u obliku individualnih privilegija koje izdaje najviše državno tijelo."¹⁵⁵

"Kao prvi nakladnički privilegij navodi se onaj što ga je dobio u Veneciji godine 1469. Giovanni de Spira (Johann von Speyer), koji je u Veneciju donio tehniku tiskanja knjiga. Tim je privilegijem nakladnik dobio isključivo pravo tiskanja i prodaje knjiga u trajanju od 5 godina."¹⁵⁶ Međutim, osim nakladničkih privilegija krajem 15. i tijekom 16. stoljeća počeli su se davati i autorski privilegiji pojedinim autorima kao priznanja za njihov rad.¹⁵⁷ U 18. stoljeću došlo je do prijelaza od individualnih privilegija na zakonsko normiranje autorskog prava.¹⁵⁸ "Zakoni doneseni u 18. stoljeću priznali su, dakle, samo pojedina autorska imovinska prava autorima i njihovim nasljednicima uz mogućnost prijenosa prava na druge osobe kao što su nakladnici. Kod toga se zamjećuje da su zakoni preuzeli elemen-

¹⁵³ Henneberg, I. Autorsko pravo, str. 1.

¹⁵⁴ Plaisant, R. *Propriété littéraire et artistique*. Paris, 1954. Cit. prema Henneberg, I. Autorsko pravo, str. 13.

¹⁵⁵ Henneberg, I. Autorsko pravo, str. 10.

¹⁵⁶ ibidem.

¹⁵⁷ ibidem.

¹⁵⁸ ibidem, str. 11.

te sadržaja prethodnih privilegija kao što su: isključivost prava, ograničeno trajanje prava i sankcije za povredu prava.”¹⁵⁹ Do zakonskog priznanja autorskog prava dolazi, “kada su se stekli”, kako dalje ističe Robert Plaisant, stvarni uvjeti za “posvetu” autorskog prava i to s “jedne strane da su tehnička sredstva”, koja služe priopćavanju autorskih djela “dosegla dovoljno veliku moć široke difuzije kao izvora dovoljno znatnih imovinskih dobitaka” i “s druge strane da su napredak kulture i sloboda savjesti postali takvi da je difuzija korisna”.¹⁶⁰

Prema većini zakona o autorskom pravu priznavanje tog prava bilo je ograničeno na teritorij države na kojem se primjenjuje odnosni zakon. U Hrvatskoj postoje zakonski propisi o autorskom pravu još od 1884. godine kao i dugogodišnja sudska praksa u rješavanju sporova s područja autorskog prava.¹⁶¹

Budući da je korištenje autorskih djela prelazilo granice pojedine države, ukazala se potreba za međunarodnim priznavanjem autorskog prava. Već krajem prve polovice 19. stoljeća počinje sklapanje dvostranih međunarodnih ugovora o autorskom pravu. Nakon toga se počelo djelotvornije rješavati pitanje međunarodne zaštite autorskih prava. Na Trećoj diplomatskoj konferenciji održanoj u Bernu potpisana je 9.9. 1886. Konvencija o stvaranju međunarodne unije za zaštitu književnih i umjetničkih djela koja je 1887. stupila na snagu i dobila naziv Bernska konvencija za zaštitu književnih i umjetničkih djela.¹⁶²

Da bi se zaštitilo industrijsko vlasništvo 1883. godine je stvorena Pariška konvencija, a zemlje potpisnice osnovale su međunarodni ured.

Potreba za zaštitom intelektualnog vlasništva javlja se još ranije. Davne 1873. godine inozemni izumitelji odbili su sudjelovati na Međunarodnoj izložbi u Beču strahujući da bi njihove ideje mogle biti iskorištene u drugim zemljama. Godine 1893. spojena su dva ureda ustanovljena za poslovanje Bernske i Pariške unije i tako su nastali ujedinjeni uredi *United International Bureaux for the Protection of Intellectual Property* što je dovelo do današnje organizacije poznate kao *World Intellectual Property Organization* (WIPO).¹⁶³ Naime na Diplomatskoj konferenciji o intelektualnom vlasništvu u Stockholmu 14. 7. 1967. godine potpisana je Konvencija o ustanovljenju Svjetske organizacije za intelektualno vlasništvo (engl. *Convention Establishing the World Intellectual Property Organization*, WIPO,

¹⁵⁹ Henneberg, I. Autorsko pravo, str. 13.

¹⁶⁰ ibidem.

¹⁶¹ ibidem, str. V.

¹⁶² ibidem, str. 15-16.

¹⁶³ Development of international intellectual property law. General information about WIPO. URL: <http://www.wipo.int/eng/infbroch/infbro98.htm> (3.2.1999.).

franc. Convention instituant l'Organisation Mondiale de la Propriété Intellectuelle, OMPI).¹⁶⁴

“Vrijedno je istaknuti da je Konvencijom definiran pojam intelektualnog vlasništva tako da obuhvaća prava koja se odnose na:

- književna, umjetnička i znanstvena djela (autorsko pravo),
- izvedbe umjetnika izvođača, fonograme i emisije radiodifuzije (autorskom pravu susjedna ili srodna prava),
- izume na svim područjima ljudske djelatnosti (industrijsko vlasništvo),
- industrijske uzorke i modele (industrijsko vlasništvo),
- tvorničke, trgovačke i uslužne zaštitne znakove (žigove) kao i trgovačka imena i trgovačke nazive (industrijsko vlasništvo),
- znanstvena otkrića (pravo na znanstveno otkriće kao pravo svoje vrste),
- zaštitu od neloyalne konkurencije i na sva druga prava koja pripadaju intelektualnoj djelatnosti na području industrije, znanosti, književnosti i umjetnosti.

Prema tome, naziv intelektualno vlasništvo je skupni naziv za sva navedena prava i eventualna buduća prava koja osiguravaju određenu zaštitu intelektualnim (duhovnim) tvorevinama.”¹⁶⁵

WIPO 1974. godine dobiva status specijalizirane organizacije Ujedinjenih naroda s ovlaštenjem da upravlja pitanjima intelektualnog vlasništva koja priznaju članice Ujedinjenih naroda. Najveći dio aktivnosti ove organizacije koji se odnosi na zaštitu intelektualnog vlasništva vezan je uz razvoj i primjenu međunarodnih normi koje sadrže šest ugovora: Bernska konvencija o zaštiti književnih i umjetničkih djela (1886.), Rimski konvencija o zaštiti umjetnika izvođača, proizvođača fonograma i organizacija za radiodifuziju (1961.), Ženevska konvencija o zaštiti proizvođača fonograma od nedozvoljenog umnažanja njihovih fonograma (1971.), Bruxelleska konvencija koja se odnosi na raspačavanje signala prenošenih satelitima (1974.), Ugovor o autorskom pravu Svjetske organizacije za intelektualno vlasništvo (*WIPO Copyright Treaty*, 1996.) i Ugovor o izvedbama i fonogramima Svjetske organizacije za intelektualno vlasništvo (*WIPO Performances and Phonograms Treaty*, 1996.).¹⁶⁶

WIPO je međunarodna organizacija država koja brine za zaštitu prava stvaralaca i vlasnika intelektualnog vlasništva širom svijeta. Krajem 1998. godine ova je organizacija, sa sjedištem u Ženevi, brojila 171 zemlju članicu, gotovo 90% svih

¹⁶⁴ Henneberg, I. *Autorsko pravo*, str. 46.

¹⁶⁵ *ibidem*, str. 47.

¹⁶⁶ Development of international intellectual property law.

zemalja svijeta.¹⁶⁷ "Republika Hrvatska vezana je Konvencijom na temelju deklaracije o sukcesiji od 28. 7. 1991. koja je deponirana kod generalnog direktora OMPI-WIPO s učinkom od 8.10.1992."¹⁶⁸

Ugovor o autorskom pravu WIPO-a i Smjernice Europske unije

Regulirani pravni odnosi između autora i nakladnika smatraju se temeljem tradicionalnog nakladništva, koje se s vremenom razvilo u uspješnu industriju svjetskih razmjera. Uvođenje nove tehnologije potaknulo je razmišljanja o autorskom i srodnim pravima i preispitivanje njihove primjenjivosti na nove medije.¹⁶⁹ Kako se o problemima digitalne građe govori tek od 1995. godine, održana je 1996. godine Diplomatska konferencija. Ugovor o autorskom pravu¹⁷⁰ sastavljen je 20. prosinca 1996. godine, a do 31. prosinca 1997. mogle su ga potpisati zemlje koje su članice WIPO-a i Europske unije. Ugovor stupa na snagu kada ga ratificira 30 država. Skupština koju će jednog dana tvoriti strane Ugovora može kasnije odlučiti da i međuvladine organizacije mogu postati potpisnice. Sve potpisnice moraju biti suglasne s odredbama Bernske konvencije. Europska unija, koja i sama može biti potpisnica Ugovora, prihvatila je u prosincu 1997. godine prijedlog Smjernica, koje bi trebale pomoći naročito provedbu dijelova Ugovora koji se odnose na novu tehnologiju.¹⁷¹

Pravo umnožavanja

Pravo umnožavanja prihvaćeno je kao osnovno pravo korištenja autorskog prava, a primjenom nove tehnologije javlja se pitanje opsega njegova korištenja. Tako se prvi kompleks Ugovora odnosi na tehničke mogućnosti umnožavanja. Nova tehnologija omogućava tzv. prolazno umnožavanje, koje traje vrlo kratko, ali je s tehničkog gledišta ipak umnožavanje. Ono se događa pri uključivanju računalnog programa, uporabi CD-ROM-a ili pri prijenosu mrežom, gdje se

¹⁶⁷ The beginning : general information about WIPO. URL: <http://www.wipo.int/eng/infbroch/infbro98.htm> (03.02.1999).

¹⁶⁸ Henneberg, I. Autorsko pravo, str. 47.

¹⁶⁹ U Hrvatskoj Zakon o izmjenama i dopunama autorskog prava proglašen je 30. lipnja 1999. te u čl. 2 donosi promjenu čl. 3 Zakona o autorskom pravu (Narodne novine 53(1991), 58(1993) i 9(1999) - pročišćeni tekst): "Autorskim djelom smatraju se osobito - pisana djela svake vrste uključujući i računalne programe". Ona ne anticipira pojavu elektroničkih publikacija.

¹⁷⁰ WIPO Copyright Treaty (WCT). URL: <http://www.wipo.int>

¹⁷¹ Guideline proposal of the European Parliament and the European Council for the harmonization of specific aspects of copyright and related protective rights in the information society, December 10, 1997.

prenošeno djelo ili njegovi dijelovi pohranjuju u tzv. "caches" na kratko vrijeme. Korisnik ne primjećuje takvo umnožavanje. Postavlja se pitanje nije li i takvo umnožavanje regulirano isključivim pravom umnožavanja.¹⁷² Na Diplomatskoj konferenciji 1996. godine je zaključeno da je isključivo pravo umnožavanja formulacijom u čl. 9 Bernske konvencije "bez obzira na način i oblik" u potpunosti primjenjivo na elektroničko okruženje te da nije potrebno objašnjenje vezano uz umnožavanje nastalo prijenosom. No, Europska komisija predlaže da spomenuta prelazna umnožavanja budu izuzeta iz isključivog prava umnožavanja.

Europska unija je u Smjernicama dozvolila reprografiju (sa ili bez naknade vlasnicima prava), što je važno za industriju knjige, kao i dopustila umnožavanje za potrebe nekih javnih ustanova, naročito knjižnica / čl. 5(2) /, pod uvjetom da ne koristi zaradi bilo posredno ili neposredno. Jedan od navedenih izuzetaka je i umnožavanje rasprodanog izdanja u svrhu očuvanja.¹⁷³

Pravo priopćavanja javnosti

Dostupnost djela na mreži regulirano je u čl. 8 Ugovora o autorskom pravu kao pravo priopćavanja javnosti, što je Europska unija formulirala u Smjernicama čl. 3(1). Tako autor ima isključivo pravo priopćavanja javnosti, "što uključuje da djela učini dostupna javnosti na način da članovi javnosti imaju pristup s mjesta i u vrijeme prema njihovom izboru". Ovim isključivim pravom autora nije zaštićen samo prijenos već i čin ponude. Autor tako može zabraniti da treća osoba snimi djelo na svoje računalo i ponudi ga javnosti, bez obzira je li djelo stvarno korišteno. To bi trebalo regulirati tipični slučaj korištenja na zahtjev.¹⁷⁴ Ograničenja prava autora nalaze se u Smjernicama Europske unije čl. 5(3) i 5(4), a mogu se odnositi na ilustracije korištene za vrijeme nastave/poučavanja i znanstvenog istraživanja pod uvjetom da se navede izvor te da uporaba nije namijenjena proizvodnji. Čl. 5(3) spominje i ograničenja prava autora za potrebe djelomično slabovidnih osoba ili osoba oštećena sluha. Uporaba ne smije biti u komercijalne svrhe, nego osobi neophodna i neposredno vezana uz oštećenje.

Ograničenja prava autora odnose se na korištenje dijelova djela za potrebe izvještavanja o dnevnim događajima i na informacije za potrebe recenzije, kritike i sličnog ako se navede izvor. Ograničenja prava mogu postojati i zbog potreba javne sigurnosti i suda, ali u mjeri u kojoj neće ekonomski oštetiti autora.¹⁷⁵

¹⁷² Lewinski, S. v. Life after WIPO-treaties 1996 : possible perspectives. // Laboratory of future communication : international conference : conference proceedings, Berlin, 26-27 October 1998. Berlin: IBA, 1999. Str. 127.

¹⁷³ ibidem, str. 128.

¹⁷⁴ ibidem, str. 128-129.

¹⁷⁵ ibidem, str. 129.

U preambuli Ugovora nastoji se postići ravnoteža između prava autora na intelektualno vlasništvo i prava šire javnosti, naročito u području obrazovanja, istraživanja i pristupa informacijama. Danas svakom treba biti omogućen pristup informacijama. U ovom se kontekstu misli na informaciju koja je potrebna da bi građanin ostvario svoje demokratsko pravo, što je osigurano i Bernskom konvencijom.¹⁷⁶

Smjernice dozvoljavaju ograničenja prava umnožavanja u korist javnih knjižnica i ostalih javnih ustanova, a to se ne odnosi na novi zakon o mreži (engl. online law). Argument glasi: kad bi knjižnice davale korisniku djelo na korištenje na mreži, to bi imalo gospodarske posljedice. Savjetuje se da knjižnice od nakladnika dobivaju dozvole za uporabu mrežne građe (engl. site licences).

Ugovor o autorskom pravu u čl. 12 predviđa sankcije protiv neovlaštene preinake i brisanja "informacija o režimu prava".¹⁷⁷ Tim su pojmom obuhvaćene informacije koje identificiraju djelo, autora djela, nositelja bilo kojeg prava na djelo, ili informacije o rokovima i uvjetima za uporabu djela, te bilo koji brojevi, ili kôdovi koji predstavljaju takvu informaciju, kada se bilo koja od tih informacija prilaže uz primjerak djela ili se pojavljuje uz priopćavanje djela javnosti. Važno je da čl. 11, istog ugovora, predviđa pravne mjere protiv onih koji nedopušteno oštećuju tehničku zaštitu dokumenta.¹⁷⁸

Ne doduše u Kongresu već u Uredu za autorsko pravo Sjedinjenih Američkih Država odvijala se jedna zanimljiva rasprava. Godine 1998. donesen je Zakon o tehnološkoj kontroli koji sam u sebi sadrži konflikt. Prava na privatnu uporabu koja ne povređuju neautoriziranu uporabu informacijskih proizvoda proširuju se na digitalne proizvode. No, s druge pak strane ako proizvođač stavi tehnološku kontrolu oko tog informacijskog proizvoda (engl. digital wrapper) i taj se omot probije bez dozvole, probijanje omota smatra se kriminalnim činom. Konflikt je besmislen, tako da je moratorij stavljen na taj zakon.

Djela nezaštićena autorskim pravom

Posebno područje rasprave su sadržaji nezaštićeni autorskim pravom u cyber-prostoru. Radi se o djelima koja ne uživaju autorskopravnu zaštitu - bilo da su to djela koja nemaju osobine autorskih djela ili se zbog svoje naravi ne štite kao autorska; primjerice, tzv. službeni tekstovi (zakoni i drugi propisi, sudske

¹⁷⁶ Lewinski, S. v. Life after WIPO-treaties 1996 : possible perspectives, str. 130.

¹⁷⁷ Ugovor o autorskom pravu Svjetske organizacije za intelektualno vlasništvo usvojen na Diplomatskoj konferenciji 20. prosinca 1996., str. 5.

¹⁷⁸ ibidem, str. 4.

odluke, upravni akti i sl.)¹⁷⁹, narodne tvorevine; matematičke formule, informacije o vlastitom imenu, kataložni zapisi ili zato što je prestala imovinskopravna komponenta autorskog prava (70 godina nakon smrti autora¹⁸⁰). U hrvatskom utorskopravnom sustavu nakladnicima nisu priznata posebna prava koja su nezavisna od postojanja autorskog prava.¹⁸¹ Zaštita nakladnika takvih djela ne proizlazi doduše iz autorskog prava, nego iz pravila o nepoštenom tržišnom natjecanju. Zaštita od nepoštenog tržišnog natjecanja uređena je odredbama Zakona o trgovini¹⁸², koji štiti sve koji sudjeluju na tržištu.

Iskorištavanje proizvoda drugog nakladnika postalo je jednostavno i jeftino upravo razvojem digitalne tehnologije i stvaranjem globalnih računalnih mreža kao što je Internet. Bez mnogo ulaganja proizvod jednog nakladnika stavljen na mrežu može se s nje presnimati na CD-ROM ili drugi strojno-čitljiv medij ili otisnuti na papir.

Važno je znati da se digitalizacijom cijelog starog teksta, koji ne uživa autorskopravnu zaštitu, može ponovno postići zaštita. Priznavanje posebnog prava za osobe, koje prve objavljuju djela nezaštićena autorskim pravom, postalo je za članice Europske unije obvezatno temeljem Smjernice o harmonizaciji trajanja zaštite autorskog prava i određenih autorskih prava. Koja su to ovlaštenja samom Smjernicom nije određeno, već ovisi o ovlaštenjima koja ima autor u pojedinom nacionalnom autorskopravnom sustavu. Za zaštitu nije potrebno da je djelo izdano (umnoženo i stavljeno u promet), nego je dovoljno njegovo objavljivanje u bilo kojem obliku. Negativna strana tog prava, koje traje 25 godina, je da nositelj može ograničavati slobodan protok kulturnih dobara, što ne bi bio smisao zaštite.¹⁵³

Vrijedi istaknuti da kada korisnik čita mrežni dokument, on podliježe autorskom pravu zemlje u kojoj dokument čita, a ne one zemlje iz koje dokument potječe.

¹⁷⁹ Henneberg, I. *Autorsko pravo*, str. 60.

¹⁸⁰ U Hrvatskoj Zakon o izmjenama i dopunama autorskog prava proglašen je 30. lipnja 1999. te u čl. 8 donosi izmjenu čl. 81 Zakona o autorskom pravu prema kojoj autorska imovinska prava traju za života autora i sedamdeset godina nakon njegove smrti, ali samo za djela u pogledu kojih imovinska prava nisu prestala do dana stupanja na snagu (čl. 29 istog zakona), a to je 27. 7. 1999.

¹⁸¹ Gliha, I. Zaštita nakladnika izdanja djela nezaštićenih autorskim pravom. // *Informator* 4482 (19.2.1997.), str. 5-6.

¹⁸² Zakon o trgovini od 31. 1. 1996. // *Narodne novine* 11(1996).

¹⁸³ Council Directive 93/98/EEC harmonizing the term of protection of copyright and certain related rights // *Official Journal* L 290/9. Gliha, I. Zaštita nakladnika izdanja djela nezaštićenih autorskim pravom, str. 5.

Korištenje elektroničke knjige u knjižnicama

Među knjižničarima pak postoji nedoumica kako postupati s elektroničkom građom u pitanjima autorskog prava. Situacija je složena, jer autori i nakladnici sami još nisu odlučni u svojim zahtjevima. DGXIII/E-4 Europske komisije organizirala je u Luksemburgu 29. studenoga 1993. godine sastanak o autorskom pravu i pružanju elektroničkih usluga.¹⁸⁴ Bila je to prva prilika da se ustanove problemi vezani uz autorsko pravo koje u knjižnicama izaziva uvođenje nove tehnologije. Činilo se da knjižničari i informacijski stručnjaci nisu dovoljno upoznati s autorskim pravom. Tada je EBLIDA ponudila pomoć pa joj je DG XIII/ E-4 u listopadu 1994. dodijelila i financijsku pomoć da osnuje tijelo *European Copyright User Platform (ECUP 1)*, putem kojega bi knjižničare i informacijske stručnjake sustavno upoznavala s autorskim pravom, utvrdila poteškoće u pružanju elektroničkih usluga, raspravila probleme vezane uz prava i sastavila pravila korištenja elektroničkih informacija za privatne potrebe (engl. code of good practice). *European Copyright User Platform* sastoji se od 35 punopravnih članica EBLIDA-e i okuplja nacionalne knjižnice, informacijska i dokumentacijska udruženja iz Austrije, Belgije, Danske, Finske, Francuske, Grčke, Irske, Italije, Nizozemske, Njemačke, Portugala, Španjolske, Švedske i Velike Britanije. U okviru programa ECUP I održano je petnaest seminara u četrnaest zemalja Europske unije i u Norveškoj kako bi se knjižničare i informacijske stručnjake upoznalo s važnošću autorskog prava. Na temelju prikupljenih podataka tijekom seminara inicijativni je odbor ECUP-a formulirao stav knjižnica o uslugama vezanim uz elektroničku građu. U lipnju 1995. godine ovaj je stav prvi puta raspravljan s predstavnicima većih nakladničkih kuća kao što su: *Elsevier Science, Academic Press, Kluwer Academic Publisher, Blackwell Science, Chadwyck Healey, STM, FEP i IPCC*. Aktivnosti ECUP I završene su u listopadu 1995. godine, ali je 15. siječnja 1996. godine produljeno njihovo financiranje za sljedeće tri godine te su one nastavljene kao ECUP+ do siječnja 1999. ECUP+ je zajednička akcija koju koordinira EBLIDA, a financira Program za knjižnice Europske komisije DGXIII/E4.

Ciljevi akcije ECUP+ su:

- nastaviti raspravu o privilegijama knjižnica u elektroničkim uslugama i modelu dozvole za korištenje elektroničkih informacija s većom skupinom nositelja prava i društvima za ubiranje autorskih naknada,
- nastaviti upoznavati knjižničare sa značenjem autorskog prava za elektroničke usluge te ih upoznati s ishodom rasprava između nositelja prava,

¹⁸⁴ European copyright user platform. Info. URL: <http://www.eblida.org/ecup/info.htm> (3.2.1999.).

- osnovati centar za pitanja o autorskom pravu i informacije o razvoju zakonskih propisa u Europskoj uniji,
- ojačati položaj knjižnica kad s odgovarajućim tijelima raspravljaju o autorskom pravu.

Razvijaju se nove usluge kao što je *Copyright Focal Point* na Internetu za sudionike knjižničnog programa i članove EBLIDA-e. Taj je centar omogućio raspravu o europskom autorskom pravu, pružao savjete, na mreži omogućio pristup dokumentima o autorskom pravu i zakonima u pripremi.

U okviru jedinstvene akcije ECUP+ vrijedi istaknuti nastojanja Inicijativnog odbora da na temelju rasprava sastavi zakonske preporuke o korisničkim pravima u elektroničkim uslugama za koje se treba zalagati kod nadležnih nacionalnih zakonodavaca.

Jedno od prvih pitanja o kojima se raspravljalo u okviru ECUP-a bila je međuknjižnična posudba u elektroničkom okruženju. Predstavnici međuknjižnične posudbe smatrali su da se ona treba tretirati na isti način kao isporuka elektroničkih dokumenata. Postoje i mišljenja da međuknjižnična posudba ne bi trebala postojati u elektroničkom okruženju. Najveću poteškoću predstavlja zajedničko korištenje građe (engl. implied sharing).

Nakladnici su izrazili svoju spremnost na suradnju i zauzeli sljedeći stav:

“Elektronička isporuka informacija značajno mijenja trgovinske odnose između nakladnika i skupina korisnika. Pojedinačni ugovori između nakladnika i skupina korisnika, uključujući knjižničare, olakšat će elektroničku uporabu građe zaštićene autorskim pravom. Takvo sklapanje ugovora omogućiti će neposrednu elektroničku isporuku dokumenata od nakladnika do korisnika što isključuje međuknjižničnu elektroničku isporuku dokumenata na ime međuknjižnične posudbe. Korak naprijed bilo bi stvaranje modela ugovora između nakladnika i skupina korisnika .”¹⁸⁵

Knjižnice nabavljaju tiskanu građu koja tako postaje njihovo vlasništvo na neodređeno vrijeme, te one same određuju uvjete posudbe korisnicima. U elektroničkom okruženju knjižnica kupuje pristup građi na određeno vrijeme i to najčešće putem dozvole. Godinama su knjižničari u svojim raspravama isticali da se izuzeci od autorskog prava, koji vrijede za tiskanu građu, trebaju odnositi i na elektroničku građu. Uporabu elektroničke građe počelo se regulirati ugovorom, što je ponovno dovelo u prvi plan mogućnost izuzeća od autorskog prava. Stra-

¹⁸⁵ European Copyright User Platform. Info. Background. URL: <http://www.eblida.org/ecup/info.htm> (3.2.1999.).

ne mogu pregovarati o uporabi građe zaštićene autorskopравnim zakonom. Knjižnice pri sklapanju ugovora moraju imati na umu činjenicu da se dozvolom mogu ukinuti izuzeci od autorskog prava. Tim više što nakladnik ima određeni monopol, a knjižnicama je potrebna građa da bi ispunile svoju funkciju. Trenutno je zakonodavstvo podijeljeno oko pitanja izuzetaka od autorskog prava i odgovornosti koju snosi država. Ipak, elektronička građa se sve više proizvodi i koristi pa se knjižnice sve češće nalaze u položaju da sklapaju ugovore o korištenju građe.

ECUP+ je sastavio neku vrstu uputa pod nazivom *Licensing Digital Resources: How to Avoid the Legal Pitfalls?*¹⁸⁶ kako bi u tom pomogao knjižnicama, upozoravajući ih na njihova prava, ali i moguće zamke. Posebno je zanimljivo poglavlje o pravima koja se stiču dozvolom, jer uvodi razliku između korisnika elektroničke građe. Vrlo je važno kako je u ugovoru definiran ovlašten korisnik (engl. authorised user) kao i mjesta s kojih se može koristiti građa za koju je dobivena dozvola. Nakladnici danas najčešće razlikuju ovlaštene korisnike od povremenih korisnika (engl. walk-in-users). No, Inicijativni odbor ECUP-a nije prihvatio ovu podjelu, jer i povremeni korisnici su ovlašteni da koriste građu, ali ne na isti način kao ovlašteni korisnici. Jasnija je podjela na osoblje ustanove (engl. members of the institution) i na vanjske korisnike (engl. non-members). Vanjski korisnici se dijele na učlanjene korisnike (engl. registered walk-in-users), povremene korisnike (engl. unregistered walk-in-users) i učlanjene vanjske korisnike (engl. registered remote users). Korisnici elektroničke građe definirani su na sljedeći način:

osoblje

osoblje, koje je zaposleno ili na neki drugi način akreditirano ustanovi i studenti te ustanove, kojima je dozvoljen pristup sigurnoj mreži i koji su dobili lozinku ili neku drugu potvrdu za legalan pristup,

učlanjeni korisnici

građani koji su učlanjeni kao korisnici knjižničnih usluga i kojima je dozvoljen pristup sigurnoj mreži s radnih stanica koje se nalaze u knjižnici i koji su dobili lozinku ili neki drugu potvrdu za legalan pristup,

¹⁸⁶ Giavarra, E. Licensing digital resources: how to avoid legal pitfalls? European Copyright User Platform, The Netherlands, 9 November 1998. Pre-print. URL: [http://www.kaapeli.fi/eblida/ecup\(3.2.1999.\)](http://www.kaapeli.fi/eblida/ecup(3.2.1999.)).

povremeni korisnici

građani koji su učlanjeni kao korisnici knjižničnih usluga i kojima je dozvoljen pristup sigurnoj mreži s radnih mjesta u knjižnici u određene svrhe kao što je utvrđeno ugovorom,

učlanjeni vanjski korisnici

organizacija ili pojedinac koji ima dozvolu korištenja knjižničnih usluga i kojima je dozvoljen pristup sigurnoj mreži s mjesta koja nisu prostori knjižnice,

prostori knjižnice i domovi osoblja

odnosi se na prostore knjižnice i druge takve prostore gdje osoblje radi i uči uključujući mjesto stanovanja osoblja bez ograničenja.

U dozvolama za korištenje digitalne građe najčešće se navodi:

Pravo

- pristupa poslužniku nakladnika,
- da se građa, na koju se dozvola odnosi, lokalno pohrani,
- da se građa, na koju se dozvola odnosi, uključi u infrastrukturu lokalnog sustava i informacijske službe,
- da se građa, na koju se dozvola odnosi, obradi,
- da se građa, na koju se dozvola odnosi, učini dostupnom osoblju ustanova u knjižnici i na mjestu stanovanja za potrebe istraživanja, nastave i privatnog učenja,
- da osoblje ustanove ispiše i/ili presnimi pojedine članke za svoja istraživanja, nastavu i privatno učenje,
- da se učlanjenim korisnicima omogući pristup i dozvoli umnožavanje za potrebe istraživanja, nastave i privatno učenje,
- da se dozvoli umnažanje i ulaganje kopija (u tiskanom ili elektroničkom obliku) u komplete za nastavu.

U ugovoru je vrlo teško definirati zajedničko korištenje elektroničkih dokumenata, jer se sada više ne radi o posudbi materijalne građe, kao što je to bio slučaj s tiskanom knjigom. Dosada se nažalost nisu vodila gotovo nikakva istraživanja o međuknjižničnoj posudbi elektroničke građe. Više je pažnje posvećivano istraživanju isporuke elektroničkih dokumenata. Važno je da knjižničari i nakladnici što točnije definiraju svoje viđenje poslovanja elektroničkom građom. To će im pomoći pri sklapanju ugovora, a zakonodavcima u donošenju odgovarajućih vezanih propisa. U tom su pogledu prve korake poduzele Nizozemska i Velika Britanija. U Nizozemskoj su se nakladnici i znanstvene ustanove sporazumjele

da pokusno provedu međuknjižničnu posudbu u elektroničkom okruženju. U Velikoj Britaniji raspravljala je Zajednička radna skupina za međuknjižničnu posudbu sastavljena od predstavnika Odbora za informacijske sustave i Zajednice nakladnika kako bi se postigao dogovor o poslovanju u elektroničkom okruženju koje bi odgovaralo međuknjižničnoj posudbi.

EFPICC (*European Fair Practices in Copyright Campaign*) je pokret koji ukazuje na zabrinutost vodećih udruga koje nezavisno predstavljaju interese europskih kupaca, knjižnica, arhiva i dokumentacijskih centara, osoba s posebnim potrebama, obrazovnih ustanova i elektroničke industrije o predloženom autorskom pravu u dokumentu *Information Society Directive*. Zalažu se za ravnotežu između nositelja autorskog prava s jedne strane te korisnika i industrije s druge strane a za opće dobro cijelog europskog društva. Smatraju da u pojedinim zemljama Unije neće biti izuzetaka, ukoliko predloženi propisi o autorskom pravu *Copyright Directive* ne dopuste izuzetke i tako postanu obvezatni u cijeloj Europskoj uniji. EFPICC podržava mjere za suzbijanje gusarstva u elektroničkoj industriji, i stoga smatra da svako nezakonito elektroničko umnožavanje za privatnu uporabu drži neprihvatljivim. Zalaže se da se dozvoli umnožavanje za privatnu uporabu u sljedećim slučajevima:¹⁸⁷

- Snimanje slobodnog televizijskog programa ako čovjek nije navečer kod kuće ili u isto vrijeme želi gledati nešto drugo.
- Snimanje vlastitog izbora s kupljenog kompleta CD-ova.
- Snimanje CD ili mini diska da bi svirao u automobilu ili na prenosivom CD-playeru.
- Snimanje za privatnu sigurnosnu kopiju ili u svrhu pohrane,
- Snimanje za potrebe ljudi oštećenih osjetila te onih s mentalnim i fizičkim oštećenjima, kako bi mogli uživati u djelu poput zdravih ljudi.
- Snimanje dijelova nekog djela u umjerenom opsegu za potrebe:
 - znanstvenog istraživanja
 - privatnog učenja
 - učenja i ispitivanja
 - nastave.
- Snimanje od strane: knjižnica, arhiva, dokumentacijskih centara i obrazovnih ustanova
 - prebacivanje djela u elektronički oblik za potrebe arhiviranja i očuvanja,

¹⁸⁷ Examples of fair practice copying. EFPICC. Created 29.06.1998. Updated 01.07.1998. URL: <http://www.kaapeli.fi/~eblida/lobby/position/efpiccle.htm> (2.2.1999.).

- snimanje manjeg dijela (npr. nekoliko stranica) elektroničkog djela na papir ili na disketu za obične korisnike.
- Pokazivanje na zaslonu građe koju su knjižnice, arhivi i dokumentacijski centri nabavili na zakonit način kako bi korisnici u prostorima tih ustanova mogli gledati, prelistavati, slušati ili snimati za potrebe privatnog učenja, obrazovanja i znanstvenog istraživanja.
- Pregledavanje na Internetu.

Ovi prijedlozi ostavljaju dosta prostora za zlouporabu pa je malo vjerojatno da će biti prihvaćeni u cijelosti. No, uz ovaj pokret postoji i pokret korisnika koji zagovaraju privatnu uporabu *Consumer Fair Practice Campaign*. Oni stvarno upozoravaju da bi prijedlog o autorskom pravu u zemljama Europske unije mogao izazvati siromaštvo u području informacija.

Odbor za pravna pitanja Europskog parlamenta izjasnio se u siječnju 1999. o više od 300 amandmana na nacrt dokumenta *Copyright Directive*.¹⁸⁸ Zadržana je široka definicija autorskih prava uključujući tehničke kopije. Izuzeci su mogući samo za zemlje članice, a popis izuzetaka još nije dostupan. Članovi Odbora su glasovali za razlikovanje analognog od privatnog elektroničkog umnožavanja, te za usklađivanje prijedloga naplate i povećanje poreza za privatno umnožavanje širom Europe. Izuzeće od prava umnožavanja za "ustanove dostupne javnosti" je specificirano i navodi primjere takvih institucija, a zadržano je pravo pristupa između ostalog i kao "ilustracija za potrebe nastave i znanstvenog istraživanja". Povećan je opseg izuzeća za potrebe osoba s posebnim potrebama. Pravo raspačavanja može se ograničiti u nekim slučajevima. U nekim se dijelovima dokumenta zahtijeva ravnoteža između autorskog prava, slobode izraza i javnog interesa.

I u Sjedinjenim Američkim Državama nastoji se izuzeća, koja priznaje *Zakon o autorskom pravu* sedamdesetih godina, proširiti na digitalnu građu za potrebe učenja na daljinu (engl. distance learning exemption). Nositelji autorskih prava protive se takvim pokušajima. Američki je Kongres zatražio da Ured za autorsko pravo priredi studiju i podnese mu izvještaj, koji će poslužiti za nacrt zakona, a postoje i preporuke da se taj zakon osuvremeni. Budući da su po tom pitanju mišljenja podijeljena, očekuju se burne reakcije.

¹⁸⁸ Copyright directive : vote in EP's Legal Affairs Committee. // EBLIDA hot news (January 1999). URL: <http://vww.kaapeli.fi/~eblida/publications/hn-jan99.htm> (2.2.1999.).

Zaključak

Međunarodni ugovori o autorskom pravu sklopljeni u 19. i 20. stoljeću štite prava autora tiskane knjige i potiču razvoj tradicionalnog nakladništva. Uvidjevši nagli razvoj informacijsko komunikacijske tehnologije Svjetska organizacija za intelektualno vladništvo je 1996. godine pripremila Ugovor o autorskom pravu kao poseban sporazum u smislu članka 20. Bernske konvencije za zaštitu književnih i umjetničkih djela.

Elektronička knjiga je kao jedna ili više računalnih datoteka zaštićena čl. 5 Ugovora o autorskom pravu koji štiti zbirke podataka ili druge građe u bilo kojem obliku, koje prema izboru ili rasporedu svojeg sadržaja čine intelektualne tvorevine. Čl. 4 istog sporazuma štiti računalne programe bez obzira na oblik i način njihova izražaja. Ako je elektronička knjiga djelo, koje ne uživa autorsko-pravnu zaštitu, tada je u nekim zemljama zaštićena pravom *sui generis* a u drugima pravilom o nepoštenom tržišnom natjecanju. Dok je za izdavanje tiskane knjige ključno pravo umnažanja i pravo raspačavanja, za elektroničku je knjigu temeljno pravo pristupa. Formulirano je u čl. 8 Ugovora kao pravo priopćavanja javnosti putem žica ili bez žica, uključujući stavljanje na raspolaganje javnosti, tako da svatko može imati pristup tim djelima sa mjesta i na vrijeme koje pojedinačno odabere. Ovim isključivim pravom autora zaštićen je prijenos i čin ponude djela. Elektronička knjiga i ostali suvremeni oblici knjige, koji sadrže zvučne zapise, zaštićeni su Ugovorom o izvedbama i fonogramima Svjetske organizacije za intelektualno vlasništvo prema kojem priopćavanje javnosti izvedbe ili fonograma znači prijenos javnosti putem bilo kojeg medija, osim putem emitiranja, zvukova izvedbe ili zvukova ili predstavljanje zvukova fiksiranih na fonogramu.

Već u preambuli Ugovora o autorskom pravu ističe se i priznaje potreba održavanja ravnoteže između prava autora i šireg javnog interesa, posebice obrazovanja, istraživanja i pristupa informacijama kao što je sadržano i u Bernskoj konvenciji. U tom su smislu formulirana i ograničenja prava autora u Smjernicama Europske unije koja dodatno predviđaju i ograničenja prava za potrebe osoba oštećena sluha i vida u nekomercijalne svrhe. Iako Smjernice dozvoljavaju ograničenja prava u korist javnih knjižnica i ostalih javnih ustanova, za mrežnu građu preporuča se nabava dozvole od nakladnika. Iako nakladnici smatraju da knjižnicama ne bi smjela biti dana mogućnost umnožavanja elektroničkih tekstova za svoje potrebe bez naknade, većina sudionika u sektoru knjige zastupa gledište da bi između nakladnika i knjižnica trebao postojati dogovor o korištenju takve građe.

Očito je da nova tehnologija pogoduje gusarstvu pa se očekuje da će ona s vremenom i razviti zaštitu. Kod korisnika i svih u sektoru knjige potrebno je razvijati svijest o potrebi poštivanja autorskih prava. Za nesmetan razvoj elektroničke knjige važno je da Ugovor predviđa sankcije protiv onih koji oštete njezinu tehničku zaštitu (čl. 11), kao i protiv onih koji neovlašteno brišu i mijenjanju elektroničke informacije, npr. podatke o autoru, nakladniku ili naslovu (čl. 12).

Budući da su stvoreni temeljni međunarodni zakonski okviri za zaštitu elektroničke knjige i ostalih suvremenih oblika knjige, očekuje se izmjena i dopuna nacionalnih zakona u području autorskog i srodnih prava. Prava elektroničkog reproduciranja i pristupa djelu na mreži bit će utvrđena nacionalnim zakonima pa tamo gdje ta prava još nisu zaštićena morat će se u dogledno vrijeme članovi zakona u tom smislu prilagoditi. Zbog digitalizacije razni će segmenti u poslovanju knjigom, češće nego ranije, biti podložni ugovorima između autora, nakladnika, raspačavatelja, tiskara, knjižnica i čitatelja. Zakoni o nakladničkim ugovorima moraju se također prilagoditi ukoliko je "izdavanje" određeno "reproduciranjem i raspačavanjem" te dodati pravo pristupa kao jedno od temeljnih prava nakladničkog ugovora. Nastojanja su zapravo ispravno usmjerena ka uspostavi odnosa po uzoru na tradicionalan sektor knjige s ciljem održanja dosadašnje dostupnosti knjizi.

DIGITALIZACIJA TISKANIH DJELA

U digitalizaciji tiskanih knjiga i njihovom raspačavanju putem Interneta projekti *Gutenberg* i *netLibrary.com* mogu se smatrati međašima, iako su kasnije mnogi slijedili njihov primjer. Nastali su u vremenskom razmaku od punih 28 godina i predstavljaju dva pristupa digitalizaciji tiskanih knjiga. Dok *Gutenberg* funkcionira na dobrovoljnoj osnovi i digitalizira naslove nezaštićene autorskim pravom, *netLibrary.com* se upustio u digitalizaciju naslova zaštićenih autorskim pravom, našao rješenja za poslovanje elektroničkom knjigom, osigurao autorima zaštitu i postavio poslovanje na komercijalnu osnovu.

Spoznaja da se tekst može čitati sa zaslona računala i prenositi Internetom ponukala je Michaela Harta da još 1971. godine pokrene projekt *Gutenberg*. Utemeljen je na entuzijazmu sudionika i osnovnom načelu da digitalni medij i Internet pružaju neograničenu mogućnost raspačavanja teksta. On 2000. godine nudi na Internetu više od 2000 tekstova, koji nisu zaštićeni autorskim pravom - sve od Američke deklaracije o nezavisnosti do Tarzana. Projekt *Gutenberg* bio je u vrijeme pokretanja prva stranica na Internetu koja je donosila informacije. Godine 1969. *Net* je bio eksperimentalna mreža sa četiri računala u Kaliforniji. U vrijeme pokretanja projekta *Gutenberg* na mreži nije bilo više od 100 korisnika. No, bilo je očito da će Internet jednog dana povezivati cijeli svijet. U početku se upisivalo po jednu knjigu godišnje, a kasnije se javljalo sve više dobrovoljaca. Zgodno je usporediti mjesečne podatke o digitalizaciji knjiga (tj. unosu teksta) od 1991. do 1999. godine: 1 naslov 1991., 2:1992., 4:1993., 8:1994., 16:1995., 32:1996., 32:1997., 36:1998. i 36:1999. Zanimljivo je promatrati ovaj projekt sa sociološkog gledišta. U SAD-u je da bi se smanjilo kopiranje, Zakon o autorskom pravu 1976. godine produžen na 76 godina, a 1998. godine na 95 godina. Na početku ovog stoljeća većini djela istekla je autorskoppravna zaštita. Poznato je da je većina djela rasprodana već u prvih petnaest godina trajanja autorsko pravne zaštite, koja kasnije nije obnovljena. Cilj je projekta *Gutenberg* digitalizirati 10.000 tekstova, a krajem 1999. godine tražena je minimalna financijska potpora, kako bi se ovo hvale vrijedno djelo moglo nastaviti.¹⁸⁹

¹⁸⁹ Hart, M. S. Digital text : project Gutenberg : breaking down the barriers of ignorance and illiteracy. // Metamorphosis of the book. Ist ed. Tokio : Dai Nippon Printing, cop. 1999. Str. 75-79.

Pionirski ali komercijalan pothvat u smislu prodora elektroničke knjige u sveučilišne knjižnice u Sjedinjenim Američkim Državama učinila je skupina poduzetnika iz Kolorada pod imenom *netLibrary.com*.¹⁹⁰ Prema riječima njihovog potpredsjednika "cilj im je tiskanu informaciju učiniti dostupnom na Internetu".¹⁹¹ *netLibrary.com* digitalizira sadržaje već ranije objavljene u tiskanom obliku, kako bi primjenjujući prednosti elektroničkog medija bili što bolje korišteni. Tako nudi i raspačava u digitaliziranom obliku niz referentnih, znanstvenih i stručnih djela, koja su već u tiskanom obliku objavila najuglednija američka sveučilišta.

Sustav *netLibrary.com* proradio je 29. ožujka 1999. godine s 2000 digitaliziranih mrežnih knjiga. U svojem nastojanju da stvori najveću zbirku elektroničkih knjiga na svijetu *netLibrary.com* sklopio je već do srpnja iste godine ugovore s više od 60 nakladnika. Uz niz sveučilišnih nakladnika kao što je *Cambridge University Press* surađuje s velikim nakladnicima kao *Chadwyck-Healy*, *The McGraw-Hill Companies* i *The MIT Press*, *ABC-CLIO*, *O'Reilly & Associates* i *M. E. Sharpe*. *netLibrary.com* tjedno uvrsti u svoju zbirku 150 knjiga. Tako su u srpnju 1999. imali 2000 mrežnih knjiga zaštićenih autorskim pravom i 1500 nezaštićenih autorskim pravom. Taj broj se konstantno povećavao pa je u veljači 2000. godine zbirka sadržavala 10.000 digitaliziranih knjiga zaštićenih autorskim pravom i 3000 naslova nezaštićenih autorskim pravom.¹⁹²

Projekti obaju vrsta ponuđeni su danas knjižničarima kao izvor elektroničkih naslova za njihove korisnike.

Postoje i korpusi digitaliziranih tekstova koje razni centri stavljaju na mrežu, često ih nazivajući i arhivima. Zapravo nema prepreke da određene ustanove (centri, knjižnice) digitaliziraju rukopisne i tiskane tekstove koji predstavljaju javno dobro te činom digitalizacije i stavljanja na mrežu postaju njihovi nakladnici. Poznate zbirke elektroničkih tekstova su npr. *Oxford Text Archive*¹⁹³ i *Electronic Text Center, University of Virginia*.¹⁹⁴ Ovaj posljednji nudi oko 51.000 elektroničkih tekstova, uglavnom dostupnih na mreži, i 350.000 slika koje su povezane s tim tekstovima. I u Hrvatskoj se stvara takva zbirka pod nazivom *HETA - hrvatski elektronički tekstovni arhiv*¹⁹⁵, koji je djelomično dostupan javnosti.

¹⁹⁰ URL: <http://vww.netLibrary.com>

¹⁹¹ Kiernan, V. An ambitious plan to sell electronic books? // The chronicle of higher education (Apr 16, 1999). URL: [http://proquest.umi.com/pqdlink?Ve...b2VDYzNXGmphdq6Y02% \(17.6.1999\).](http://proquest.umi.com/pqdlink?Ve...b2VDYzNXGmphdq6Y02% (17.6.1999).)

¹⁹² Total number of e-books.//netLibrary e-book news (February 2000), str. 1-2.
e-mail: ebooknews@netlibrary.0mm.com

¹⁹³ URL: <http://ota.ox.ac.uk/~archive/ota.html>

¹⁹⁴ URL: <http://etext.lib.virginia.edu>

¹⁹⁵ URL: <http://vww.ffzg.hnk.hr>

Djela objavljena na mreži mogu biti zaštićena Ugovorom o autorskom pravu i Ugovorom o izvedbama i fonogramima Svjetske organizacije za intelektualno vlasništvo. No, nakon prestanka trajanja autorskih imovinskih prava u pogledu određenog djela ono postaje javno dobro (franc. *domaine public*) pa ga svatko može slobodno koristiti i bez plaćanja naknade, ako zakonom nije drukčije određeno.¹⁹⁶ Djela koja su javno dobro pogodna su za digitalizaciju. Zbog toga već nekoliko desetina godina postoji praksa digitalizacije nezaštićenih djela, bilo da se tekstove prepisuje ili skenira. Postavlja se pitanje jesu li ona postupkom digitalizacije uopće objavljena. Budući da se radi o sadržaju objavljenom na mediju koji se razlikuje od papira, takva bi izdanja trebala predstavljati novo izdanje i nositi vlastitu ISBN oznaku. Za označavanje ISBN-om ostaje ključno pitanje, tko je nakladnik nezaštićenih elektroničkih knjiga nastalih digitalizacijom tiskanih knjiga? Nakladnik autorski nezaštićenog djela je onaj koji ga objavljuje i ima pravo ostvarivati dobit. Poznato je da već dulje vrijeme većina elektroničkih knjižara i drugih ustanova nudi djela, koja su digitalizirana postupkom skeniranja i stavlja ih na raspolaganje u većini slučajeva bez naknade. Tako se postupkom digitalizacije pravno nezaštićenog djela daje na raspolaganje javnosti djelo, a da se ne ističe nakladnik. Najčešće onaj koji taj pothvat izvodi, odnosno naručuje, sebe naziva raspačavateljem. U slučaju autorski zaštićenih djela takav raspačavatelj tekstova sklapa ugovor s nakladnikom koji kod raspačavatelja naručuje postupak skeniranja i stavljanja u promet.

Elektronički medij mijenja pristup znanju donoseći neke prednosti. Vrlo je pogodan za objavljivanje opsežnih djela, jer može sadržavati velik broj informacija koje se brzo prenose. To su prvenstveno referentna djela, kao npr. enciklopedije, rječnici, bibliografije i leksikoni. U povijesti nekih referentnih djela objavljivanje na kompakt disku često je bila samo međufaza u prijelazu iz tiskanog oblika na Internet.

Zanimljiva su pojedinačna iskustva nekih europskih i američkih nakladnika, koji su svoja već objavljena tiskana referentna izdanja odlučili u novom izdanju objaviti u elektroničkom obliku.

Spomenimo iskustvo britanskog nakladnika *Oxford University Press*¹⁹⁷ koji je 14. ožujka 2000. godine objavio svoj poznati rječnik *Oxford English Dictionary (OED)* u elektroničkom obliku.¹⁹⁸ Važno je istaknuti da prijelaz na elektronički oblik i stavljanje na mrežu u ovom slučaju nisu tekli usporedo, što se može obja-

¹⁹⁶ Henneberg, I. Autorsko pravo, str. 134.

¹⁹⁷ Warburton, Y. L. Reference classics go online. American Library Association Annual Conference, June 24-30, 1999. Usmeno priopćenje.

¹⁹⁸ URL: <http://www.oed.com>

sniti poviješću nastanka ovog rječnika. OED je od 1884. do 1928. godine objavljivan u sveščićima. Godine 1933. objavljen je prilog u jednom svesku, a između 1972. i 1986. izlazi još jedan prilog u četiri sveska. Još prije njihova objavljivanja bilo je jasno da će rječnik u toliko nizova uskoro postati neprikladan za uporabu, ali i da ga neprestano treba osuvremenjivati kako ne bi zastario. Stoga je bio imperativ stvoriti tekst rječnika u jednom nizu. Tekst je trebalo pohraniti na magnet-sku vrpcu, ponovno ga kôdirati i elektronički spojiti. Tom su prilikom uvedene strukturalne oznake, što je bila jedna od prvih proširenih primjena SGML-a. Zahvaljujući tome 1989. godine otisnuto je integralno drugo izdanje u 20 svezaka, koje je 1992. stavljeno na CD-ROM. Cijeli pothvat prenošenja rječnika u elektronički oblik nije primarno imao za cilj da se on objavi u jednom novom, tj. elektroničkom formatu, već da se osigura opstanak OED-a kao znanstvenog teksta koji se može osuvremenjivati. Još 1993. godine započelo je priređivanje trećeg tiskanog izdanja, koje bi trebalo biti dovršeno 2010. godine. No, ubrzo se pojavila mogućnost da se taj tekst stavi na mrežu i objavi kao *Oxford English Dictionary Online*. Ta je odluka izazvala neka pitanja, koja su proizašla iz različitosti tiskanog i elektroničkog medija.

1. Trebaju li se natuknice 2. izdanja sukcesivno zamijenjivati novom verzijom?
2. Trebaju li postojati dva odvojena teksta?
3. Ako je tako, kojem će prvo čitatelj pristupiti?
4. Jesu li oba teksta povezana za potrebe potpunog pretraživanja?
5. Kako sažeti natuknice, tj. pojednostavniti prikaz na ekranu i zadovoljiti potrebe običnih korisnika, ali i istraživača i znanstvenika?

Odgovarajući na ova i slična pitanja izrađen je prototip rječnika i predstavljen nizu američkih sveučilišta i knjižnica. Pri iznalaženju rješenja osnovna je misao bila da izvorni OED mora ostati sačuvan kao kulturna i povijesna vrijednost, a koncepcija mrežnog teksta je povezivanje raznih verzija. Za korisnike je važno da mogu pratiti promjene u OED-u i da su im one svake četvrt godine dostupne, ne čekajući novo izdanje. U elektroničkom obliku koncepcija izdanja više nije potrebna, budući da čitatelji imaju neprestano pristup rječniku koji se konstantno revidira, tj. mijenja. Svake četvrte godine se preradi i doda ukupno 1000 natuknica. Drugo izdanje rječnika dostupno je u 20 tiskanih svezaka, zatim na CD-ROM-u i na mreži te donosi 291.500 natuknica s 2,436.600 citata. Rad na korpusu rječnika traje od 1857. godine, dakle punih 140 godina.¹⁹⁹

¹⁹⁹ Oxford English Dictionary. Dictionary facts. URL: <http://www.oed.com/publi/inside/funfacts.htm> (11.5.2000.).

Jedno od klasičnih referentnih djela koje je već u jesen 1998. objavljeno na mreži je *The Grave Dictionary of Art*.²⁰⁰ Objavljivanje ove enciklopedije na Internetu odvijalo se usporedo s velikim promjenama u elektroničkom nakladništvu, a postupno se razvijala i sklonost knjižničara prema elektroničkoj građi. Ranih osamdesetih godina *The Grave Dictionary of Art* bio je zamišljen kao opsežno tiskano referentno djelo. Do 1993. godine kada je započeo tisak kompleta svezaka razmišljalo se o objavljivanju na CD-ROM-u. No, ta je misao napuštena, jer tadašnja tehnologija nije omogućavala pohranu 26 milijuna riječi i 15.000 ilustracija na jedan jedini disk. Uz to je i otkup prava za elektroničku reprodukciju bio vrlo skup. Konverzija tiskanog oblika ove enciklopedije u elektronički trajala je manje od godinu dana, a mrežna verzija objavljena je dvije godine nakon tiskanog izdanja u 24 sveska. Ovo elektroničko izdanje na mreži ima sve prednosti takvih publikacija kao što su lakoća pristupa, uporabe, povezivanje s ilustracijama i mogućnost osuvremenjivanja. Uspostava veza s ilustracijama pokazala se najuspješnijim svojstvom ove edicije, a da se pri tom nije povećala cijena pretplate. Zanimljivo je usporediti podatke o ilustracijama u tiskanom i elektroničkom izdanju. Tiskano izdanje donosi 20.000 ilustracija, od toga 400 u bojama, što je bila najveća stavka u cijeni tiskanja. Kada se prije šest godina razmatrala mogućnost izdavanja na CD-ROM-u, ustanovljeno je da bi otkup elektroničkih prava za ilustracije i njihova digitalizacija povećali cijenu ilustracija tri puta. Mrežno izdanje ove enciklopedije omogućuje vezu s više od 15.000 ilustracija. Ona osim toga pruža direktnu vezu s *The Bridgman Art Library*, koja trenutno nosi 30.000 slika, a do kraja 1999. namjerava imati 100.000 digitaliziranih slika. Postoji razlika između slika s vanjskim vezama i slika iz *The Bridgman Art Library*. Vanjske veze su na Internetu pronašli urednici enciklopedije, tako da uz natuknicu čitatelj dobiva popis slika koje su važne za tekst pa ih može pogledati. U većini slučajeva slike su preuzete s mrežnih stranica muzeja, što predstavlja dodatnu uslugu. Mrežne stranice muzeja su naime stabilne i slike su dobre kvalitete, a u mnogo slučajeva može se dobiti dodatna informacija ili građa o djelu ili umjetniku zastupljenom u enciklopediji kao i o postavi samog muzeja ili galerije. U lipnju 1999. veze su bile uspostavljene sa 180 različitih mrežnih stranica. Jasno je da su i muzeji zainteresirani da sa svojih mrežnih stranica uspostave veze s ovom enciklopedijom. Za razliku od spomenutih vanjskih veza *The Bridgman Art Library* omogućuje korisniku da neovisno od teksta enciklopedije direktno pretražuje slike po naslovu djela i umjetnikovom imenu ili po kombinaciji parametara kao što su: nacionalnost, stoljeće, tema, materijal ili lokacija. Već ovo mnoštvo ilustracija, i to većina njih u boji, daleko nadmašuje mogućnosti tiskanog izdanja.

²⁰⁰ Sutter, E. Grove electronic encyclopedia presentation [u okviru] Reference classics go online. American Library Association Annual Conference, June 28, 1999. Usmeno priopćenje.

Druga prednost ovog mrežnog izdanja pred tiskanim je mogućnost revizije članaka, dodavanja novih i povećavanje svrsishodnosti cijelog proizvoda. Redakcijski odbor enciklopedije započeo je reviziju 41.000 članaka i 500.000 bibliografskih navoda. Zato su kontaktirali 6.802 izvorna autora članaka širom svijeta i zamolili ih da osuvremene svoje tekstove, tako da će rezultati najnovijih istraživanja biti uključeni u verziju na mreži. Ovako temeljito revidirani tekstovi pravi su kapital za nakladnika. Svremenom namjerava objaviti u tiskanom obliku pojedine tematske sveske kao sporedni proizvod ove velike preradbe. Na taj se način održavanje elektroničkog izdanja i izdavački plan tiskanih naslova međusobno nadopunjuju pa se čak može govoriti i o nekoj vrsti simbioze elektroničkog nakladništva i tiskanih izdanja. Godišnja pretplata na ovu mrežnu enciklopediju iznosi 900 funti za 1-5 istovremenih korisnika. No, 3900 funti iznosi jednogodišnja pretplata na mrežno izdanje i komplet od 24 tiskana sveska.

New Grove Dictionary of Music and Musicians je za razliku od *The Grove Dictionary of Art* od samog početka planiran kao mrežno izdanje. To je dinamičan projekt, koji sadrži program za osuvremenjivanje, a kao dodatnu vrijednost predviđa i uspostavu veza zvukom, slikom te sa srodnim mrežnim stranicama. Prvo je izdanje ove enciklopedije objavljeno u tiskanom obliku još 1980. godine. Prema planu drugo izdanje trebalo je izaći iz tiska 2000. godine, i to u 28 svezaka i jedan svezak kazala. Ipak, ovo će izdanje biti dostupno i na mreži. Sadržavat će 29.000 članaka, koje je napisalo ukupno 4.000 autora, te više od 5.000 ilustracija. U uređivačkom pogledu ima neprocjenjiva elektronička pomagala, kao što je baza citirane literature, koja sadrži i podatak o završnoj paginaciji članaka, zatim popise kratica i popise ustanova što omogućuje stalnu provjeru. S vremenom *Grove* namjerava natuknice ove enciklopedije povezati sa svojim ostalim djelima na mreži kako bi korisnik uz glazbu dobio i informacije o umjetnosti doba koje proučava.

Ugledni američki nakladnik biografija *H. W. Wilson* iskoristio je svoja tiskana referentna izdanja *Current Biography 1940-*, *World Authors/Artists/Musicians/Film Directors*, *Famous First Facts* i *Junior Authors & Translators* za stvaranje novog izvora na Internetu pod nazivom *Wilson Biographies Plus Illustrated*. Zapravo to nije bio prijenos podataka u odnosu 1:1, jer se nastojalo postići ujednačenost cijelog izdanja. Vrlo su važnu ulogu odigrali urednici, koji su pregledavali biografije da bi odabrali 15.000 natuknica, osuvremenili profil izdanja, normirali imena i dodali polja s oznakama. Uključili su podatke iz 100 Wilsonovih biografskih izvora, 26.000 ilustracija i 31.000 cjelovitih članaka iz časopisa.²⁰¹

²⁰¹ URL: [http://www.hwwilson.com/ala/alarbb.ppt\(22.7.1999.\)](http://www.hwwilson.com/ala/alarbb.ppt(22.7.1999.)).

Skupina nakladnika pod nazivom *The Gale Group*²⁰² također je iskoristila svoje tiskane i mrežne izvore u području biografija i književnosti da bi nastali novi mrežni proizvodi *Biography Resource Center* i *Literature Resource Center*. Ujedinili su razne izvore, kao što su cjeloviti tekstovi iz časopisa i novina, uključivši i rezultate istraživanja primarnih izvora u području književnosti i biografija. Nakladnik smatra da su objavljivanjem na mreži ta referentna djela ponovno otkrivena.

Biography Resource Center je sveobuhvatna referentna biografska baza podataka dostupna na mreži, koja je namijenjena narodnim i sveučilišnim knjižnicama u području književnosti, znanosti, multikulturalnih studija, biznisa, zabave, politike, športa, povijesti i umjetnosti. U njoj je povezano oko 50 najtraženijih biografskih baza *Gale Group* s cjelovitim tekstovima iz 250 časopisa. U okviru tog projekta digitalizirali su 430 tiskanih svezaka. Jasno je da su analizirali podatke i njihov format, pregledali postojeće biografije i dodavali nove podatke. Osim što je za ovaj projekt bila neophodna vizija, trebalo je istražiti i tržište. Pokazalo se da je uz mrežno izdanje potrebno planirati i tiskani oblik. Usporede li se marketing i prodaja elektroničkih proizvoda s tiskanim, uviđamo da postoje i sličnosti i razlike. Zbog toga će se u budućnosti nastaviti objavljivanje tiskanih biografija bez obzira na mrežno izdanje. *Gale Group* smatra da objavljivanje tiskanih i mrežnih naslova ide ruku pod ruku, baza se puni sadržajem tiskanih izdanja, a integrirajući tiskanu građu stvara se novi elektronički proizvod.²⁰³

U počecima digitalizacije, tj. 1995. /96. godine objavljivana su sabrana djela pojedinih autora na CD-ROM-u. Tako je sabrana djela Johanna Wolfganga Goethea objavio nakladnik *Chadwyck-Healy* prvo na kompakt disku, a kasnije i na mreži. Čini se da je pitanje kulturnog prestiža postalo objavljivanje književnih klasika u elektroničkom obliku. Takav je vrlo skup projekt *Literature Online*²⁰⁴ nakladnika *Chadwyck-Healy*, koji je objedinio čak 18 baza podataka s izvornim djelima engleske i američke književnosti uključivši bibliografiju, rječnik i članke iz književnih časopisa. U okviru tog sveobuhvatnog projekta objavljeno je 260.300 književnih djela na engleskom nastalih u rasponu od 1400 godina, tj. od 600. godine do danas.

Tako donosi 256.000 pjesama, 4000 dramskih djela i 300 romana. Od neprocjenjive su vrijednosti za istraživače 1,500.000 znanstvenih članaka i 13.200 bibliografskih referenci. Časopisi i knjige mogu se direktno naručiti, a ponuđen je i

²⁰² URL: <http://www.galegroup.com> (22.7.1999.).

²⁰³ Nasso, C. *Biography Resource Center* [u okviru] Reference classics go online. American Library Association Annual Conference, June 28, 1999. Usmeno priopćenje. URL: <http://www.galegroup.com>

²⁰⁴ URL: <http://www.lion.chadwyck.co.uk>

forum za raspravu. Ovdje dolazi do izražaja još jedna vrijednost elektroničkog medija. Naime, 75% tekstova, koji su ovdje dostupni u elektroničkom obliku, rasprodano je u tiskanom. Cijena pristupa kompletnoj bazi *Literature Online* iznosi 7.500 britanskih funti za četiri istovremena korisnika.

Zaključak

Općenito se može reći da je digitalizacijom velik broj tekstova postao dostupan i lagano pretraživ. Kako se Ugovor o autorskom pravu WIPO-a ne odnosi na djela nezaštićena autorskim pravom, tako zapravo nije ostvarena bojazan izražena prije donošenja Ugovora da će digitalizacijom tiskanih tekstova biti smanjena dostupnost takvih djela javnosti. Dogodilo se upravo suprotno, digitalizacijom je povećana dostupnost djelima koja su javno dobro, što je i bila osnovna misao vodilja pokretača projekta *Gutenberg*.

Digitalizaciji pristupaju različite ustanove, kako bi poboljšale svoju osnovnu, najčešće istraživačku djelatnost. Knjižari, nakladnici, knjižnice i arhivski centri pak digitalizacijom tiskanih knjiga povećavaju svoju ponudu informacija i zaradu.

Digitalizacija tiskanih knjiga omogućila je pristup već odavno rasprodanim izdanjima. Tako se iz kataloga rasprodanih knjiga naslovi sve češće vraćaju u katalog knjiga na prodaju. Elektronički medij je naročito pogodan za objavljivanje opsežnih izdanja kao što su rječnici, enciklopedije, priručnici i književna djela o čemu svjedoče i elektronička izdanja uglednih tradicionalnih nakladnika.

Česta je pojava da u velikom zamahu digitalizacije tiskanih knjiga, na novonastalim elektroničkim izdanjima, nije istaknut nakladnik. No, svaka je digitalizirana tiskana knjiga zapravo priopćena javnosti i time objavljena pa se smatra elektroničkom knjigom i novim izdanjem. Tako bi u trenutku digitalizacije trebao biti imenovan nakladnik elektroničkog izdanja, bez obzira na to je li njezin sadržaj autorskopravno zaštićen ili se ubraja u djela koja su javno dobro.

NAKLADNIŠTVO, KNJIŽNIČARSTVO I KNJIŽARSTVO

Kao uvod ovom poglavlju treba se podsjetiti da su u prvim desetljećima postojanja tiskane knjige u osobi tiskara bile objedinjene tri struke - tiskarstvo, nakladništvo i knjižarstvo. Tiskar je nabavljao papir, izabirao rukopise za tisak, pregovarao s autorima i često sudjelovao u pripremama rukopisa za tisak, on se osobno ili preko svojih agenata brinuo za raspačavanje tiskanih knjiga. Već u 16. stoljeću dolazi sve više do razlikovanja poslova što ih obavlja tiskar i onih što ih obavljaju nakladnici i knjižari, pri čemu središnju ulogu od tiskara preuzima nakladnik. Poznato je da Nijemac Johann Rynmann²⁰⁵ nije imao vlastitu tiskaru pa je davao rukopise tiskati u Njemačkoj i izvan nje. Do svoje smrti 1522. godine objavio je 200 knjiga pa ga se smatra prvim pravim nakladnikom u Europi. Početkom 16. stoljeća bila je to prava rijetkost, ali s vremenom su se nakladnici sve više bavili izdavačkom politikom, a posao se tiskara ipak ograničio na tehničku proizvodnju knjiga.

Tiskari-nakladnici su prije, nego što bi se upustili u tiskanje knjige, ispitali interes čitalačke publike. Potencijalno tržište ispitali su njihovi agenti (*factores*) ili oni sami. No, već u 15. stoljeću počinje proces odvajanja knjižarstva od tiskarstva i nakladništva kao posebne profesije.

Tiskarstvo i nakladništvo doživljavaju od početka 16. do kraja 18. stoljeća pravi procvat. Velika knjižna proizvodnja u 16. i 17. stoljeću bila je, uz ostalo, moguća i zato što je u to vrijeme postojala vrlo gusta i dobro uređena mreža knjižara koja je od tiskara i izdavača preuzimala knjige i dalje ih raspačavala.²⁰⁶ "Raspačavanjem knjiga bave se u to vrijeme najčešće profesionalni knjižari, koji svoje dućane imaju u svim većim mjestima. Doduše, nisu bili baš brojni knjižari, koji su mogli živjeti od trgovine knjigama. Uvid u njihovo poslovanje pokazuje da su se često morali baviti i uvezivanjem knjiga, pozlaćivanjem, prodajom papira i

²⁰⁵ Stipčević, A. Povijest knjige, str. 322.

²⁰⁶ ibidem, str. 370.

pergamenta, tinte i drugih potrepština za pisanje pa čak i tiskanjem knjiga. Najčešće su tiskali skromna izdanja u koja nije trebalo mnogo investirati, a koja su imala osiguranu klijentelu, npr. razne molitvenike, abecedarije, liturgijske knjige, kalendare i sl. No, prodajom knjiga nisu se bavili samo knjižari, nego i izdavači, koji su nerijetko imali svoje vlastite knjižare, najčešće za prodaju vlastitih izdanja, ali i knjiga drugih izdavača do kojih su dolazili razmjenom."²⁰⁷

Današnje tradicionalno poimanje osnovnih struka vezanih uz knjigu - knjižničarstva, nakladništva i knjižarstva duboko je ukorijenjeno u tekovinama industrijskog društva.

Računa se da danas u Europi 54.000 nakladnika objavi godišnje ukupno 366.000 novih naslova, koje se raspačava u 25.000 knjižara i više od 100.000 drugih prodajnih mjesta.²⁰⁸

Promjene izazvane pojavom informacijsko-komunikacijske tehnologije mogu se usporediti s industrijskom revolucijom. Informacija se može shvatiti kao sirovina, a programirano računalo kao pomagalo, koje ovisi o stručnosti i spretnosti korisnika. U informacijskom društvu proizvodnja, obrada i prijenos informacija postaju izvor produktivnosti i moći. Informacijsko društvo karakteriziraju:

- sustavna razmjena i posredovanje u prijenosu digitalnih informacija,
- činjenica da bruto nacionalnom proizvodu u razmjerno velikom dijelu doprinosi prihod od obrade informacija, i
- nova informacijska i telekomunikacijska tehnologija stvara nove mogućnosti za društveni i kulturni razvoj.

Stoga se pokušava oblikovati nova europska politika prema informacijskim tehnologijama i svim strukama koje su uz nju vezane. Tako su predsjednici država i vlada Vijeća Europe na Drugom sastanku na vrhu odlučili da nove tehnologije zauzmu prioritarno mjesto u kulturnoj politici Vijeća Europe pa je sastavljen dokument *European Policy on New Technologies*. Vijeće ministara je pak imajući u vidu ovu odluku, zatim rezultate projekta *New Book Economy BIS* kao i činjenicu da razne međunarodne organizacije i ustanove ispituju mogućnosti stvaranja novih radnih mjesta preporučilo zemljama članicama da svoju javnost upoznaju s transformacijama izazvanim pojavom informacijsko-komunikacijske tehnologije (ICT). Nezaposlenost u Europi je u porastu, tako da Europska unija očekuje da će se razvojem informacijskog društva praćenog razvojem nove tehnologije riješiti taj problem. Predviđa da će se razvojem informacijskog društva otvoriti šest milijuna novih radnih mjesta u zemljama Europske unije.

²⁰⁷ Stipčević, A. Povijest knjige, str. 295, 372.

²⁰⁸ Print-on-demand : a technological revolution at the service of cultural diversity: Council of Europe Workshop, 20-21 January 2000, Strasbourg : scope, programme and list of speakers. Umnoženi tekst. Str. [1].

Na preporuku Vijeća ministara Tajništvo Vijeća Europe sastavlja prijedlog dokumenta *Draft Recommendation No. R(98) ... on Cultural Work within the Information Society - New Professional Profiles and Competencies for Information Professionals and Knowledge Workers Operating in Cultural Industries and Institutions*²⁰⁹ u kojem iznosi svoju viziju razvoja informacijskog društva i struka vezanih uz cjelokupnu industriju sadržaja. Tu dolazi do izražaja pomak od knjige, kao vrste publikacije koji je karakterističan za industrijsko društvo, ka sveobuhvatnom pojmu industrije sadržaja.

Pojam informacijskog društva zasniva se dakle na novoj elektroničkoj informacijskoj i komunikacijskoj tehnologiji, koja je odraz približavanja nekoliko smjerova tehničkog razvoja uključujući mikroelektroniku, telekomunikacije i softversko inženjerstvo. ICT je stvorilo potpuno nove oblike uporabe i priopćavanja informacija dajući novu brzinu, važnost i kakvoću tom procesu.

Stručni profili u određenom području određeni su s nekoliko ključnih zadataka. Zahtijevaju niz sposobnosti koje se sustavno uvježbavaju, a osposobljavaju pojedinca da se uspješno nosi s izazovima stručnih zadataka. Sposobnost objedinjuje niz znanja i vještina koji omogućuju da se djelatnik lagano snalazi u radnoj okolini i rješava stručne probleme.

Uloga informacijskih stručnjaka je da posreduju između onih koji informaciju stvaraju, dobivljaju, koriste i same informacijske tehnologije. Od njih kao posrednika očekuju se ključne sposobnosti kao što su tehničke vještine u području ICT-a. To obuhvaća organiziranje informacije tako da ona bude pretraživa, ali i poznavanje stručnih vještina zahvaljujući kojima se informacija prerađuje već prema potrebama dobavljača i korisnika.

U tom priređivanju informacija važnu ulogu ima *knowledge worker* što bi se moglo prevesti kao obrađivač znanja a naziva se i "simbolički analitičar". Takav djelatnik stvara visoke vrijednosti koja se temelje na informacijskom radu. Općim analitičkim i simboličkim vještinama on može postojeće znanje iskoristiti za stvaranje i davanje novih sadržaja. Za tu skupinu stručnjaka znanje je postalo glavni izvor produktivnosti i inovacije. Uz tehničke vještine oni su kritički uključeni u analitički i simbolički postupak obrade informacije i u razvoj novih proizvoda i usluga. Oni svoje iskustvo temelje na znanju a prenose ga srodnim timovima i osoblju.

²⁰⁹ Draft recommendation no. R(98) ... on cultural work within the information society - new professional profiles and competencies for information professionals and knowledge workers operating in cultural industries and institutions. Strasbourg : Council of Europe, 1998. (CC-Cult (98)21).

U informacijskom društvu zanimljiva je i koncepcija kulture. Javlja se pojam kulturne industrije, koja se u širem smislu definira kao niz organizacija, čiji je sustav sredstava orijentiran na proizvodnju i prodaju glazbe, filma, radio-televizijskih programa, knjiga, časopisa i novina, novih medija i oglašavanje. Kulturne industrije obuhvaćaju cijeli lanac proizvodnje od izvorne proizvodnje do raspačavanja i razmjene. U elektroničkom okruženju one obično digitaliziraju proizvodnju, dok je raspačavanje djelomično tradicionalno, a djelomično digitalizirano. Kod većine njih proizvodnja i raspačavanje digitalnih sadržaja nadopunjuje tradicionalne aktivnosti. Kulturne industrije trebaju uzeti u obzir globalizaciju tržišta, što podrazumijeva da tržišta više neće biti primarno nacionalnog karaktera. Time će se pojaviti novi oblici konkurencije, ali i nove mogućnosti. Očekuje se da će se kulturne industrije prilagoditi konvergenciji struka i umrežavanjem razviti nove oblike suradnje. U tom se kontekstu proširuje i pojam kulturne ustanove.

Kulturne ustanove su: javne, polujavne ili privatne ustanove, čija uloga nadilazi obične komercijalne interese, a sastoji se u pružanju kulturnih proizvoda i usluga dajući ih na uporabu širokoj javnosti. U novom elektroničkom okruženju, kulturne ustanove su na putu da potpuno digitaliziraju svoje usluge, kako proizvodnju tako i raspačavanje sadržaja korisnicima. U informacijskom društvu imaju ključan položaj, jer osiguravaju slobodan pristup informacijama. Moraju razvijati suradnju stručnjaka iz raznih područja i zalagati se za objedinjenje vještina iz raznih struka. Isto tako trebaju pojačati edukaciju svojih djelatnika, kako bi stekli iskustva i vještine potrebne za ICT. U tom se smislu od kuturnih ustanova i industrije očekuje da svoju organizacijsku strukturu prilagode potrebama ICT-a, tj. da prelaze na decentraliziran način upravljanja. Kulturne industrije i ustanove trebaju uz potporu države omogućiti konverziju tj. izlaz iz tradicionalnih okvira kulture. Konverzija uključuje spajanje telekomunikacija, audio-vizualne industrije i nakladništva, koji sve češće pružaju slične usluge s različitih pozicija. Naime ključne se struke u području kulture toliko približavaju, da to treba uzeti u obzir kada se dogovara školovanje kadrova. Profesionalni model u digitalnom sektoru budućnosti bit će menadžer za sučelja (engl. interface manager), koji je odgovoran za koordinaciju različitih koraka u proizvodnji, od zamisli do proizvoda. U spomenutom je nacrtu *Draft Recommendation No. R(98)* naveden popis novih stručnih profila, koji dokazuju stalne promjene u informacijskom društvu, ali se on ne može smatrati sveobuhvatnim i potpunim (vidi Dodatak). Naglašeno je da društveno-političke snage trebaju stvoriti uvjete za proizvodnju kvalitetnih kulturnih sadržaja i stručno usavršavanje. Smatra se da informacijsko društvo treba razviti kao političku koncepciju. U ovom su trenutku sudionici u

informativskom lancu zapravo pioniri informativskog doba, koji osvajaju nova područja kao što je cyber-prostor.²¹⁰

Nakon ove okvirno ocrtane vizije informativskog društva vrijedno je osvrnuti se na dosadašnja dostignuća pojedinih struka iz tradicionalnog sektora knjige II njihovu kretanju ka globalnom informativskom društvu. Tijekom 1998. godine održano je nekoliko skupova koji su okupili knjižničare, nakladnike, knjižare, gospodarstvenike, pravnike, političare i jezikoslovce da bi vrednovali dotadašnje rezultate. Konačni cilj bio je definirati kulturne, gospodarske, pravne i političke okvire za elektroničke proizvode u informativskom društvu, jer se očekuje da će II budućnosti tri četvrtine zaposlenih raditi u području informacija.

Cilj Međunarodne konferencije "Radionica za komunikaciju budućnosti", koja je održana u Berlinu od 26. do 27. listopada 1998. godine²¹¹ bio je višestruk. Dokument *Draft Recommendation No. R(98)* poslužio je kao polazište za izlaganja i raspravu. Vrednovana su iskustava u dvije protekle godine trajanja projekta *New Book Economy*, u okviru kojeg je u Njemačkoj, Italiji i Nizozemskoj već dotada prekvalificirano 2.000 sudionika u sektoru knjige i ukazano na velike mogućnosti koje pruža uvođenje elektroničkih medija. Također su uzeti u obzir rezultati razvoja različitih projekata u sektoru knjige kako bi se stvorila zajednička platforma za djelovanje više struka. Očekuje se da će *New Book Economy* znatno utjecati na nacionalne politike i europsku politiku vezanu uz obrazovanje kadrova za tradicionalno i elektroničko nakladništvo. Istraživanja u okviru ovih projekata daju odgovore na pitanja: hoće li industrije u području kulture stvoriti nova radna mjesta? U kojoj mjeri može elektroničko okruženje osigurati višejezično i pluralističko okruženje? Kako najbolje iskoristiti elektroničko nakladništvo za potrebe obrazovanja i kulture?

Smatra se da bi se postojeći model uspješnog tradicionalnog nakladništva u Europi mogao primijeniti i na informativsko društvo, ali je potrebno naći način na koji će nakladnici i knjižari svoje aktivnosti prilagoditi uvođenju novih tehnologija. Prije nekoliko godina jedan je od najpoznatijih suvremenih pisaca o umreženom svijetu, Nicholas Negroponte, provokativno izjavio da će tradicionalan nakladnik knjige polagano ali sigurno nestati.²¹² Takve su izjave prilično opasne, jer je na vrijeme potrebno spoznati ili anticipirati razne promjene koje se pojavom

²¹⁰ Deberghes, D. Development of the market driven information chain : free access to information or commercial content delivery? // Laboratory of future communication : international conference. Berlin : International Book agency: Schmidt-Braul & Partner, 1999. Str. 37.

²¹¹ Međunarodnu konferenciju "Laboratory of Future Communication" organizirala je IBA-Internationale Buchagentur iz Berlina u suradnji s DBI-Deutsches Bibliotheksinstitut i još nekim ustanovama, koje su sudjelovale u projektu *New Book Economy*.

²¹² Negroponte, N. Wired. URL: <http://nicholas.www.media.mit.edu/people/nicholas>

nove tehnologije zbivaju u procesu nastanka knjige, sve od pisca do čitatelja, a naročito ispitati ulogu knjižničara, nakladnika i knjižara.

Elektroničko se nakladništvo počelo razvijati prije punih dvanaest godina, u razdoblju koje se danas smatra pokusnim. Nova informacijska i komunikacijska tehnologija postupno je počela djelovati na proizvodnju, raspačavanje i uporabu proizvoda, koristeći tradicionalne potencijale gdje je to bilo moguće. Tako se elektronički proizvodi u materijalnom obliku raspačavaju kao tiskana građa pa se mogu naći u katalogima knjiga na prodaju. Danas se, zahvaljujući stečenom iskustvu, može sa sigurnošću tvrditi da su CD-ROM-ovi elektronička publikacija, koja je za tradicionalne nakladnike bila prelazna faza u procesu preorijentacije na mrežno nakladništvo. Očit primjer za to su izdanja klasika književnosti na CD-ROM-u (*Chadwyck-Healy*), koja su 1996.-1997. godine bili jedini oblik elektroničke publikacije, a danas se nude na tržištu usporedo s mrežnim izdanjem.

O samom tržištu interaktivnih medija u Europi ima malo pouzdanih statističkih podataka. Prodajom interaktivnih medija ostvari se godišnje u Europi 5,8 milijardi eura.²¹³ Zahvaljujući desetogodišnjem iskustvu u trgovanju elektroničkom građom (interaktivnim medijima), ipak postoje određeni podaci.

Potražnja za multimedijским proizvodima je sada u porastu, a procjene su da prodaja baza podataka na CD-ROM-u i multimedijских sustava raste 20% godišnje. Tome doprinosi činjenica da u nekim zemljama multimediji već zauzimaju mjesto u visokoškolskim programima. U Njemačkoj su npr. nakladnici 1998. godine surađivali s 1500 proizvođača multimedija. Oni godišnje ostvare promet od 2,8 milijuna DM.

Tržište CD-ROM-ova u Europi pokrivaju pojedine zemlje u %:²¹⁴

- *Austrija i Švicarska 5,8%*
- *Italija 6,8%*
- *Sjeverna Europa 9,8%*
- *Belgija, Nizozemska, Luksemburg 10%*
- *Istočna Europa 10%*
- *Francuska 12,6%*
- *Velika Britanija 15,5%*
- *Njemačka 23,9%*

²¹³ Jedan eur ima vrijednost 7,69 kuna (17.5.2000.).

²¹⁴ Frost & Sullivan. Cit. prema Moellers, R. Blues for the big guys : the CD-ROM market in Europe. // Metamorphosis of the book. Ist ed. Tokio : Dai Nippon Printing, cop. 1999. Str. 91.

Njemačka, u kojoj ima 17 milijuna privatnih računala, predstavlja daleko najveće tržište elektroničkih nakladničkih proizvoda u materijalnom obliku i na mreži. Posljednje dvije godine prodaja CD-ROM-ova u Njemačkoj raste oko 35% godišnje. Ovakvog porasta još nema na tržištima ostalih europskih zemalja, ali ima naznaka da će se potražnja povećati. U Njemačkoj su se već obistinila predviđanja da industrija sadržaja raste, dok industrija hardvera stagnira.

No, i tom su uspjehu prethodila iznenađenja. Još 1994. godine njemačka su poduzeća ulagala milijune maraka u proizvodnju CD-ROM-ova, ali prodaja nije ispunila očekivanja. Zbog golemih investicija najjače su bili pogođeni proizvođači u Njemačkoj i Velikoj Britaniji. U to su vrijeme u Americi velika poduzeća već prestajala investirati u proizvodnju CD-ROM-ova i okrenula se kulturnoj industriji na mreži. U europskim zemljama s manjim tržištima kao što je francusko, talijansko i španjolsko ulaganja u proizvodnju CD-ROM-ova bila su sporija i skromnija, pa se nisu u tolikoj mjeri osjećali gubitci. Proizvođači CD-ROM-ova u Njemačkoj vlastitim iskustvom došli su do spoznaje, da zakoni tradicionalnog nakladništva i tržišta, prema kojima je porast prometa novih proizvoda postupan i polagan, vrijede i za digitalne proizvode u materijalnom obliku. Osim toga, industrija je svojim brzim i velikim ulaganjima u proizvodnju CD-ROM-ova bila ispred svojeg vremena. Naime kupcima u Njemačkoj je trebalo neko vrijeme da nabave računala i prihvate CD-ROM kao potrošnu robu. No, kada su uvjeti bili stvoreni, trgovina CD-ROM-ovima je procvjetala. Njemačke knjižare tada bilježe velik porast u prodaji CD-ROM-ova obrazovnog karaktera (30% se proda putem knjižara, 40% u trgovinama računalne tehnike, 20% u robnim kućama i 10% bez posrednika). Njemački vodeći lanac knjižara *Hugendubel* ostvari 9% prometa prodajom softverskih aplikacija i interaktivnih medija. CD-ROM-ovi obrazovnog sadržaja, te oni za zabavu i edukaciju djece, sporije se prodaju od računalnih igara. Očito da je veliki promet CD-ROM-ova u knjižarama specifičnost njemačkog knjižarstva, jer se u Velikoj Britaniji CD-ROM-ovi uglavnom prodaju putem lanaca trgovina s računalnom tehnikom. I u Francuskoj samo se oko 10% CD-ROM-ova proda u knjižarama. U Italiji se pak većina takvih proizvoda prodaje u malim trgovinama s računalnom tehnikom i na kioscima.

Činjenica je da u tom području nema naglih zarada i mjesta za velike investicije. Zato su upravo mali (često tradicionalni) nakladnici otkrili tržište CD-ROM-ova kao prikladno mjesto za svoje investicije, tako da se udružuju u konzorcije. Dobar je primjer naslov *Sophie's World*, koji je nastao suradnjom više nakladnika u konzorciju (*Navigo* iz Njemačke, *Orion* i *MMC* iz Velike Britanije i *Aschenhoug* iz Norveške). Uložili su 900.000\$ u proizvodnju kvalitetnog CD-ROM-a na pet jezika i samo u Njemačkoj prodali 20.000 primjeraka. U tim manjim, novootkri-

venim područjima, kao što je *edutainment*²¹⁵, nema još konkurencije, a tradicionalni nakladnici su vješti baš u pronalaženju takvih mogućnosti (npr. *Terzio Verlag*).

Navedeni primjeri s tržišta CD-ROM-ova zapravo potvrđuju činjenicu da se ne može govoriti općenito o jednom europskom tržištu knjige na suvremenim medijima, kao što se običava govoriti o američkom tržištu s kojim se europsko (čineći sebi nepravdu!) često uspoređuje. Europsko tržište ima različite profile, tj. niz tržišta koja na svoj specifičan način plasiraju suvremene oblike knjige.

O prodaji mrežnih publikacija postoje podaci da se godišnje poveća za 10% do 15%. Širenje Interneta ubrzava zamjenu tiskanog medija elektroničkim formatima.²¹⁶ Elektroničko nakladništvo razvija se takvom brzinom, da bi do 2002. godine moglo pokriti 5% do 15% tržišta tiskane građe i tako postati važan faktor u zapošljavanju.²¹⁷

U nakladništvu se već niz godina koriste prednosti suvremene tehnologije, ali tek se sredinom devedesetih utjecaj informacijsko-komunikacijske tehnologije jače osjećao u području uređivanja, dizajna, marketinga i raspačavanja knjige.²¹⁸

Tradicionalan način objavljivanja knjige ima sljedeće faze:

- primitak rukopisa
- procjena opsega knjige
- prijelom
- predaja u tisak
- proizvodnja knjige
- uskladištenje
- primanje narudžbi
- isporuka naručenih knjiga
- uskladištenje u knjižarama
- vraćanje neprodanih primjeraka nakladniku
- prodaja ostatka naklade
- reciklaža neprodanih primjeraka.

²¹⁵ Pojam *edutainment* nastao je u posljednjih nekoliko godina spajanjem engleskih riječi *education* (obrazovanje) i *entertainment* (zabava) te označava nakladničke proizvode čiji je sadržaj istovremeno namijenjen učenju i zabavi.

²¹⁶ European Commission. Information Market Observatory. The main events and developments in the information market 1993-1994. Directorate General XIII, 1995.

²¹⁷ Andersen Consulting and Institute for Media Information Economy and New Media, Austria. Strategic developments for the European publishing industry towards the year 2000. European Commission, DG XIII, 1997.

²¹⁸ Walker, G. Survey of software use and training in the book publishing industry. Wandsworth : Book Publishing Books, 1996.

Za razliku od toga objavljivanje elektroničke knjige sadrži sljedeće faze:

- primitak diskete
- prijelom
- objavljivanje na mreži
- primanje narudžbi putem Interneta
- isporuka datoteka u PDF formatu ili tiskanje na zahtjev
- isporuka djela otisnutih na zahtjev.

Daljnji razvoj tehnike dovest će do sljedećih faza:

- digitalna pohrana na Internetu
- primanje narudžbi
- digitalna isporuka građe na pisac
- stvarna proizvodnja knjige u digitalnoj tiskari najbližoj kupcu.

U objavljivanju elektroničke knjige ostala je sačuvana ključna i tradicionalna uloga nakladnika kao što su izbor sadržaja i uređivanje rukopisa. Zahvati se sada obavljaju na zaslonu koristeći programsku podršku namijenjenu toj vrsti posla. Urednik elektroničke knjige mora znati uspostaviti veze za hipertekst i komunicirati s kupcem, knjižarom, raspačavateljem i novinarima putem Interneta.

Elektroničku knjigu objavljuju tradicionalni nakladnici uz svoja tiskana izdanja. Poznati su naime slučajevi da se klasični nakladnici, došavši u financijske teškoće, odlučuju nuditi svoje knjige na Internetu pa čak omogućuju i besplatan pristup potpunom tekstu, kako bi ga kasnije otisnuli na zahtjev. O vrsti naslova ovisi hoće li se tradicionalan nakladnik tiskane knjige odlučiti da, uz mrežno izdanje, objavi isti naslov na CD-ROM-u ili ga otisne i na klasičan način. No, ima i nakladnika koji isključivo objavljuju mrežne knjige.

Nova je tehnologija omogućila pojavu elektroničkih nakladnika. Nakladničke kuće su zapravo baze podataka koje raspačavaju sadržaj na različite načine prema potrebi kupaca. Tako elektronički nakladnik nudi na Internetu mogućnost da se knjiga kupi u:

- elektroničkom obliku te
 - čita na zaslonu ili
 - otisne na kućnom pisacu,
- papirnatom obliku
 - od nakladnika koji je ranije objavio knjigu u papirnatom obliku, a prava za digitaliziranu verziju prodao elektroničkom nakladniku
 - neobjavijenu ili rasprodanu knjigu koja će biti otisnuta na zahtjev
 - novi naslov koji je odabrao i objavio elektronički nakladnik (naslov se može prodati tradicionalnom nakladniku da ga objavi u papirnatom obliku).

Ove tehnološke inovacije omogućuju novi pristup tržištu knjige. To je mogućnost da jedan nakladnik otkupi autorska prava za pojedino elektroničko izdanje dok autorska prava na tiskano ostaju drugom nakladniku. Stavljanje novog teksta na Internet otvara mogućnost da se prikupi i određeni broj narudžbi za to djelo u tiskanom obliku.

Kad se govori o elektroničkom nakladniku i kupnji njegovih naslova, narudžbe bi u budućnosti automatski odlazile nakladniku koji ima autorska prava. Naplata bi se odvijala elektroničkim putem. Na narudžbu bi se odmah odgovaralo slanjem djela u formatu PDF, koji bi za nekoliko minuta stigao do naručitelja. U slučaju da je naručeno djelo, tehnikom tiska na zahtjev, tekstualna datoteka u formatu PDF bit će poslana Internetom na dogovoreni pisac. Ovakav novi način planiranja, proizvodnje i raspačavanja knjiga dovodi u pitanje neke metode tradicionalnog poslovanja knjigom.

U najnovije vrijeme čovjek iskorištava prednosti suvremene tehnologije, da bi stvorio knjigu po mjeri čitatelja. Tako se zapravo jednom digitaliziran sadržaj može objaviti u raznim oblicima pa se govori o unakrsnom nakladništvu (engl. cross publishing). Velike i sveobuhvatne baze podataka nakladnici održavaju i nude na mreži, dok povremeno objavljuju ažurirana uža izdanja iste baze u tiskanom obliku ili na CD-ROM-u. Jedna elektronička knjiga pruža mogućnost za stvaranje brojnih novih proizvoda. Suvremeni oblici knjige razvijaju se tako i održavaju u pravoj simbiozi s tradicionalnima.

Isti naslov prodaje se u knjižari umnožen tradicionalnim tiskom i tvrdo ukoričen za 17 eura, u proširanom za 9 eura, na Internetu se nudi u PDP verziji za 6 eura, a može se tiskati na zahtjev suvremenom digitalnom tehnikom s imenom kupca za 13 eura.

Važno je istaknuti da digitalna revolucija utječe na proizvodnju i raspačavanje knjige.

U početku je izgledalo kao da će nova tehnologija potkopati ulogu nakladnika i knjižara kao posrednika između autora i kupca knjige, jer autor može svoju knjigu, tj. sadržaj, direktno poslati knjižaru ili samom kupcu na njegovo kućno računalo. Autor koji u vlastitoj nakladi objavljuje svoje djelo na mreži isporučuje ga kao datoteku u PDF formatu, koju kupac može čitati na zaslonu ili ga ispisati na svojem pisacu. Iako je u usporedbi s knjigom, tiskanom na zahtjev ili tiskanom tradicionalnom tehnikom, ovakav proizvod slabije kvalitete zbog ograničenosti kućnog pisaca, ovaj način raspačavanja koegzistira s ostalim mogućnostima, jer zadovoljava potrebe studenata i istraživača.

Mreža pruža mogućnost neformalnog načina objavljivanja i zapravo potiče autore da uz minimalni trošak objave knjigu u vlastitoj nakladi ili unajme nakladnika. Neki u tom razvoju vide nedostatke, a drugi prednosti. Prvi u tome vide opasnost da će se naglo povećati raspačavanje nekvalitetnih sadržaja, budući da

je preskočena institucija urednika. No, drugi smatraju da je ova pojava bila uvijek prisutna u nakladništvu i da takve knjige teže dolaze do čitatelja, upravo zato jer uglavnom ne koriste knjižarsku mrežu. No, sama mogućnost da se knjiga objavi u vlastitoj nakladi bez prethodne redakcije smatra se u neku ruku elementom demokracije bez obzira na kvalitetu sadržaja, a to može pridonijeti i kulturnoj raznolikosti.

Danas se o sektoru knjige pojedine zemlje može mnogo saznati pretražujući Internet. Internet je omogućio marketing i pospješio prodaju tiskane i elektroničke knjige. Tako se na mreži nalaze katalogi stvarnih knjižara, tj. knjižara koje nude knjige u tiskanom obliku ili elektroničke u materijalnom obliku uz kataloge elektroničkih knjiga objavljenih na mreži. Njih nude nakladnici elektroničkih izdanja ili knjižari.

Još prije nekoliko godina na Internetu su knjižari i nakladnici nudili isključivo, ili uglavnom, svoja izdanja objavljena tradicionalnom tiskarskom tehnikom. Godine 1998. knjižarstvo na Internetu još nije donosilo dobit. Ipak, Juha Vuori-Karvia, glavni direktor velikog opskrbnog lanca knjigom iz Finske, predviđao je na Frankfurtskom sajmu 1998. da će ono za dvije godine činiti 10% prometa u trgovini knjigom. Smatrao je da knjižari trebaju izmijeniti dosadašnji način poslovanja kako bi iskoristili prednosti elektroničke trgovine. Tako npr. stare britanske knjižare *WH Smith*, *Waterstones*, *Virgin* i druge moraju nuditi nove usluge na mreži kako bi mogle konkurirati novim mrežnim knjižarama kao što je npr. *Amazon.com*. Najveći svjetski nakladnik *Bertelsmann*, koji ima i najjači klub knjige na svijetu, povezao se s jednom od najvećih tvrtki za pružanje usluga na mreži AOL i omogućio joj veliki uspjeh u Njemačkoj. Na Frankfurtskom je sajmu 1998. godine otvorena Bertelsmannova mrežna knjižara, pothvat u suradnji s američkim lancem knjižara *Barnes & Noble*. To je naravno potaklo stariju mrežnu knjižaru *Amazon.com* da za Njemačku i Veliku Britaniju ponudi posebne mrežne stranice. No, predsjednik Europskog knjižarskog saveza na Konferenciji "Radionica za komunikaciju budućnosti" održanoj nešto kasnije u Berlinu ističe u odgovoru na nacrt programa o novim stručnim profilima *Draft Recommendations No. R(98)* da zastupa dio populacije do koje još nisu u većoj mjeri stigle tekovine informacijskog doba. Iako u svijetu niču mrežne knjižare, Europski knjižarski savez okuplja 26.000 malih knjižara Europske unije, od kojih 25.000 još uvijek posluje na tradicionalan način bez računala i priključaka na Internet. U knjižarstvu je naime najizraženiji nesklad između starog i novog, kojeg će s vremenom trebati premostiti. Opravdano je gledište da ako se shvate nastojanja programa ADAPT²¹⁹ u najširem smislu, tada prioritet knjižarstva nije prodaja elektroničkih proizvoda,

²¹⁹ ADAPT European Social Fund Community Initiative (Zajednička inicijativa Europskog socijalnog fonda) pomaže europskim poslodavcima i radnicima predvidjeti promjene u industriji i s njima se nositi.

već potreba da se knjižarstvo prilagodi potrebama opskrbnog lanca i tako primjenom nove tehnologije unaprijedi svoje poslovanje tiskanim proizvodima. U Velikoj Britaniji je 1998. godine izrađena druga faza studije o opskrbnom lancu, kako bi se donijele preporuke za velike uštede, ali i znatno utjecalo na njegov razvoj, ulaganja u njega kao i na njegovo vođenje.²²⁰ Predsjednik Europskog knjižarskog saveza nadalje smatra da bi tečajevi putem Interneta bili najuspješniji oblik edukacije knjižara, koji su zemljopisno često vrlo udaljeni.²²¹

Elektronička mreža zapravo treba poslužiti promidžbi knjiga u tiskanom i u elektroničkom obliku, jer su interesi kupaca zaista nepredvidivi. Zanimljivo je da se izvoz francuske knjige u nefrankofonske zemlje povećao za 8,9%, što uključuje 13,4% povećanje izvoza u Veliku Britaniju, 27% u Sjedinjene Američke Države i čak 133,1% u Rusiju. Možda bi se takvo kretanje na tržištu moglo smatrati početkom sveobuhvatne internacionalizacije nakladništva i knjižarstva.

Nova je tehnologija prisilila nakladnike, knjižare i knjižničare da intenzivnije surađuju na proizvodnji, raspačavanju i korištenju sadržaja, ali i da se povezuju i udružuju unutar svojih struka. Tako je čest slučaj da se udružuje nekoliko nakladnika specijaliziranih za određeno područje, kako bi mogli pratiti sve zahtjeve nove tehnologije u pogledu tehničke pripreme, predmetne obrade i plasmana knjiga objavljenih na mreži. Nakladnici i u informacijskom dobu prepoznaju u knjižnicama partnere, uz pretpostavku da se pronađe odgovarajući način plaćanja. Konvergencija struka znači da su nakladnici u položaju da svoje usluge nude na mreži, knjižari se uče elektroničkoj trgovini, a knjižničari uče kako da postanu nakladnici. Dar Britanske lutrije knjižnicama, u vrijednosti od 50 milijuna funti, trebao bi potaknuti knjižničare da se prihvate elektroničkog nakladništva.²²²

Govori li se o ulozi pojedinih struka u informacijskom društvu, tada je ključan izvještaj M. Rynänen Europskom parlamentu u kojem ona u doba konvergencije struka u informacijskom društvu ističe jedinstvenu ulogu knjižnica i kaže: "Jedinstvena je uloga knjižnica da nabavljaju, organiziraju, nude na uporabu i čuvaju javno dostupnu građu bez obzira na njezin oblik (tisak, kasete, CD-ROM, mrežni oblik) na takav način da se, kad zatreba, može naći i dati na uporabu. Nijedna druga ustanova nema takav dugoročan, sustavan zadatak."²²³

²²⁰ New forms and potentials of co-operation between book operators of the different sectors in view of digitised content : summary of round table discussion. // Laboratory of future communication, str. 110.

²²¹ ibidem, str. 111.

²²² Owen, T. New jobs and new functions in information and communication technologies. // Laboratory of future communication, str. 66.

²²³ European Parliament resolution on The role of libraries in modern society, str. 8.

Uvriježena slika knjižnica kao ustanova, koje čuvaju pretežno tiskane knjige, mijenja se uvođenjem novih medija. Već cijeli niz godina Europska unija razmatra ulogu knjižnica u informacijskom društvu s različitih gledišta. Još 1984. godine Vijeće Europe donosi rezoluciju o stvaranju jedne europske knjižnice.²²⁴ Godine 1990. pokrenut je program *Telematics for Libraries*, koji obuhvaća 87 glavnih projekata na šest razina. Potiče suradnju knjižnica, jer od 350 ustanova, koje u njemu sudjeluju, polovicu čine knjižnice.

Uloga knjižnica raspravljana je u nekoliko dokumenta, među kojima se ističe Morganov izvještaj o informacijskom društvu, kulturi i obrazovanju. Na temelju toga je Komisija za kulturu, mladež, obrazovanje i medije Europskog parlamenta pokrenula sastavljanje dokumenta *Green Paper on the Role of Libraries in the Information Society*. Stoga je, da bi se potakla rasprava o ulozi knjižnica u informacijskom društvu, već spomenuta Komisija za kulturu imenovala članicu Europskog parlamenta, Mirju Ryyänen, da podnese izvještaj o ulozi knjižnica u suvremenom svijetu, naslovljen *Report on the Green Paper on the Role of Libraries in the Modern World*.²²⁵ Ocijenjeno je da je uloga knjižnica u informacijskom društvu znatno veća nego u industrijskom pa će se ona djelomice ostvariti putem virtualnih knjižnica. U suvremenom društvu knjižnice su važne, jer građanima omogućuju pristup onom znanju i kulturi koje oni žele. No, da bi one mogle ispunjavati svoju funkciju, treba im osigurati odgovarajuća financijska sredstva. U informacijskom društvu neophodna je revizija financiranja knjižnica u cijeloj Europi za sve tipove knjižnica, iako je upravo u narodnim knjižnicama sve očitija razlika između bogatih i siromašnih. U informacijsko su doba ljudi zasuti informacijama a knjižnice su uz škole, medije i ostale kulturne ustanove zadužene da se te informacije koriste i pretvore u znanje, koje će pospešiti proizvodnju i razvoj kulture. Tako se raznim knjižničnim službama postavlja sve više preciznih pitanja, na koje moraju odmah odgovoriti po načelu "prava informacija pravom korisniku u pravo vrijeme".²²⁶

Knjižnice moraju sakupljati sve vrste kvalitetne građe, koje odgovaraju njihovoj funkciji. Iskustva su knjižnica da novi mediji ne nadmašuju stare, već se stari i suvremeni upotpunjuju, budući da korisniku nije bitna činjenica na kojem se mediju nalazi informacija. Širenje elektroničke građe ovisi o reguliranju autorskih prava. Tu se krije najveći izazov za sve tri struke. Prijedlog Komisije za kulturu Europskog parlamenta, pod nazivom *Commission Proposal for a Directive on*

²²⁴ Resolution on the creation of a European library. II Official journal e 117(30.4.1984).

²²⁵ European Parliament resolution on the role of libraries in modern society.

²²⁶ Parafraza Ranghanatana.

*Copyright and Related Rights*²²⁷, znatno će utjecati na knjižnice u obavljaju njihovih osnovnih funkcija. Ovaj bi prijedlog mogao knjižnicama i arhivima otežati pristup elektroničkoj građi, jer remeti dosadašnju ravnotežu između prava autora i prava korisnika na informacije i znanje. Knjižnice smatraju da javnost ima pravo čitanja sa zaslona i pretraživanja elektroničke građe kao što je to slučaj s tiskanom knjigom. No, spomenutim dokumentom one su upućene na sklapanje ugovora s nositeljima prava, a stjecanje znanja ne smije ovisiti o ugovorima. Prijedlogom Komisije prava korisnika su vrlo ograničena i odnose se samo na uporabu građe u obrazovne svrhe (u učionici) i istraživanje, ali ne i na učenje i poučavanje. Nažalost to nije sukladno pravu na doživotno učenje. U raspravama o prijedlogu Komisije zapravo jedino knjižnice zastupaju interese i prava korisnika. One nastoje proširiti prava korisnika na učenje, poučavanje i istraživanje.

Kako knjižnice postaju središta informacijskog društva, sve više dolazi do izražaja potreba da raspoložu vlastitim materijalnim sredstvima kako bi mogle pregovarati s proizvođačima elektroničke građe i pokrivati troškove pristupa građi. Neke nacionalne ili veće knjižnice već surađuju i sklapaju zajedničke ugovore s proizvođačima elektroničke građe. To je sukladno preporuci međunarodne konferencije održane od 23. do 25. studenog 1998. u Strasbourgu pod nazivom "Knjižnice i demokracija: odgovornosti državnih i mjesnih vlasti i profesionalaca"²²⁸ s ciljem sastavljanja preporuka za zakonodavce u pojedinim zemljama. To naravno nisu samo zakoni o knjižnicama, već i svi oni propisi kojima se, uređuje proizvodnja, raspačavanje i korištenje tiskanih knjiga, zatim neknjižne građe poput AV građe i elektroničke građe. Tijekom Konferencije izrađen je nacrt preporuka o temeljnim zakonskim načelima prema kojima bi se mogle ravnati europske javne knjižnice.²²⁹ Tom su prilikom istaknute promjene koje im predstoje: konvergencija, globalizacija i zaštita kulturne baštine. Smatra se da se razlike među vrstama knjižnica postupno brišu, tako da bi Unescovu klasifikaciju knjižnica trebalo revidirati misleći na novu funkcionalnu podjelu. Globalizacija nastaje zahvaljujući telekomunikacijskim vezama, koje omogućuju povezivanje knjižnica, umrežavanje, korištenje knjižnica iz bilo kojeg dijela svijeta i koordinaciju njihovog rada. U informacijskom je društvu u knjižnicama predviđena intenzivna zaštita kulturne baštine, ali istodobno i osiguravanje njezine dostupnosti. Oblik zaštite je digitalizacija zbirke, iako se danas nažalost još ne zna koliki je

²²⁷ Commission proposal for a Directive on copyright and related rights. 1997. (COM(97)0628 final - 97/0359(COD)).

²²⁸ Preuzeto iz intervjua s prof. dr. Aleksandrom Horvat u emisiji Forum III. programa Radio Zagreba 20. veljače 1999.

²²⁹ Draft recommendation no. R(99)... on library legislation in Europe. Provisional version. Strasbourg : Council of Europe, Council for Cultural Co-operation, 1999. (DECS/CULT/ POL/book (99)1).

vijek trajanja jedne digitalizirane zbirke. Također se ističe briga za posebne kategorije korisnika poput manjina, useljenika i tjelesno oštećenih osoba. Jedna od prednosti priključivanja knjižnica na Internet je ta da i knjižnice skromnijih mogućnosti dolaze do informacija jednako kao i one bogatije.

U informacijskom će društvu knjižničari još intenzivnije morati razvijati svoje dosadašnje tri uloge - selekciju, pohranu građe i pomaganje korisnicima.²³⁰

Očiti su pokazatelji da je potražnja za informacijama u Velikoj Britaniji u porastu. Tako se tržište poslovnih informacija na mreži povećalo za 15% u razdoblju od travnja 1997. do ožujka 1998. Za 1999. godinu bio je predviđen porast korištenja mreže od 8,3%, a samo 4% za CD-ROM. Od ožujka do listopada 1998. uporaba Interneta je u Britaniji porasla za 30%. Sve to upućuje da knjižničari moraju izmijeniti postojeći način kupovanja građe, da trebaju nabavljati informacije na elektroničkom mediju i imati ulogu posrednika.

Evo nekoliko primjera, kako vlade pojedinih zemalja pokušavaju naći odgovor, izazvane uvođenjem komunikacijske tehnologije u knjižnice. Britansko ministarstvo zaduženo za knjižnice donosi u veljači 1997. godine dokument *Čitanje budućnosti*²³¹, iz kojeg proizlazi mišljenje kakve radikalne promjene očekuju knjižnice, žele li zadovoljiti potrebe korisnika u informacijskom društvu. Noliko je mjeseci kasnije Britanskoj vladi podnesen izvještaj o učinkovitosti narodnih knjižnica, i to pod duhovitim naslovom *Zreli za obnovu*.²³² Uz sve je pohvale ustanovljeno da se posudba građe u knjižnicama ipak smanjuje, radno vrijeme skraćuje, da se sve više novca troši na plaće a sve manje na izgradnju fonda. Ipak, značajno je da se broj upita za informacijama povećao. Tako su knjižnice imale priliku da uvođenjem nove tehnologije poboljšaju svoje usluge. Preporuča se da se osoblje educira, i to ne samo tako da stekne nove vještine u području informacijske tehnologije, već da ih zna primijeniti na sve važne segmente svojeg rada shvaćajući bit promjena.²³³ Zanimljiva je procjena da bi edukacija svih 27.000 namještenika u britanskim narodnim knjižnicama za primjenu informacijsko-komunikacijske tehnologije stajala 20 milijuna funti, a da bi digitalizacija fondova narodnih knjižnica stajala 50 milijuna funti.²³⁴ Britanska vlada je predvidjela cijeli niz aktivnosti, kojima bi se ljudi kvalificirali za nove poslove.

²³⁰ Law, D. The role of libraries within the economics of information. // Laboratory of future communication, str. 102.

²³¹ Reading the future. Department of National Heritage, 1997.

²³² Due for renewal : a report on the library service. Audit Commission, 1997.

²³³ New Jibrary : the people's network : the Government's response. 1998.

²³⁴ Public library and networking : report on ICT needs. An indicative training needs analysis conducted on behalf of the Library & Information Commission, July 1998. Neobjavljeno.

Knjižnice također moraju osigurati čuvanje i zaštitu svoje građe, što zahtijeva znatna sredstva i suradnju s proizvođačem same građe. Obuhvate li se sve vrste medija tada ovi pojmovi uključuju konverziju velikih količina dokumenata iz jednog formata u drugi, što za sobom povlači i prenošenje s jednog medija na drugi. Tako se npr. knjižnice bave mikrofilmiranjem novina i istovremeno digitalizacijom pojedinih dijelova fonda ili cijele zbirke.

Iako su, općenito gledano, mnoge knjižnice već odavno automatizirale svoju obradu i posudbu, tek je posljednjih nekoliko godina CD-ROM i Internet postao neophodan za pružanje informacijskih usluga. U knjižnicama²³⁵ i nakladničkim kućama²³⁶ već se 1993. godine tražilo osoblje s potrebnim tehničkim znanjem, sposobnošću upravljanja i praktičnim vještinama.

Uvođenjem Interneta čovjek je zasipan najrazličitijim vrstama informacija, tako da sve više dolazi do izražaja selektivna uloga knjižničara, koji za korisnike odabire i daje informaciju o određenoj vrsti mrežne građe. Knjižničari su sve češće u položaju da korisnike uče informacijskim vještinama. Ta je uloga odavna prisutna u knjižničarskoj struci, ali u informacijskom dobu dolazi osobito do izražaja, jer za korištenje tiskane građe, dovoljno je znati čitati tekst i imati nešto predznanja o određenom predmetu. Za razliku od toga u elektroničkom okruženju knjižničari kod korisnika razvijaju vještinu čitanja Interneta, pomažu mu doći do informacija i tako provode novi oblik opismenjavanja. Sigurno je da će knjižničar, uz novi posao opismenjavanje korisnika, zadržati svoju ključnu ulogu traženja, odabira i filtriranja važnih informacija, kako bi zadovoljio potrebe onih kojima je informacija pomagalo a ne cilj. Knjižničarstvo će, čak ako se jednog dana i preimenuje u informacijsku znanost, biti ključna disciplina u pristupu informacijskom društvu i novom gospodarstvu vezanom uz knjigu.

Na ulogu pojedinih struka u informacijskom lancu znatno utječe i pojava da zahvaljujući novoj tehnologiji proizvođač svoj proizvod prodaje neposredno krajnjem korisniku. I očekivanja krajnjeg korisnika su se promijenila. On očekuje valoriziranu i oblikovanu informaciju, koja će točno odgovoriti na njegova pitanja. Informacija treba biti dobro organizirana, a sustavi za pretraživanje njemu pristupačni. On očekuje i da ga se nauči kako koristiti novu tehnologiju. Često se tu ne radi o nekim novim vještinama, nego o potrebi da se pojedinim pitanjima posveti više pažnje i temeljitosti nego što je to ranije bio slučaj.

²³⁵ John Fielden Consultancy. Supporting expansion : a report on human resources management in academic libraries for the Joint Funding Council's Libraries Review Group, July 1993 (revised September 1993). Bristol : Higher Education Funding Council (England), 1993. (The Fielden Report).

²³⁶ Barker, R. Qualified to publish? // The bookseller 4658 (31 March 1995), str. 34-35.

Budući da čitanje na zaslonu nije jednako onom na papiru, nakladnici treba ju naučiti predstaviti i dizajnirati svoje informacije. Pri tom se ističe da su nakladničke kuće i knjižnice ustanove kojima treba upravljati kao i svim drugima. Planski je potrebno maksimalno iskoristiti vrijednost postojećih informacijskih izvora, iskoristiti vještine i znanja na kojima se temelje proizvodi i usluge u tiskanom obliku, zatim razviti nove proizvode i usluge te stvoriti nove izvore prihoda i vrijednosti.

U Europi se osjeća manjak kadrova obrazovanih u području informacijske tehnologije, ali se očekuje da će se 2002. godine taj broj povećati na 1,6 milijuna.²³⁷ Činjenica je da se područje informacijske tehnologije stalno ispituje, kako bi se mogla predvidjeti potreba za novim radnim mjestima. Isto se tako postavlja pitanje kako postojeće osoblje osposobiti za nove zadatke? Sva ta neizvjesnost pokazuje da prijelaz iz industrijskog u informacijsko društvo nije jednostavan proces. Stručnjaci i poslodavci nalaze se tako pred nizom zadataka od kojih se kao najosnovnije može istaknuti stjecanje tehnoloških znanja kako bi se mogle koristiti prednosti informacijsko-komunikacijske tehnologije.

U tom je smislu važno razviti svijest da elektroničko okruženje, zbog lakoće umnožavanja informacija, povlači za sobom niz komercijalnih, zakonskih i etičkih pitanja.

Istodobno treba razviti pomagala i službe koje će ljudima pomoći da uspješno koriste elektroničke informacije.

Uvođenje nove tehnologije povećava odgovornost nakladnika i knjižara u organizaciji i prikupljanju informacija, a od knjižničara se očekuje da se još više posvete sastavljanju sekundarnih izvora informacija. Na mreži se nudi velik broj relevantnih informacija, ali je pitanje kako ih najbrže naći. Ustanove koje se bave obrazovanjem struka u informacijskom lancu razmišljaju o tome da elektronički nakladnici uče o pretraživanju informacija, a knjižničari više o tome kako se informacija koristi, kako bi znali odabrati i prirediti samo one relevantne.

To sve pretpostavlja da ljudi nauče organizirati posao na nov način. Već je 1997. godine provedeno ispitivanje nakladnika pokazalo da se u elektroničkom okruženju treba prekvalificirati postojeće osoblje u području prodaje, marketinga, raspačavanja i usluživanja kupaca.²³⁸ Pretpostavlja se da bi istraživanje u knjižnicama ukazalo na potrebu za trgovačkim i pregovaračkim sposobnostima osoblja u knjižnicama.²³⁹

²³⁷ IT skills shortage hits critical. // PC week (29 September 1998), str. 1.

²³⁸ Richardson, P.; Burn, R. European publishing training needs for the information society. London : Book House Training Centre, 1997. (The EPTNIS report).

²³⁹ Johnson, I. M. The need for new qualifications for new products and services in the electronic environment. // Laboratory of future communication, str. 73.

Zaključak

Zaključno se može reći da je u sve tri tradicionalne i ključne struke - knjižničarstvu, nakladništvu i knjižarstvu - informacijska tehnologija izazvala značajne promjene, jer od svijeta zahtijeva nova znanja i vještine. Stoga je neophodno osuvremeniti tradicionalne nastavne programe namijenjene nakladnicima, knjižarima i knjižničarima kao i obrazovati stručnjake novih profila.

Iskustva pokazuju da je već došlo do pojačane suradnje i približavanja tradicionalnih struka u sektoru knjige te započeo proces konvergencije. Postojeće proizvode ove tri struke moraju plasirati na novi način, jer u informacijskom društvu opstaje samo interdisciplinarni pristup koji korisniku nudi proizvod u obliku usluge. Internet je pospješio marketing i raspačavanje tiskane knjige. Očekuje se da će se klasičan oblik nakladnika ne samo održati nego čak i razviti, jer koristi razvijenu digitalnu tehnologiju za proizvodnju tiskane knjige, a mrežu za njezinu promidžbu. Knjižari pak nude tiskane knjige na mreži koristeći prednosti elektroničke trgovine. Od nakladnika se općenito očekuje snalažljivost i inventivnost u osluškivanju tržišta, kako bi otkrili mala, ali još nezasićena područja u ponudi knjige.

Nova informacijska i komunikacijska tehnologija omogućila je prije dvanaest godina pojavu, a ubrzo i razvoj elektroničkog nakladništva, te stvaranje mrežnih knjižara i virtualnih knjižnica. Budući da se radi o velikim bazama podataka česta je pojava da mrežne knjižare imaju istovremeno i funkciju knjižnica.

Suradnja na stvaranju i korištenju mrežnih publikacija je pojačana. U nabavi elektroničke građe važna je selektivna uloga knjižničara, od kojeg se očekuje da intenzivnije nego ranije surađuje s nakladnicima, knjižarima i informatičarima primjenjujući pregovaračke vještine. Sve više dolazi do izražaja pomak od knjige, kao vrste publikacije, koji je karakterističan za industrijsko društvo ka sveobuhvatnom pojmu industrije sadržaja, koji je svojstven informacijskom društvu. U informacijskom društvu proizvodnja, obrada i prijenos informacija postaju izvor produktivnosti i moći te pospješuju društveni i kuturni razvoj. Koristeći postojeća iskustva i novu tehnologiju, usporedo se razvijaju struke u elektroničkom tradicionalnom sektoru knjige nastojeći korisniku pružiti informaciju bez obzira na medij na kojem je ona objavljena.

RASPAČAVANJE I ČITANJE

Uspjeh koji je neki naslov postigao na tržištu tiskanih knjiga mjeri se brojem prodanih primjeraka, vremenom u kojem su oni prodani i odjekom koji je naslov imao među čitateljima.

Suvremena tehnologija omogućuje da se knjiga objavljena na mreži prvo raspača a tek onda prema potrebi učita, ispiše ili čak otisne.

Mrežna knjiga može biti dostupna u raznim formatima.²⁴⁰ Najčešće je to novi format grafičkog opisa stranice PDF koji je izumila tvrtka Adobe. Taj zapis koristi softver Adobe Acrobat, te je zapravo skraćena verzija Adobe Postscripta, koji je bio program opisa stranice gotovo cijelo desetljeće. Važno je da je PDF zadržao sve bitne elemente Postscripta, ali u smanjenom opsegu - moglo bi se reći komprimirano - u nekim slučajevima čak do 30% veličine zapisa Postscripta. Pri stvaranju PDF-a težilo se što manjem zapisu u memorijskom kapacitetu, ali ne na štetu potpunosti informacije i kvalitete. Ubrzan je prijenos informacija putem Interneta, no kod korištenja, prilikom digitalnog ispisa RIP (računalo koje prepoznaje Postscript jezik) ponovno mora vršiti potpuni proračun, odnosno dekomprimirati PDF u Postscript. PDF nadalje služi i kao zaštita dokumenta. Datoteku PDF nije moguće prepravljati bez znanja izvornog stvaraoca dokumenta paima ulogu elektroničkog potpisa. Zbog spomenutih prednosti PDF se smatra formatom budućnosti. No, postoje i ostali formati kao npr. exe.format u kojem je sama knjiga računalni program i za čije čitanje nije potreban nikakav poseban program ili format HTM u kojem se knjiga čita pomoću Internet Explorera. Mrežnu se knjigu može čitati na zaslonu osobnog računala, ali i poslati elektroničkom poštom na ručni čitač. Može je se ispisati na pisač ili dati otisnuti na zahtjev na najbližem stroju za digitalni tisak.

Za kupnju ili posudbu mrežne knjige ključni su pristup i uvjeti korištenja, koje ugovorno utvrđuje nakladnik ili raspačavatelj s korisnikom, bilo da je privatna osoba ili knjižnica. Kupiti mrežnu knjigu znači osigurati joj pristup na odre-

²⁴⁰ Neki od brojnih formata e-knjiga su: EVB = Every Book, GLS = Glassbook, HTM = HTML, LBS = Librius, MLL = Millennium, MSR = Microsoft Reader, MP3 = MP3 spoken word files, OEB = Open Ebook, PDF = Portable Document Format, PPT = Palm Pilot, RKT = Rocket Book, RTF = Rich Text Format, SBK = SoftBook, TXT = ASCII Text, WAY = Wave (audio) files, WRD = MS Word.

đeno vrijeme i omogućiti čitanje, odnosno korištenje pod točno utvrđenim uvjetima. Specifičnost takve knjige postavlja pred nakladnike, raspačavatelje i kupce pitanja s kojima oni nisu bili suočeni u poslovanju tiskanom knjigom.

Mrežna knjiga je nešto ranije počela zauzimati značajno mjesto u nakladništvu SAD-a nego u ostalim zemljama u svijetu pa su stoga ovdje uglavnom navedena iskustva američkih nakladnika, knjižničara i raspačavatelja. Ipak, to ne znači da se i u Europi posljednje dvije godine ne radi na što uspješnijem poslovanju elektroničkom knjigom.

Elektronička knjiga zahtijeva drugačiji oblik marketinga od one tiskane, a to su pokazali i rezultati Treće ankete o praksi i trendovima marketinga za knjižnice, izneseni na Godišnjoj skupštini Američkog knjižničarskog društva, održanoj u New Orleansu 24.-30. lipnja 1999. godine.²⁴¹ Cilj je bio donijeti smjernice za razvoj marketinga za knjižnice.

Poznato je da se na američkom tržištu knjige najavljuju četiri mjeseca prije objavljivanja. Dok su katalogi i prikazi u časopisima važan oblik promicanja tiskane knjige, to ne vrijedi za elektroničku knjigu. Prikazi i ocjene su doduše još uvijek važni, ali se publikacije ipak neformalno ocjenjuju izvan dosega javnosti, a prikazi se ne tiskaju. Promocije proizvoda se doduše formalno održavaju, no konzorciji se ipak najviše oslanjaju na nakladnike s kojima stalno surađuju. Knjižničari u svojem radu koriste informacije koje su prvobitno dobili od agenata pa ih prenose dalje, ali često i sami ocjenjuju elektroničke naslove. Knjižničari općenito smatraju da bi nakladnici trebali ulagati veće napore u suradnju s knjižnicama i više ih obavještavati o novim naslovima. Iako se sve više nakladnika dodatno bavi trgovinom prodajući svoja izdanja neposredno knjižnicama, ipak se očekuje da će najuspješniji biti nakladnici koji surađuju s trgovcima nudeći veći izbor naslova. Trgovci su potrebni da bi pomogli kupcima snaći se u složenom digitalnom okruženju, naročito u rješavanju pitanja autorskih prava. Spomenuti je upitnik pokazao da 79% knjižnica kupuje sve vrste građe od trgovaca, što je još u većem postotku slučaj kad se radi o elektroničkim publikacijama, naročito referentnim djelima.

Raspačavanje elektroničke knjige ovisi o stupnju razvijenosti elektroničke trgovine. U tu svrhu sudionici u sektoru knjige istovremeno razvijaju identifikacijske oznake za elektroničku građu i mehanizme naplate, koje osiguravaju zaštitu autorskih prava i olakšavaju poslovanje elektroničkom knjigom.

²⁴¹ Third survey of library marketing practices and trends presented by the American Association of Publishers, Association for Library Collections and Technical Services Joint Committee. Ova je anketa provedena 1975., 1986. i 1998./99. godine. Namijenjena je knjižnicama, nakladnicima tiskanih i elektroničkih knjiga i trgovcima, a 1998. godine posebno je bila usmjerena na ponudu i potražnju elektroničke građe.

Najveći američki raspačavatelj elektroničke knjige *netLibrary.com*²⁴² riješio je pitanje zaštite autorskih prava, prije nego što je 1999. godine započeo sveobuhvatni projekt ponude elektroničke knjige američkim sveučilištima. Ova tvrtka digitalizira sadržaje već ranije objavljene u tiskanom obliku i ističe da nije nakladnik, nego raspačavatelj sadržaja koje daje treća strana. Izradom vlastitog softvera pod nazivom *Knowledge Station*, pomoću kojeg se čita snimljen tekst, *netLibrary.com* onemogućuje kršenje američkog zakona o autorskom pravu. Tako ograničava količinu teksta koja se može snimiti ili ispisati iz pojedine elektroničke knjige do oko 5000 znakova. Korisnik koji želi ispisati više dobije informaciju o pogrešnom postupku. Program naime evidentira sve pokušaje snimanja i ispisivanja pa tako i sukcesivno snimanje malih dijelova iste elektroničke knjige, jer je to protivno zakonu. Čak i kad korisnik želi u vlastiti dokument u *Wordu* učitati citat iz neke knjige iz ponude *netLibrary.com*, upozoren je da sukladno američkom zakonu o autorskom pravu citat može poslužiti samo za privatnu uporabu, a sve ostalo zahtijeva eksplicitnu dozvolu vlasnika prava. Korisnik može nastaviti učitavanje tek nakon što se s tim složio pritisnuvši tipku OK. Kod preuzimanja citata program automatski stavlja navodnike i stvara bilješku uz tekst. *netLibrary.com* namjerava voditi statistiku o citiranosti pojedinih knjiga, što je vrlo zanimljivo za nakladnike. Korisnik uz lozinku dobiva i uvjete korištenja zakonski zaštićene građe, iako se duljina teksta koji se smije učitati nigdje izrekom ne navodi. Dođe li do prekršaja, pristup tekstu je odmah onemogućen.

Čitatelj može u svako doba dana i noći snimiti knjigu preuzimajući je u posebnom formatu, koji se može čitati samo softverom koji je proizveo *netLibrary.com*. Program *Knowledge Station* može se koristiti samo na strojevima s operacijskim sustavom Windows, a treba se učitati prije čitanja knjiga na disku. Taj program omogućuje čitatelju da podcrtava i anotira svoj primjerak knjige, ali ne i da ga ispiše. I dok je određen primjerak knjige u čitanju, nitko ga drugi ne može posuditi. Korisnik sveučilišta koje je od *netLibrary.com* kupilo elektroničku knjigu može je čitati i na mreži, ali bez dodatnih pogodnosti koje pruža spomenuti program.

Godine 1998. izjasnile su se europske nacionalne knjižnice i neki nakladnici putem ankete²⁴³ da se uvjeti pristupa elektroničkoj građi ubrajaju u prioritetna pitanja kojima se trebaju pozabaviti kako knjižnice tako i nakladnici. Unutar šireg pojma pristupa razlikuje se pristup, dostupnost i broj korisnika. Knjižnice u velikoj mjeri zastupaju slobodan, tj. neograničen pristup, dok su mišljenja nakladnika podjednako podijeljena.

²⁴² URL: <http://www.netLibrary.com>

²⁴³ Haynes, D. *Electronic publications*, str. 11-12.

Knjižnice u pravilu dopuštaju pristup s bilo kojeg mjesta u samoj zgradi, dok nakladnici imaju različite poglede na dostupnost. Smatra se da bi bilo vrlo korisno sastaviti smjernice za pristup elektroničkoj građi, koje bi pomagale pri sklapanju ugovora između nakladnika i knjižnica, bilo pojedinačno ili kolektivno. Uvjeti pristupa usko su vezani uz sustave naplate, ali tehnologija koja bi podržavala te sustave još je u razvoju.

Dok jedan primjerak tiskane knjige može čitati samo jedan čovjek, elektroničku knjigu može istovremeno čitati više ljudi. Dok većina knjižnica smatra da istu elektroničku publikaciju može istovremeno smjeti čitati više korisnika, mišljenja nakladnika su opet različita. Zato nakladnici ugovorom točno određuju uvjete korištenja elektroničke publikacije. Tako navode najveći mogući broj istovremenih korisnika, razlikuju samostalno izdanje od umrežene varijante neke publikacije, ali i korištenje unutar i izvan određene ustanove. Prema već spomenutoj anketi omjer nakladnika koji dozvoljavaju više istovremenih čitatelja i onih koji predviđaju samo jednog bio je jednak.²⁴⁴ Sve to upućuje na to da će knjižničar, koji posluje elektroničkom knjigom, morati moći odgovoriti na sljedeća pitanja:

- Gdje se korisnik nalazi?
- Kako je građa nabavljena?
- Koliko korisnika smije istovremeno čitati istu elektroničku publikaciju?
- U kojem se opsegu smije kopirati ili ispisati na papir?

netLibrary.com pruža usluge koje prelaze granice poslovanja jednog raspavačatelja tiskane knjige. Stvarajući virtualnu knjižnicu *netLibrary.com* je razvio posudbu elektroničkih knjiga po uzoru na posudbu tiskanih knjiga, kako bi taj postupak bio korisnicima što pristupačniji. Zbirka elektroničkih knjiga dostupna je na mreži 24 sata na dan. Osim pretraživanja zbirke po predmetu, autoru, naslovu i drugim parametrima kao što su npr. događaji i fraze, moguće je i pretraživanje cjelovitih tekstova po svakoj riječi. Posjetivši knjižnicu *netLibrary.com* korisnici mogu knjigu čitati na mreži, posuditi je, predbilježiti se ako je već posuđena, slagati knjige na virtualne police i zatražiti pomoć. Najčešći su korisnici znanstvene, visokoškolske, narodne i privatne knjižnice kao i njihovi korisnici. Članovima tih knjižnica dostupan je fond ove virtualne knjižnice unutar samih prostora knjižnica putem međumrežnog protokola (IP) ili putem iskaznice (ID) i lozinke na računalu izvan knjižnica. Elektroničku knjigu korisnik može čitati na mreži 15 minuta ili dok se knjiga ne zatvori. Dok god netko drugi ne traži tu knjigu, korisnik je može čitati u produžecima daljnjih 15 minuta. Ako korisnik odmah želi čitati knjigu dulje od 15 minuta, mora je posuditi. Kao član *netLibrary.com*

²⁴⁴ Haynes, D. Electronic publications, str. 9.

istovremeno se može posuditi tri knjige. Posudba većine knjiga traje osam sati, a referentne literature ograničena je na dva sata. Po isteku vremena knjige se automatski vraćaju u fond ove virtualne knjižnice.

Program omogućuje kupovinu elektroničkih ali i tiskanih knjiga, tako da korisnik može odmah stvarati privatnu knjižnicu.

Od samog početka svojeg djelovanja *netLibrary.com* je usmjerio svoju prodaju na deset najvećih konzorcija u SAD-u, koji godišnje zajedno utroše 600 milijuna dolara za nabavu knjiga.²⁴⁵ Kupovina knjiga putem konzorcija je za sveučilišne knjižnice stvar budućnosti, ali isto je tako istina da će nabava morati u većoj mjeri nego ranije biti koordinirana.

Knjižnice mogu za početak naručiti najmanje 500 elektroničkih knjiga. Cijene se temelje na cijenama koje daju nakladnici s popustom na količinu. Veći broj primjeraka istog naslova *netLibrary.com* namjerava učiniti dostupnim razvijajući modele poslovanja kao zakup na rok (engl. termlease) i *pay-per-view*.

O podršci koju sveučilišta i njihove knjižnice daju ovom projektu govori i činjenica da s većim brojem njih *netLibrary.com* ima ugovor temeljem kojeg oni daju svoje savjete bez obveze kupovine knjige. Iako je *OhioLINK* jedan od takvih suradnika, ipak je odlučio uložiti 150.000 \$ i kupiti 3.500 elektroničkih knjiga. No, ima i sveučilišta i ostalih nakladnika, koji su oprezno odlučili pričekati razvoj ovog projekta i prvo vidjeti koji će naslovi biti ponuđeni. Knjižničari su ipak zabrinuti za sudbinu kupljenih elektroničkih knjiga u slučaju da *netLibrary.com* jednog dana propadne, budući da se knjige nalaze na računalu te tvrtke. Zato ona namjerava snimiti knjige na CD-ROM-ove i u slučaju potrebe predati ih knjižnicama.

Očekuje se da će se posredovanjem raspačavatelja, kao što je *netLibrary.com*, s vremenom razviti novi oblici suradnje nakladnika i knjižnica, tj. da će u vrijeme ispitnih rokova *netLibrary.com* moći posuditi dodatne primjerke neke vrlo tražene knjige. Osim toga u suradnji s nakladnikom *Allyn & Bacon* pokusno će prodavati udžbenike na jedan semestar, a cijena bi trebala biti niža od cijene rabljene knjige. Ali za razliku od prodaje antikvarnih tiskanih knjiga, ovdje bi zaradu dijelili nakladnik knjige i raspačavatelj *netLibrary.com*.

netLibrary.com pruža knjižnicama mogućnost da posebne zbirke stave na mrežu i tako povećaju svoj dohodak. U početku je ova tvrtka bila usmjerena k sveučilišnim korisnicima. No, u 2000. godini darovala je 150.000 elektroničkih knjiga narodnim knjižnicama diljem SAD-a, kako bi se ovaj suvremeni oblik knjige popularizirao i u ostalima krugovima čitateljstva.

²⁴⁵ U konzorcij se uključuju knjižnice istog ili sličnog tipa.

Ovakvo usmjerenje trgovaca knjigom ne čudi, jer američke knjižnice imaju veliku kupovnu moć od čak 3,58 milijardi dolara. Od ove svote 50% otpada na sveučilišne knjižnice, 25% na narodne, 15% na školske i 10% na specijalne. Zasada na elektroničku građu sveučilišne knjižnice troše 15% budžeta, narodne 4,5% a školske 16%. Ukupno se 11,2% sredstava svih knjižnica troši na elektroničku građu u materijalnom obliku i na mrežnu. Važan je i popust koji knjižnice dobivaju pri kupnji digitalne građe, udruže li se u kupovne konzorcije. 42% knjižnica je navelo da su članovi dva ili više takva konzorcija. Konzorcijska cijena elektroničkih proizvoda je 25% niža a naslovi se kupuju u većini slučajeva godišnje. Članovi nekih konzorcija kao npr. *Utah Academic Library Consortium*, u kojem se nalazi 15 knjižnica i 12 ustanova izradili su konzorcijski plan nabave, kojim nastoje izbjeći dvostruku kupovinu istih naslova.

Važno je da u elektroničkom okruženju trgovci uz knjige nude i dodatne usluge koje se po svojem sadržaju djelomično preklapaju s integriranim knjižničnim sustavima.

Međuknjižnična posudba

Međuknjižnična posudba jedan je od rasprostranjenih oblika raspačavanja tiskane i elektroničke građe. U počecima elektroničkog nakladništva bila su neriješena pitanja naplate pristupa elektroničkoj građi i nedozvoljenog umnažanja teksta. No, s vremenom su pronađena tehnička rješenja. Tako danas u pregovorima s prodavačima elektroničke knjige konzorciji knjižnica nastoje postići što bolje uvjete za potrebe međuknjižnične posudbe i programa za učenje na daljinu.

U Sjedinjenim Američkim Državama sveučilišta u suradnji sa svojim knjižnicama priređuju programe za učenje na daljinu, koje koriste studenti izvan mjesta sveučilišta, ali i oni u samom mjestu. Velik broj upita za međuknjižničnu posudbu dolazi u okviru ovih programa. Knjižnicama je stalo da se posuđuje brzo i na jednostavan način, jer je to važno ne samo za korisnike nego i za osoblje.

U travnju 1995. godine OCLC je razvio program za naplatu međuknjižnične posudbe. Kompletna cijena jedne međuknjižnične transakcije iznosi 30 \$. Za funkcioniranje međuknjižnične posudbe ključno je bilo uvođenje mrežnog ISO obrasca. Tako, kad korisnik ispuni obrazac na mreži, njegov zahtjev automatski odlazi u OCLC, a zatim računalo u OCLC-u načini narudžbu koristeći konzorcijske ugovore s prodavačima građe. Ova usluga OCLC-a je važna, jer je dobivanje građe neovisno od računalnih platformi pojedinih knjižnica. Financijski gledano,

kombinacija konzorcijske posudbe i komercijalne isporuke dokumenata omogućuje nisku cijenu ovog oblika posudbe. Što se tiče autorskog prava knjižnice se pridržavaju Smjernica za privatnu uporabu građe (*Fair Use Guidelines*), te plaćaju autorsku naknadu za ograničenu privatnu uporabu.

Iskustva u međuknjižničnoj posudbi elektroničke građe imaju i knjižnice u američkoj državi Georgia. One surađuju u projektu *Galileo*, koji je proširenje pothvata *Galileo Initiative*. Zahvaljujući skupnom katalogu u tom sustavu, korisnici naručuju knjige sa svojeg kućnog računala.

Ručni čitači

Iako su prednosti elektroničkog medija očite, ipak ljudski faktor predstavlja prepreku bržem prodoru elektroničke knjige. Čitatelji su naviknuti na publikacije otisnute na papiru. Nakladnici elektroničkih knjiga su svjesni da još neko vrijeme trebaju stvarati iluziju tiskane knjige, kako bi ih što bolje prihvatili čitatelji ali i knjižničari. To se vidi i po oblikovanju naslovnih zaslona po uzoru na tiskane knjige, koje u većoj ili manjoj mjeri slijede ISO 1086.²⁴⁶ No, za razliku od tiskanih, naslovne stranice elektroničkih knjiga "mogu skrivati" cijelo bogatstvo bibliografskih podataka zahvaljujući vezama s raznim mrežnim stranicama, što je jasno velika prednost digitalnog medija i Interneta.

Očekuje se da će kod čitatelja psihološku komponentu pomoći premostiti nova generacija tzv. elektroničkih knjiga, zapravo ručnih čitača, koji nalikuju prijenosnom računalu sa zaslonom formata A4. Velikog su kapaciteta, tako da npr. ručni čitač *Soft Book* može pohraniti 100.000 stranica teksta. *Rocket Book* je veličine džepne knjige, pohranjuje 4.000 stranica, moguće je čitati 20 sati s baterijskim osvjetljenjem a stoji 500 \$. *Everybook* u svojem kožnom uvezu najviše nalikuje knjizi, a prednost je mogućnost dodavanja osobnih bilješki i besplatan pristup virtualnoj knjižnici. Proizvod takve vrste je i *Millenium Reader*, koji izgleda poput džepne knjige težine 500 grama. Zasada su ručni čitači još dosta skupi. No, proizvođači rade na njihovom usavršavanju, tako da će vjerojatno s vremenom pojeftiniti i postati dostupni.

²⁴⁶ ISO 1086-1991. Information and documentation. Title leaves of books.

TISAK NA ZAHTJEV

Tisak na zahtjev je tehnika tiskanja i raspačavanja knjige utemeljena na digitalnoj tehnologiji, a omogućuje da se kupcu na zahtjev otisne i dostavi određena knjiga, tamo gdje i kada zatreba. Upravo to tehničko rješenje da se knjiga otisne, tamo gdje i kada zatreba, predstavlja u organizacijskom pogledu veliku novost u nakladništvu i knjižarstvu.

Tisak na zahtjev kao tehnika poznat je godinama i zato neki smatraju da ne predstavlja revoluciju nego sporu evoluciju.²⁴⁷ Ova je tvrdnja samo djelomično točna, jer su tek razvojem informacijsko-komunikacijske tehnologije stvoreni uvjeti za potpunu primjenu te tehnike. Godine 1987. je doduše postojala tehnika tiska na zahtjev, ali nije bilo Interneta. Kasnije se razvio Internet, porastao je broj njegovih korisnika, povećala se brzina prijenosa i pretraživost informacija, uvriježila se elektronička trgovina. Širenje Interneta omogućilo je veliku promjenu uvriježenog pravila tradicionalnog nakladništva i knjižarstva da se sadržaj mora prvo otisnuti da bi se raspačao. Sada se sadržaj prvo raspačava knjižarskom mrežom na Internetu, a tek onda prema potrebi otisne na zahtjev.

Jednako je važna pojava novog softvera Adobe Acrobat za slanje i primanje tekstualnih i slikovnih datoteka u PDF formatu. To je trenutno najbolji standard za elektroničko raspačavanje dokumenata. Softver koji primjenjuje OCR prepoznaje tiskana slova kad ih se skenira, tj. pretvara sliku u tekstualnu datoteku. Taj softver prepoznaje tekstove tiskane na klasičan način starom tehnikom, a da ih nije potrebno digitalizirati. Usavršena je i tehnologija digitalnog tiska, koji omogućuje tiskanje u malom broju primjeraka, odnosno proizvodnju samo jednog primjerka knjige odjednom.

Digitalna je tehnika toliko napredovala da se u stroj stavlja digitalizirani sadržaj, a iz njega kao gotov proizvod izlazi tiskana knjiga i to sve za "nekoliko minuta". Nova tehnika digitalnog tiska omogućila je da se izostave neke faze proizvodnje knjige, koje postoje u tehnici offseta i tako uštedi vrijeme i novac.

²⁴⁷ Arved Hübler, profesor na Tehničkom fakultetu u Chemnitzu, Institut za tehnologiju tiska i medija, Njemačka, navodi u referatu održanom u okviru Council of Europe Workshop "Print-on-Demand : a Technological Revolution at the Service of Cultural Diversity", 20.-21. siječnja 2000. u Strasbourgu da je prvu knjigu otisnutu na zahtjev kupio 1987. godine.

U digitalnom tisku i nakladništvu postoji nekoliko tehnologija. U principu razlikujemo dva smjera u stvaranju tiskovne forme odnosno osnovne matrice za daljnji tisak kopija. Kao nadomjestak klasičnog tiska u jednom smjeru razvija se digitalizirana izrada tiskovne forme na samom brzotisnom tiskarskom stroju. Pri tom se prijenos datoteke iz računala vrši preko RIP-a direktno na tiskarsku formu uz pomoć laserskog osvjetljavanja. Nastavak procesa tiska jednak je dosadašnjim klasičnim tehnikama. U drugom se smjeru razvija elektrografski proces izrade tiskovne forme koji je najsličniji fotokopirnim uređajima kakve već poznamo. Prijenos datoteka sa računala također se vrši preko RIP-a na elektrografsku ploču-valjak u tiskarskom stroju, a daljnji proces tiska se ne razlikuje bitno od laserskog pisača. Na papir se tiska elektrografski pomoću praškastih ili tekućih tonera odnosno bojila. Jedna od prednosti digitalnog pisača jest da tekst otisne po pristupačnoj cijeni, čak i jedan jedini primjerak, tako da datoteke tiska redom. Druga je prednost da datoteke prima putem Interneta, a to znači da se tekst može poslati u bilo koji dio svijeta i dati otisnuti na lokalni pisač.

U razvoju pisača postoje pak dva pravca razvoja. Jedan je izrada velikih sofisticiranih strojeva, koji na jednom mjestu slože i otisnu knjigu, a drugi je izgradnja što manjih strojeva za tiskanje na licu mjesta, npr. u knjižarama, knjižnicama i nakladničkim poduzećima.²⁴⁸

Primjerci knjiga tiskani na zahtjev mogu se kategorizirati na sljedeći način uzme li se u obzir tko ih izrađuje, tko je nosilac prava, i kojom tehnikom tiska na zahtjev nastaju. Tako se razlikuje:

1. primjerak umnožen na zahtjev običnim kopiranjem, u kojem je tekst jednak originalu, ali je materijalni oblik knjige različit,
2. primjerak koji na zahtjev novom tehnologijom može otisnuti:
 - a) poduzeće/ustanova koja nije nakladnik već servis, a nakladnik je zadržao autorska prava,
 - b) nakladnik koji ima pravo tiska na klasičan način,
 - c) nakladnik, koji je od drugog nakladnika otkupio samo pravo da određeni broj primjeraka knjige otisne na zahtjev,
 - d) knjižar.

Važno je napomenuti da izdanje tiskano na zahtjev treba nositi ISBN nakladnika koji ima autorska prava na određeni naslov.

“Prvi europski seminar o tisku na zahtjev” održan je u Strasbourgu 20.-21. siječnja 2000. godine u organizaciji Vijeća Europe i programa *New Book Economy-BIS*. Cilj seminara bio je da sudionicima pruži iscrpne informacije o gospodarst-

²⁴⁸ GuaraIdi, M. *New patterns of publishing. // First European Workshop on Print-on-Demand : a technological revolution at the service of cultural diversity : background papers*. Strasbourg : Council of Europe, 2000. Str. 5-17.

venoj strani tiska na zahtjev te razmjena iskustva. Zanimanje za temu bilo je veliko o čemu svjedoči i činjenica da se okupilo 180 sudionika iz 28 zemalja uključivši i goste iz Japana. Govornici su bili predstavnici sviju struka u sektoru knjige od pisaca do knjižničara, a raspravljalo se o specifičnostima primjene ove nove tehnike raspačavanja knjige i njezinu odjeku na cjelokupan sektor knjige. Bilo je govora o mogućnostima koje pojedinim strukama pruža nova tehnika: omogućuje da uz manja financijska ulaganja knjige objavljuju pisci i prevodioci, a knjižnice i arhivi naslove iz svojih fondova. Zahvaljujući toj tehnici nijedan naslov više neće biti rasprodan, jer postoje katalozi rasprodanih knjiga, koje su već skenirane i može ih se otisnuti na zahtjev.

U ovoj se suvremenoj tehnici vidi rješenje mnogih teškoća u sektoru knjige. U istočnoj Europi je to nedostatak kapitala, nerazvijena knjižarska mreža i mala jezična područja. U zapadnoj Europi je to visoka cijena malih naklada, vraćanje neprodanih knjiga iz knjižara i suviše brza prodaja zahvaljujući velikoj promidžbi.

Znanstvenici i istraživači odmah su prepoznali prednosti tehnike tiska na zahtjev. Budući da se njihovo djelo može objaviti primjerak po primjerak, mogu mijenjati tekst a čak i format. Zahvaljujući digitalnom tisku nastavnici sada mogu adaptirati građu za sve stupnjeve školovanja, od osnovne škole do sveučilišta, već prema potrebi određenog razreda, stupnja, ili čak manje skupine učenika odnosno studenata. Mario Guaraldi, prvi talijanski nakladnik koji svoje naslove tiska na zahtjev, ističe da se adaptacija građe za pojedine razrede i skupine odnosi samo na pomagala u nastavi kao što su antologije i pomagala u ispitivanju te da ona neće zamijeniti udžbenike.²⁴⁹ Predviđa se da bi u budućnosti nakladnici mogli nuditi niz kvalitetnih knjiga za svaki predmet, koji bi bili dostupni na mreži kao baze podataka, a iz kojih bi nastavnik odabirao građu koja mu je potrebna. Kao primjer takvog oblika nakladništva može se navesti nakladnik *Houghton Mifflin's College Division* koji je nastavnicima ponudio bazu podataka s američkim povijesnim dokumentima i kemijskim pokusima da sastave vlastiti udžbenik.²⁵⁰ Sustav funkcionira tako da nastavnik odredi vrste dokumenata koje želi, a sustav mu kao povratnu informaciju šalje građu odabranu prema navedenim kriterijima. Nastavnik može samo pregledati sadržaj, ali ga ne može presnimiti ili otisnuti. Na kraju sustav iskaže cijenu knjige koja je u nastanku. Ako je nastavnik naruči, nakladnička kuća proizvodi knjigu, koja nosi svoj ISBN i šalje je u knjižaru koja je najbliža naručitelju. Takva knjiga opsega 200 stranica i formata A4 stoji oko 19 \$. Tehnika tiska na zahtjev pogodna je i za izradu skripta, a posebno za tiskanje onih predavanja koja su dostupna na mreži. Praktična je i za objavljivanje zbornika raznih

²⁴⁹ Guaraldi, M. *New patterns of publishing*, str. 13.

²⁵⁰ *ibidem*.

skupova. Digitalna je tehnika pomogla i nakladnicima izdanja u području kulture, koja nisu isplativa i ne mogu se nositi sa zakonitostima otvorenog tržišta. Tradicionalnom tiskarskom tehnikom moralo se otisnuti što veću nakladu da bi cijena primjerka bila donekle ekonomična. Digitalnim tiskom djela su uvijek dostupna, a budući da se u digitalnom obliku nude na mreži, ona dolaze i do kupaca, do kojih ne bi došli kroz knjižare. Nedavno je istraživanje pokazalo da kupci u knjižarama ne nalaze 35% traženih naslova.²⁵¹ Tu je činjenicu na vrijeme spoznao nakladnik *UMI* i u suradnji s britanskom tvrtkom *Bell & Howell* pokrenuo program *UMI Books on Demand*.²⁵² Naime *Bell & Howell Information and Learning* daleko je najveći nakladnik knjige tiskane na zahtjev, jer nudi pretiske čak 150.000 rasprodanih naslova. Surađuje s više od 500 nakladnika i dodaje u svoj katalog 3000 do 4000 novih naslova godišnje. U mrežnom katalogu ponuđeno je na tisuće naslova, a pretraživ je po ključnoj riječi, autoru, naslovu, predmetu, ISBN-u i katalognom broju *BOD*. Posebno je naglašeno da su riješena sva pitanja autorsko pravne zaštite. Naručenu knjigu se otisne na nekiselom papiru u uvezu prema želji naručitelja. Cijena knjige ovisi o broju stranica, a kreće se od 30 \$ na više. Neki su naslovi dostupni i na mikrofilmu. Vrijeme od narudžbe do isporuke knjige je tri do četiri tjedna. U Velikoj Britaniji ima još nekoliko različitih projekata, ali općenito se mogu razlikovati tri tipa njihovih pokretača: nakladnici primarno tiskane knjige, raspačavatelji i elektronički nakladnici. Tako su to poznati nakladnici udžbenika *Macmillan Press* (1998.) i *John Wiley* (1997.), zatim raspačavatelj *Bertrams* (1999.) i mrežni nakladnik *The On-line Originals*, koji se 1998. godine pojavio u javnosti kao kontroverzan slučaj. Naime na popisu kandidata za nagradu *Booker Prize* našlo se njegovo elektroničko izdanje knjige *The Angels of Russia* autorice Patricie le Roy. Budući da je knjiga postojala isključivo u elektroničkom obliku, u javnosti su se postavljala pitanja je li to uopće knjiga i može li se elektronička knjiga natjecati za nagradu. To je potaklo spomenutog nakladnika da ubuduće svoje naslove tiska na zahtjev, ali je preduvjet da su oni prvo objavljeni na Internetu, da imaju opseg knjige, da su izvornik te da zadovoljavaju visoke kriterije u pogledu kvalitete. Nakladnik *The On-line Originals* je 2000. godine nudio na mreži 40 naslova, koje se naručuje i isporučuje elektroničkom poštom.²⁵³

Iskustva u primjeni tehnike tiska na zahtjev zaista se razlikuju od zemlje do zemlje.

U Njemačkoj je iskustvo u tehnici tiska na zahtjev ostalo na samoj razini tehnike digitalnog tiska te se ona nudi kao moguća dodatna usluga već postojećih

²⁵¹ Guaraldi, M. *New patterns of publishing*, str. 14.

²⁵² URL: <http://www.bellhowell.infolearning.com>

²⁵³ URL: <http://www.onlineoriginals.com>

knjižara. U ljeto 1999. godine je u Hamburgu raspačavatelj i veletrgovac Georg Lindberg pokrenuo projekt tiska na zahtjev. Povezao ga je s postojećom raspačavateljskom mrežom *Libri*, koja snabdjeva 3000 knjižara diljem Njemačke.

Francusko se nakladništvo ubraja u najrazvijenija na svijetu pa je Francuska u području elektroničkog nakladništva i tiska na zahtjev već stekla određena iskustva. *Editions 00h00 (zéro heure)*²⁵⁴, mrežni nakladnik, osnovan je 1998. godine u Parizu u namjeri da iskoristi prednosti Interneta za objavljivanje naslova koji ne mogu postići veću nakladu. Kupcima nudi dvije opcije: knjigu u formatu PDF ili u tiskanom obliku. Kupac dobiva knjigu u elektroničkom obliku petnaest minuta nakon uplate u kôdiranom obliku i otvara je lozinkom. Tiskana se knjiga naručuje od drugog nakladnika u slučaju da je ranije već objavljena u tom obliku i dostavlja poštom. U slučaju da izdanje postoji samo u elektroničkom obliku tiska se na zahtjev. Elektroničko izdanje knjige može biti objavljeno nakon tisknog, istovremeno ili čak prije nego što se ovo pojavi u knjižarama. To povlači za sobom pitanje stalne cijene knjiga²⁵⁵ i PDV-a na knjigu. Spomenuti nakladnik prodaje elektroničko izdanje po nižoj cijeni od tiskanog i zato teoretski krši zakon o stalnoj cijeni. Protuargument bi bio da je elektronička knjiga, koja je poslana elektroničkom poštom različit medij od otisnute knjige pa ne podliježe spomenutom zakonu. U Francuskuj se plaća viša stopa PDV-a u visini od 20,6% za elektroničke knjige, a povlaštena od 5,5% za tiskane.²⁵⁶

Omjer prodaje istog naslova u dva razna formata je 75% u digitalnom formatu, a 25% u papirnatom. Trećina narudžbi dolazi iz inozemstva, a otprilike pola posjetitelja na mrežnoj stranici *Editions 00h00* dolazi iz inozemstva, vjerojatno frankofonih zemalja.²⁵⁷ Da Internet ne poznaje granice pokazuje slučaj alžirskog pisca Hamida Skifa, koji je u egzilu u Njemačkoj. *Editions 00h00* objavio je njegovu zbirku pripovjedaka *Citrouille fêlée*. On se nada da će njegovi sunarodnjaci u Alžiru čitati njegovo djelo zahvaljujući Internetu, jer je ulazak njegovih knjiga u tiskanom obliku u Alžir zabranjen.²⁵⁸ Činjenica je da zasada na Internetu objavljuju mladi ili nepoznati autori. Godine 1996. osnovana je nakladnička kuća *CyLibris Editions*²⁵⁹, koja je specijalizirana za frankofonu književnost objavljujući na mreži

²⁵⁴ URL: <http://www.00h00.com>

²⁵⁵ Vidi bilj. 26.

²⁵⁶ Rivers, A. Print-on-demand : an overview of current experiences in Europe. //First European Workshop on Print-on-Demand, str. 36.

²⁵⁷ Cordier, A. Rapport de la Commission de réflexion sur le livre numérique, mai 1999. Str. 117-118. URL: <http://www.culture.gouv.fr/culture/actualites/rapports/cordier/cordier.pdf>. Cit. prema // First European Workshop on Print-on-Demand, str. 37.

²⁵⁸ Rivers, A. Print-on-demand, str. 37.

²⁵⁹ URL: <http://www.editions-cylibris.fr>

djela mladih autora. Svaki od 29 naslova, koje ovaj nakladnik nudi u svojem katalogu, dopunjen je dodatnim informacijama putem hiperveza. Nudi i mogućnost sudjelovanja u tri foruma i interaktivnom romanu. Kao novost izlaže djela mladih umjetnika u cyber-prostoru. Jedan posve drugačiji profil mrežnog nakladnika je *Librissimo*²⁶⁰, koji spaja iskustva dva nakladnika *Bibliopolis* i *Phoenix Editions*. Specijalizirani su za digitalizaciju rijetkih i rasprodanih knjiga te surađuju s Gradskom knjižnicom u Lyonu i još nekoliko knjižnica koje su bogate starom građom. Katalog nakladnika *Librissimo* sadrži 500.000 naslova stare, rijetke i rasprodane građe, koja uglavnom nije zaštićena autorskim pravom. Tekstovi su skenirani posebnom opremom za krhke i uvezane knjige.²⁶¹ Knjižnice čiji se naslovi digitaliziraju imaju zaradu od 5% za svako naručeno djelo. I ta je praksa podložna raspravi, budući da se digitalizacijom djela, koja nisu zaštićena autorskim pravom, stižu prava na njih. A u Sjedinjenim Američkim Državama velika je ponuda naslova koji se mogu otisnuti na zahtjev. U posljednjih se godinu i pol razvila pod nazivom *Lightning Print Inc.*²⁶² suradnja između vodeće trgovine knjigama i časopisima na veliko *Ingram Book Group* i američkih nakladnika. *Lightning Print Inc.* nudi usluge tiskanja i raspačavanja u industriji knjige pomoću tehnologije tiska na zahtjev kako bi se produljio vijek izdanja. Dosada je *Lightning Print Inc.* pohranio u digitalnom obliku više od 10.000 naslova koje je objavilo više od 180 nakladnika pa ih tiska na zahtjev za potrebe nakladnika, bilo da se radi o već rasprodanim izdanjima ili novim naslovima koje nakladnik želi objaviti u maloj nakladi. Sva autorska prava na digitalizirano izdanje pridržava nakladnik originalnog tiskanog izdanja i dužan je plaćati autorski honorar kao rezultat prodaje²⁶³, što zapravo *Lightning Print Inc.* svodi na servis nakladnika. Neki u Sjedinjenim Američkim Državama predskazuju tisku na zahtjev veliku budućnost, a drugi pak vide u toj tehnici konkurenciju širenju elektroničke knjige.

Na "Prvom europskom seminaru o tisku na zahtjev" posebna je pažnja bila posvećena pravnim pitanjima vezanim uz ovaj novi oblik prodaje knjiga koji se sam po sebi treba razlikovati od raspačavanja elektroničke knjige i tiskanja na zahtjev tekstova koji su korisniku direktno ponuđeni na mrežnim stranicama.

U pravnom pogledu raspačavanje knjiga tiskom na zahtjev uključuje nove, ali i tradicionalne propise o zaštiti autorskih prava.²⁶⁴ Istaknuto je da se u postupku

²⁶⁰ URL: <http://www.librissimo.com>

²⁶¹ URL: <http://www.librissimo.com/html/homelogo.htm>

²⁶² URL: <http://www.lightningprint.com>

²⁶³ Rivers, A. Print-on-demand, str. 92.

²⁶⁴ Lewinski, S. v. Print-on-demand, copyright and its acceptance within mainstream publishing policies. // Print-on-demand : a technological revolution at the service of cultural diversity : Council of Europe Workshop : compilation of speeches received in advance. Strasbourg : Council of Europe, 2000. Str. 9.

tiska na zahtjev razlikuje nekoliko segmenata. Djelo se prvo snimi elektronički kako bi bilo dostupno knjižaru. Nakladnik treba privolu autora za ovu prvu elektroničku snimku, jer ona podliježe isključivom pravu autora na reproduciranje. Za sljedeći korak tj. stavljanje djela na Internet kako bi bilo dostupno knjižaru, nakladnik treba opet dozvolu reproduciranja i dozvolu priopćavanja javnosti tj. pristupa djelu. Pravo reproduciranja potrebno je, jer se djelo na putu od nakladnika do knjižara automatski privremeno reproducira. *Ugovor o autorskom pravu Sovjetske organizacije za intelektualno vlasništvo* čl. 1(4) iz 1996. objašnjava da se pravo reproduciranja čl. 9 *Bernske konvencije* u potpunosti primjenjuje na elektroničko okruženje. Sukladno tome čak i vrlo kratko reproduciranje potpada pod čl. 9. *Bernske konvencije*. Godine 2000. je u Europskoj uniji u postupku prihvaćanja bio dokument *Information Society Directive*, zapravo smjernica za primjenu dijelova *Ugovora o autorskom pravu* u europske zakone. Čl. 2 predloženih smjernica potvrđuje načelo da je čak reproduciranje u vrlo kratkom trajanju pokriveno isključivim pravom autora na reproduciranje, ali izuzima neke privremene načine reproduciranja pod posebnim uvjetima.²⁶⁵ "Sljedeći korak u postupku tiskanja na zahtjev bio bi, najvjerojatnije, još jedna elektronička snimka na računalu knjižara i samo tiskanje djela na papir. Ove aktivnosti predstavljaju odvojene postupke reproduciranja i mora ih odobriti autor. Konačno, sljedeći postupak prodaje knjige kupcu je postupak raspačavanja, kao i na tradicionalan način, te je obuhvaćen autorovim isključivim pravom na raspačavanje. U slučaju tiska na zahtjev pravo na raspačavanje nije iskorišteno, jer je materijalni primjerak knjige proizveden u knjižari i nije raspačavan ranije. Iako je pravo raspačavanja već sadržano u europskim zakonima o zaštiti autorskog prava na ovaj ili onaj način, predložene smjernice *Information Society Directive* sadrže i ključivo pravo raspačavanja i njegovu primjenu u svrhu harmonizacije."²⁶⁶ "Uz pretpostavku da će prava elektroničkog reproduciranja i pristupa djelu na mreži biti utvrđena nacionalnim zakonima, u dogledno će se vrijeme ugovorom morati adaptirati postojeći članovi tamo gdje ta prava još nisu zaštićena. Posebno će se morati osigurati da autor ugovorom izričito prepušta ta prava nakladniku. Zakoni o nakladničkim ugovorima moraju se također prilagoditi ukoliko je "izdavanje" određeno "reproduciranjem i raspačavanjem"; u tom slučaju morat će se dodati pravo pristupa kao jedno od temeljnih prava nakladničkog ugovora".²⁶⁷

U kontekstu autorskog prava temeljno je i pitanje izdanja nastalog tiskanjem na zahtjev. U tradicionalnom nakladništvu autoru je bilo u interesu ograničiti pojam izdanja, kako bi za sljedeće sklopio ugovor pod drugačijim uvjetima. U

²⁶⁵ Lewinski, S. v. *Print-on-demand*, str. 9.

²⁶⁶ *ibidem*, str. 10.

²⁶⁷ *ibidem*.

slučaju prodaje knjige tiskanjem na zahtjev autor može ugovorom ograničiti broj primjeraka za koji prepušta pravo nakladniku. Jedina je razlika u odnosu na tradicionalan pojam izdanja da primjerci nisu otisnuti odjednom, već primjerak po primjerak. Autor i nakladnik mogu sklopiti ugovor koji se odnosi na vremensko razdoblje u kojem će djelo biti ponuđeno javnosti u spomenutoj tehnici pa se neće odnositi na broj primjeraka. Tisak na zahtjev postavlja niz pitanja koja će morati biti definirana, bilo ugovorom između autora i nakladnika, ili između nakladnika i onog koji djelo tiska na zahtjev. To je npr. i pitanje zemljopisnog područja na koje se ugovor odnosi, tj. hoće li autor ustupiti nakladniku pravo raspačavanja ovom tehnikom u svim zemljama ili ograničiti na neko područje. Autor će ugovorom htjeti odrediti vrstu papira i uveza za svoje djelo otisnuto na zahtjev. Budući da je tisak na zahtjev postupak reproduciranja djela, ugovor između nakladnika i onog koji djelo tiska na zahtjev sadržavat će vjerojatno i dogovor o cijeni, kako raskorak između tradicionalno i suvremeno proizvedenog izdanja ne bi bio prevelik. Može se dogoditi da se na zahtjev otisne samo dio nekog djela, što opet treba biti predviđeno ugovorom.²⁶⁸

Tehnika tiskanja na zahtjev potiče i pitanje kada se neko izdanje smatra rasprodanim, jer postoje propisi koji određuju prava i obveze vezane uz pokretanje novog izdanja. Tako njemački *Zakon o autorskom pravu* u čl. 53(4) dozvoljava reproduciranje cijelog izdanja za vlastitu uporabu, ako je djelo rasprodano najmanje prije dvije godine. Ako je otisnut broj ugovorenih primjeraka nekog izdanja tiskanog na zahtjev, a novo izdanje nije pokrenuto u sljedeće dvije godine, stekli su se uvjeti gore navedenog člana.

Zanimljivo je i pitanje neprodanog dijela ugovorenih primjeraka, koje će u slučaju izdanja tiskanog na zahtjev morati biti riješeno ugovorom. Dok u tradicionalnom nakladništvu nakon određenog broja godina nakladnik mora neprodane primjerke besplatno ponuditi autoru, tiskanjem na zahtjev to otpada.

Knjige tiskane na zahtjev i elektroničke knjige francuskog nakladnika *Editions 00h00* pravno su zaštićene jednako kao one tiskane na tradicionalan način. Većina naslova, koje je ovaj nakladnik objavio na mreži, nije zaštićena autorskim pravom. No, autorski honorar za elektroničku knjigu jednak je onom za knjigu otisnuta na tradicionalan način. Za digitalna izdanja djela koja su ranije otisnuli drugi nakladnici *Editions 00h00* dobiva od tih nakladnika dopunska prava slijeđenja na elektroničku reprodukciju.²⁶⁹

²⁶⁸ Alemann, M. v. Print-an-demand, copyright and its impact on publishing sector. // Print-on-demand, str. 1-2.

²⁶⁹ Rivers, A. Print-an-demand, str. 36.

Na temelju dosadašnjih iskustava može se zaključiti da su prednosti tehnike tiska na zahtjev sljedeće:

- Nakladnik više ne odlučuje o visini naklade knjige prilikom njezina objavljivanja.
- Raspačavanje nije otežano zbog nedostataka postojeće knjižarske mreže.
- Na Internetu su sve ponuđene knjige jednake i ne podliježu pravilu da je ostvareni promet osnovno pravilo funkcioniranja tržišta.
- Cijena svakog primjerka knjige je znatno niža od tiskane, budući da ne postoji trošak tiskanja cijele naklade unaprijed, već je početna cijena svakog primjerka zapravo jednaka cijeni pripreme knjige.
- Trenutno je u svijetu tzv. vijek knjige u knjižarama dvadesetak dana, nakon čega se neprodani primjerci vraćaju nakladniku i odlaze na reciklažu. Za razliku od toga mrežna knjiga uvijek je ponuđena i spremna za tisak te nakladnik ne treba strahovati zbog sve kraćeg vijeka knjige.
- Budući da knjiga više ne podliježe načelima masovnog tržišta, manje će naklade biti isplative što će dati poticaj izdavanju sveučilišnih, kulturnih i znanstvenih djela.

Zbog svega navedenog tisak na zahtjev ima svoju budućnost kako u zemljama s razvijenim nakladništvom tako i u sredinama u kojima je sektor knjige slabije razvijen.

PROJEKTI VIJEĆA EUROPE

Electronic Publishing, Books and Archives

Na "Konferenciji europskih ministara kulture" održanoj 1992. godine u Parizu donesene su preporuke o knjigama, čitanju i prevođenju kako bi se stvorila što povoljnija klima za knjigu u Europi. Da bi se ove preporuke počele ostvarivati na nacionalnom i međunarodnom planu, Vijeće Europe je iste godine osnovalo program *Books, Reading and Translations* (Knjige, čitanje i prijevodi).

Prvotni cilj bio je u zemljama Srednje i Istočne Europe stvoriti zdrave uvjete za razvoj knjižarstva. Naime 1992. godine knjižarstvo i nakladništvo u zemljama s mladom demokracijom, kojima je dotada upravljala država, prelazi u privatni sektor i tom se prilikom mijenja iz temelja. S vremenom se opseg programa povećavao, a njegovi se ciljevi prilagođavali prioritetima u području kulture. Godine 1995. započinju aktivnosti vezane uz elektroničko nakladništvo kako bi se građani osposobili za korištenje nove informacijske tehnologije i tako ubrzale promjene u tradicionalnom knjižarstvu, nakladništvu, knjižnicama i arhivima. U početku je bilo predviđeno da ovaj projekt traje svega pet godina. No, Odbor za kulturu Vijeća Europe odlučio ga je produljiti do 2001. godine, jer su se pet godina nakon njegova pokretanja u području kulture javile nove okolnosti kao što su: globalizacija, privatizacija kulturnih ustanova, stvaranje kreativnih zanimanja i tzv. inteligentnog društva.

Prvobitni ciljevi projekta bili su:

- stvoriti povoljne uvjete za autore, nakladnike, knjižničare i knjižare u Srednjoj i Istočnoj Europi,
- omogućiti demokratski pristup arhivima,
- školovati stručnjake u informacijskom lancu, kako bi se istražili novi modeli proizvodnje i raspacavanja digitalnih sadržaja s ciljem što boljeg pristupa znanju te u globalnom smislu očuvao nacionalni identitet, manji jezici i kulture.

Da je ovaj program u prvih pet godina svojeg postojanja pratio potrebe stručnjaka u sektoru knjige i s vremenom uključio arhivsku djelatnost, svjedoče i promjene u njegovom nazivu: *Books, Reading and Translations* (Knjige, čitanje i prijevodi, 1992.-1995.), *Books and Archives* (Knjige i arhivi, 1995.-1997.) te od 1997. godine *Electronic Publishing, Books and Archives* (Elektroničko nakladništvo, knjige i arhivi). Posljednja je izmjena naziva učinjena kako bi se u program uključila i najnovija informacijska tehnologija.

U početku su aktivnosti Vijeća Europe uglavnom bile usmjerene ka zakonodavstvu kako bi se pomoglo vladama pri oblikovanju politike u interesu razvoja kulture. U prvih je pet godina program nastojao naći odgovore na osnovna demokratska pitanja.

Zbog povećanog opsega programa osnovana je projektna skupina za poticanje raznih programa i pomoć pri njihovu provođenju. No, ona nije proširila te ciljeve, već je radila na njihovoj provedbi.

Programi u projektu bavili su se sljedećim pitanjima:

- poboljšanje i/ili snimanje stanja u području slobode izraza i dostupnosti informacija i znanja (programi: Zakonski propisi vezani uz knjigu; Demokratizacija pristupa arhivima; Demokratska/etička pitanja u informacijskom lancu)
- istraživanje i školovanje, naročito u Srednjoj i Istočnoj Europi (program: Elektroničko nakladništvo; projekt: Novo gospodarstvo za knjigu)
- tehnička pomoć, naročito u Srednjoj i Istočnoj Europi (programi: Zakonski propisi vezani uz knjigu; Katalozi knjiga na prodaju; Elektroničko nakladništvo, knjige i arhivi u Bosni i Hercegovini; Financijska pomoć prevodiocima)
- ciljani projekt Očuvanje baštine: Put kulture knjige.

Dok je u početku provedba programa bila usmjerena na određene aktivnosti (npr. školovanje u Srednjoj i Istočnoj Europi) ili vezana uz ciljane zadatke (npr. automatizacija arhiva Kominterne), kasnije su aktivnosti bile više strateške prirode. Bavile su se u većoj mjeri donošenjem preporuka i zakonskih propisa, kojima se utječe na kulturnu politiku.

Iako je u početku rad Vijeća Europe bio usmjeren na Srednju Europu, s vremenom je uspostavljena suradnja s ustanovama u Zapadnoj i Istočnoj Europi, tako da je 1999. godine bilo uključeno ukupno 38 zemalja.²⁷⁰ Vijeće Europe godišnje izdvaja iz različitih izvora 1,100.000 francuskih franaka za projekt *Electronic Publishing, Books and Archives*. Nakon 2001. godine program će se pridružiti vjerojatno jednom od ciljeva projekta pod nazivom *New Technologies* (Nove tehnologije).

²⁷⁰ *Electronic Publishing, Books and Archives 1999*. Strasbourg : Council of Europe, 1999. Str. 5.

Imajući u vidu razvoj do 2001. godine, projekt *Electronic Publishing, Books and Archives* obuhvaćao je 1998. godine 8 programa:

1. *New Book Economy* (Novo gospodarstvo za knjigu)
2. *Legislation for the Book World* (Zakonski propisi vezani uz knjigu)
3. *Archival Activities* (Arhivska djelatnost)
4. *Democratic/Ethical Issues within the information Chain* (Demokratska/ etička pitanja u informacijskom lancu)
5. *Books-in-Print Catalogues* (Katalozi knjiga na prodaju)
6. *Electronic Publishing, Books and Archives Activities in Bosnia and Herzegovina* (Aktivnosti vezane uz elektroničko nakladništvo, knjige i arhive u Bosni i Hercegovini)
7. *Translation Bursaries* (Financijska pomoć prevodiocima)
8. *Preservation Activities: Book Cultural Route* (Očuvanje baštine: put kulture knjige)

Na "Drugom summitu predsjednika država i vlada 40 članica Vijeća Europe" održanom u Strasbourgu 10.-11. listopada 1997. godine zaključeno je da nove tehnologije postanu prioritet u kulturnoj politici i aktivnostima Vijeća Europe. Naglašeno je "da se treba razviti europska politika za primjenu nove informacijske tehnologije, kako bi se osiguralo poštivanje ljudskih prava i kulturnih raznolikosti, njegovanje slobode izraza i informacija te se maksimalno iskoristile mogućnosti ovih tehnologija u obrazovne i kulturne svrhe".²⁷¹ Sukladno zaključku Summita da nova tehnologija postupno zauzima prioritarno mjesto u području kulture, Vijeće Europe je 1998. godine prestrukturiralo svoju kulturnu politiku i aktivnosti, tako da su uz novu tehnologiju pomoć i suradnja ostali osnovni načini djelovanja. Ustanovilo se da se projekt *Electronic Publishing, Books and Archives* vrlo dobro uklapa u novu koncepciju. Tajništvo Vijeća Europe je 19. listopada 1998. godine priredilo dokument *Electronic Publishing, Books and Archives Project: Towards a Culture Oriented Information Society: Electronic Publishing and the Role of Public Powers*²⁷² da bi se stvorio zakonski okvir za područje knjige, koje treba biti zaštićeno. Očekuje se da će u digitalnom okruženju privatni sektor zauzeti važno mjesto, a javne ustanove intenzivnije razvijati informacijske službe. To pretpostavlja da odgovornost snosi država, lokalne vlasti i stručnjaci s ciljem da se postigne suradnja čimbenika u kulturi i korisnika, proizvođača i raspačavatelja, društvenog i privatnog sektora.

Dokument sadrži pitanja o kojima se raspravljalo na Summitu kao i osnovne

²⁷¹ *Electronic Publishing, Books and Archives Project : towards a culture oriented information society : electronic publishing and the role of public powers : strategic issues and response to the Green paper on convergence by the European Commission. Strasbourg : Council of Europe, 1998. Str. 3.*

²⁷² *ibidem.*

elemente odgovora na dokument *Green Paper on the Convergence of the Telecommunications, Media and Information Technology Sectors, and the Implications for Regulation*²⁷³ koji je u prosincu 1997. godine donijela Europska komisija. *Green Paper on the Convergence* nažalost zanemaruje kulturološku komponentu te zakonske propise i mjere vezane uz knjigu.²⁷⁴ No, ispravno navodi tri mogućnosti razvoja propisa i mjera u procesu konvergencije: a) razvoj na postojećim strukturama; b) razvoj posebnog modela za nove aktivnosti koje će postojati uz propise o telekomunikacijama i emitiranju i c) progresivno uvođenje novih modela mjera i propisa da bi se obuhvatile sadašnje i buduće usluge.²⁷⁵

Dokument *Electronic Publishing, Books and Archives Project: Towards a Culture Oriented Information Society: Electronic Publishing and the Role of Public Powers* sastoji se od četiri poglavlja: kontekst, ciljevi, strateška pitanja ostvarivanja elektroničkog nakladništva usmjerenog prema kulturi i plan razvoja europske kulturne politike. Treće poglavlje donosi popis aktivnosti koje poduzima Vijeće Europe u okviru projekta *Electronic Publishing, Books and Archives*, a naročito u segmentu *New Books Economy BIS*.

Odavno se osjećala potreba da vlade poduzmu određene korake u području kulture. Sve zemlje, čak i one u kojima vlada izrazit ekonomski liberalizam predviđaju mjere potpore i zakonske okvire za proizvodnju vezanu uz područje kulture. Uspješnost nakladništva u Europi dokazuje važnost takvih mjera. Nakladništvo, kao nijedna druga industrija, obuhvaća golemo mnoštvo gledišta, ponašanja i izraza te tako predstavlja model demokratske komunikacije. Vijeće Europe smatra da bi se on mogao primijeniti i na informacijsko društvo utemeljeno na kulturi i obrazovanju. U današnje vrijeme na politiku vlada u području kulture utječu sljedeći događaji i okolnosti: nacrt Transatlantskog ugovora, kojim je osigurana slobodna trgovina u Europi i Sjevernoj Americi, Multilateralni sporazum o ulaganjima, već spomenuti *Green Paper of the Convergence*, zatim rasprave o načelima, koja godinama predstavljaju katalizator kulturnog razvoja (stalne cijene knjiga), smanjivanje potpore pothvatima u kulturi, pad kvalitete aktivnosti u društvenom sektoru što dovodi do slabljenja društvenog sektora te opći porast komercijalizacije javnih službi. Ovakvi faktori u velikoj mjeri određuju područje kulture. Stvaranje informacijskog društva po mjeri čovjeka mora uzeti u obzir zahtjeve građanskog društva da se poštuje identitet Europljana i njihova kulturološka raznolikost. Nova tehnologija ne bi smjela zanemariti ove potrebe.

²⁷³ Green paper on the convergence of the telecommunications, media and information technology sectors, and the implications for regulation. (COM(97)623).

²⁷⁴ *Electronic Publishing, Books and Archives Project*, str. 5.

²⁷⁵ *ibidem*.

Ciljevi razvoja informacijskog društva su:

- potaknuti kreativnost i kvalitetu sadržaja hipermedija, proizvoda i usluga,
- olakšati pristup umreženim izvorima,
- omogućiti aktivno sudjelovanje stručnjaka i ostalih građana u informacijskom društvu te uporabu novih tehnologija na demokratski način.

Vijeće Europe smatra da kultura treba utjecati na nove tehnologije. Dobar primjer je Finska koja je svoju politiku usmjerila prema kulturi i obrazovanju te tako uspjela visoko razviti novu tehnologiju.

Dokument donosi naznake kako će proces konvergencije utjecati na propise i mjere u sektoru knjige:

Mjere protiv velikih poduzeća

Cilj i budućnost ovih mjera u tradicionalnom sektoru knjige je zaštita intelektualnih sloboda i kulturne raznolikosti. Opće mjere imaju odraz u zakonodavstvu pojedine države. U konvergentnoj industriji (engl. convergence industry) ove se mjere treba razvijati putem višestranih ugovora pod pokroviteljstvom međunarodnih organizacija.

Zaštita intelektualnog vlasništva

Tradicionalni sektor knjige ne očekuje promjene u pogledu zaštite intelektualnog vlasništva, ali u konvergentnoj industriji treba ustrajati na tekovinama ugovora WIPO-a i strogo nadzirati izuzetke za potrebe kulturnih ustanova. Zatim treba uvesti označitelja digitalne građe DOI, definirati dozvole za uporabu i uvjete za privatnu uporabu, pomoći društvima za ubiranje autorskih naknada i obaviti dogovore među strukama

Stalne cijene knjiga

Stalne cijene knjiga u tradicionalnom sektoru knjige podržavaju raznoliku proizvodnju pa ih treba i dalje zadržati. No, teško će se primijeniti u globalnoj industriji, jer knjige se mogu naručivati iz zemalja koje nemaju stalne cijene. U konvergentnoj se industriji predviđa stvaranje mrežnih kataloga; mjere trebaju pomagati modernizaciju knjižara i njihovu specijalizaciju u cyber-prostoru.

Snižena stopa poreza na dodanu vrijednost

U tradicionalnom sektoru knjige nastoji se osigurati nesmetano raspačavanje knjige za potrebe obrazovanja i kulture pa se snižena stopa treba i dalje održati. Očekuje se da se ovom mjerom obuhvati i elektroničko nakladništvo u području kulture i obrazovanja. Kao nova mjera u konvergentnoj industriji trebao bi se uvesti tzv. elektronički popust, tj. smanjen PDV za pristup kulturnih ustanova Internetu.

Sloboda izražavanja

Cilj u tradicionalnom sektoru knjige jest postići slobodu izražavanja, ali i ograničiti dostupnost svoj štetnoj građi. U konvergentnoj industriji pristup Internetu još nije reguliran. U budućnosti pristup treba ograničiti sustavima za filtriranje kao i sustavima za vrednovanje sadržaja. Vijeće Europe daje smjernice za ostvarenje slobode izražavanja na mrežama u ustanovama koje su dostupne javnosti (kao što su npr. muzeji, knjižnice, arhivi i sl.).

Vijeće Europe preporuča da se mjere, koje su se u tradicionalnom sektoru knjige pokazale djelotvornima primijene i na elektroničko nakladništvo. Njihov je cilj poticati kreativnost u području novih medija i povećati dostupnost elektroničkoj građi.

Ove mjere ne potiču stvaranje sadržaja na neposredan način, već podržavaju razvoj elektroničkog nakladništva u području kulture. Strateški je važno poticati istraživanje u proizvodnji sadržaja, poboljšati tehnološku pismenost, pružiti alternativne modele proizvodnje i raspačavanja digitalnih sadržaja, educirati autore i definirati novu ulogu autora i ostalih informacijskih stručnjaka. Tako se na poticaj Vijeća Europe provodi istraživanje o retorici u području hipermedija *Rethoric of Hypermedia*.

Kako bi se povećala dostupnost digitalnoj građi važno je ponovno definirati odnos između sudionika u lancu knjige. Dostupnost će se poboljšati i razvojem sustava metapodataka, sustava za elektroničko naručivanje i naplatu na međunarodnoj razini.

New Book Economy

New Book Economy (NBE) je projekt kojim se nastoji prekvalificirati i educirati sudionike u sektoru knjige za uvođenje elektroničkog nakladništva. Pokrenulo ga je 1995. godine Vijeće Europe a financira ga *ADAPT European Social Fund Community Initiative* (Zajednička inicijativa Europskog socijalnog fonda). Ova inicijativa pomaže europskim poslodavcima i radnicima predvidjeti promjene u industriji i s njima se nositi. Usmjeruje višak radne snage na nove poslove, podržava profesionalnu orijentaciju i školovanje pa tako povećava mobilnost radnika.

Taj se projekt odvija u dva kruga: *New Book Economy* i *New Book Economy BIS*. Prvi se projekt *New Book Economy* (Novo gospodarstvo za knjigu) odvijao od 1996. do 1998. godine u Njemačkoj, Italiji i Nizozemskoj. Stajao je 2,940.000 ECU koje je osigurala Europska komisija zajedno s članicama projekta. Istraživanja su

bila usmjerena na tri osnovna područja: analiza tržišta i razvojna područja za nove elektroničke proizvode i usluge, analiza potreba za školovanjem za različita zanimanja vezana uz knjigu i novi profesionalni profili u elektroničkom nakladništvu. Različitim se aktivnostima nastojala probuditi svijest o važnosti elektroničkih medija i takve vrste nakladništva. Održani su mnogi sastanci, seminari i konferencije kao i razgovori s političarima. Većinu rezultata istraživanja i dogovora koristi se u poduci (na seminarima i tečajevima) o elektroničkim medijima. Godine 1997. i 1998. educirano je 10.000 stručnjaka u sektoru knjige.

Novo gospodarstvo za knjigu zasniva se na pretpostavci da u novom elektroničkom dobu mogu opstati samo oni koji djeluju interdisciplinarno. Ovakva se koncepcija može ostvariti samo ako u njoj sudjeluje u jednakoj mjeri gospodarski i negospodarski sektor. Ne postoji gotov model primjenjiv na sve europske zemlje, već svaka treba primjenjivati tehnologiju koja odgovara njezinim kulturnim potrebama.

Uz ove spomenute pretpostavke nakladnici moraju i nadalje biti usredotočeni na sadržaje, no istovremeno trebaju razvijati nove načine raspačavanja sadržaja kao i nove proizvode.

Nema sumnje da tržište određuje brzinu prijelaza s tradicionalnog na elektroničko nakladništvo. Ono se može poticati samo ako se aktivno uključe svi, od pisaca do čitatelja.

Pokazuje se potreba za novim opismenjavanjem, kojim će se revidirati tradicionalne vještine koje čine osnovni kanon pristupa znanju. Nova, tj. tehnološka pismenost zahtijeva reviziju tri R (engl. reading, 'riting, rithmetics).

Danas se više no ikada traže oblici kulturne politike koji mogu odgovoriti na izazove elektroničkog nakladništva.

Prvi je krug projekta *New Book Economy* završen 1998. godine.

New Book Economy BIS

Drugi krug velikog projekta *New Book Economy* trajao je od 1998. do 2000. godine pod nazivom *New Book Economy BIS*²⁷⁶ i ne može se smatrati tek nastavkom prethodnog kruga. Dok se *New Book Economy* uglavnom odnosio na industriju knjige s ciljem da se oni, koji posluju knjigom, osposobe za primjenu informacijske i komunikacijske tehnologije, *New Book Economy BIS* namijenjen je pak

²⁷⁶ BIS je kratica sintagme Building up the Information Society što znači 'izgradnja informacijskog društva'.

onima koji rade u tradicionalnom nakladništvu kao i svima u industriji, čija će buduća djelatnost biti vezana uz sadržaj.

Od 1998. godine u njemu sudjeluje šest europskih zemalja - Austrija, Finska, Francuska, Nizozemska, Njemačka i Švedska s budžetom od 8,716.256 eura. U razdoblju od 1998. do 2000. godine predviđeno je proširenje aktivnosti na zemlje koje još nisu članice Europske unije. Neke zemlje srednje i istočne Europe nastoje unutar programa PHARE izraditi prijedlog o školovanju na daljinu i tako prenositi rezultate projekta NBE stručnjacima u svojim zemljama.

New Book Economy BIS nastaje iz potrebe da se stvori nova kulturna i industrijska koncepcija u kojoj sadržaj za doživotno učenje, koje proizvode i raspačavaju nakladnici, više nije ograničen na industrijski sektor nakladnika koji rade za prosvjetne ustanove i kupce. U području multimedija obrazovne sadržaje više neće nuditi samo nakladnici, nego i audio-vizualna i telekomunikacijska industrija, elektroničke tiskare, servisi i prosvjetne ustanove kao što su škole, sveučilišta i knjižnice. Mijenja se i sama koncepcija učenja: dok je nekad poučavanje bilo ograničeno na školske ustanove, sad ono postaje permanentna ljudska djelatnost, stalno nastojanje da se znanja i vještine prilagode novim potrebama, tako da se može govoriti o doživotnom učenju.

Opći ciljevi projekta su:

- postići demokratski pristup znanju i obrazovnim ustanovama poticanjem sektora sadržaja namijenjenog kvalitetnom doživotnom učenju,
- poticati pretvorbu takvog specijaliziranog nakladništva i njegovo usklađivanje s ostalim proizvođačima sadržaja,
- poticati organizacijske i kulturne promjene u segmentu nakladništva, koje se odnose na obrazovanje.

Određeni ciljevi projekta su:

- istražiti nove metode učenja i tržišta, obzirom na razvoj nakladništva u kontekstu doživotnog učenja,
- razviti svijest o potrebi za permanentnim obrazovanjem u području elektronike,
- prekvalificirati osobe koje se bave doživotnim podučavanjem.

Aktivnosti spomenutog programa podijeljene su u šest radnih zadataka:

1. **Istraživanje** će biti usmjereno na ispitivanje niza gospodarskih, tehnoloških, organizacijskih i zakonskih studija kako bi se obrazovanje u području nakladništva prilagodilo potrebama elektroničkog doba. Time će biti obuhvaćeni svi, od autora do čitatelja, uključivši nakladnike, knjižare i knjižničare.

Područja istraživanja bit će:

- nove metode učenja
- govor multimedija
- promjena vještine i znanja autora
- tehnologije i standardi
- izmijenjena uloga nakladnika
- nakladništvo na zahtjev
- zamjena klasičnih udžbenika elektroničkim
- kombinacija tradicionalnih i multimedijskih udžbenika
- zakonski aspekti elektroničkog nakladništva (zaštita autorskog prava, ovjerovljenje dokumenata, obvezni primjerak)
- nova znanja i vještine u obrazovanju nakladnika
- ulazak nakladnika u elektroničko nakladništvo
- elektronički prijenos dokumenata
- izmijenjena uloga knjižara
- kombinacija proizvoda i usluga
- informacija po mjeri korisnika.

Ovisno o dostupnoj tehnologiji i stvarnim potrebama za edukacijom, istraživanje se može provoditi na tri načina.

U prvom slučaju, svi sudionici doživotnog učenja u području nakladništva ostaju tradicionalni, ali se međusobni odnosi među njima temelje na sadržajima i informacijama, koje se prenose elektronički. Tako se npr. s kupcima surađuje elektroničkim putem bilo u svrhu promidžbe ili same prodaje. Elektroničkim se putem šalju uzorci proizvoda, naručuju i plaćaju knjige.

U drugom slučaju, edukacija za nakladnike odvija se djelomice tradicionalnim a djelomice elektroničkim putem. Nakladnici su i dalje primarno vezani uz proizvode, ali uz njih ipak nude i usluge. Očekuje se da nakladništvo na zahtjev, bilo tiskanih ili elektroničkih proizvoda, funkcionira u pravom smislu riječi. Svi jest o elektroničkom nakladništvu je razvijena. Korisnici čitaju linearne tekstove, ali razumiju i složenost elektroničkog proizvoda pa ih znaju povezati s tiskanom građom.

U trećem slučaju, doživotno je učenje već uhvatilo korijen u informacijskom društvu. Građa za učenje dostupna je učenicima na mreži, a postoji samo u digitalnom obliku. Zakonska pitanja su riješena već prema potrebi korisnika. U raspačavanju digitalne građe sudjeluju knjižare i knjižnice razvijajući nove proizvode i usluge. Naručuje se i plaća elektroničkim putem.

2. Produblјivanje svijesti

Svijest među sudionicima u sektoru knjige razvija se u okviru gore spomenutih programa. Ciljano slušateljstvo su nastavnici, nakladnici i raspačavatelji. Tom se edukacijom nastoji povezati proizvođača sadržaja i krajnje korisnike kao što su npr. škole i poduzeća pa je vrlo važna suradnja privatnog i društvenog sektora. Razvija se svijest da u informacijskom društvu obrazovne ustanove više ne smiju razmišljati o vrsti proizvoda (npr. priručnici, udžbenici), već o izbornom širenju informacija.

3. **Edukacija nastavnika i stručnjaka u sektoru knjige** provodi se u okviru seminara, radionica i školovanja na daljinu, kako bi se pokrenulo elektroničko nakladništvo. Koriste se priručnici o normama i formatima, daju pravni savjeti i raspravljaju organizacijski modeli. Edukacija će biti usklađena s programima Europske unije (DG XIII, DG V, DG XVI).

4. **Nadnacionalne aktivnosti** obuhvaćaju skupljanje iskustva iz raznih zemalja i raspačavanje izvještaja na međunarodnoj razini.

5. Pretvaranje rezultata istraživanja i edukacije u jednu opću politiku prema elektroničkom nakladništvu

Cilj je ovog zadatka izraditi smjernice za obrazovanje u elektroničkom okruženju, kako bi ih se moglo uključiti u nacionalnu politiku pojedinih zemalja. U tu će se svrhu pregledati obrazovne programe i ispitati potrebe nakladnika, nastavnika i knjižničara za obrazovanjem.

6. **Upravljanje projektom** sukladno nacionalnim pravilima ADAPT-a.

U sklopu programa *Electronic Publishing, Books and Archives* Vijeće Europe je 1998. godine pokrenulo aktivnosti da bi se smanjile poteškoće koje u nekim zemljama izaziva nerazvijena knjižarska mreža i nedostatak kapitala u nakladničkim poduzećima. Djelomično rješenje ovih problema nađeno je u novoj tehnici tisku na zahtjev, koji se temelji na digitalnoj tehnologiji i otvara nove mogućnosti u nakladništvu. Vrlo je prikladna za tiskanje malih naklada pa se zato može primjenjivati upravo u kulturološki raznolikim sredinama s ograničenim brojem čitatelja.

U suradnji s projektom *New Book Economy* Vijeće Europe nastoji razviti svijest da stručnjaci u sektoru knjige svoje poslovanje prilagode ograničenim i malim nakladama te da se povežu autori, prevodioci, nakladnici, knjižari i knjižničari zainteresirani za ovakav oblik nakladništva. U taj su se projekt dosada uključile Austrija, Finska, Francuska, Italija, Njemačka, Rusija i Švedska.²⁷⁷

²⁷⁷ *Electronic Publishing, Books and Archives* 1999. str. 11.

New Information Technologies

Na "Drugom summitu predsjednika država i vlada" Vijeća Europe održanom u Strasbourgu 1997. godine istaknuto je da primjena i učinak nove tehnologije ovisi o društvenim prilikama u kojima se primjenjuje.²⁷⁸

Stoga je Savjet Vijeća Europe za kulturnu suradnju pokrenuo projekt *New Information Technologies (NIT)* s ciljem da se od 1999. do 2001. izrade smjernice za kulturnu politiku u informacijskom društvu.²⁷⁹

Između projekta *New Book Economy bis* i projekta *New Information Technologies* postoji kontinuitet, jer je NBE bis dao prilog ostvarivanju *Plana rada Vijeća Europe za nove tehnologije*.²⁸⁰

Da bi se provela revizija postojeće kulturne politike potrebno je procijeniti utjecaj informacijskog društva na samu kulturu kao i na njezino okruženje. Ovaj će projekt procijeniti situaciju na dva načina: skalom vrijednosti i logikom konvergencije.

Ključna karakteristika informacijskog društva je njegovo oslanjanje na informaciju. Gospodarstvenici su uveli pojmove "gospodarstvo utemeljeno na znanju" (engl. knowledge based economy) i "gospodarstvo pojačano informacijom" (engl. information intensive economy). S kulturnog gledišta je porast tzv. nematerijalnog gospodarstva (industrije vezane uz intelekt i zaštitu autorskih prava) vrlo zanimljiv, jer se temelji na razvoju i upravljanju izvorima informacija.

Digitalizacija neposredno utječe na raspačavanje, jer olakšava isporuku kulturnih proizvoda i usluga tako da raspačavanje i marketing postaju značajan izvor dodatnih usluga uz sam kulturni proizvod. Nažalost je informacijska struktura u Europi još uvijek slaba, tako da se kulturna politika u dogledno vrijeme neće moći zasnivati na pretpostavci da većina stanovništva koristi informacijsku tehnologiju.

Digitalizacijom su se smanjila ograničenja koja su nametali faktori vremena i prostora. Ona je omogućila neograničeno umnožavanje i istovremeno raspačavanje informacije širom svijeta. To je neizbježno unijelo dalekosežne promjene u sektor proizvodnje kulturnih sadržaja, prijenos informacija (telekomunikacije i emitiranje) te u proizvodnju hardvera i softvera. Veliki se prihodi ostvaruju korporativnom primjenom i elektroničkom trgovinom, ali i ciljanošću usluga. Sve

²⁷⁸ Maximising the cultural and education potential of new information technologies. Strasbourg : Council of Europe. 1999. Str. 9.

²⁷⁹ ibidem, str. 5.

²⁸⁰ ECC : Culture - shaping the convergence age : 35 points made by New Book Economy-Bis coordinators. Str. 10-11. URI: <http://www.culture.coe.fr/clt/eng/eculiv1C.htm>

veća potreba za postojećim i novim sadržajima pretvorila je industriju u području kulture u stratešku industriju informacijskog društva. Kulturnim programima nagovara se korisnike da kupuju novu opremu i pretplaćuju se na nove usluge. Proizvodnja kulturnih sadržaja postala je važna u ekonomskom pogledu, jer se njome otvaraju nova radna mjesta.

Vijeće Europe je 1999. godine provelo anketu pod nazivom *Legislative policy and policy measures concerning book development and electronic publishing*, u kojoj je sudjelovala i Hrvatska. Na temelju toga Vijeće je 2000. godine sastavilo *Nacrt smjernica za zakone i politiku prema knjizi i elektroničko nakladništvo*²⁸¹ u okviru projekta *Digital Content, Books and Archives*. Ove smjernice sažimlju rezultate različitih programa Vijeća Europe spomenutih u ovoj knjizi. Odnose se na slobodu pristupa informacijama, intelektualno vlasništvo, međunarodne i nacionalne norme, definicije i obveze, fiskalne mjere i regulaciju tržišta, te nacionalnu politiku prema knjizi i elektroničko nakladništvo, što je sve važno za daljnji razvoj elektroničke knjige.

U nastavku Smjernica objavljen je glosar, koji na žalost ne donosi definiciju elektroničke knjige, niti suvremenu definiciju knjige uopće.

²⁸¹ Draft guidelines on legislation and policy measures for book development and electronic publishing. URL: <http://culture.coe.fr/epba/eng/ecubookF.6.htm>

IDENTIFIKACIJSKI SUSTAVI

Širenje digitalne građe vezano je uz uspješnost trgovine građom. Identifikacijski sustav ISBN bio je prvobitno smišljen za poslovanje tiskanom građom putem računala, ali njegova se uporaba s vremenom proširila, uključivši prvo elektroničku knjigu u materijalnom obliku, a zatim i onu na mreži. Ostale su identifikacijske oznake mrežne knjige stvarane gotovo usporedo s njezinim razvojem. To su oznake DOI, URN i PURL, koje se po svojoj strukturi međusobno dosta razlikuju.

DOI -Digital Object Identifier

U tom je smislu osobitu pažnju privukao razvoj Označitelja digitalne građe (DOI). Tako Američka udruga nakladnika ističe 1997. godine:

“Uspjeh prometa digitalnom građom u nakladničkoj djelatnosti ovisi o tome u kojoj je ona mjeri neprestano dostupna kupcima, kao i da je sa sigurnošću vjerodostojna i ponuđena u raznim formatima. Sustav DOI bit će važan dio tog uspjeha.”²⁸²

Europska komisija je u to vrijeme istaknula važnost elektroničke trgovine: “Poticanjem konkurencije na jedinstvenom tržištu, elektronička trgovina već donosi duboke strukturalne promjene. Za stvaranje i obavljanje novih poslova u Europi bit će potrebne nove vještine. Glavni europski konkurenti već su odlučno ugrabili priliku koju pruža elektronička trgovina, u čemu s velikim odmakom prednjače Sjedinjene Američke Države. Trgovina putem Interneta u mnogim zemljama Europske unije brzo nadoknađuje propušteno. U tom pogledu Europa ima brojne specifične prednosti na polju tehnologije, sadržajnog stvaralaštva te kulturne i jezične raznolikosti. Korištenje jedinstvene valute na najvećem svjet-

²⁸² Bakken, F. Digital object identifier. // Information Europe : EBLIDA magazine 2,4(December 1997), str. 24.

skom jedinstvenom tržištu također je snažan poticaj prihvaćanju elektroničke trgovine u Europi. No, vrijedi i obrnuto, jer elektronička trgovina može pomoći prihvaćanju eura kao jedinstvene valute.²⁸³

Svjestan zahtjevnosti elektroničke trgovine Charles Clarke je 1995. godine pod motom "The answer to the machine is in the machine" (Odgovor stroju leži u stroju) izumio Sustav za poslovanje elektroničkim autorskim pravima (ECMS). Ovaj sustav podržava poslovanje pravno zaštićenom građom na elektroničkim mrežama, tako da se jednoznačnom identifikacijom elektroničkih dokumenata osigura zaštita autorskih prava i uporaba samih elektroničkih publikacija. Tu ideju je 1995. godine preuzela Američka udruga nakladnika (AAP) i pokrenula projekt stvaranja označitelja kao što je DOI. Nakon što je Korporacija za nacionalnu istraživačku inicijativu (CNRI) u suradnji s poduzećem *R. R. Bowker* izradila nacrt označitelja DOI osnovan je odbor koji će poticati razvoj prototipa tog sustava na međunarodnoj razini. Odbor su osnovali AAP, Međunarodna udruga nakladnika (IPA) i Međunarodna udruga znanstvenih, tehničkih i medicinskih nakladnika (STM) pod predsjedanjem Charlesa Ellisa (nakladnik *Wiley*) s tehničkim odborom pod vodstvom Arnoud de Kempa.²⁸⁴ Odbor je svoju zadaću objasnio na sljedeći način:

*"Radovi i dijelovi radova koji se kupuju, prodaju ili kojima se pristupa putem elektroničkih mreža moraju se označiti na međunarodno prihvaćen standardan način. Taj sustav označavanja omogućit će višestruku primjenu kao što je: elektronički sustav poslovanja autorskim pravima, naručivanje i isporuka, praćenje, ispostavljanje računa i plaćanje, bibliografska kontrola i provođenje zakona."*²⁸⁵

Prvi prototip označitelja DOI predstavljen je u Washingtonu u veljači 1997. godine. Tri mjeseca kasnije predložili su IPA i STM da se ovaj prototip usavrši i zalaganjem sviju zainteresiranih postane međunarodni standard. Tako je stvoren Međunarodni standardni označitelj digitalne građe (ISDI).

Sustav DOI prvi je puta službeno predstavljen na 49. Frankfurtskom sajmu knjiga 15. listopada 1997. godine.²⁸⁶ Sustavom DOI upravlja neprofitna zaklada pod imenom *International DOI Foundation* sa sjedištima u Genevi i Washingtonu. Sustav danas koriste nakladnici iz Europe i Amerike.

²⁸³ Bakken, F. Digital object identifier, str. 24.

²⁸⁴ Götze, D. Elektronische Signatur. // Börsenblatt 77(26. September 1997), str. 6.

²⁸⁵ Bakken, F. Digital object identifier, str. 24-25.

²⁸⁶ Götze, D. Elektronische Signatur. Vidi i: URL: <http://www.doi.org>

Kako funkcionira sustav DOI?

Sustav DOI sastoji se od tri dijela: označitelja, adresara i baze podataka.²⁸⁷

Označitelj, tj. sama brojčana oznaka DOI sastoji se od dvije sastavnice: prefiksa i sufiksa. Prvi element ili prefiks nakladniku dodjeljuje voditelj adresara. U načelu voditelj adresara može postojati za svaku pojedinu zemlju ili pak područje nakladništva kao što su npr. tiskana građa, fotografije, glazba, softver i sl. U ovoj fazi postoji ipak samo jedan voditelj adresara i svi prefiksi započinju brojem 10, koji upućuje na voditelja adresara koji dodjeljuje prefiks. Nakon prefiksa slijede točka i broj koji označuje nakladnika. Brojeve koji nakon toga slijede, tj. pojedinačne brojeve DOI, dodjeljuje sam nakladnik. Nakladnik samostalno odlučuje hoće li za svako izdanje ili za pojedinu proizvodnu liniju tražiti novi prefiks ili će za sve proizvode koristiti isti prefiks.

Primjer:

Prefiks		Sufiks
10.1002/	(ISBN)	0-471-58064-3

Prefiks u gore navedenom primjeru je 10.1002.

Druga sastavnica je sufiks, kojem prethodi kosa crta. Tu oznaku dodjeljuje nakladnik da bi jedinstveno označio sadržaj. Mnogi nakladnici već koriste priznate međunarodne norme kao sufikse. U tom slučaju trebaju norme navesti prije sufiksa. U gore navedenom primjeru jest stvarni označitelj sadržaja ISBN. Fonografska industrija koristi Međunarodni standardni broj zapisa (ISRC). Filmska industrija razvija Međunarodni standardni audio-vizualni broj (ISAN). Autori, urednici i skladatelji koriste Međunarodni standardni kôd djela (ISWC). Nakladnici časopisa koriste ISSN, a za pojedine pak priloge u takvim publikacijama preporuča se Označitelj serijskih sastavnica (SICI). Knjige se označuju oznakom ISBN, a još se radi na Označitelju knjižnih sastavnica (BICI). Ako se koriste gore navedeni označitelji preporuča se da im prethodi odgovarajuća kratica.

O tome koji će sustav upotrebljavati za dodjelu sufiksa odlučuje sam nakladnik. Sufiksom se značuje građa bilo kojeg opsega, bila to knjiga, prilog, dijagram ili neka druga vrsta podataka, bilo da se radi o tekstu, audio i video-zapisu, slici ili softveru. Određena jedinica građe (npr. knjiga) može nositi broj DOI, ali i njezina sastavnica (npr. poglavlje) može imati svoj označitelj DOI. Sam nakladnik odlučuje o razini odnosno dubini označavanja neke jedinice građe na Internetu. Sufiks može biti i običan tekući broj, a može slijediti i neki interni sustav.

²⁸⁷ URL: <http://www.doi.org>

Sintaksa označitelja DOI

Tehnologija koja podupire DOI prihvaća svaki jedinstveni lanac. DOI se zasada može sastojati najviše od 128 mjesta, ali se očekuje da će taj broj moći biti i veći. Tek se mali broj znakova ne može u njega uključiti, kao što su npr. znakovi %, #, " i razmak.

Opseg oznake DOI

DOI se dodjeljuje svakom predmetu, bio velik ili malen, a predmeti koji nose DOI mogu sadržavati predmete koji također imaju svoj DOI. To znači da pojedini broj časopisa ima DOI, ali i svaki članak može imati svoj DOI. Sažetak svakog članka može opet dobiti svoj DOI, ako se može posebno koristiti. Grafikoni i slike te važni i srodni podaci, koji nisu uključeni u tiskano izdanje časopisa također mogu dobiti oznaku DOI. Preporuča se da oznaku DOI nose predmeti koji se pojedinačno prodaju, a da njihove sastavnice dobiju vlastiti DOI ukoliko se traže na tržištu.

Adresar

Snaga sustava DOI leži upravo u njegovoj izviđačkoj ulozi, jer elektronička građa može češće mijenjati vlasnika i mjesto pohrane. Sustav se temelji na središnjem adresaru. Odabere li korisnik neki broj DOI, poruka odlazi u središnji adresar, u kojem se nalazi trenutna adresa dotične mrežne jedinice. Ova se adresa tad šalje na preglednik korisnika zajedno s posebnom naredbom sustavu da potraži adresu na Internetu. Za nekoliko trenutaka korisniku se javlja mrežna stranica, na kojoj nakladnik odmah daje sadržaj te jedinice ili o njoj daljnje informacije. Premjesti li se neka jedinica na neki drugi poslužnik ili proda li se neka proizvodna linija drugom poduzeću, u adresaru se treba izmijeniti samo jedna adresa, da bi se korisnika uputilo na novu mrežnu stranicu. Veza sa samom jedinicom mijenja se jednostavno i uspješno pa je stoga oznaka DOI tako pouzdana.

Baza podataka

Mrežnu stranicu o pojedinoj jedinici građe održava sam nakladnik. To može biti stvarni sadržaj jedinice ili podaci o tome gdje i kako se ona i njoj srodni podaci mogu nabaviti. Treći dio sustava DOI su podaci koji su dostupni korisniku na upit putem označitelja DOI.

Povezivanje oznake DOI s predmetom

Nakladnici će otkriti razne načine povezivanja oznake DOI s predmetom. DOI se može umetnuti u sam predmet, uložiti u omotnicu koja sadrži predmet, može biti zapis u nekom sustavu za predmetno označavanje ili u bazi podataka

koji opisuje predmet. DOI se također može nalaziti na mrežnoj stranici koja opisuje predmet, a može biti sadržan i u vodenom znaku.

DOI se umeće u predmet:

- Kada je predmet datoteka HTML, preporuča se ulaganje DOI-a u zaglavlje u <META> oznaci kao npr.:

```
<META NAME="DOI" CONTENT="10.1002/12345">
```

- Kada je predmet tekstualna datoteka u formatu otvaranja datoteka, DOI se koristi uz još neki podatak kao što je autor ili naslov. Ako se predmet nalazi u vlasničkom formatu, kao što je Acrobat, preporuča se da se DOI uključi u zaglavlje datoteke.
- Kada je predmet u jednom od glavnih video i audio-formata kao što su: JPC, TIF, AU, RA, WAV ili MPG, preporuča se da se DOI uključi u zaglavlje.

DOI u sigurnosnoj omotnici

DOI se može smjestiti u vanjski dio sigurnosne omotnice. Tako nakladnik može dati korisniku podatak o sadržaju omotnice, uvjetima prodaje i vlasniku autorskog prava.

DOI u deskripcionom polju

U ustanovama koje održavaju baze podataka o predmetima koje sadržavaju informaciju, DOI je logičan element u tim bazama. U adresaru koji održava neka ustanova, kao što je npr. knjižnica ili nakladničko poduzeće, DOI je vrlo koristan, jer povezuje nakladnika određene publikacije da bi se dobila informacija o cijeni, dostupnosti i pravima. Bilo da se DOI koristi kao primarni označitelj u takvim sustavima, ili samo kao deskriptivni element uz naslov, autora, nakladnika i godinu izdavanja, on povezuje predmet s njegovim izvorima i omogućuje ažurnost deskriptivnih elemenata i samog predmeta.

DOI u vodenom znaku

Svrha vodenog znaka je staviti u datoteku neizbrisivu identifikacijsku oznaku, tako da se datoteka može identificirati čak u pojedinom segmentu. Vodeni znakovi koriste za otkrivanje gusarstva u nakladništvu, a umetnuti su u datoteku na vidljiv i nevidljiv način, tako da se ne mogu potpuno ukloniti.

Primjena sustava DOI

U načelu postoje dva oblika primjene samog označitelja DOI.

U prvom slučaju on ima posredničku ulogu. Građa se u tiskanom obliku ili na kompaktnom disku dostavlja na tradicionalan način, čak ako se i u početnoj fazi koristi mreža za traženje željene jedinice građe, naručivanje te ispostavu računa i plaćanje. Najčešća uporaba je da korisnik putem mreže dobije podatak o nekom članku, pjesmi, slici ili softveru, dakle informaciju o jedinici građe. Oda birom ikone DOI korisnik putem adresara dolazi do nakladnikove mrežne stranice i saznaje o autoru, nakladniku, djelu, dostupnim pravima, datumu i izdanju datoteke, vjerodostojnosti članka ili verziji softvera.

U drugom slučaju digitalno pohranjena građa dostavlja se kupcu putem mreže za nekoliko sekundi. Korisnik se brzo kreće od reference ili sažetka do same jedinice građe ili njezinog trenutnog smještaja uporabom oznake DOI. To je vrlo zgodno za službene ili privatne dokumente, koje se može seliti s jednog softvera na drugi. Također je važno zbog razvoja novih verzija softvera, digitalne građe u različitim formatima ili pak revidiranog i dopunjenog članka. Na taj je način s ovim novim sustavom eksperimentirao nakladnik *Elsevier*. *Springer-Verlag, New York, Inc.* nudi popis naslova a odabirom oznake DOI dobije se potpun tekst članka.

DOI može poslužiti i za promidžbu srodne građe, kao što se to čini na ovitku knjige. U tom se okušalo nekoliko nakladnika, tako da su naveli označitelje DOI drugih jedinica, druge naslove istog autora, forum za raspravu, mrežne stranice povijesnih mjesta, podatke potrebne za pisanje znanstvenog članka, upute za nastavnike i školske vježbe. Kako se DOI može uvijek osuvremeniti samo promjenom u glavnom adresaru, veze funkcioniraju. Nakladnik *Houghton Mifflin* koristi DOI da bi čitatelje i učitelje direktno povezao s katalogom drugih knjiga i ostale građe.

I konačno, DOI služi za cijeli niz transakcija kao što su pretplata na časopis, prijava za neki skup, otkup prava na umnožavanje za potrebe nastave, održavanje internog poslovanja pojedinog nakladnika ili otkup prava na korištenje neke slike.

Iz navedenih primjera proizlazi da je primjena sustava DOI vrlo široka te da bi mogao odigrati važnu ulogu upravo u širenju digitalne knjige. Regulirat će način poslovanja elektroničkom knjigom, koja u pojedinim segmentima poslovanja još dovodi u nedoumicu nakladnike, knjižare i knjižnice. DOI će zasigurno olakšati pristup digitalnoj građi i tako doprinijeti njezinoj popularnosti.

Tiskana knjiga ima naslovnu stranicu i omot koji sadrže relevantne podatke. Na elektroničkoj knjizi te podatke sadrži označitelj DOI i tako rješava osnovna pitanja poslovanja digitalnim sadržajem unutar nakladničkog poduzeća, ali i raspačavanja putem mreže.

URN - Uniform Resource Name

Nakladnici su svjesni svojih potreba za jednoznačnom identifikacijom dokumenata na Internetu prišli razvoju sustava DOI. No, ovim su se pitanjem 1998. godine intenzivno bavile i nacionalne knjižnice, naročito one koje pružaju elektroničke usluge. Na Konferenciji ravnatelja nacionalnih knjižnica (CDNL) održanoj u Amsterdamu, u kolovozu 1998. godine, odlučeno je da se istraži primjena Jedinstvenog naziva izvora URN kao stalnog označitelja dokumenata na elektroničkoj mreži. Tom je prilikom imenovana radna skupina koja je sastavila prijedlog o kojem se raspravljalo na Konferenciji o nacionalnim bibliografijama u studenom iste godine.

Oznake URN su trajne jedinstvene oznake izvora koje se uklapaju u širu informacijsku arhitekturu Interneta, koja se dodatno sastoji od *Uniform Resource Characteristics* (URC) - jedinstvenih svojstava izvora i *Uniform Resource Locators* (URL) - jedinstvenih adresa izvora. URN služi za identifikaciju, URC za uključivanje metapodataka, a URL za lociranje izvora.

URN označuje izvor ili informaciju. Može označavati i intelektualni sadržaj, poseban oblik intelektualnog sadržaja, ili ono što tijelo koje dodjeljuje URN odredi kao jedinicu koju treba posebno označiti.

URL označuje mjesto ili spremnicu određenog izvora, koji je označen URN-om. Izvor označen URN-om može se u određeno vrijeme nalaziti na jednom ili više mjesta, može se seliti ili biti nedostupan. URL označuje mjesto na kojem se izvor može nalaziti ili pak spremnicu, koji se razlikuju od samog izvora označenog URN-om.

Sustav DOI može se smatrati podskupom oznake URN. Ako se tradicionalne bibliografske oznake pohrane u bibliografskom zapisu kao URN, tada će se u budućnosti OPAC moći koristiti raznim uslugama Interneta, koje će uspostavljati vezu između oznake URN i odgovarajućeg podatka o adresi URL.

Sintaksa sustava URN

URN ima sljedeću sintaksu:

```
<URN>::="urn:"<NID>":<NSS>
```

Kratice <NID> stoji za *Namespace Identifier* koji bi u prijevodu značio označitelj prostora, a kratice <NSS> za *Namespace Specific String* koji bi značio lanac svojstven prostoru imena. NID određuje sintaktičku interpretaciju NSS. NID je

alfanumerički lanac koji može sadržavati "-" i neosjetljiv je na padeže. NSS se sastoji od većeg broja slova poznat pod imenom *URN character set*.

Primjeri:

urn:isbn:1-23485-8-29

urn:hdl:cnri.dlibl / august95

Primjena sustava URN

URN može označavati bilo koju zasebnu elektroničku publikaciju na bilo kojoj razini. Prema RFC 1737 oznake URN trebaju se dodjeljivati svim izvorima koji su dostupni na mreži.

U *Priručniku za URN*²⁸⁸ se ističe da se oznaka jednom dodijeljena određenom dokumentu ne mijenja, sve dok njegov intelektualni sadržaj ostaje isti. Jednom dodijeljen URN neće nikada biti dodijeljen nekom drugom dokumentu. Služba za rezoluciju oznake URN omogućit će da se URN pretvori u URL ili metapodatke o dokumentu. Oznake URN koje se temelje na nacionalnom bibliografskom broju (NBN) generira softver. Generator URN-a dostupan je na adresi URL: <http://www.lub.lu.se/cgi-bin/nmurn.pl>. Ova aplikacija isporučuje oznake URN za sve nordijske zemlje. Korisnik mora prvo odabrati zemlju, a zatim količinu oznaka URN, maksimalno 10.

Način isporuke oznaka URN, doduše, nešto se razlikuje od zemlje do zemlje, ali svi poštuju sljedeća opća načela:

1. Dodjela oznake URN preporuča se samo za dokumente koji su donekle stabilni i sadrže značajne informacije.
2. Svi primjerci istog dokumenta trebaju nositi istu oznaku URN (takav dokument ima jedan URN, ali više URL-a).
3. Svaka verzija nekog izvora u različitim formatima (npr. tekstualna datoteka u MS Word-u i HTML-u) ima svoj URN. U metapodatke treba uvrstiti i URN izvornog dokumenta kako bi se povećala pretraživost.
4. Novo izdanje dokumenta dobiva novu oznaku URN ako dolazi do promjene intelektualnog sadržaja. Ispravci daktilografskih pogrešaka ne zahtijevaju novi URN.
5. Ako mrežni dokument već nosi neki označitelj kao što su ISBN, ISSN ili neku drugu identifikacijsku oznaku, nju se može koristiti kao URN.

²⁸⁸ Hakala, J.; Koch, T. URN user guide. Created: 23.02.1998. Last update: 03. 03.1998. URL: <http://www.lub.lu.se/metadata/URN-heip.html> (2.2.1999.).

Primjer:

URN:ISBN:<broj ISBN>

6. Jedan dokument ima samo jedan URN, ali ako se on sastoji od različitih samostalnih datoteka, tada se njih treba i pojedinačno označiti.

Dobivenu oznaku URN treba ulijepiti u dokument kako bi je mogli koristiti pretraživači weba kao što su *Alta Vista* ili *Nordic Web*. Predmetno označavanje će uspjeti ako se URN umetne u META oznaku dokumenta HTML. Najbolje se rezultate postiže ako se koristi Dublinska jezgra.²⁸⁹ Tada je sintaksa:²⁹⁰

```
<meta ime="DC.označitelj" shema="URN" sadržaj="URN kôd">
```

Primjeri:

```
<meta ime="DC. označitelj" shema="URN" sadržaj="URN:NBN:se-d199811234">
```

```
<meta ime="DC. označitelj" shema="URN" sadržaj="URN:NBN:fi-fe976242">
```

Ako postoji više verzija istog dokumenta u različitim formatima, svaki nosi svoj URN. Kako bi korisnik našao izvornu verziju, njezin se URN treba umetnuti u metapodatke kasnijih verzija. U oznaci izvora Dublinske jezgre to izgleda ovako:

```
<meta ime="DC. izvor. označitelj" shema="URN" sadržaj="URN:NBN:se-d1998">
```

Uzorak za automatsko stvaranje sintakse Dublinske jezgre razvijen je i dostupan u projektu *Nordic Metadata Project* na stranicama URL: <http://www.lub.lu.se/cgi-bin/nmdc.pl>.

Važno je znati na koji će se način koristiti URN. Tako se zasada uz dokument treba navoditi URN, ali i sve njegove oznake URL kao moguće adrese. Zasada još stroj ne može naći dokument, ako se oznaka URN upiše u prostor predviđen za lokaciju. Razlog tome je taj što još ne postoji međunarodna infrastruktura za razrješavanje oznaka URN. Njih je potrebno umetnuti u sam tekst dokumenta, ali i u metapodatke o dokumentu zbog razvoja i pretraživanja u sustavu *Nordic Indexes*. U budućnosti će baze podataka potpunih tekstova i metapodataka u sustavu *Nordic Web Indexes* (NWI)²⁹¹ omogućiti pretraživanja svih oznaka URN dokumenata na mreži objavljenih u nordijskim zemljama.

²⁸⁹ URL: [http://purl.ocle.org/metadata/dublin core/](http://purl.ocle.org/metadata/dublin%20core/)

²⁹⁰ How to put URN's into documents. Hakala, J.; Koch, T. URN user guide. Created: 23.02.1998. Last update: 03.03.1998. URL: <http://www.lub.lu.se/metadata/URN-help.html> (2.2.1999.).

²⁹¹ Vidi Swemeta na URL: <http://nwi.ub2.lu.se/?lang=en>

Posljednji stupanj razvoja identifikacijskog sustava URN bit će dosegnut kad će se u polje lokacija upisivati URN a ne URL kao što je to sada slučaj. Taj URN će uvijek davati pravi dokument, bez obzira na adresu URL na kojoj se on u tom trenutku nalazi.

PURL - Persistent Uniform Resource Locator

OCLC je razvio Trajnu jedinstvenu adresu izvora (PURL) kao sustav za imenovanje i rezoluciju izvora na Internetu. S funkcionalnog gledišta oznaka PURL je zapravo URL, ali umjesto da neposredno upućuje na mjesto izvora na Internetu, PURL upućuje na posredničku službu za rezoluciju (*PURL Resolution Service*). Ta služba povezuje PURL sa stvarnim URL-om i vraća URL korisniku, koji može postupati s URL-om na uobičajeni način.

PURL je zapravo samo privremeno rješenje za dugoročno imenovanje dokumenata na Internetu.

PURL može označavati svaku pojedinu mrežnu publikaciju na proizvoljnoj razini. To može biti na razini dokumenta, ali može označavati i slike ili, kao što je slučaj s URL-om, i pojedine dijelove većeg dokumenta.

Neke naznake daljnjeg razvoja

Cilj identifikacijskih oznaka DOI i URN jest postići stalnu vezu između bibliografskog zapisa i elektroničke knjige. Primjenjuju se već pune dvije godine, a postupci potrebni za njihovu standardizaciju privode se kraju. Tako je DOI norma ISO, a URN je određen standardima za Internet. Korak dalje u smislu normizacije jest i činjenica da je u kolovozu 2000. Međunarodni ured za ISBN predao zahtjev za registraciju oznake ISBN kao NID-a, te će tako ISBN i službeno zauzeti mjesto unutar oznake URN. Ne postoje nikakve tehničke prepreke uvrštavanju ISBN-a, a prednost njegove strukture je tome da sadrži prefiks zemlje te tako upućuje na poslužnik za rezoluciju. URN-ovi koji sadrže ISBN mogu se razriješiti u bazama nacionalnih bibliografija. Budući da se u označavanju elektroničke knjige oslanjaju na sustav ISBN, ključno je pitanje dodjele ISBN-a elektroničkoj knjizi. Naime, prema osnovnom pravilu spomenutog sustava novi format zahtijeva uporabu novog ISBN-a, a to vrijedi i za elektroničku knjigu. Američki nakladnici ukazuju na činjenicu da je broj elektroničkih knjiga u njihovoj

zemlji u porastu, te da je označavanje takvih knjiga ISBN-om vrlo rašireno. Poteškoća je u tome da pojedini naslov može biti dostupan u tridesetak različitih formata, što znatno povećava potrebu nakladnika za velikom količinom oznaka ISBN. Ova je činjenica potaknula raspravu na sastanku Savjeta Međunarodnog ureda za ISBN u Berlinu u listopadu 2000. godine kada je razmotren prijedlog da se kapacitet sustava ISBN poveća proširenjem dosadašnje oznake ISBN od deset znamenki na trinaest.

Elektronički nakladnici će se sigurno naći u nedoumici da li da se uključe u sustav DOI ili sustav URN. Dobra je okolnost da oba podržavaju ISBN kao oznaku za knjigu, koja je prihvaćena u 159 zemalja. Ipak, još uvijek nije riješeno poslovanje ova dva sustava na nacionalnoj razini kao ni pokrivanje troškova. Oznake URN su doduše besplatne, no ne postoji poslovni model za njihovu primjenu. Juha Hakala, iz Sveučilišne knjižnice u Helsinkiju, gdje je sustav URN razvijen, smatra da se za svaku identifikacijsku oznaku treba izraditi poseban model poslovanja pa tako i za ISBN. U buduće zadatke sustava ubraja stvaranje prihvatljivog modela poslovanja za rezoluciju URN-ova koji se temelje na identifikacijskim sustavima ISBN, ISSN i NBN kao i uključivanje ostalih postojećih identifikacijskih sustava za jedinice građe. Prednost je URN-a što je neovisan od postojećih protokola kao što je HTTP. URN ne određuje informaciju prema lokaciji službe za rezoluciju, a u budućnosti bi mogao razriješiti DOI. Važno je da dokumenti koji se označuju budu trajni kao i identifikacijska oznaka. Jedan od zadataka je izgrađivanje modula koji razriješuju URN u knjižničnim sustavima i na poslužnicima. Primjenu sustava URN preporučila je Konferencija europskih nacionalnih knjižnica 1998. godine te se on primjenjuje u nordijskim zemljama. Za razliku od URN-a oznake DOI imaju svoju zasada dosta visoku cijenu. U taj sustav do sada su se učlanili najveći nakladnici, ali se očekuje da će nacionalnim knjižnicama za njihove potrebe besplatno osigurati određenu količinu oznaka, što bi bilo u interesu njegova širenja.

ZAŠTITA

Autori i nakladnici žele da su njihova djela čuvana i korištena u neizmijenjenom obliku. No, odgovornost za to preuzeli su na sebe knjižničari. Osnovna funkcija njihove struke je da informacije nabavljaju, organiziraju, pohranjuju i daju na korištenje.

Očuvanje intelektualnog sadržaja i informacije općenito podrazumijeva i njihovu zaštitu od brze i lagane promjene u elektroničkom obliku.

U tiskanim djelima očuvanje djela je značilo očuvanje artefakta koje je sadržavalo samo to djelo. Tako za većinu ljudi nije postojala razlika između knjige i teksta. O toj se razlici naime raspravljalo samo u knjižničarskim krugovima. No, danas u elektroničkom okruženju djelo koje može biti tekst, informacije izražene ilustracijom, numerički ili multimedijem seli se s jednog medija na drugi i tada u prvi plan dolazi pitanje očuvanja samog djela bez obzira na medij.

Profesionalna odgovornost knjižničara sastoji se u davanju informacija na korištenje koje trebaju biti što vjernije izvornom intelektualnom sadržaju. Stoga se postavlja pitanje kako u elektroničkom okruženju sačuvati informaciju od neovlaštene promjene, bilo hotimične ili nehotimične? Za ovjerovljenje, odnosno dokazivanje izvornosti elektroničke građe zainteresirani su kupci, prodavači ali i knjižničari. Barry Neavill, profesor na Odsjeku za knjižničarstvo Sveučilišta Alabama isticao je još 1984. godine, dakle punih deset godina prije pojave elektroničkog nakladništva, problem dugotrajnog očuvanja informacija: "...The survival of information in an electronic environment becomes an intellectual and technological problem in its own right."²⁹²

Zaštita i očuvanje elektroničke knjige implicira zaštitu materijalne jedinice građe tj. medija koji sadrži informaciju. Vrlo je važno da pohrana elektroničkog medija ne zahtijeva samo čuvanje nosača informacija već i tehnologije kako bi se određeni medij mogao koristiti. Veliki problem predstavlja naglo zastarijevanje ove tehnologije. Pohrana samog medija zahtijeva odgovarajuću opremu, klimatizirani prostor te izradbu sigurnosne preslike s vremena na vrijeme. Iz svega navedenog proizlazi da održavanje zbirke elektroničke građe zahtijeva dodatna sredstva, prostor i vrijeme.

²⁹² Neavill, G. B. Electronic publishing, libraries, and the survival of information. // *Library resources & technical service* 28(1984), str. 78.

U današnje se vrijeme trajne vrijednosti pohranjuju na diskete svih veličina, ali nitko ne zna kako dugo ćemo ih moći čitati. Trajnost elektroničkog medija zasada je velika nepoznanica. CD-ROM predstavlja jedan takav primjer, a trenutno je raširen na tržištu zahvaljujući masovnoj proizvodnji zabavnih sadržaja. Tako je ušao i u knjižnice, ali se ubrzo može dogoditi da bude zamijenjen novim proizvodom s područja tehnologije interaktivnog digitalnog videa (DVI). Ako se u zabavne i komercijalne svrhe razvije nova tehnologija i ona prevlada, smanjit će se proizvodnja sadržaja na CD-ROM-u.

Prema Peteru Grahamu postoje tri trajnija rješenja, kako bi se pohranjeni medij sačuvao od zastarijevanja:²⁹³

- 1) sačuvati tehnologiju za korištenje medija,
- 2) preseliti informaciju na suvremeniji medij,
- 3) preseliti informaciju na papir ili neki drugi trajni materijalni oblik koji se čita okom.

Prvo rješenje da se sačuva stara tehnologija baš nije najbolje, jer se ona s vremenom troši i kviri, a novi dijelovi se više ne mogu nabavljati. Selidba podataka nije praktična kad se radi o velikim količinama, jer bi to po opsegu posla prosječno odgovaralo kopiranju cijele jedne knjižnice svakih pet godina. To je osim toga provedivo samo u slučaju da se i softver može preseliti. Treća je mogućnost da se podaci presele s elektroničkog oblika na papir ili budu pohranjeni na mikroobliku.

Zato struke vezane uz elektroničke sadržaje kao i njihovi korisnici stoje pred pitanjem kako biti siguran da se koristi baš onaj tekst koji se želi.

Znatno veći problem predstavlja očuvanje i zaštita sadržaja, jer nije dovoljno sačuvati medij koji nosi informaciju već i samu informaciju. Zaštita elektroničkog sadržaja ne može se poistovjetiti sa zaštitom samog medija, već se njoj mora posvetiti posebna pažnja. Osobitost elektroničke informacije je njezina izloženost, zbog koje se i javlja problem integriteta teksta, što nije karakteristično za tiskani medij, za koji se podrazumijeva stalnost jednom otisnutog teksta.

U samom elektroničkom tekstu ne mora nužno biti naveden podatak o nas tanku samog teksta, kao ni podatak o izvornom mediju ili pak informacija o primjerku, a kamoli o kvaliteti ili marki diska odnosno diskete.

Postoje tri vrste promjene elektroničkog teksta zbog kojih je neophodna zaštita samog intelektualnog sadržaja:

1. slučajna promjena,
2. namjerna promjena u dobroj namjeri,
3. namjerna promjena u lošoj namjeri, tj. krađa.

²⁹³ Graham, P. S. Intellectual preservation and electronic intellectual property. URL: <http://www.ifla.org/documents/infopol/copyright/graham.txt> (1.2.1999.).

1. Slučajna promjena

Promjena i oštećenje elektroničkog teksta može nastati posve slučajno prenošenjem, ali to se događa rjeđe. Češći je slučaj da se izgubi dio dokumenta ili određena verzija dokumenta u nastojanju da se on dopuni. Događa se da i nadopuna nije točna.

2. Namjerna promjena u dobroj namjeri

Postoje najmanje tri oblika namjerne promjene elektroničkog sadržaja u dobroj namjeri. Tako promjena može rezultirati novom verzijom; promjena može biti nadopuna strukture, što je uobičajeno ili biti rezultat rada s interaktivnim dokumentom.

U tiskanom su obliku oznake varijante, novog otiska i izdanja bile vidljive. Oznacile bi se brojem, a vidljive su i razlike u paginaciji, formatu, tipu slova, tiskaru, uvezu ili papiru. U elektroničkom obliku nema više ovakvih razlikovnih svojstava. Zato projekt pod nazivom *The Text Encoding Initiative Guidelines Project* zahtijeva bilješku o svakoj varijanti elektroničkog teksta makar se izmijenilo i samo jedno slovo. Predložena je primjena načela da svaki korisnik koji otvara datoteku, kao i osoba koja je učinila izmjene, može naći zapis o povijesti sadržaja datoteke.²⁹⁴ Dinamičnost ovakvog teksta donosi u intelektualnom smislu još jednu prednost, jer se kroz varijante dobro može pratiti tijek misli autora u nastajanju samog teksta. Dinamične baze podataka, kao npr. katalozi knjiga na prodaju, često se mijenjaju. U tiskanom obliku razni katalozi i imenici odražavaju stanje, npr. knjižne produkcije ili nakladništva u određeno vrijeme i predstavljaju povijesni zapis. To zapravo vrijedi i za baze podataka u materijalnom obliku kao što je CD-ROM ili disketa. U mrežnom obliku naprotiv nema povijesnog zapisa, osim ako se posebno ne snimi u određenom trenutku. Uz to je i pitanje kako označiti tu kopiju i kasnije prepoznati njezinu izvornost. Postavlja se i pitanje smisla citiranja kataloga ili nekog sličnog bibliografskog izvora, ako je on podložan stalnoj promjeni.

3. Namjerna promjena u lošoj namjeri

Treći oblik promjene teksta je namjerna promjena u lošoj namjeri, bilo da se mijenja vlastiti tekst kako bi se nešto prikrilo, ili se pak nanijela šteta tuđem tekstu.

Jasno je da se razmišlja o mogućim rješenjima spomenutih problema. Jedna je mogućnost da se elektronički tekst ili dokument fiksira, kako bi se za njim

²⁹⁴ TEI P1 guidelines. Version 1.1. Chapter 4, bibliographic control, encoding declarations and version control. Draft version 1.1, October 1990, Sec. 4.1.6, revision history. Str, 55,

moglo posegnuti ako zatreba, i biti siguran da se radi o originalu. To se rješenje naziva utvrđivanje izvornosti (engl. authentication), a može se postići pomoću tri elektroničke tehnike: kriptiranjem (engl. encryption), raspršenim kodiranjem (engl. hashing) i digitalnim označavanjem vremena (engl. digital time-stamping).

Dok se kriptiranjem postiže sigurnost podataka, raspršeno kodiranje i digitalno označavanje vremena služe za dugotrajnu komunikaciju i zaštićuju intelektualni sadržaj od promjena.

DES i RSA su dva najpoznatija oblika kriptiranja. Standard za kriptiranje podataka (DES) ustanovljen je još 1975. godine, a koristi ga poslovan svijet i vladini uredi. U isto vrijeme su tri matematičara imenom Rivest, Shamir i Adleman izumila postupak kriptiranja, koji je nazvan RSA. Smatra se boljim od kriptiranja DES.²⁹⁵ Nažalost ni jedan od ova dva oblika kriptiranja ne dokazuje izvornost dokumenta.

No, iz perspektive knjižničarske struke postoji ovdje još jedan problem. To je potreba da se dokument zaštititi i dokazuje njegova izvornost mnogo dulje od ljudskog vijeka. Promijeni li se postupak kodiranja, tajni se kod može zagubiti i tako dokument postaje nedostupan.

Druga se tehnika naziva raspršeno kodiranje. Zapravo se na stenografski način stvara jedinstvenost dokumenta, tako da se pojedinim dijelovima dokumenta pridaju proizvoljne vrijednosti koje same po sebi nemaju neki smisao. Prednost ove tehnike je da zaštićuje privatnost izvornog dokumenta i označuje ga na jedinstven način.

Treće moguće rješenje je digitalno označavanje vremena na dokumentu, kojim se ne potvrđuje samo njegova izvornost, već i postojanje u određeno vrijeme. Tehnika je nalik udaranju gumenog žiga s oznakom datuma i sata na poštansku pošiljku. Izumili su je Stuart Haber i Scott Stornetta, dva istraživača iz New Jersey. Na istraživanje ih je potaknuo slučaj jednog biologa koji je bio osumnjičen zbog intelektualne krađe pa ih je zanimalo da li je krađom izmijenjen i elektronički dokaz. Ovom se tehnikom može dokazati prvenstvo misli te tako služi i za dokazivanje intelektualne izvornosti u slučaju patentiranja. Važno je da se njome bilježi sama promjena dokumenta kao i vrijeme nastanka promjene. Velika je prednost da je postupak javan i ne skriva pristup dokumentu, a to je upravo ono što knjižnice trebaju. Uz to omogućuje korištenje dokumenta u dugim vremenskim razdobljima.

Tehnika digitalnog označavanja vremena ovisi u prvoj fazi o tehnici raspršenog kodiranja. Naime autor koji želi registrirati vrijeme nastanka dokumen-

²⁹⁵ Graham, P. S. Intellectual preservation and electronic intellectual property.

ta prvo stvara zbrku u dokumentu, koristeći jedan javno dostupan program, a tek onda tako uređen dokument šalje na poslužnik koji će otisnuti vrijeme nastanka dokumenta. Dobiveni broj naziva se potvrda (engl. certificate) te ga poslužnik vraća autoru. Autor čuva taj broj, šalje ga s dokumentom ili ga koristi kada se poziva na taj dokument (npr. u bibliografiji) kako bi ovu varijantu razlikovao od kasnijih varijanti istog dokumenta. U tom postupku nema nikakvih tajni, iako autor može čuvati privatnost dokumenta koliko dugo želi, ali ga isto tako može dati i na uvid javnosti.

Zaključak

Zaštita sadržaja je preduvjet zaštite autorskog prava, koje je ključno za razvoj i širenje elektroničke knjige. Pitanje hoće li se spomenute tehnike zaštite koristiti i u budućnosti ili će se razviti neke nove ostaje otvoreno. No, sudionicima u sektoru knjige ponuđeno je prvi puta pomagalo za elektroničku ovjeru koje je dovoljno općenito, fleksibilno, lagano se koristi, a pogodno je i za primjenu u velikim vremenskim razdobljima. Važno je da ovo ili slična pomagala omogućuju da je autor elektroničke knjige siguran da se čita djelo koje je on napisao i da ono ne može doživjeti promjene, a da korisnik o tom nije obaviješten.

ELEKTRONIČKA KNJIGA U HRVATSKOJ

Uvod

Posljednjih tridesetak godina knjige se ne objavljuju samo na papiru već i na drugim medijima, ali pojava suvremenih oblika knjige usko je vezana uz tiskanu knjigu. Oba oblika knjige zajedno se nalaze na tržištu i nastoje privući pažnju kupaca. Tiskana knjiga ipak nesumnjivo dominira.

Pojaava knjige na nekom novom mediju i njezina zastupljenost na tržištu razlikuju se od zemlje do zemlje. Smatra se da je razvijeno tradicionalno nakladništvo i knjižarstvo dobar temelj ili čak preduvjet za razvoj elektroničkog u određenoj sredini. U Europi 54.000 nakladnika objavi godišnje ukupno oko 366.000 novih naslova knjiga, koje se zatim raspačavaju kroz 25.000 knjižara i ostalih trgovačkih mjesta.²⁹⁶ A kakvo je zapravo tradicionalno nakladništvo u Hrvatskoj?

Datum 22. travnja; dan na koji je Marko Marulić, otac hrvatske književnosti, humanist i priznati renesansni književnik, 1501. godine završio svoj ep *Judita*, imenovan je Danom hrvatske knjige. Taj dan je obično poticaj da javnost raspravlja o položaju knjige. Mnogi joj proriču budućnost, a stručnjaci nastoje zacrtati put, koji pisanoj riječi s jedne strane nameće brzi razvoj tehnologije, a s druge pak potreba za što boljim prijenosom znanja i očuvanjem kulturne baštine.

Tradicionalno nakladništvo u Hrvatskoj

Statistički podaci u bazi nakladnika, koja je stvorena u Hrvatskom uredu za ISBN u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici 1993. godine, ukazuju na dubokosežne promjene u nakladništvu početkom devedesetih godina.²⁹⁷ Godine 1990. bilo

²⁹⁶ Print-on-demand : a technological revolution at the service of cultural diversity : Council of Europe Workshop, 20-21 January 2000, Strasbourg : scope, programme and list of speakers. Strasbourg: Council of Europe, [2000]. Omotni list.

²⁹⁷ Godine 1991. Hrvatska je stekla nezavisnost, a 1992. učlanila se u međunarodni sustav standardiziranog brojanog označavanja knjiga ISBN, u kojem je nakladništvo u Hrvatskoj dobilo oznaku 953. Iste godine u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu osnovan Hrvatski ured za ISBN, gdje se nakladnici od ožujka 1993. učlanjuju u spomenuti sustav. U uredu je tada osnovana i održava se baza podataka o nakladnicima u Hrvatskoj.

je u Hrvatskoj četiristotinjak nakladnika, ali nakladničkom su scenom dominirala veća državna poduzeća kao npr. *Mladost*, *Školska hljiga*, *Znanje*, *Otokar Keršovani*, *Naprijed*. U to vrijeme velika državna poduzeća zapadaju u financijske poteškoće, a osnivaju se brojna manja koja djelomično nastavljaju ostvarivati dijelove programa nekad jakih nakladničkih kuća. Tako broj nakladnika počinje naglo rasti.

Godine 1993. učlanjena su u sustav ISBN 353 nakladnika. Već se 1994. njihov broj povećava čak za 406, 1995. za 421, 1996. za 382, 1997. za 502, 1998. za 299, 1999. za 373, te godine 2000. za 446. Samo u prvoj polovici 1999. godine registrirano je 195 novih nakladnika. Tako su se od ožujka 1993. do prosinca 2000. godine ukupno 3182 nakladnika uključila u sustav ISBN (graf. 2). Primjenom načela na kojem se temelji sustav ISBN - "nakladnik je svaka pravna ili fizička osoba koja objavi knjigu" - postignut je sveobuhvatan uvid u nakladničku produkciju te registrirani svi profili nakladnika.

Danas se među najveće nakladnike ubrajaju oni koji objavljuju pedesetak i više naslova knjiga godišnje. Uz veće ili manje nakladničke kuće, koje se primarno bave nakladništvom, brojne su ustanove, kojima nakladništvo nije osnovna djelatnost, već njome dokumentiraju svoj znanstveni i stručni rad. To su ustanove kao npr. knjižnice, muzeji, galerije ali i najrazličitije udruge. Neke imaju kontinuiranu i vrlo jaku nakladničku djelatnost, a druge pak u najboljem slučaju objave jednu knjigu godišnje. Čest je slučaj da je autor knjige i njezin nakladnik, u Hrvatskoj ih je 2000. bilo čak 583. Izdavanje knjiga u vlastitoj nakladi²⁹⁸ danas je financijski povoljan oblik objavljivanja.

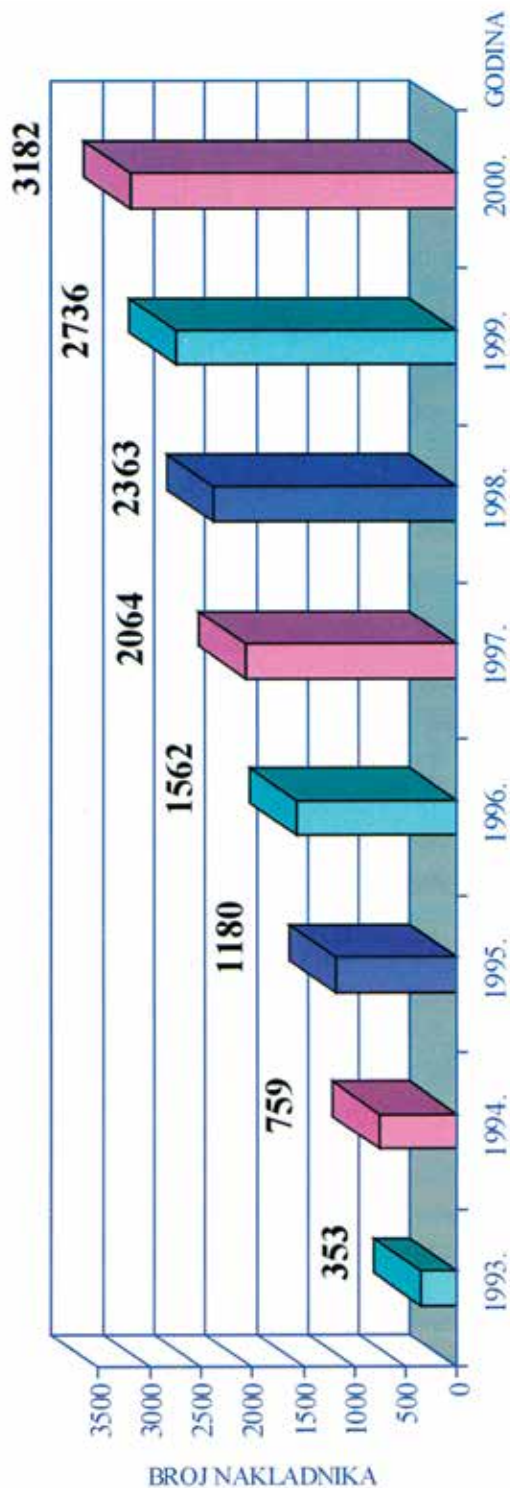
Nakladnici različitih profila rasprostranjeni su širom zemlje, u ukupno 318 mjesta. Zemljopisna karta Hrvatske pokazuje mjesta u kojima djeluje 10 i više nakladnika (sl. 1). Bez obzira na veličinu i profil nakladnika najveći se broj nalazi u Zagrebu, čak njih 1828, gdje boravi i više od polovice kupaca knjige u Hrvatskoj. Po broju nakladnika uz Zagreb spomenimo Split sa 184, Rijeku sa 153, Osijek sa 83, Pulu sa 72, Zadar sa 51, Varaždin sa 50 i Dubrovnik sa 29 nakladnika. Činjenica je da je najviše nakladnika, kojima je to osnovna djelatnost, ipak koncentrirano u većim gradovima.

Nacionalna i sveučilišna knjižnica je zahvaljujući podacima iz spomenute baze 1997. objavila adresar *Nakladnici knjiga i nota u Hrvatskoj 1997./1998.*, prvu i dosada jedinu publikaciju takve vrste u zemlji. U kazalu su posebno istaknuti nakladnici koji objavljuju na suvremenim medijima.²⁹⁹ Podaci o nakladnicima iz Hrvatske dnevno se ažuriraju i godišnje šalju u Međunarodni ured za ISBN, ka ko bi

²⁹⁸ Pojava da je autor ili neki individualni suradnik ujedno i nakladnik.

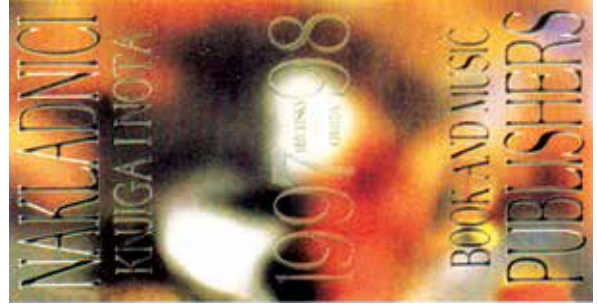
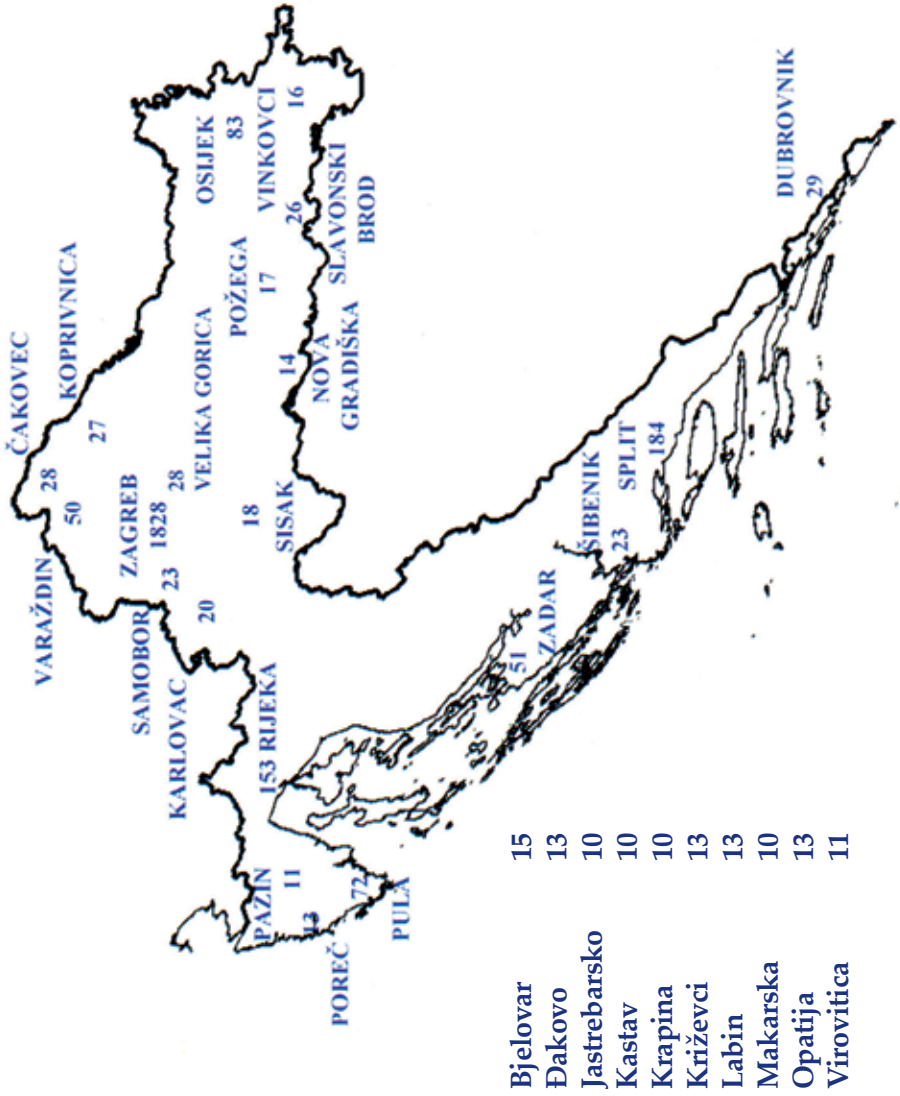
²⁹⁹ Živković, D. Nakladnici knjiga i nota u Hrvatskoj = Book and music publishers in Croatia 1997/98. Zagreb : Nacionalna i sveučilišna knjižnica, 1997. Str. 470.

HRVATSKI NAKLADNICI U SUSTAVU ISBN, 1993. - 2000.

Graf 2.

HRVATSKI GRADOVI S 10 I VIŠE NAKLADNIKA, 2000.

Slika 1.

bili uvršteni u svjetski adresar nakladnika *Publishers' International ISBN Directory*. 26. izdanje ovog adresara donosi podatke o 460.458 nakladnika iz 159 zemalja, što je 8,5% više nakladnika u odnosu na izdanje godinu dana ranije.³⁰⁰ Sastoji se od tri sveska ukupnog opsega 3378 stranica. Usporedo se objavljuje i na CD-ROM-u.

Knjiga je proizvod koji Hrvatska drži prioritetom u svojoj kulturi, što je u skladu s važnošću koju je hrvatska književnost imala u rađanju i razvoju nacionalnog identiteta.³⁰¹ No, danas na nakladništvo u Hrvatskoj djeluju različite sile - pozitivne i negativne.³⁰² Ono se na ovom prostoru nije nikad, pa ni danas uspjelo razviti u uspješnu industriju. U njemu se mnogi okušavaju, često ne razmišljajući o otežanom plasmanu svojeg proizvoda.

Dok s jedne strane postoje negativni pokazatelji, s druge pak postoje naznake poboljšanja situacije u nakladništvu.

U negativne se pokazatelje ubrajaju:

1. ograničena zastupljenost tema na tržištu knjige,
2. slaba kupovna moć stanovništva,
3. visoka cijena knjige zbog malih naklada i velikih troškova proizvodnje,
4. nedostatak prijevoda djela hrvatskih autora i nakladnika na inozemnom tržištu,
5. nedovoljno izražen profil većine nakladnika,
6. nepostojanje organizirane knjižarske mreže,
7. nespремnost bankarskih ustanova, da malim kreditima pomognu tržišno orijentirane nakladničke projekte.

Pokazatelji pozitivnih kretanja su:

1. pojedini nakladnici su se specijalizirali za određena područja,
2. nakon Domovinskog rata na tržištu raste broj djela stranih autora,
3. jačaju poslovne veze hrvatskih i inozemnih nakladnika,
4. brza integracija Hrvatske u informacijski sustav i sve veći broj korisnika Interneta,
5. počeci elektroničkog nakladništva,
6. otvaranje knjižara tiskane knjige na Internetu,
7. sve više nakladnika otvara svoje mrežne stranice,
8. uvođenje suvremenih tehnika proizvodnje kao što je tisak na zahtjev.

³⁰⁰ Publishers' international ISBN directory. 26th ed. 1999/2000. München : Saur ; Berlin: International ISBN Agency ; New York : Bowker, 1999. 3 sv. Str. VII.

³⁰¹ Kulturna politika Republike Hrvatske, str. 259.

³⁰² Andrašić, S.; Živković, D. Herausforderungen an die kroatische Verlegerszene. // 28. ABDOS-Tagung, Zagreb 10. bis 13. Mai 1999 : Referate und Beiträge. Berlin : Staatsbibliothek zu Berlin, Preußischer Kulturbesitz, 1999. Str. 45.

Sve spomenute negativne i pozitivne pojave međusobno su uzročno posljedično povezane. One se na više ili manje transparentan način odražavaju na broj i sadržaj objavljenih naslova. U Hrvatskoj je broj objavljenih naslova knjiga iznosio godine 1994:2223, 1995:2778, 1996:3168, 1997:3566, 1998:3402, 1999:3256, a 2000:3764 (graf. 3).³⁰³

Usporedi li se broj objavljenih knjiga s ukupnim brojem nakladnika registriranih u Hrvatskoj pojedinih godina, može se ustanoviti da su oni gotovo podjednaki. Činjenica je, međutim, da određenom broju tvrtki i ustanova nakladništvo nije osnovna djelatnost pa ne objavljuju svake godine.

Od 1996. u Hrvatskoj u prosjeku godišnje objavljuje 1100 nakladnika različitih profila, a većini nakladništvo nije osnovna djelatnost. Sustavna analiza nakladništva u 1998. godini pokazuje da je oko 1200 nakladnika objavilo 3402 naslova knjiga. Od toga broja samo je 57 nakladnika izdalo 10 i više naslova, što ukupno čini 1563 naslova. Od spomenutih 57 nakladnika, 22 su postojala i prije 1990. godine. Samo tridesetak, od tih 57 nakladnika, održava poslovne veze s inozemstvom uglavnom nudeći tamo svoje naslove ili kupujući inozemna autorska prava.

Među najveće nakladnike 1998. godine ubrajaju se oni koji su objavili pedesetak i više naslova. Broj objavljenih naslova naveden je u zagradi uz naziv svakog pojedinog. To su: Alfa (62), Kršćanska sadašnjost (59), Matica hrvatska (106), Mozaik knjiga (62), Naša djeca (58), Profil International (44), Školska knjiga (333), Znanje (58).

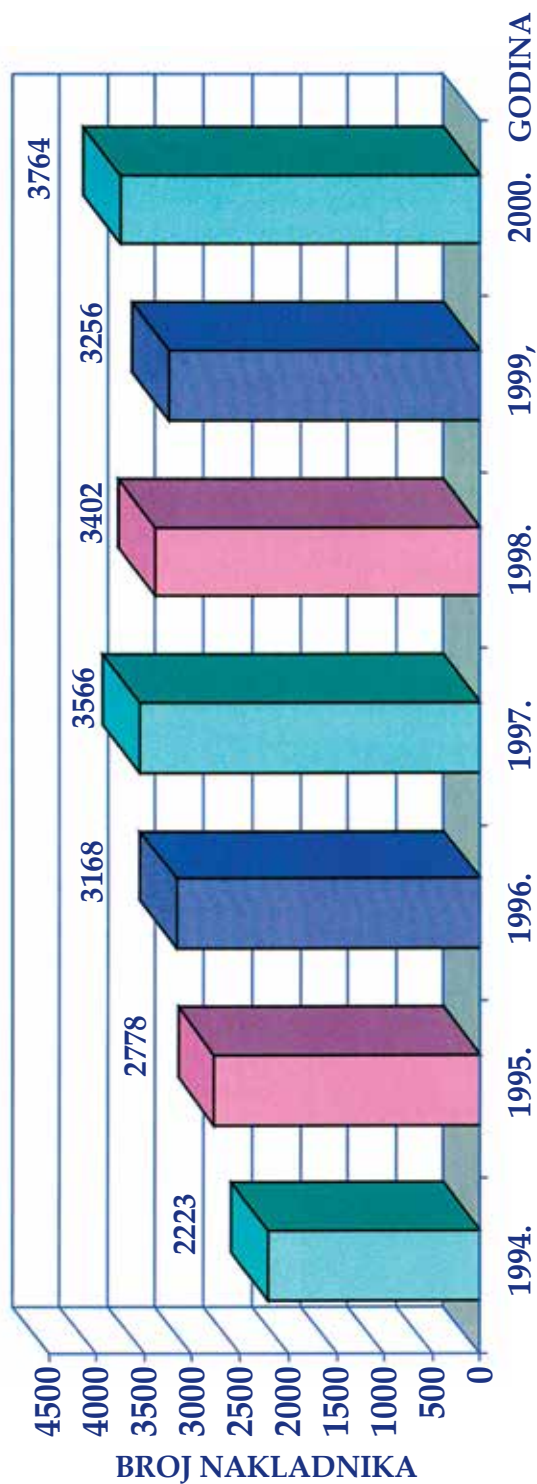
Godine 1999. broj naslova, koje su objavili ovi nakladnici, bio je nešto manji: Alfa (53), Kršćanska sadašnjost (60), Matica hrvatska (59), Mozaik knjiga (41), Naša djeca (36), Profil International (35), Školska knjiga (259), Znanje (35), no to se ne prepoznaje u sveukupnom broju od 3256 naslova koje je objavilo 1005 nakladnika.

U 2000. godini ovi su nakladnici objavili sljedeći broj naslova: Alfa (65), Kršćanska sadašnjost (56), Matica Hrvatska (47), Mozaik knjiga (89), Naša djeca (41), Profil International (86), Školska knjiga (244), Znanje (42), a po broju objavljenih knjiga pridružili su im se Algoritam (62), Egmont (56), Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti (35), Naklada Ljevak (41) i V.B.Z. (37). Te je godine 1120 nakladnika objavilo ukupno 3764 naslova knjiga.³⁰⁴

³⁰³ Podaci su dobiveni pretraživanjem mrežnog kataloga Nacionalne i sveučilišne knjižnice, u kojem je registrirana tiskana i zvučna knjiga.

³⁰⁴ Podaci o broju objavljenih naslova pojedinih nakladnika preuzeti su iz mrežnog kataloga Nacionalne i sveučilišne knjižnice. URL: <http://www.nsk.hr>

KNJIGE OBJAVLJENE U HRVATSKOJ, 1994. - 2000.

UKUPNO: 22.157 NASLOVA

Graf 3.

Elektroničko nakladništvo u Hrvatskoj

Smatra se da je pojava elektroničkih oblika knjige uvjetovana prvenstveno tehnološkim razvojem. Istina je da su suvremeni oblici knjige zapravo elektronički oblici te je za njihovo čitanje, slušanje i gledanje potrebna odgovarajuća elektronička oprema. Također je točno da je svakom novom proizvodu potreban marketing, koji ga nažalost uvijek ne prati. No, postoje i navike čitatelja da knjigu čitaju, a ne da je slušaju, pa ne začuđuje poruka jednog nakladnika kojom ističe prednost zvučne knjige³⁰⁵ pred tiskanom: "Niste trebali ovo čitati, ova se knjiga sluša".³⁰⁶

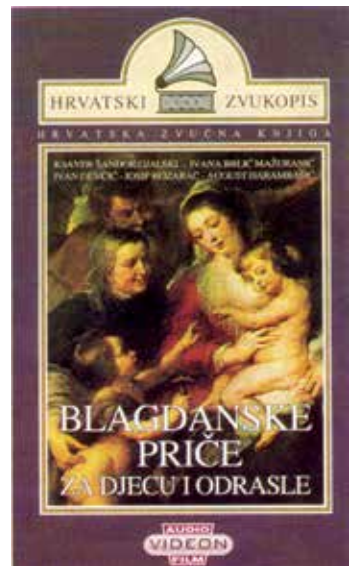
Pogledamo li samo malo u povijest zvučne knjige, sjetit ćemo se tečajeva za učenje stranih jezika šezdesetih i sedamdesetih godina te gramofonskih ploča na kojima su se mogli kupiti snimljeni tekstovi. Bili su to počeci učenja jezika audio-vizualnom metodom. Tih su se godina djeci već mogle darivati i bajke snimljene na gramofonskim pločama.

Nešto kasnije javile su se zvučne kasete. Knjige se danas u Hrvatskoj snimaju na zvučne kasete za potrebe slabovidnih osoba, dakle onih

koji su upućeni tekstove slušati iz potrebe. Na kasete se tako-

đer snima dosta često književnost za djecu, ali ponekad i za odrasle. Kao primjer spomenimo *Blagdanske priče za djecu i odrasle* koje je 1996. godine objavio *Audio Videon film*. Nakladnik u opremi publikacije oponaša tiskanu knjigu. Ovo izdanje u nizu *Hrvatski zvukopis* donosi pripovjetke Ksavera Šandora Gjalskoga, Ivane Brlić Mažuranić, Ivana Devčića, Josipa Kozarca i Augusta Harambašića. Nakladnik *HB ton*

³⁰⁵ Zvučna knjiga (engl. talking book; njem. Hörbuch) je zvučna snimka teksta na magnetskoj vrpici, gramofonskoj ploči, kaseti ili kompaktnom disku.

³⁰⁶ *Blagdanske priče za djecu* / urednik Dubravko Sidor. Zagreb : Audio Videon Film, 1996. Omot.

objavljuje 1997. godine *Priče iz davnine* Ivane Brlić Mažuranić na kaseti. Ubrzo zvučna knjiga prelazi s audio-kasete na CD, te se usporedo nudi isti naslov u oba oblika.

Tako 1997. godine izlazi prva hrvatska zvučna knjiga na CD-u, *U ovom strašnom času: antologija suvremene hrvatske ratne lirike*. Nakladnici ove knjige

koja se sastoji od 2 CD-a u trajanju od 135 minuta su *HB ton* i *Školska knjiga* iz Zagreba (ISBN 953-97086-1-3).³⁰⁷ Godine 1997. *HB ton* iz Zagreba je u sunakladništvu s *Kazališno-koncertnom dvoranom Ivane Brlić-Mažuranić* i *Odborom*

Svijeta bajki Ivane Brlić-Mažuranić iz Slavonskog Broda objavio *Čudnovate zgode šegrta Hlapića* ove spisateljice (ISBN 953-97086-4-8) kao zvučnu knjigu na 3 CD-a u trajanju od 180 minuta. Ovi se naslovi nude i na kasetama. *HB ton* je na kasetama objavio *Božićnu pjesmu* Charlesa Dickensa, a planirana *Zvučna čitanka* nije nažalost

³⁰⁷ Podatak da je to prva hrvatska zvučna knjiga na CD-u preuzet je iz popratnog teksta.

ugledala svjetlo dana. *Kršćanska sadašnjost* je 1999. godine kao prilog tiskanom izdanju u tri sveska *Glas iz ranjenog* Josipa Turčinovića objavila zvučni zapis na 2 CD-a s izborom originalnih propovjedi autora. Zbirka pjesama Velimira Piškoreca *Trinajsto prase* objavljena je 2000. godine u obliku zvučne knjige na CD-u (ISBN 953-98143-0-8) i tiskana, što doprinosi očuvanju đurđevačkog govora.

Prateći razvitak elektroničkog nakladništva u svijetu autorica je smatrala vrijednim ispitati pojavu suvremenih oblika knjige u Hrvatskoj. Podrška ovom nastojanju bio je i ranije navedeni primjer zvučne knjige, koji svjedoči da u zemlji postoji svojevrсни kontinuitet u primjeni suvremene tehnologije za proizvodnju knjige.

Cilj istraživanja bio je ustanoviti na kojem mediju su od 1993. do početka 1998. godine, tj. upravo u vrijeme kada knjiga prelazi iz tiskanog oblika na digitalni medij, nakladnici objavljivali svoje knjige. Istraživanje je provedeno od 4. siječnja do 1. lipnja 1998. godine. U anketiranu skupinu uključeni su nakladnici iz baze u Hrvatskom uredu za ISBN. Broj ispitanika bio je 1.000 nakladnika svih veličina. Veličina pojedinog nakladnika određena je njegovim smještajem u hijerarhijsku skupinu već prema broju oznaka ISBN rezerviranih za naslove koje on namjera objaviti u idućih deset do dvadeset godina.

U bazi nakladnika nalazili su se 1. lipnja 1998. godine podaci o 2167 nakladnika registriranih u sustavu ISBN. U tom je broju jedan nakladnik rezervirao oznake ISBN za 100.000 naslova (skupina I.), 49 nakladnika za 1.000 naslova (skupina II.), 694 za 100 naslova (skupina III.) te 1423 za 10 naslova (skupina IV.). U ispitivanje su uključeni svi nakladnici skupina I, II. i III. registrirani u sustavu ISBN (tablica 2).

SKUPINA NAKLADNIKA	BROJ NAKLADNIKA	BROJ REZERVIRANIH OZNAKA ISBN
I	1	100.000
II.	49	1.000
III.	694	100
IV.	256	10

Tablica 2. Broj ispitanih nakladnika prema količini rezerviranih oznaka ISBN

U skupini IV od 1423 najmanja nakladnika provedena je selekcija tako da su uzeti u obzir sljedeći nakladnici: muzeji (29), sveučilišne i visokoškolske knjižnice (9), društva najrazličitijih profila (190), instituti (17), agencije (3), turističke zajednice (7) i galerije (3). Opravdano su izuzeti brojni pisci-nakladnici, njih 326, jer rijetko objave ikada više od jedne knjige.

Od 1.000 ispitanika na upitnik je odgovorilo njih 615. Od toga broja ih 530 objavljuje isključivo na papiru. Vrijedi istaknuti da je 85 nakladnika navelo da

objavljaju i na medijima kao što su CD, video-kaseta, zvučna kasetna, disketa, Internet, multimedij, ali od ovog broja svega ih 11 objavljuje isključivo na tim medijima, a svi ostali, tj. njih 74 i na papiru.

Iako se elektroničko nakladništvo u nekim zemljama razvija već desetak godina, hrvatski se nakladnici u njemu okušavaju tek nekoliko posljednjih godina. Spomenuti je upitnik pokazao da je u razdoblju od 1993. do 1997. godine 47 nakladnika objavljivalo na Internetu, 23 na zvučnim kasetama, 20 na video-kasetama, 12 na CD-ROM-u i 15 na disketama, a 6 je navelo da su publikacije bile multimedijskog karaktera (graf. 4). Često se radi i o izdanjima koja sadrže više-vrsnu građu, tj. tiskanu i elektroničku u kompletu.

Rezultati istraživanja pokazuju da se usporedo s tradicionalnim nakladništvom u Hrvatskoj postupno razvija i proizvodnja suvremenih elektroničkih oblika knjige. Njihov broj nije velik, ali njihova pojava pokazuje da nakladnici u Hrvatskoj prihvaćaju svu novu tehnologiju kako se ona javlja u zemljama s razvijenom nakladničkom industrijom, samo u znatno skromnijem opsegu. Prati li se razvoj tehnike u kronološkom smislu nakladnici su se prvo okušavali u objavljivanju tekstova na disketama i zvučnim kasetama, zatim na video-kasetama, da bi kasnije prihvatili kompaktni disk i u najnovije vrijeme Internet.

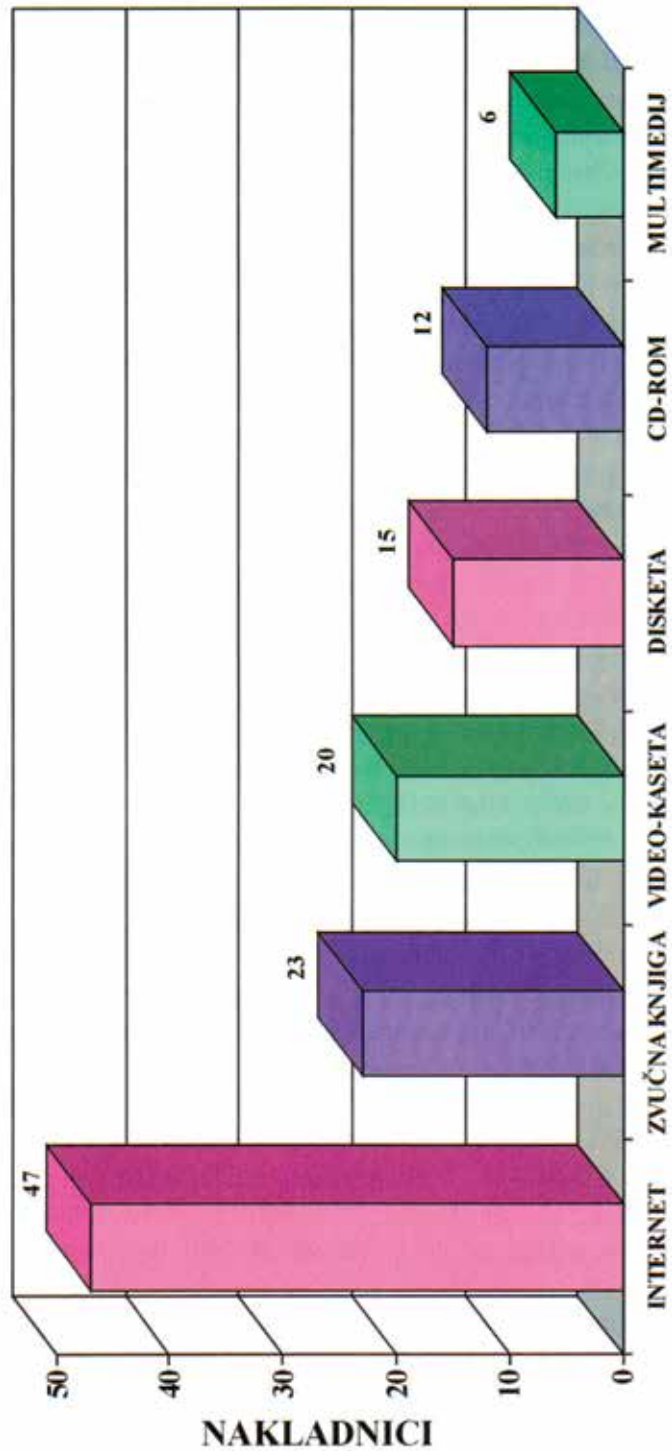
Općenito se razlikuju dva tipa nakladnika koji se odlučuju za elektroničko nakladništvo. Jedni se tim bave povremeno uz svoje etablirano nakladništvo u tiskanom obliku, dok se drugi pak isključivo posvećuju elektroničkom nakladništvu. Većina nakladnika ima dobre zamisli a ponekad i cijele projekte. No, ostvarenje projekata obično se prolongira zbog neriješenih financijskih i pravnih pitanja. Danas se nakladnici najviše odlučuju za elektronički oblik knjige CD-ROM, a često isti ili sličan sadržaj objave i na Internetu. Broj naslova elektroničke knjige je u Hrvatskoj u sporom ali kontinuiranom porastu.

Nakladnici, bilo da im je to osnovna djelatnost ili tek njome dokumentiraju svoj rad, svjesni su prednosti CD-ROM-a. To su relativno niska proizvodna cijena, veliki kapacitet pohrane podataka i jednostavnost uporabe. Tako je u posljednje tri godine taj elektronički oblik knjige korišten za objavljivanje najrazličitijih sadržaja - obrazovnih, zabavnih i stručnih.

Na CD-ROM-u se objavljuju turistički vodiči, elektroničke aplikacije raznih priručnika, rječnici, leksikoni i razne baze podataka. Neka od tih izdanja su multimedijskog karaktera, što znači, da hrvatski nakladnici na tom polju slijede međunarodni razvoj. Kao u većini zemalja i ovdje se kulturni, ekonomski i pravni okviri za elektroničke proizvode trebaju tek stvoriti.

Među najranijim primjerima elektroničkog nakladništva na disketama je *Biblija s interaktivnom konkordancijom za PC računala* (autori Mario Essert i Damir Botički). To je izdanje *Kršćanske sadašnjosti*, koje nosi impresum s kraja 1995.,

PROIZVODNJA KNJIGA U ELEKTRONIČKOM OBLIKU U HRVATSKOJ, 1993. - 1998.

Graf 4

godine, a raspačavano je u siječnju 1996. Jedno od izdanja *Biblije, Kršćanske sadašnjosti*, nalazi se na mrežnim stranicama Hrvatske biskupske konferencije.³⁰⁸

Nacionalna i sveučilišna knjižnica je već 1995. godine objavila Hrvatsku nacionalnu bibliografiju - *Croatica* na CD-ROM-u. *Croati-*

ca je prva bibliografsko-kataložna i slikovna baza podataka Nacionalne i sveučilišne knjižnice na tom mediju, a donosi hrvatski tisak i crtež.

Hrvatska ima bogatu i po mnogočemu svojevrsnu leksikografsku tradiciju. Kao primjer može poslužiti podatak da je u svibnju 1999. *Leksikografski zavod "Miroslav Krleža"* predstavio 177. svezak svojih dosada objavljenih enciklopedijskih izdanja. Pribroje li se k tome leksikoni, tada Hrvatska brojem i opsegom publikacija nadmašuje u leksikografiji i zemlje s većim brojem stanovnika. Pažnje je vrijedan podatak da uz Hrvatsku još samo tri zemlje u svijetu sastavljaju i objavljuju enciklopediju pomorstva i leksikon pomorstva. *Leksikografski zavod* je već 1996. godine objavio *Ekonomski leksikon* na CD-ROM-u u sunakladništvu s tvrtkom *Masmedia*, a smatra se prvom elektroničkom knjigom objavljenom na CD-ROM-u u Hrvatskoj, koja nije bibliografska ili poslovna baza podataka.

Udruženje hrvatskih arhitekata objavilo je 1997. godine prvi CD-ROM posvećen hrvatskoj arhitekturi *Zagrebački arhitekt Stjepan Planić* autora

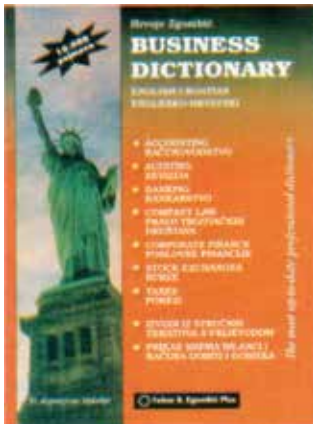
³⁰⁸ URL: <http://www.hbk.hr>

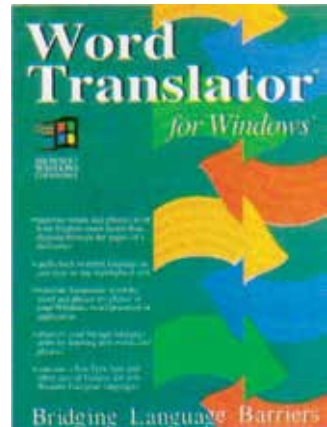
Radovana Ivančevića. Publikacija je interaktivnog karaktera a sadrži pedesetak najznačajnijih realizacija arhitekta Stjepana Planića u razdoblju od 1900. do 1980. godine (ISBN 953-96057-9-2).

Prednosti elektroničkog medija kao što su mogućnost pohrane velikog broja podataka i pretraživanje potakle su nakladnike da u takvom suvremenom obliku objavljuju rječnike. Tako je *HD-Info* proizvodio i raspačavao *World Translator for Windows*, u početku na disketama, a kasnije 1997. godine na CD-ROM-u. Englesko-hrvatski rječnik *Business Dictionary 1.0* u izdanju tvrtke *Faber & Zgombić Plus* izla-

zi u veljači 1996. na disketama, a postoji i u tiskanom obliku. Isti nakladnik u veljači 1999. objavljuje *Business Dictionary 2.0* na disketama i na mreži³⁰⁹, a godinu dana kasnije *Law Dictionary 1.0* na disketama, mreži i u tiskanom obliku.³¹⁰ Dostupna je tzv. *shareware* verzija programa, što znači da se rječnici mogu koristiti maksimalno 15 dana ili 15 pokretanja

nja programa, nakon čega treba za daljnje korištenje zatražiti registracijski ključ. Nakladnik *Xanadu* je 1999. godine objavio *Englesko-hrvatski rječnik sa zvučnim zapisom izgovora na CD-ROM-u*. *Translation Experts Hrvatska* proizvodi i raspačava od 2000. godine rječnike *World Translator*.

Elektronička je knjiga vrlo prikladna za učenje jezika pa se u tome okušao nakladnik *Janus lingua*. Nakladnik *Algoritam* objavljuje u suradnji s tvrtkom

Aurolog na CD-ROM-u kompletnu metodu *Tell me More* za učenje stranih jezika (engleskog, francuskog, njemačkog, talijanskog i španjolskog).

Za upoznavanje kulture i povijesti pojedinih gradova i krajeva CD-ROM je

³⁰⁹ URL: <http://www.ernstyoung.hr/fzplus/software/BusinessDictionary2.html>

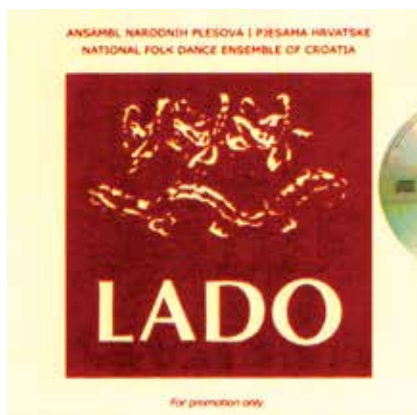
³¹⁰ URL: <http://www.ernstyoung.hr/fzplus/software/LawDictionary.html>

praktičan medij. Tako je *Poglavarstvo Grada Splita* objavilo trojezično izdanje *Dioklecijanov mauzolej - Splitska katedrala*. Jedan od nakladnika koji se od 1997. godine do danas kontinuirano i isključivo bave elektroničkim nakladništvom na CD-ROM-u je *Va-Copy* iz Zagreba. Svoje prvo izdanje objavio je 1997. godine na CD-ROM-u *Welcome to Croatia*. To je prvo multimedijско predstavljanje

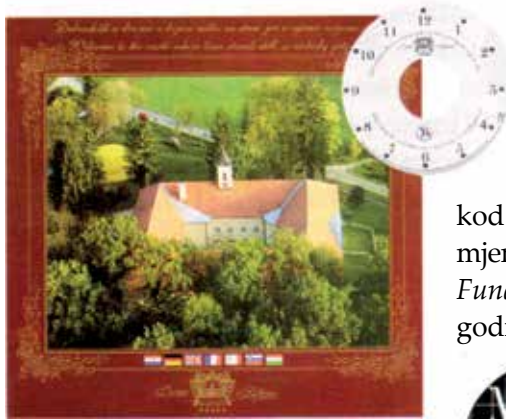

hrvatskog turizma na CD-ROM-u, istovremeno na četiri jezika. Rezultat sunakladništva *Leksikografskog zavoda* i *Masmedia* u području turističkih vodiča je CD-ROM *Croatia Tourist Guide* (ISBN 953-157-106-6) objavljen 1999.

usporedo s tiskanim izdanjem, a 2001. *Masmedia* izdaje *Zagreb Tourist Guide*. Godine 1998. *Va-Copy* je izdao *Hrvatski prometni putopis* (ISBN 953-6465-01-9), a 2000. godine multi

medijske CD-ROM-ove *Ansambl Lado* i *Iz starih albuma*, koji promiče djelatnost Gradskog muzeja Karlovac. Iste je godine ovaj nakladnik s *Informationim centrom Mir* objavio *Svetište kraljice mira Međugorje* (ISBN 953-6465-04-3) u višejezičnoj verziji, a 2001. godine samostalno izdanje *Dobro došli u Hotel Dvorac Bežanec*.

Nakladnik EDCOM objavio je 1999. godine turistički vodič *Raskoš Poreča*, a 2000. *Poreč, grad mozaika*.

Nakladnici CD-ROM-ova su i turističke zajednice, muzeji i galerije, kod kojih je CD-ROM često djelomična zamjena za skuplji tiskani katalog ili vodič. *Fundacija Ivana Meštrovića* priredila je 1999. godine CD-ROM *Ivan Meštrović i Atelier*

Meštrović koji donosi životopis ovog umjetnika, kronologiju njegovog rada te eksponate iz stalnog postava Ateliera Meštrović. *Muzejski dokumentacijski centar* je 1995. godine pokrenuo projekt *Muzeji Hrvatske na Internetu*³¹¹, čija je realizacija započela 1996. godine u namjeri sustavnog predstavljanja muzeja širom Hrvatske. Isti je nakladnik 1999. godine na CD-ROM-u pod naslovom *Hrvatski muzeji 1* predstavio 20 muzeja te se očekuje da će se ova edicija nastaviti. Svi muzeji su predstavljeni općim podacima,

³¹¹ URL: <http://www.mdc.hr>

podacima o aktivnostima, poviješću muzeja te odjelima i zbirkama uz odabir najreprezentativnijih predmeta. *Muzejski dokumentacijski centar* je 2000. godine objavio *Ratne štete na muzejima i galerijama u Hrvatskoj* u tiskanom obliku i na mreži.³¹² *Etnografski muzej Split* objavio je 1998. godine *Splitske uspomene/Memories of Split*

(ISBN 953-97454-1-1), a *Etnografski muzej Zagreb* iste godine *Pokućstvo u Hrvatskoj: etnološki pogled na unutrašnje uređenje doma*, koji sadrži i multimedij-

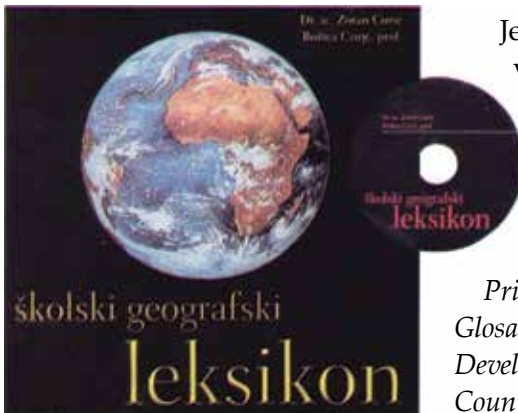

ski prikaz *Kulturni krajolik i stanovanja* (ISBN 953-6273-10-1). *Muzej Mimara* je 1999. godine objavio CD-ROM *Hermann Pedit: Noć duše/Night of the Soul*, koji je popratio istoimenu izložbu, a u izradi je

interaktivni CD-ROM o fondu tog muzeja. Već 1997. godine *Muzej za umjetnost i obrt* u Zagrebu objavio je katalog izložbe *Bidermajer u Hrvatskoj* u tiskanom obliku i na svojim mrežnim stanicama. Godine 2000. popratio je izložbu *Historicizam u Hrvatskoj* istoimenim izdanjima CD-ROM-a na hrvatskom (ISBN 953-6084-47-3) i engleskom jeziku, te ga stavio na mrežu.

³¹² URL: <http://www.mdc.hr>

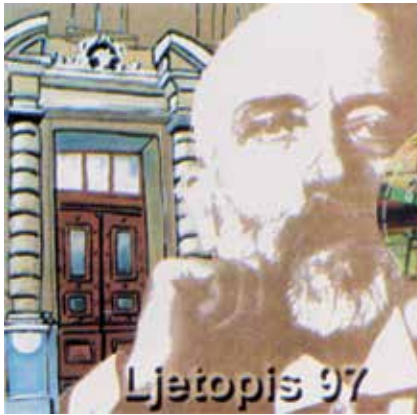
Jedan od primjera usporednog objavljivanja u tiskanom obliku i na CD-ROM-u je *Školski geografski leksikon* u izdanju *Hrvatskog geografskog društva*, 1999. godine.

CD-ROM je prikladan i za objavljivanje razvojnih projekata. Tako je *Primorsko-goranska županija* u suradnji s *Glosa d.o.o. Rijeka* 1999. godine objavila *Development Projects in Primorsko-Goranska County*. *Gradski zavod za planiranje razvoja*

grada i okoliša grada Zagreba objavio je 1998. CD-ROM *Prostor između* (ISBN 953-6558-02-5) popraćen predavanjima s Međunarodnog urbanističkog seminara *Okviri metropole 1997.* u tiskanom obliku.

Multimedijsko izdanje *Ljetopis Gimnazije Andrije Mohorovičića Rijeka* dobar je primjer kako obrazovne ustanove mogu predstaviti svoju djelatnost i iskoristiti prednosti digitalnog medija. To je učinila spomenuta gimnazija o petoj obljetnici svojeg djelova-

nja. CD-ROM sadrži literarna, likovna i glazbena djela učenika i djelatnika škole popraćena fotografijama i video-zapisima, a donosi i zbirku informatičkih radova učenika.

I društva odlučuju objavljivati na CD-ROM-u. Tako je *Hrvatsko društvo Trpimir Klis* objavilo 1998. godine djelo Srečka Listeša *Klis: prošlost - toponimi*.

CD-ROM je vrlo praktičan oblik za objavljivanje raznih imenika. Tako je nakladnik *Muraja d.o.o.* započeo svoju djelatnost objavivši još 1996. godine poslovni imenik *Info adresar '96*, a godinu kasnije *Info adresar '97-'98* na papiru i CD-ROM-u (isti sadržaj na različitim medijima). *Masmedia* je objavila na CD-ROM-u *Hrvatski gospodarski adre-*

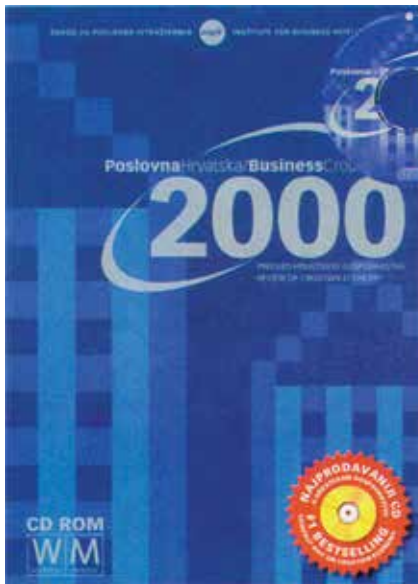
sar/Croatian Business Directory '97, '98 i 2000. Telefonski imenik Republike Hrvatske dostupan je u

tiskanom obliku, na Internetu³¹³ i na CD-ROM-u (ISBN 953-1000-26-3), a objavile su ga *Hrvatske telekomunikacije. Zavod za poslovna istraži-*

³¹³ URL: <http://www.hinet.hr>

vanja objavio je poslovni vodič *Poslovna Hrvatska/Business Croatia 2000*. Institut za međunarodne odnose je 2000. godine objavio CD-ROM *Europa na Internetu* (ISBN 953-6096-18-8), koji daje pregled informacija o najvažnijim europskim integracijama, a sadržaj je dostupan i na Internetu. *Hrvatska informacijsko-dokumentacijska referalna agencija* objavila je 1999. godine *Imenik udruga u Republici Hrvatskoj* (953-6430-14-2), a 2000.

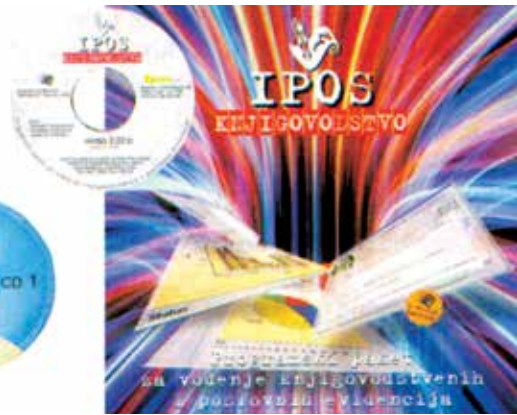

Pojmovnik Eurovoc (ISBN 953-6430-18-5) istovremeno na CD-ROM-u i u tiskanom obliku.

Natpis "CD-ROM - ugodan način za učenje" nalazi se na publikaciji

Windows 95 - interaktivno učenje za početnike, koju je objavio nakladnik *Skala* (ISBN 953-6369-04-4). Koristi sve prednosti poučavanja multimedijem te u ovitku daje dobre upute. Nakladnik *Pro-mil* objavio je 2000. godine na CD-ROM-u *Multimedijska PC-škola 2000* (ISBN 953-98218-2-7), a sadržaj je dostupan i u tiskanom obliku.

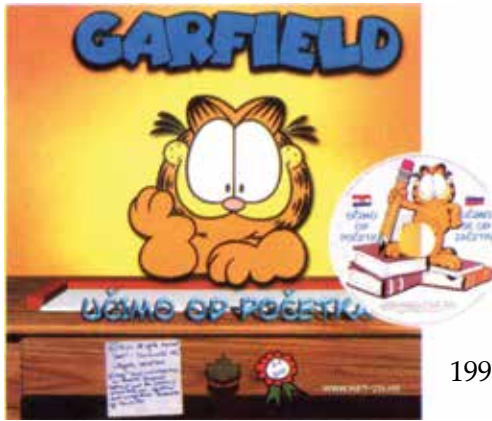
Nakladnik *IPOS* objavio je 1999. godine *IPOS knjigovodstvo*, programski paket za vođenje knjigovodstvenih i poslovnih evidencija. Na CD-u se nalaze snimljeni audio i video-zapisi za obuku korisnika (ISBN 953-97750-0-0).

CD-ROM koji omogućuje učenje kroz zabavu i svijetom se širi pod nazivom *edutainment* naišao i na zanimanje hrvatskih nakladnika. *HD-Info* je 1997. godine objavio CD *Robi moj prijatelj u nevolji*. To je dječje, edukativno izdanje, interaktivna i zabavna priča, kombinirana s 30 animacijom na izvornom hrvatskom jeziku. *Sunčica među*

slovima zgodan je primjer multimedija namijenjen učenju slova kroz zabavu. Nakladnik *32 bita d.o.o.* objavio je spomenuti CD-ROM 1999. godine, na kojem je učenje kroz igru popraćeno glazbom i bojenjem te tako primjereno djetetu predškolskog uzrasta. Priložene su upute za roditelje ali i ugovor o dozvoli za korištenje softvera. U 2000. godini isti je nakladnik objavio na CD-ROM-u *Sunčica*

među brojevima i *Sunčica u prirodi* (ISBN 953-6854-04-X). Edukativni softver za djecu od tri do četiri godine objavio je *Continental film* pod nazivom *Garfield* u suradnji s tvrtkom *Net*. Očekuje se da će ovakvu vrstu publikacija zavoljeti i djeca pa da će se više nakladnika u tome okušati. Nakladnik *32 bita d.o.o.* objavljuje i kvizove koji su uteme-

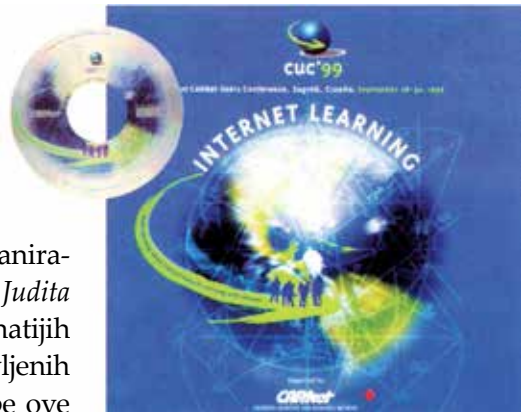

ljeni na kvizovima znanja i obrazovnog su karaktera. Godine 1993. objavio je kviz *Sraz* na disketi kao inačice u dva različita operativna sustava, a 1998. godine *Sraz 2* na CD-ROM-u.

Jedan od prvih, ako ne i prvi zbornik, kod nas objavljen na CD-ROM-u je *KOREMA 96* u izdanju nakladnika *Antanić*. Zatim slijede zbornici objavljeni na istom mediju *CUC '99, 1st CARNet Users Conference* (ISBN 953-6802-00-7) i *CUC 2000, 2nd CARNet Users Conference* (ISBN 9536802-01-5) u izdanju *CARNeta*. *Zbornik radova XV. Međunarodnog savjetovanja ehnologa sušenja i skladištenja objavljen je 1999. na CD-ROM-u i u tiskanom obliku.*

HD-Info je 1997. godine na CD-u objavio plan grada Zagreba pod naslovom *Zagrebački antilabirint*.

Nakladnik *Alt F4 d.o.o.* *Bulaja nakladarihvatiosampionirskogpot-hvata digitalizacije djela hrvatske književnosti i u travnju 1999. godine objavio na CD-ROM-u Klasi- sici hrvatske književnosti I.: epika, roma- ni, novele.* Ovo prvo izdanje u nizu planiranih započinje epom Marka Marulića *Judita* te donosi ukupno 67 djela, 34 najpoznatijih klasika hrvatske književnosti objavljenih do Drugog svjetskog rata. Za potrebe ove

edicije u cijelosti je digitaliziran venecijanski prvotisak Judite iz 1521. godine. Razlog neuvrštavanju suvremenih djela leži u tome što im nije istekla autorsko-pravna zaštita. Izuzetak su djela Miroslava Krleže *Povratak Filipa Latinovicza* i *Hrvatski bog Mars* koja su objavljena u dogovoru s Hrvatskom akademijom znanosti i umjetnosti. Cijena cijelog izdanja na CD-ROM-u je 67 kuna, koliko inače stoji jedna prosječna džepna knjiga u tiskanom obliku.³¹⁴ Puno o tom izdanju govori sam promotivni letak s narudžbenicom: "1 knjiga za 1 kunu (uključen PDV), odnosno 34 najveća hrvatska pisca, 67 najvrednijih djela u integralnim verzijama, preko 150 naslova na samo jednom CD-ROM-u za samo 67 kuna!!!" Sva

djela popraćena su komentarima, rječnicima te objašnjenjima manje poznatih riječi a uvršteni su i članci o piscima. Nakladnik kao jedno od prednosti ovog izdanja navodi i mogućnost ispisivanja na bilo kojem standardnom pisaču i ističe da

je to u okviru ovog izdanja legalno. Ovaj CD-ROM naišao je na veliko zanimanje učenika, studenata i istraživača kao i 2000. objavljeno izdanje "Klasici hrvatske književnosti II.: pjesništvo (ISBN 953-6737-02-7).

Ono donosi 5000 pjesama, a 70 ih je u zvučnom zapisu. U okviru istog projekta nakladnik je najavio izdanja *Klasici hrvatske književnosti III.: drama i kazalište* te *Klasici sovjetske književnosti*.

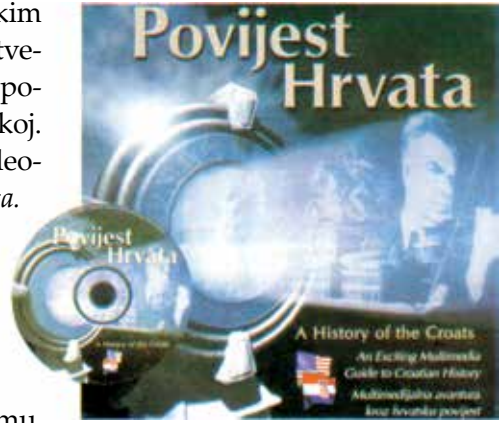
Osnovna djelatnost nakladničke kuće Alt F4 jesu i ostaju izdanja na CD-ROM-u, ali kupcu CD-ROM-a *Klasici hrvatske književnosti* daruje 11 odabranih novela s tog CD-ROM-a koje su otisnute na recikliranom papiru. U predgovoru knjižici ističe da je materijalni trošak izdavanja tih jedanaest novela veći od objavljivanja 67 djela na CD-ROM-u. Na koricama knjige navedeno je nekoliko alarmantnih činjenica o ekološkim aspektima globalnog uništenja šuma. Zanimljiv je podatak da je svakih 5 CD-ROM-

³¹⁴ U Hrvatskoj ne postoji tradicija proizvodnje džepne knjige, čiji razvoj potiče nakladnik Ceres.

ova *Klasici hrvatske književnosti* spasilo jedno stablo, a cijela naklada 800 stabala, dakle cijelu jednu šumu.³¹⁵

Neki nakladnici su na elektroničkim medijima zamislili veće projekte znanstvenog karaktera, kojima dokumentiraju povijesna i kulturna zbivanja u Hrvatskoj. Jedan od prvih takvih projekata je videozapis na dvije kasete *Povijest Hrvata*. Objavili su ga 1992. nakladnici *Orion stella* i *Golden Marketing* a nastao je suradnjom raznih ustanova. *Centar za transfer tehnologije* na Fakultetu strojarstva i brodogradnje Sveučilišta u Zagrebu predviđa u svojem programu objavljivanje multimedijских izdanja. Tako je 1999. godine u suradnji s nakladnikom *Vega Group Plc* iz Derbyja (Velika Britanija) objavio CD-ROM *Povijest Hrvata*, jedno od multimedijских izdanja u sklopu projekta *Hrvatska trilogija*. Ova publikacija sadrži 30 minuta interaktivnog videa, više od 45 minuta zvučnih zapisa, uključujući naraciju i izvratke iz hrvatske književne i glazbene baštine (folklorne i klasične) te više od 1000 fotografija i oko 500 kartica teksta pisanih posebno za ovaj program.

Vrijedi istaknuti da se 1999. godine javljaju i pisci-nakladnici koji svoja književna djela objavljuju na digitalnom mediju. Tako Berezina Matoković iz Splita i Duško Wölfel iz Rijeke objavljuju svoje tekstove na mrežnim stranicama.³¹⁶

Nenad Marinac objavio je zbirku pjesama *Nikad me Bog iznevjerio nije* na CD-ROM-u.

Vrlo opsežan projekt Ministarstva znanosti i tehnologije Izložba *Znanost u Hrvata* potaknuo je više visokoškolskih i znanstvenih ustanova da 1996. godine svoje radove objave na poslužniku tog Ministarstva. Danas sve više obrazovnih ustanova koristi prednosti Interneta u nastavi stavljajući skripte i udžbenike na mrežu. U prilog razvoja elektroničkog nakladništva govori i pokre-

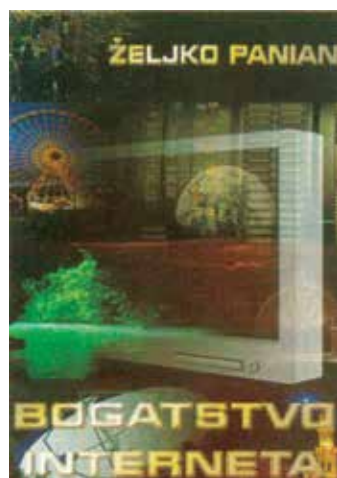

³¹⁵ Odabrane novele. Zagreb : Alt F4, 1999. Predgovor i zadnje korice.

³¹⁶ URL: <http://mindit.netmind.com/go/1/199945467/6155497/141/1>. URL: <http://hnedri.hr>

tanje projekta *Elektronički sveučilišni udžbenik za filozofiju odgoja*, koji će biti dostupan na mreži i CD-ROM-u. Cilj ovog projekta Visoke učiteljske škole u Splitu je omogućiti učenje na daljinu te potaknuti interaktivno i samostalno učenje.

Do početka 2000. godine nakladnici u Hrvatskoj uglavnom objavljuju mrežnu knjigu uz istoimeni tiskani oblik. U to se vrijeme pojavljuje *Strijelac*, prvi hrvatski elektronički nakladnik, primarno mrežne knjige. Od 1. ožujka 2000. nudi besplatno na Internetu *Umrežavanje računala*, autora Damira Baronice. *Strijelac* nudi autorima i ostalim nakladnicima da njihova djela objavi na svojim mrežnim stranicama.³¹⁷ Ubrzo objavljuje *Zmajeva oko*, prvi hrvatski roman

na Internetu u izdanju jednog nakladničkog poduzeća. U okviru svojeg projekta informatičke biblioteke objavio je 14 naslova koji se svi mogu učitati uz cijenu pretplate od 200 kn godišnje. Besplatno nudi knjižnicu klasika hrvatske književnosti, u kojoj je zasada objavio 15 djela iz 19. stoljeća. Vrijedi istaknuti da je u listopadu 2000. godine *Strijelac* objavio knjigu *Bogatstvo Interneta* autora Željka Paniana, koja je izvorno pisana kao elektroničko izdanje koristeći mogućnosti mrežne knjige, a 2001. umnožena je digitalnim tiskom.

Sve više i više najava mrežnih izdanja početkom 2001. godine svjedoče o tome da se mrežna knjiga u Hrvatskoj širi.

Kad se govori o knjizi u Hrvatskoj, ne može se zanemariti pojavu tiska na zahtjev, iako je krajnji proizvod, koji nastaje primjenom digitalne tehnike i Interneta, zapravo primjerak tiskane knjige. U Hrvatskoj ima sve više tiskara i nakladnika koji nude tisak na zahtjev najsuvremenijim strojevima kao npr. *Repro studio* (Petrova 88), *ITG digitalni tisak*, *Naklada MD* iz Zagreba, *Digital Point* i *Rima* iz Rijeke. Ova tehnika znatno pojeftinjuje proizvodnju knjige pa se njom izbjegavaju zamke našeg nepredvidivog tržišta i stvaranje zaliha primjeraka kojima nije suđeno da nađu kupca.

³¹⁷ URL: <http://www.strijelac.hr>

Knjižarstvo

Uvođenjem tržišne ekonomije broj se pravih knjižara u Hrvatskoj smanjio na svega tridesetak. Velik broj knjiga ne dolazi do kupca putem knjižarske mreže. Nakladnici pronalaze različite načine plasiranja svojih prilično skupih proizvoda objavljenih uglavnom u malim nakladama od 500 do 1500 primjeraka.

Da bi knjiga brzo stigla od nakladnika do kupca i čitatelja potrebna je razvijena knjižarska mreža. Ona pretpostavlja i informiranost knjižara o naslovima, koji se mogu nabaviti. Upravo takvu informaciju pruža katalog knjiga na prodaju. To je popis knjiga koje postoje na tržištu ili koje su u pripremi, a uz bibliografske podatke donosi i cijenu knjige. U Hrvatskoj se već dulje vrijeme osjeća potreba za takvim katalogom. Na tu je činjenicu autorica ukazala već na sastanku s predstavnicima Vijeća Europe održanom 1995. u okviru Praškog sajma knjiga. Značajno je da je i jedan od zaključaka "Međunarodnog kolokvija o pravnom položaju knjige, knjižnica i nakladništva u Republici Hrvatskoj" održanom 1996. godine u Zagrebu bio je da se u Hrvatskoj započne izradbom takva kataloga. Tako se Hrvatska početkom 1997. uključila u program Vijeća Europe pod tadašnjim nazivom *Books and Archives*, kako bi se stvorili povoljniji uvjeti za objavljivanje i prodaju knjiga. U zemlji, prijedlog projekta *Hrvatski katalog knjiga na prodaju - poticaj knjižarstvu i nakladništvu* napisala je autorica u suradnji sa savjetnikom Vijeća Europe Ingo-Eric Schmidt-Braulom. Ovaj je projekt, koji pretpostavlja suradnju nakladnika, knjižara i knjižničara, od kojih je i potekla inicijativa, bio predstavljen na dva skupa.³¹⁸ Prva je prilika bila u sklopu "Tjedna knjige u Dubrovniku", gdje je 10. studenog 1997. u Međunarodnom centru hrvatskih sveučilišta održan Okrugli stol "Katalog knjiga na prodaju - poticaj knjižarstvu i nakladništvu u Hrvatskoj" na kojem su se predstavnici svih struka vezanih uz knjigu jednoglasno složili da je takav katalog neophodan za oživljavanje tržišta knjige. Projekt je također predstavljen dva dana kasnije u okviru sajma knjiga *Interliber* u Zagrebu, ali nažalost do danas nije ostvaren.

Knjižari i nakladnici u Hrvatskoj svjesni su nepredvidivosti tržišta. Posljednjih godina nastoje putem Interneta povećati promet tiskanom knjigom. Već 1996. godine nudilo je nekoliko nakladnika svoje knjige na vlastitim mrežnim stranicama. U Hrvatskoj postoji nekoliko knjižara na Internetu. To su npr. <http://www.moderna-vremena.hr>, <http://www.sims-hr.com>, <http://www.sveznadar.com>, <http://www.dominovic.hr>, <http://www.unival.hr>. Većina ih svoju ponudu naslova obogaćuje dodatnim sadržajima kao što su prikazi knjiga, novosti iz svijeta knjige i slično.

³¹⁸ U organizaciji ovih skupova sudjelovali su: Hrvatsko bibliotekarsko društvo, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Društvo bibliotekara Dubrovnik te Grupacija nakladnika i knjižara.

Zanimljivije su spoznaje iskusnih knjižara, koji su uz svoje stvarne knjižare otvorili i mrežnu knjižaru. Mrežna knjižara tiskanih knjiga *Sveznadar.com* posluje od 1999. godine. U godinu dana knjižara je imala 1000 kupaca (siječanj 1999. do siječnja 2000.).³¹⁹ Knjižara bilježi dnevno 300 posjetitelja te 4-5% prodaje od posjeta. Usporedbe radi knjižara *Amazon.com* bilježi samo 2% prodaje od posjeta svojim stranicama. U knjižari *Sveznadar.com* broj posjetitelja iz inozemstva je malen - 20% svih posjetitelja, a broj kupaca još manji. No, broj ponovljenih kupaca iz inozemstva veći je od ponovljenih kupaca iz zemlje.

Stvarna knjižara *Moderna vremena* je 1995. pokrenula istoimenu reviju za knjigu (ISSN 1330-7630), a 1999. i mrežnu knjižaru, koja je te godine imala 100.000 posjetitelja. Ona je s vremenom prerasla u središnje hrvatske Internet stranice za knjigu s mnoštvom raznolikih pratećih sadržaja kao što su: vijesti, prikazi knjiga, top-liste, razgovori, portreti autora, kalendar, ankete, izložbe, nagradne igre.³²⁰ Na stranicama knjižare *Moderna vremena* bila je u promotivne svrhe početkom siječnja 2000. ponuđena digitalizirana knjiga Branke Sacher *Muka po mileniju: 777 koraka do 2000.* koju je 1999. godine u tiskanom obliku objavila *Zagrebačka naklada*. Zanimljiv je podatak da promet mrežne knjižare *Moderna vremena* ne iznosi niti 15% prometa istoimene stvarne knjižare.³²¹ Višegodišnje iskustvo u izvozu knjige ima *Sims Online Bookstore*, koji u svojem mrežnom katalogu nudi više od 5000 naslova *Croaticae*.³²² Knjižara *Dominović* nudi na Internetu uglavnom tiskane rječnike (neki su izdanja ove tvrtke) i referentna djela drugih nakladnika koja se mogu nabaviti u istoimenoj stvarnoj knjižari. Kulturni magazin *Op.a.*, kojeg je krajem 2000. godine pokrenuo nakladnik *Faust Vrančić*, svojim prilozima i katalogom najnovijih knjiga pospešuje protok informacija o knjizi.

Knjiga i zakonski propisi u Hrvatskoj

Nacionalni izvještaji o kulturnoj politici pojedinih zemalja dio su programa Vijeća Europe. Izvještaj hrvatskih stručnjaka o kulturnoj politici Republike Hrvatske podnesen je 8. travnja 1998. godine Vijeću Europe, a pisan je 1996. i 1997. godine.³²³ U uvodu je naglašeno da se hrvatska kulturna politika nije razvila do

³¹⁹ Usmeno priopćenje urednika mrežne knjižare *www.sveznadar.com* koji vodi i stvarnu knjižaru Knjižara Nova u Rijeci.

³²⁰ Dani hrvatske knjige na Internetu 2000. // Info-bilten 1(10. siječnja 2000.), str. 1. URL: <http://www.moderna-vremena.hr>

³²¹ Usmeno priopćenje urednika mrežne knjižare *www.moderna-vremena.hr*

³²² Usmeno priopćenje urednika knjižare, koji je kasnije otvorio i stvarnu knjižaru.

³²³ Kulturna politika Republike Hrvatske, str. XV.

te mjere da bi se u trenutku izvještavanja moglo reći da se radi o posve sustavnoj kulturnoj politici. U zaključcima se globalno uspoređuju ostvarenja te politike u odnosu s postavljenim ciljevima. Tako je između ostalog rečeno da su na nacionalnom planu u velikoj mjeri ostvareni ciljevi u području zakonodavstva, financiranja i obrazovanja. Među slabije ostvarenim ciljevima spomenuto je nakladništvo uz napomenu "da se premalo izdvaja za izdavanje kvalitetnih hrvatskih knjiga na malom i nesigurnom tržištu".³²⁴

Osnove financiranja u području društvenih djelatnosti utvrđene su u Hrvatskoj Zakonom o financiranju javnih potreba. Programom kulturnog razvitka Republike Hrvatske predviđeno je realiziranje pojedinih dogovorenih programa, a u njih se ubraja i tiskanje vrijedne knjige i osiguranje sredstava za otkup knjiga za potrebe knjižnica. U okviru tog programa 1992. godine je na izdavanje knjiga utrošeno 413.164 DEM a 1996. 1,781.952 DEM. Za nabavu knjiga utrošeno je 1992. godine 507.685 DEM a 1996. godine 2,518.310 DEM.³²⁵ Zapravo se potpora Ministarstva kulture nakladništvu sastoji od potpore nakladnicima da objave knjigu, potpore knjižnicama za kupnju knjiga i otkupa gotovih knjiga od nakladnika. Ministarstvo kulture je za potporu nakladnicima izdvojilo 1997. godine 8,038.000 kn, 1998. godine 5,708.772 kn, a 1999. godine 5,870.300 kn. Za nabavu knjiga za knjižnice izdvojeno je 1997. godine 14,647.000 kn, 1998. godine 13,136.000 kn, a 1999. godine 12,983.600 kn. Na otkup knjiga utrošeno je 1997. godine 2,375.830 kn, 1998. godine 15,811.466 kn, a 1999. godine 11,117.160 kn.³²⁶ Godine 1998. izdvojen je veći iznos u odnosu na prethodnu, jer je 1. siječnja 1998. godine stupila u Hrvatskoj na snagu stopa PDV-a od 22% za sve proizvode bez izuzetaka. Ta je stopa tako vrijedila za knjige sve do 1. studenoga 1999. godine, kada je uvedena nulta stopa. Godine 1998. prijavljeno je za otkup 2162 naslova a otkupljeno 1097. Godine 1999. prijavljeno je 1480 naslova a otkupljeno 719. Izrazi li se potpora nakladnicima u broju objavljenih naslova, tada je 1997. godine prijavljeno na natječaj 1132 naslova, a prihvaćen 441 naslov, zatim 1998. godine prijavljena su 553 naslova, a prihvaćeno za potporu 117. Godine 1999. prijavljen je 551 naslov, a prihvaćeno 193. Prema procjenama je 1999. godine objavljeno u Hrvatskoj oko 2500 naslova knjiga namijenjenih tržištu pa tako i knjižnicama. Iz svega navedenog proizlazi da je sredstvima Ministarstva kulture potpomognuto približno 35% knjiga (ili 1000 naslova) objavljenih u Hrvatskoj.³²⁷ Kad bi se prikupili podaci o

³²⁴ Cultural policy in Croatia : national report / editors Biserka Cvjetičanin, Vjeran Katunarić. Strasbourg : Council of Europe, Council for Cultural Co-operation, 1999.Str. 265.

³²⁵ Kulturna politika Republike Hrvatske, str. 61. Naveden je iznos u DEM, jer je 1992. hrvatska valuta bio HRD, a 1996. kuna.

³²⁶ Podaci dobiveni od Ministarstva kulture Republike Hrvatske.

³²⁷ Goldstein, S. Financijska potpora Ministarstva kulture nakladničkoj djelatnosti i knjižnicama : (mišljenja i prijedlozi). Rukopis.

financijskoj potpori što ih nakladništvu daju druga ministarstva (znanosti, prosvjete i športa itd.) te županijske, gradske i općinske samouprave pa i neke ustanove financirane za svoju nakladničku djelatnost iz budžeta, ustanovilo bi se da se dvije trećine knjiga u Hrvatskoj objavljuje uz financijsku potporu državnog budžeta i budžeta regionalnih i samoupravnih tijela.

U stvaranju nacionalne kulturne politike, pa tako i politike prema knjizi, sudjeluju državna tijela i nevladine organizacije kao što su strukovna udruženja u sektoru knjige. Politika prema knjizi određena je raznim zakonskim propisima od kojih se očekuje stvaranje povoljnih uvjeta za knjigu - od njezina nastanka kao duhovnog dobra preko proizvodnje do uporabe u knjižnici. U Hrvatskoj je nakladništvo primarno određeno Zakonom o izdavačkoj djelatnosti iz 1983. godine.³²⁸ No, načelno se smatra da sveobuhvatni zakoni o knjizi ne doprinose razvoju nakladništva i knjižarstva.

Imajući to u vidu kao i sve već ranije u tekstu spomenute negativne silnice koje djeluju u sektoru knjige Hrvatsko bibliotekarsko društvo je u suradnji s Društvom hrvatskih književnih prevodilaca i Grupacijom nakladnika i knjižara organiziralo 6. i 7. prosinca 1996. godine u Zagrebu "Međunarodni kolokvij o pravnom položaju knjige, knjižnica i nakladništva u Republici Hrvatskoj". Skup je održan pod pokroviteljstvom Ministarstva kulture, Ministarstva znanosti i tehnologije te Vijeća Europe.

Zaključeno je da treba učiniti sljedeće:

1. potaknuti uključivanje Hrvatske u dva projekta Vijeća Europe, i to:
 - izradom Kataloga knjiga na prodaju, i
 - uključivanjem u program *New Book Economy*, po mogućnosti u sklopu programa *Phare*.
2. predložiti nadležnim državnim tijelima da u skladu s Ustavom zajamčeni slobodama znanstvenoga, kulturnog i umjetničkog stvaralaštva te izražavanja misli, kao i u skladu s Kulturnom konvencijom Vijeća Europe, čije se donošenje uskoro očekuje, oblikuju cjelovitu nacionalnu politiku prema knjizi, koja će podjednako voditi računa o interesima autora, nakladnika, trgovine knjigom i knjižnica.
3. preporučiti odgovarajućim tijelima stvaranje povoljnije sredine za knjigu, i to:
 - zadržavanje poreza na dodanu vrijednost na nultoj stopi,
 - smanjivanjem poreza na autorske honorare,
 - snižavanjem poštarine u vanjskom i unutarnjem prometu za knjige koje nose ISBN.

³²⁸ Zakon o izdavačkoj djelatnosti.

4. preporučiti osnivanje/imenovanje središnje autorske agencije, koja bi se brinula za plasman domaćih autora u inozemstvu te za zaštitu njihovih prava uopće.
5. pristupiti izradi popisa neprevedenih djela svjetske kulturne baštine.
6. ispitati potrebu za izobrazbom nakladnika organizacijom tečajeva, ugradnjom određenih predmeta u sadašnje programe školovanja informacijskih stručnjaka ili u budućnosti organiziranjem sustavnoga školovanja na visokoškolskoj razini.
7. potaknuti državna tijela da oblikuju čvrste pravne propise, kojima bi se zaustavile volunтарističke tendencije u nakladničko-medijskoj praksi. Autori i prevodioci zalažu se za obostrano dosljedno poštovanje etičkog kodeksa koji podjednako obvezuje naručioca djela i autora.
8. potaknuti izradu i objavljivanje hrvatskih normi za knjigu pri Državnom zavodu za normizaciju.
9. upozoriti nadležna ministarstva na neriješeno pitanje zaštite fondova specijalnih i drugih knjižnica u poduzećima i ustanovama, koje se privatiziraju ili prodaju.
10. ubrzati rad na donošenju propisa (standarda, pravilnika i poslovnika) koji omogućuju primjenu Zakona o knjižnicama i vrstan rad u knjižnicama.
11. organizirati kolokvij o elektroničkim publikacijama.

Zaključci ovog kolokvija u velikoj mjeri predstavljaju smjernice za razvoj politike prema knjizi u Hrvatskoj. Od njihovog su donošenja protekle pune četiri godine pa se može ukratko reći što je od toga pokrenuto ili djelomično provedeno. O uključivanju Hrvatske u projekt *Katalog knjiga na prodaju* bilo je riječi ranije u ovom poglavlju. Projekt za Hrvatsku je napisan, ali nažalost nikad nije proveden, tako da i dalje na tržištu knjige postoji nedostatak informacija o knjigama i njihovim cijenama, što mnoge u zemlji navodi na paušalne i neprimjerene ocjene o nakladništvu. Hrvatska nažalost nije bila uključena u program *New Book Economy*, kojemu je cilj pospješiti primjenu informacijske tehnologije iako nekoć licina stručnjaka iz zemlje redovito prati sve novosti u tom području.

Zaključak (3) da se poradi na stvaranju povoljnije okoline za knjigu vezan je uz donošenje zakonskih propisa, koji predstavljaju temelj nacionalne politike prema knjizi. Zanimljivo je pogledati kako oni danas definiraju knjigu, prvenstveno tiskanu te postoje li naznake uključenja i elektroničke knjige.

U današnje se vrijeme sve češće u svijetu raspravlja o slobodi pristupa sadržajima na mrežnim stranicama. U Hrvatskoj ova tema privlači pažnju stručnjaka, ali još ne i šire javnosti. Ustavom (čl. 38) i Kaznenim zakonom (čl. 107) u Hrvatskoj je zabranjena cenzura. Rasna i seksualna diskriminacija u raspačavanju sadržaja u sektoru knjige i na elektroničkim medijima zabranjena je Kaznenim

zakonom (čl. 174) a pedofilija čl. 196 istog zakona. U zakonskim propisima tehnika filtriranja, tj. kontrole pristupa sadržajima u elektroničkim medijima i na mreži nije spomenuta. Hrvatsko knjižničarsko društvo je 1998. godine osnovalo Komisiju za slobodu izražavanja i slobodan pristup informacijama ubrzo nakon što je IFLA osnovala istoimenu komisiju, čiji je član i predstavnik iz Hrvatske.³²⁹ Spomenute se komisije između ostalog bave i slobodom pristupa informacijama na Internetu.

Hrvatska je sukcesijom preuzela niz specifičnih međunarodnih instrumenata s područja autorskog prava. To je ponajprije Bernska konvencija o zaštiti književnih i umjetničkih djela iz 1886. godine u verziji Pariškog akta iz 1971. godine. Hrvatska je vezana i Svjetskom (Univerzalnom) konvencijom potpisanom u Ženevi 1952. godine, a revidiranom u Parizu 1971. godine.³³⁰ Osnovne su karakteristike hrvatskog Zakona o autorskom pravu da je zaštita djela postavljena na najširoj osnovi, da Zakon na širok način određuje što se ima smatrati autorskim djelom, da autor uživa moralna i imovinska prava.³³¹

Hrvatska je 1996. godine potpisala Ugovor o autorskom pravu Svjetske organizacije za intelektualno vlasništvo, koji još nije u potpunosti implementiran u Zakonu o autorskom pravu. Objavljivanje elektroničke knjige u materijalnom obliku i na mreži pokriveno je propisima koji se odnose na tradicionalno nakladništvo. Prijevodi su zaštićeni kao izvorna djela zakonom o autorskom pravu (čl. 5), bila ona objavljena u tiskanom obliku ili u elektroničkom. Ugovori između autora i nakladnika regulirani su Zakonom o autorskom pravu (čl. 61-71) kao neobvezatnim pravilima.³³²

Ne postoje zakonski propisi kojima se priznaju prava nakladnika u njegovim stručnim i financijskim ulaganjima u razvoj elektroničkih medija i usluga na mreži. Zaštita baza podataka regulirana je Zakonom o autorskom pravu (čl. 4) ali ne postoji zaštita baza po načelu *sui generis*.³³³

Povreda autorskog prava u tradicionalnom sektoru knjige i u elektroničkim medijima sankcionira se Zakonom o autorskom pravu (čl. 95-98, 125, 127, 129b) i Kaznenim zakonom (čl. 229-230). Još ne postoje posebni zakoni koji bi regulirali nakladništvo na elektroničkim medijima i mrežama. Ne postoje posebni propisi

³²⁹ Horvat, A. Slobodan pristup informacijama. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 43, 3(2000), str. XXV.

³³⁰ Kulturna politika Republike Hrvatske, str. 46.

³³¹ ibidem, str. 46-47.

³³² Questionnaire on legislative policy and policy measures concerning book development (book economy). Ovdje navedene podatke autorica je prikupila od dr. Igora Glihe za potrebe navedenog ispitivanja putem upitnika koje je u jesen 1999. godine provelo Vijeće Europe.

³³³ ibidem.

za elektroničku trgovinu i financijske transakcije na mreži. Postoji samo Zakon o obveznicama koji se odnosi na klasičnu trgovinu i transakcije.³³⁴

Hrvatska se ubraja u malobrojne zemlje u kojima je označavanje tiskanih knjiga međunarodnim standardnim knjižnim brojem ISBN propisano zakonom.³³⁵ No, primjena oznake ISBN za suvremene oblike knjige kao ni EAN prugastog kôda nije zakonski regulirana, već se ona odvija provedbom međunarodnih pravila prema kojima posluje Hrvatski ured za ISBN u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici. Sukladno Zakonu o knjižnicama svaki je nakladnik dužan dostaviti devet primjeraka tiskane knjige i elektroničke knjige u materijalnom obliku Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici. Zakonom je obuhvaćena i mrežna knjiga, ali zasa-da nije pobliže određen način provedbe. Stoga se očekuje da Hrvatska u prvoj fazi sustavnog skupljanja elektroničkih publikacija donese pravila sukladno *Izjavi o depozitu elektroničkih publikacija na dobrovoljnoj osnovi* koju podržavaju CENL i FEP.³³⁶

Hrvatski carinski propisi predviđaju da plaćanju carine ne podliježu "sve vrste tiskanog ili snimljenog materijala iz područja kulture, prosvjete i znanosti te dokumentacija koju državna tijela i druge organizacije primaju temeljem međunarodnih ugovora ili međudržavnih sporazuma."³³⁷ Hrvatska je 23. srpnja 1993. godine potpisala Sporazum o uvozu predmeta prosvjetnog, znanstvenog i kulturnog karaktera s dodatnim Protokolom.³³⁸ Postupak i način oslobađanja od plaćanja carine propisalo je Ministarstvo financija sukladno uvjetima navedenim u Sporazumu i Protokolu uz Sporazum. Tako je uređeno da se neki predmeti mogu osloboditi od plaćanja carine bezuvjetno, odnosno dovoljno je da su navedeni u Sporazumu ili Protokolu, pa se uz carinsku deklaraciju prilaže samo zahtjev korisnika za oslobađanje od carine na uvezenu robu. Za bescarinski uvoz ostalih predmeta iz Sporazuma i Protokola uz Sporazum potrebno je uz deklaraciju i zahtjev za oslobađanje od plaćanja carine priložiti i dodatnu dokumentaciju, kojom se dokazuje da su ispunjeni uvjeti za primjenu oslobađanja od plaćanja carine: izjavu korisnika u koje će se svrhe koristiti uvezena roba; suglasnost

³³⁴ Questionnaire on legislative policy and policy measures concerning book development (book economy).

³³⁵ Zakon o izdavačkoj djelatnosti. // Narodne novine 28(1983), čl. 37.

³³⁶ Conference of European National Librarians/Federation of European Publishers (CENL/FEP) statement of practice for the voluntary deposit of electronic publications.

³³⁷ Carinski zakon, čl. 18, t. 6. i 7.

³³⁸ Agreement on the importation of educational, scientific and cultural materials adopted by the Unesco General Conference at its fifth session, Florence, 17th June 1950. Protocol to the Agreement on the importation of educational, scientific and cultural materials, adopted by the Unesco General Conference at its nineteenth session, Nairobi, 26th November 1976.

nadležnog ministarstva (kultura, prosvjeta, šport i znanost); potvrdu Hrvatske gospodarske komore da se uvezena roba ne proizvodi u Hrvatskoj. Izjavu u koje će se svrhe koristiti uvezena roba carinarnici podnosi korisnik carinske povlastice. Suglasnost za oslobađanje od plaćanja carine za uvezenu robu, na zahtjev korisnika, izdaje resorno ministarstvo (Ministarstvo kulture, Ministarstvo znanosti i tehnologije ili Ministarstvo prosvjete i športa), ovisno o vrsti robe i njezinoj namjeni. Prilog A Sporazuma i Protokola odnosi se na uvoz knjiga, publikacija i dokumenata kada predstavljaju proizvod neke druge ugovorne države i nemaju komercijalni karakter, bez obzira na način umnožavanja. Za oslobađanje knjiga, publikacija i dokumenata od carine nije potrebna suglasnost resornih ministarstava, već Carinarnica pregledom utvrđuje da se radi o predmetima iz Priloga A i u obliku zabilješke na uvoznjoj deklaraciji donosi odluku o oslobađanju od carine pozivajući se na Prilog A Sporazuma odnosno Protokola. Korisnik ove povlastice može biti svaka fizička i pravna osoba. Prilog C Sporazuma i Prilozi C1 i C2 Protokola odnose se na uvoz audio-vizualne građe.³³⁹ Kad je ova namijenjena kulturnim, znanstvenim ili prosvjetnim institucijama može se uvesti bez plaćanja carine uz suglasnost Ministarstva kulture. Prilog H protokola odnosi se na uvoz materijala i strojeva koji služe za izradu knjiga, publikacija i dokumenata. Korisnik materijala i strojeva ne mora biti kvalificiran kao prosvjetna, znanstvena i kulturna ustanova, ali namjena robe nevedene u prilogu H mora biti prosvjetne, znanstvene i kulturne prirode. U svrhu oslobađanja od plaćanja carine za materijal koji služi za izradu knjiga, publikacija i dokumenata (papir, tiskarske boje, ljepilo, itd.) korisnik materijala je, uz zahtjev za oslobađanje od plaćanja carine, dužan priložiti suglasnost Ministarstva kulture i izjavu u koje će se svrhe koristiti uvezena roba. Carina se ne plaća na uvoz knjiga iz zemalja koje nisu potpisnice spomenutog Firentinskog sporazuma. Sukladno navedenom carina se ne plaća na papir za tiskanje knjiga i na uvoz informacijskih usluga u digitalnom obliku, ali se plaća na uvoz hardvera.

Od 1. studenoga 1999. u Hrvatskoj se primjenjuje nulta stopa poreza na dodanu vrijednost na tiskanu knjigu sukladno Pravilniku o izmjenama i dopunama Pravilnika o porezu na dodanu vrijednost, čl. 4: "Porez na dodanu vrijednost po stopi od 0% plaća se na [...] knjige stručnog, znanstvenog, umjetničkog, kulturnog i obrazovnog sadržaja, udžbenike za pedagoški odgoj i obrazovanje, za osno-

³³⁹ Agreement for facilitating the international circulation of visual and auditory materials of an educational, scientific and cultural character adopted by the Unesco General Conference at its third session, Beirut, 10th December 1948. Ovaj se sporazum počeo primjenjivati 1954. godine. Jugoslavija je deponirala instrument o prihvatanju ovog sporazuma 1951. godine. Republika Hrvatska je taj međudržavni instrument preuzela kao zemlja sukcesor SFRJ. Hrvatska je ratificirala Sporazum 1994. godine. [Međunarodni ugovori. // Narodne novine 4(1994)].

vno, srednje i visoko obrazovanje, otisnute na papiru ili na drugim nositeljima teksta kao što su papirus, koža, platno, tekstil (osim na CD-ROM-u, video-kaseti i audio-kaseti, disketi, gramofonskoj ploči i sl.).³⁴⁰ No, porez na elektroničku knjigu u materijalnom obliku iznosio je i dalje 22%.³⁴¹ Tek je čl. 2 Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o porezu na dodanu vrijednost od 25. svibnja 2000. izuzeta od spomenutog poreza i knjiga objavljena na CD-ROM-u, video-kaseti, audio-kaseti i disketi.³⁴²

Cjenikom PT usluga Hrvatske pošte određena je poštarina za knjige i ona je niža od cijena za ostale pismovne pošiljke. Prema čl. 16, stavak 1. i 3. Pravilnika o općim uvjetima za obavljanje poštanskih usluga³⁴³, a sukladno preporukama Konvencije Svjetske poštanske udruge, knjiga se smatra osnovnom tiskanicom. Snižena poštarina ne odnosi se na diskete i video-kasete pa se za njih naplaćuje poštarina kao za ostale poštanske usluge. Zasada ne postoji snižena stopa PDV-a za kulturne i obrazovne ustanove koje koriste Internet.

Slobodno tržišno natjecanje u tradicionalnom sektoru knjige kao i u sektoru elektroničkih medija i na mreži osigurano je Zakonom o trgovini 11 / 96., Zakonom o nepoštenom tržišnom natjecanju čl. 57-59 i čl. 49 Ustava. Monopol je zabranjen Zakonom protiv monopola i kaznenim zakonom čl. 288.³⁴⁴

Veći broj manjih nakladnika oslanja se na donatore u ostvarivanju svojih projekata. Novi sustav poreznih olakšica za donatore u kulturi i umjetnosti reguliran je Zakonom o porezu na dobit i Zakonom o porezu na dohodak, koji su doneseni u prosincu 2000. Njima se na nov način potiče ulaganje u kulturu, jer se olakšice (od 2%) osiguravaju u poreznim tokovima.³⁴⁵

Cijenu knjige u Hrvatskoj opterećuje porez na dohodak, koji plaćaju fizičke osobe na ukupni dohodak koji su ostvarile. Porezna stopa je 20% ili 35%, ovisno o visini dohotka.³⁴⁶

Sukladno zaključku (8) spomenutog kolokvija pri Državnom zavodu za normizaciju izrađuju se hrvatske norme za knjigu.

³⁴⁰ Pravilnik o izmjenama i dopunama Pravilnika o porezu na dodanu vrijednost. // Narodne novine 112(1999).

³⁴¹ Zakon o porezu na dodanu vrijednost. // Narodne novine 105(1999).

³⁴² Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o porezu na dodanu vrijednost. // Narodne novine 54(2000). URL: <http://www.nn.hr/sluzbeni-list/sluzbeni/index.html>

³⁴³ Pravilnik o općim uvjetima za obavljanje poštanskih usluga. // Narodne novine 37(1995).

³⁴⁴ Questionnaire on legislative policy and policy measures concerning book development (book economy) and electronic publishing (access economy) (I. Gliha).

³⁴⁵ Zakon o porezu na dohodak, čl. 9., t. 7; Zakon o porezu na dobit čl. 5, t. 15. // Narodne novine 127(2000).

³⁴⁶ Kulturna politika Republike Hrvatske, str. 43.

Poticajni prijedlog elektroničkog nakladništva u Hrvatskoj

U Hrvatskoj se sve više nakladnika odlučuje za objavljivanje elektroničkih knjiga, bilo da se njime bave uz tradicionalno nakladništvo ili da su se pak opredijelili isključivo za ovaj suvremeni oblik. Činjenica je da je brzina, kojom se elektronička knjiga širi, najčešće ipak određena ili bolje rečeno ograničena negativnim i pozitivnim silnicama koje djeluju u cjelokupnom sektoru knjige.

Većina inventivnih pothvata u nakladništvu Hrvatske najčešće je rezultat osobne poduzetnosti pojedinih nakladnika, knjižara i knjižničara. Sa sigurnošću se može ustvrditi da je zastupljenost elektroničke knjige u Hrvatskoj sukladna trenutnim mogućnostima nakladnika i interesu korisnika. Objavljivanje elektroničke knjige je uglavnom opsežan projekt koji uključuje dugotrajne pripreme oko otkupa autorskih prava za tekst, sliku i zvuk. U interesu širenja kvalitetnih elektroničkih izdanja bilo bi kreditiranje projekata elektroničkih izdanja.

Širenju elektroničkog nakladništva doprinijeli bi i razni oblici edukacije koje daju za to kompetentne ustanove (tečajevi u srednjoj školi i na fakultetu, kao i u sklopu trajnog obrazovanja), a programi uključuju: postupke proizvodnje elektroničke knjige, pitanja o uređenju autorskih prava, uvjete prodaje, korištenja, obrade i pohrane elektroničke knjige, tisak na zahtjev.

Usporede li se u Hrvatskoj uvjeti razvoja tiskane i elektroničke knjige može se uočiti da zakonski propisi ipak stvaraju povoljnije uvjete za tiskanu knjigu nego za elektroničku. Stoga zakonima i pravilnicima u Hrvatskoj treba izrijeком predvidjeti olakšice i za elektroničku knjigu, gdje to još nije učinjeno. Tako bi se po uzoru na tiskanu knjigu i na elektroničku u materijalnom obliku trebalo primijeniti sniženu poštarinu, a na mrežnu knjigu nultu stopu PDV-a. U nastanku knjige, bila ona tiskana ili elektronička, važnu ulogu imaju autori, prevodioci, korektori i lektori čiji porez na dohodak od 35% još uvijek znatno poskupljuje knjigu. Usporedo je neophodno razvijati opću svijest o potrebi i načinima zaštite autorskih prava, ali i omogućiti knjižnicama da obavljaju svoju funkciju dajući elektroničku knjigu na korištenje. Zato bi knjižnicama u sklopu potpore za nabavu građe trebalo uvijek osigurati sredstva za elektroničke knjige.

Cilj ovih poticajnih mjera bio bi razviti kvalitetno elektroničko nakladništvo, održati postulate struka iz sektora knjige i učiniti elektroničku knjigu što dostupnijom. Zaključno se može reći da je i u Hrvatskoj oblikovanje povoljne politike za knjigu dugotrajniji proces koji zahtijeva dogovor struka u sektoru knjige uz suradnju privatnog i društvenog sektora.

ZAKLJUČAK

Govoreći o suvremenoj knjizi, na pragu trećeg tisućljeća, može se sa sigurnošću ustvrditi da upravo u dihotomiji tiskane i elektroničke knjige leži njezina budućnost. Ni u kojem slučaju ne može se govoriti o uzmaku tiskane knjige pred elektroničkom.

U razvoju knjige revolucionaran je bio izum pomičnog tiska 1452. godine i digitalnog medija krajem 20. stoljeća. Danas smo svjedoci ubrzanog razvoja digitalne tehnike, koja je pojavom tiska na zahtjev objedinila učinak spomenutih izuma, jer knjigu na zahtjev korisnika vraća iz digitalnog oblika u tiskani.

Uvjeti za komplementarnost tiskane i elektroničke knjige stekli su se tek najnovijim razvojem tehnologije, koja je znatno unaprijedila proizvodnju i raspačavanje knjige. Razvio se Internet, porastao je broj njegovih korisnika, povećala se brzina prijenosa i pretraživost informacija, uvriježila se elektronička trgovina. Jednako je važna pojava novog softvera za slanje i primanje tekstovnih datoteka te usavršavanje tehnologije digitalnog tiska, koji omogućuje tiskanje malog broja primjeraka, odnosno proizvodnju, čak samo jednog primjerka knjige odjednom.

Iako izvorno smišljen kao označitelj tiskane knjige, da bi pospešio njezino poslovanje u automatiziranom svijetu, ISBN prati sudbinu knjige tijekom njezinog prijelaza s papira na suvremenije medije već punih 30 godina. Od identifikacijskog broja tiskane knjige postao je oznaka omeđenog sadržaja koji ima funkciju knjige, bez obzira na medij na kojem je objavljen. Tako ga shvaća više od 500.000 nakladnika širom svijeta, koji su učlanjeni u sustav ISBN.

Broj publikacija koje imaju funkciju knjige povećao se pa je bilo neophodno proširiti dotadašnji pojam knjige. Knjiga je postala omeđen sadržaj objavljen u bilo kojem obliku. Ona više nije određena opsegom i medijem. Podjela knjižnične građe na knjižnu i neknjižnu zamjenjuje se pojmovima tiskana i netiskana građa, te sukladno tome postoji tiskana i netiskana knjiga. Stoga se elektroničku knjigu smatra netiskanom knjigom.

Elektronička knjiga je jedna ili više računalnih datoteka omeđenog sadržaja, koje su dostupne javnosti na mreži (mrežna knjiga) ili u materijalnom obliku. Uz tekst može donositi sliku i zvuk kao i veze sa srodnim mrežnim stranicama te program za izmjene i dopune.

Većina definicija pojmova vezanih uz tiskanu knjigu doživjela je pojavom

digitalnog medija dopunu ili izmjenu. Kod elektroničke kao i kod tiskane knjige prepuštena je, doduše, nakladniku odluka o određivanju razlika između pojedinih izdanja istog naslova. No, u knjizi proizvedenoj tiskom na zahtjev više nije moguće navesti broj primjeraka u jednom kontinuiranom postupku koji tvore otisak jedne knjige. Ovom se novom tehnikom automatski broji samo ukupan broj primjeraka određenog naslova otisnutog na zahtjev. To i odgovara potrebi ugovora između autora i nakladnika, koji će se vjerojatno odnositi na ukupan broj primjeraka knjige otisnutih u nekoliko navrata ovom tehnikom, tj. na jedno izdanje otisnuto na zahtjev. Mrežna knjiga ne poznaje pojmove primjerak i otisak u tradicionalnom smislu.

Uvođenjem nove tehnologije dogodila se značajna promjena u odnosu između knjige i bibliografskog zapisa. Bibliografija više nije samo pomagalo za identifikaciju naslova, već i sredstvo izravnog pristupa samoj knjizi. Nacionalne knjižnice trebaju u suradnji s nakladnicima ustvrditi i dosljedno provoditi pohranu i korištenje elektroničke knjige kao obveznog primjerka.

Tehnološki je napredak dematerijalizirao knjigu. Tri struke tradicionalno vezane uz proizvodnju i čitanje knjige iznenada je doveo u nove i još nepoznate situacije, često zahtijevajući brze odluke. Kako bi sve struke mogle iskoristiti prednosti nove tehnologije neophodna je edukacija kadrova iz tradicionalnog sektora knjige. No, digitalizacija donosi tako dubokosežne tehnološke promjene, da je u nastavnim planovima učilišta potrebno za to predvidjeti i školovanje posve novih profila stručnjaka.

Digitalizacija je unijela određenu dinamičnost u sektor knjige; mrežne knjižare i elektronički nakladnici koegzistiraju s tradicionalnim. Iskustvo je pokazalo da za tradicionalnog nakladnika na rubu egzistencije pravovremeni prijelaz na elektroničko nakladništvo, uz odgovarajuću promidžbu na Internetu, može predstavljati pravi spas. Desetak godina elektroničkog nakladništva u svijetu pokazalo je da pojava knjige u digitalnom obliku nužno zahtijeva preraspodjelu poslova u sektoru knjige. Sve se struke organiziraju unutar svojih krugova, jedni kako bi što bolje ponudili svoje proizvode, a drugi kako bi ih nabavili po što nižim cijenama. Digitalizacija zahtijeva i intenzivniju suradnju između knjižnica, nakladnika i knjižara. Razvoj tehnologije potencira da se svaka od ovih struka u većoj mjeri nego ranije upušta u domenu druge dvije struke. Mrežne knjižare ne prodaju samo naslove, već ih i posuđuju. Nakladnici često sami nude i svoje tiskane naslove uz elektroničke knjige na Internetu.

Pružajući korisničke usluge, knjižnice imaju središnju ulogu u primjeni tehnologije. Digitalizacijom fondova, nabavom elektroničkih knjiga i poslovanjem u elektroničkom okruženju postupno se pretvaraju u virtualne knjižnice. Digitalni medij knjižnicama otvara mogućnost da svoj dohodak povećaju podu-

zetničkim aktivnostima u području nakladništva, digitalizirajući davno rasprodane naslove. Knjižnice u bogatijim zemljama imaju veliku kupovnu moć, tako da mogu znatno utjecati na informacijsku politiku svoje zemlje. One su i jedine ustanove koje u sektoru knjige zastupaju interese korisnika, koji od primjene nove tehnologije očekuju kvalitetnu informaciju. Knjižničari su kao posrednici između sadržaja, nove tehnologije i korisnika dužni održati kvalitetu usluge. Uz to im je ključna zadaća da kao čuvari cjelokupnog knjižnog kulturnog nasljeđa knjigu u digitaliziranom svijetu prepoznaju, selekcioniraju i što prije uključe u postojeću depozitarnu i bibliografsku funkciju knjižnica.

Elektronička knjiga zahtijeva produbljenu svijest o autorskom pravu kao za-mašnjaku u sektoru knjige. Utvrđivanjem zakonskih okvira za poslovanje elektroničkom knjigom po uzoru na tiskanu, ona postupno postaje kulturno i gospodarsko dobro.

U modernom razvoju knjige čovjek je iskoristio prednosti najnovije tehnologije, da bi se stvorila knjiga po mjeri čitatelja. Što se očekuje od suvremene knjige? Praktičnost pri uporabi i mogućnost promjene sadržaja. Nova je tehnologija poboljšala dostupnost knjizi smanjivši ograničujuće faktore kao što su vrijeme, prostor i u određenoj mjeri novac. Omogućila je i ponudu kvalitetnih, raznolikih knjiga koje nužno ne donose dobit. Promijenilo se tradicionalno poimanje knjige prema kojem se njezin sadržaj mora otisnuti da bi se raspačao. Sada se sadržaj prvo raspača knjižarskom mrežom na Internetu a tek onda po potrebi otisne na zahtjev. Jednom digitaliziranu knjigu može se objaviti u raznim oblicima. Nakladnici održavaju sveobuhvatne baze podataka, nude mrežnu knjigu, a povremeno objavljuju ažurirana uža izdanja sličnog sadržaja u tiskanom obliku ili na CD-ROM-u.

Elektronička knjiga važan je izum, jer predstavlja brz izvor informacija, ekonomičan oblik pohrane i raspačavanja sadržaja, ali nije pogodan medij za čitanje opsežnih tekstova. No, danas se mijenja i način čitanja knjiga i korištenja teksta, što govori u prilog mogućnosti objavljivanja knjiga po mjeri korisnika. Ljudi sve više štede na kupovini opsežnih tiskanih knjiga, te da bi došli do određene informacije koriste samo dijelove tekstova. Stoga je često primjerenije posuditi ili kupiti elektroničku knjigu, odnosno nabaviti je tiskom na zahtjev po povoljnoj cijeni. Čovjek će se naučiti da, želeći čitati određeni sadržaj, posegne za oblikom knjige koji je najprimjereniji trenutku i njegovoj potrebi. Posve je razumljivo da će enciklopedijsko izdanje listati na svojem ručnom čitaču, a napeti roman čitati otisnut u džepnom izdanju. Proizvod zvan knjiga prodaje se danas popraćen cijelim nizom dodatnih usluga, tako da i on sam sve više nalikuje usluzi pod motom da "kap znanja više vrijedi od mora informacija". To je potencirano i načinom studiranja u pojedinim zemljama. Tako, dok u Americi studenti od knjižničara sve

više traže informacije, bez obzira na format knjige u kojem su one objavljivane, u Europi se školovanje još uvijek temelji na čitanju duljih tekstova. No, pojavi li se pitanje opsega jedne knjige, tada se postavlja pitanje čita li čovjek uopće jednu jedinu elektroničku knjigu? Ponuđenim vezama neprestano navođen na izlazak izvan njezinih granica tako lista odjednom cijelu jednu knjižnicu.

Tiskanu knjigu koja ima svojeg autora, nakladnika i stiže do čitatelja knjižarskom mrežom, ne može se smatrati tek direktnom posljedicom tehnološkog razvoja, već odrazom kulturnog ideala koji se u zapadnoj civilizaciji počeo izgrađivati u doba renesanse. To isto vrijedi za primjenu informacijske tehnologije i širenje elektroničke knjige krajem drugog tisućljeća. Širenje elektroničke knjige nužno će se razlikovati od sredine do sredine i znatno ovisiti o stupnju razvoja, koji je dosegao tradicionalni sektor knjige određene sredine.

Komplementarnost Gutenbergove i digitalne revolucije omogućila je da vijek jednog izdanja knjige bude neograničen, gotovo vječan, jer kao što je rekao Hermann Hesse:

“Od mnogih svjetova koje čovjeku nije darovala priroda, nego ih je stvorio sam snagom vlastitog duha, svijet knjiga je najveći.”

Literatura

1. Agreement for facilitating the international circulation of visual and auditory materials of an educational, scientific and cultural character adopted by the Unesco General Conference at its third session, Beirut, 10 December 1948.
2. Agreement on the importation of educational, scientific and cultural materials adopted by the Unesco General Conference at its fifth session, Florence, 17 June 1950.
3. Alemann, Mechthild von. Print-on-demand, copyright and its impact on publishing sector. // Print-on-demand : a technological revolution at the service of cultural diversity : Council of Europe Workshop, Strasbourg, 20-21 January 2000 : compilation of speeches received in advance. Strasbourg: Council of Europe, 2000. Str. 1-2.
4. Andersen Consulting and Institute for Media Information Economy and New Media, Austria. Strategic developments for the European publishing industry towards the year 2000. Luxembourg: European Commission, DG XIII, 1997.
5. Andrašić, Stjepan; Živković, Daniela. Herausforderungen an die kroatische Verleger-szene. // 28. ABDOS-Tagung, Zagreb, 10. bis 13. Mai 1999 : Referate und Beiträge. Berlin : Staatsbibliothek zu Berlin, Preußischer Kulturbesitz, 1999. Str. 44-52.
6. Assignment of ISBN to non-book materials (draft) / Finnish ISBN Agency. // ISBN review 14(1993), str. 39.
7. Average production output of eBooks, daily. // netLibrary e-book news (February 2000), str. 2. e-mail: ebooknews@netlibrary.0mm.com
8. Bakken, Frode. Digital object identifier. // Information Europe : EBLIDA magazine 2,4(December 1997), str. 24.
9. Barker, R. Qualified to publish? // The bookseller 4658(31 March 1995),34-35.
10. Beaudiquez, Marcelle. National bibliographic services at the dawn of the 21st century : evolution and revolution. IFLA International Conference on National Bibliographic Services, Copenhagen, 25-27 November 1998. (Last update: 02.02.1999) URL: <http://www.ifla.org/VI/3/icnbs/beam-e.htm>
11. The beginning : general information about WIPO. URL: <http://www.wipo.int/eng/infbroch/infbro98.htm> (3.2.1999.).
12. Blagdanske priče za djecu / urednik Dubravko Sidor. Zagreb : Audio Videon Film, 1996.
13. Carinski zakon. // Narodne novine 53A(1991), 64(1991), 33(1992), 26(1993), 92(1994).
14. Carpenter, M. Corporate authorship : its role in library cataloging. Westport, Conn. : Greenwood Press, 1981.
15. Charter of the book. Paris: Unesco, 1972.
16. Clayphan, Robina. D3.1 Minimum data set. BIBLINK - LB 4034, 1997. URL: <http://hosted.ukoln.ac.uk/biblink/wp3/d3.1/> (2.1.1999.).

17. Clayphan, Robina et al. BIBLINK - LB 4034: D8.1 User requirements specification. Issue 5. 2 March 1998. Reference: 5003/DEL-106. URL: <http://hosted.ukoln.ac.uk/biblink/wp11/>
18. Commission proposal for a Directive on copyright and related rights. 1997. (COM(97) 0628 final - 97/0359(COD)).
19. Conference of European National Librarians/Federation of European Publishers (CENL/FEP) statement of practice for the voluntary deposit of electronic publications. Rukopis.
20. Congrès international sur les bibliographies nationales [Unesco/PGI - FIAB], Paris 12-15 septembre 1977 : rapport final. Paris : Unesco, [1978.]. (Conf. 401/col. 11. Paris, février 1978. PGI/77/UBC 3). Umnoženi tekst.
21. Copyright directive: vote in EP's Legal Affairs Committee. // EBLIDA hot news (January 1999). URL:<http://www.kaapeli.fi/~eblida/publications/hn-jan99.htm> (2.2.1999.).
22. Corral, Milagros del. The role of Unesco in defining the book chain and its regulative framework. // Legislation for the book world : international conference and workshop, Warsaw, 13-15 November 1996. Strasbourg : Council of Europe, 1997. Str. 23-30.
23. Council directive 93/98/EEC harmonizing the term of protection of copyright and certain related rights (29. 10. 1993.). // Official Journal L 290/9.
24. Council of Europe/EBLIDA guidelines on library legislation and policy in Europe : a user guide. Strasbourg : Council of Europe Publishing, 2000.
25. Cultural policy in Croatia : national report / editors Biserka Cvjetičanin, Vjeran Katunarić. Strasbourg : Council of Europe, Council for Cultural Co-operation, 1999.
26. Dani hrvatske knjige na Internetu 2000. // Info-bilten 1 (10. siječnja 2000.). URL:<http://www.moderna-vremena.hr>
27. Deberghes, Daniel. Development of the market driven information chain : free access to information or commercial content delivery? // Laboratory of future communication: international conference : conference proceedings, Berlin, 26-27 October 1998. Berlin : IBA, 1999. Str. 33-37.
28. Derolez, A. The copying of printed books for humanistic bibliophiles in the fifteenth century. // From script to book : a symposium / edited by Hans Bekker-Nielsen [et al.]. Odense : University Press, 1986. Str. 140-160.
29. Development of international intellectual property law. General information about WIPO. URL: <http://www.wipo.int/eng/infbroch/infbro98.htm>(3.2.1999.).
30. Draft guidelines on legislation and policy measures for book development and electronic publishing. URL: <http://culture.coe.fr/epba/eng/ecubookF.6.htm>
31. Draft recommendation no. R(98)... on cultural work within the information society - new professional profiles and competencies for information professionals and knowledge workers operating in cultural industries and institutions. Strasbourg : Council of Europe, 1998. (CC-Cult (98)21).
32. Draft recommendation no. R(99)... on library legislation in Europe. Provisional version. Strasbourg : Council of Europe, Council for Cultural Co-operation, 1999. (DECS/CULT/POL/book (99)1).
33. Dublin core element. Version 1. *Set Dublin core metadata initiative*. URL:<http://purl.org/DC/documents/rec-dces-19990702.htm> (11.5.2000.).

34. Due for renewal : a report on the library service. Audit Commission, 1997.
35. eBook.news : a monthly newsletter for netLibrary insiders (February 2000). URL:<http://www.netLibrary.com>
36. ECC : culture - shaping the convergence age : 35 points made by New Book Economy-Bis coordinators. Str. 10-11. URL: <http://www.culture.coe.fr/clt/eng/eculiv1C.htm>
37. Ederer, Walter. Assignment of ISBNs to non-book materials. // ISBN review 14(1993), str. 142.
38. Ehlers, Hans Jürgen. Early documents of standard book numbering. // ISBN review 12(1991), str. 113-128.
39. Electronic publications. // ISBN newsletter 7(September 1994), str. [4].
40. Electronic publishing, books and archives: 1998 workplan / document prepared by the Secretariat. Strasbourg : Council of Europe, 1997. (cc/livre (97)10).
41. Electronic publishing, books and archives 1999. Strasbourg : Council of Europe, 1999. (DECS/CULT/POL/book (99)2).
42. Electronic Publishing, Books and Archives Project : towards a culture oriented information society : electronic publishing and the role of public powers : strategic issues and response to the Green paper on convergence by the European Commission. Strasbourg : Council of Europe, 1998. (cc/livre (98)7).
43. European Commission. Information market observatory. The main events and developments in the information market, 1993-1994. Directorate General XIII, 1995.
44. European copyright user platform : info. URL: <http://www.eblida.org/ecup/info.htm> (3.2.1999.).
45. European Parliament resolution on the role of libraries in modern society (no. A4-0248/ 98), 25 June 1998. URL: http://www.kaapeli.fi/~eblida/role_lib/role_lib.htm (2.12.1999.).
46. Evans, P. M. Technology strategy surveys as an aid to change in publishing. // Aslib proceedings 48,1(1996), str. 3-8.
47. Examples of fair practice copying. *EFPICC*. Created 29.06.1998. Updated 01 . 07. 1998. URL: <http://www.kaapeli.fi/~eblida/lobby/position/efpiccle.htm> (2.2.1999.).
48. Functional requirements for bibliographic records : final report / IFLA Standing Group on the Functional Requirements for Bibliographic Records. München : Saur, 1998. (UBCIM publications; N. S.; vol. 19).
49. The future of the book / edited by Geoffrey Nunberg. Berkeley ; Los Angeles : University of California Press, 1996.
50. Gopen, D. Kaye. The virtual library, knowledge, society and the librarian. // Virtual library : visions and realities / ed. by Laverina M. Saunders. Westport, Conn. : Meckler, 1993. Str. 1-11.
51. Giavarra, Emanuella. Licensing digital resources : how to avoid legal pitfalls? European Copyright User Platform, The Netherlands, 9 November 1998. Pre-print. URL: <http://www.kaapeli.fi/~eblida/ecup> (3.2.1999.).
52. Giesecke, Michael. Der Buchdruck in der frühen Neuzeit : eine historische Fallstudie über die Durchsetzung neuer Informations- und Kommunikationstechnologien. I. Aufl. Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1991.

53. Gliha, Igor. Zaštita nakladnika izdanja djela nezaštićenih autorskim pravom. // Infor-mator 4482, str. 5.
54. Goldstein, Slavko. Financijska potpora Ministarstva kulture nakladničkoj djelatnosti i knjižnicama : (mišljenja i prijedlozi). Rukopis.
55. Götze, Dietrich. Elektronische Signatur. // Borsenblatt 77(26. September 1997), str. 6.
56. Graham, Peter S. Intellectual preservation and electronic intellectual property. URL: <http://www.ifla.org.documents/infopol/copyright/graham.txt> (1.2.1999.).
57. Green paper on the convergence of telecommunications, media and information techno-logy sectors, and the implications for regulations. (COM(97)623).
58. Guaraldi, Mario. New patterns of publishing. // First European Workshop on Print-on-Demand : a technical revolution at the service of cultural diversity : background papers. Strasbourg : Council of Europe, 2000. Str. 5-17.
59. Guide ISBN. 2e éd. revue et augmentée. Luxembourg : Bibliothèque nationale, 1996.
60. Guideline proposal of the European Parliament and the European Council for the har-monization of specific aspects of copyright and related protective rights in the informa-tion society. 1997.
61. Hakala, Juha; Koch, Traugott. URN user guide. Created: 23.02.1998. Last update: 03.03.1998. URL: <http://www.lub.lu.se/metadata/URN-help.html> (2.2.1999.).
62. Hakala, Juha. Uniform resource names and ISBN. // ISBN newsletter 15(December 2000), str. 8-10.
63. Häkli, E.; Hakala, Juha. URN implementation in national libraries : a discussion paper [prepared for] CENL. Prague, October 1, 1998. Umnoženi tekst.
64. Harrod, Leonard Montague. The librarians' glossary of terms used in librarianship, documentation and the book crafts and reference book. 4th revised ed. London : Andre Deutsch, 1977.
65. Hart, S. Michael. Project Gutenberg : breaking down the barriers of ignorance and illiteracy. // Metamorphosis of the book : selections from The book & the computer. 1st ed. Tokyo : Dai Nippon Printing, cop. 1999. Str. 75-79.
66. Haynes, David. Electronic publications : an agenda for publishers and national libraries : a report to the CENL/FEP Joint Committee on Electronic Publications : a part of the CoBRA+ Concerted Action funded by the European Commission. 1999. URL: <http://www.bl.uk/gabriel/cobra/epubrep.pdf>(9.5.2000.).
67. Heidkamp, Maria. Selling sidelines. // Publishers weekly (August 24,1992), str. 28.
68. Hein, Morten. Allocation of ISBN and ISSN to databases. // ISBN review 12(1991), str. 141-142.
69. Henneberg, Ivan. Autorsko pravo. Zagreb : Informator, 1996. (Pravna biblioteka).
70. Hesse, Carla. Books in time. // The future of the book. Berkeley ; los Angeles : University of California Press, 1996.
71. Hickey, Thomas B.; Childress, Eric; Watson, Bradley C. The genesis and development of CORC as an OCLC Office of Research Project. // OCLC newsletter 239(1999), str. 28-31.
72. Hoare, Peter. Legal deposit of electronic publications and other non-print material : an international overview. // Alexandria 9,1(1997), str. 59-79.

73. Horvat, Aleksandra. Knjižnični katalog i autorstvo. Rijeka : Naklada Benja, 1995.
74. Horvat, Aleksandra. Nacionalna tekuća bibliografija u službi Univerzalne bibliografske kontrole. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 43,1/2(2000), str. 1-8.
75. Horvat, Aleksandra. Slobodan pristup informacijama. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 43,3(2000), str. XXIII-XXVIII.
76. Intellectual property and the national information structure / Working Group on Intellectual Property Rights, Information Structure Task Force. Washington, DC : US Patent and Trademark Office, 1995.
77. International ISBN Agency. Advisory Panel Meeting, Berlin, 13-14 October 94. // ISBN newsletter 8(October 1994), str. 2.
78. International ISBN bibliography. Berlin : International ISBN Agency, 1994.
79. International ISBN Agency. 20th Advisory Panel Meeting held in Berlin, Germany, October 6th and 7th, 1992 : minutes of the meeting. // ISBN newsletter 4 (Jan. 1993), str. 4.
80. International ISBN Agency. 27th Advisory Panel Meeting, London, 21st-22nd October 1999. // ISBN newsletter 14(February 2000), str. 5.
81. ISBD(ER) : international standard bibliographic description for electronic resources. Revised from the ISBD(CF) : International Standard Bibliographic Description for Computer Files. München [etc.] : K. G. Saur, 1997. URL: <http://www.ifla.org/VII/s13/pubs/isbd2.htm> (11.5.2000.).
82. ISBD(NBM) : međunarodni standardni bibliografski opis neknjižne građe. Prerađeno izd. Zagreb : Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1993.
83. ISBN system. // ISBN review 1,1(1997), str. 5.
84. ISBN system. Berlin : International ISBN Agency, 1974.
85. ISBN system users' manual. Berlin: International ISBN Agency, 1975.
86. ISBN system users' manual. 2. erg. Aufl. Berlin : International ISBN Agency, 1978.
87. ISBN system users' manual. 3rd ed., revised and enlarged. Berlin : International ISBN Agency, 1986.
88. ISBN user's manual. 4th ed., revised and enlarged. Berlin : International ISBN Agency, 1999. *The International Standard Numbering System*. URL: <http://www.isbn.spk-berlin.de/html/userman.htm> (14.6.2000.).
89. ISO 1086. 2nd ed. 1991-08-15. Information and documentation. Title leaves of books. Genève : ISO, cop. 1991.
90. ISO 2108. 3rd ed. 1992-05-15. Information and documentation. International Standard Book Numbering (ISBN). Genève : ISO, 1992.
91. ISO 9707. Information and documentation - Statistics on production and distribution of books, newspapers, periodicals and electronic publications. URL: <http://www.iso.ch/i...switch-engine-cate.pl?searchtype=refnumber&KEYWORDS=970> (11.5.2000.).
92. IT skills shortage hits critical. // PC week (29 September 1998), str. 1.
93. John Fielden Consultancy. Supporting expansion : a report on human resources management in academic libraries for the Joint Funding Council's Libraries Review Group, July 1993 (revised September 1993). Bristol : Higher Education Funding Council (England), 1993. (The Fielden Report).

94. Johnson, Ian M. The need for new qualifications for new products and services in the electronic environment. // *Laboratory of future communication : international conference : conference proceedings*, Berlin, 26 - 27 October 1998. Berlin : International Book Agency : Schmidt-Braul & Partner, 1999. Str. 70-79.
95. Kiernan, V. An ambitious plan to sell electronic books? // *The chronicle of higher education* (Apr 16, 1999). URL:[\(http://proquest.umi.com/pqdlink?Ve...b2VDYzNXGmphdq6Y02%\)](http://proquest.umi.com/pqdlink?Ve...b2VDYzNXGmphdq6Y02%) (17.6.1999.).
96. *Kulturna politika Republike Hrvatske : nacionalni izvještaj / urednici Biserka Cvjetičanin, Vjeran Katunarić*. Zagreb : Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, 1998.
97. Law, Derek. The role of libraries within the economics of information. // *Laboratory of future communication : international conference : conference proceedings*, Berlin, 26-27 October 1998. Berlin : International Book Agency : Schmidt-Braul & Partner, 1999. Str. 101-104.
98. *Legal deposit in Denmark : The Royal Library - the State and University Library : published on the occasion of the 63rd IFLA Council and General Conference*. Copenhagen : [s.n.], 1997.
99. *Legislation for the bookworld : international conference and workshop*, Warsaw, 13-15 November 1996 : proceedings of the conference / conference organised by Council of Europe, Strasbourg and Polish Chamber of Books, Warsaw in co-operation with the Ministry of Culture and Art of the Republic of Poland. Strasbourg : Council of Europe, 1997. (CC/LIVRE (97)3).
100. Lehmann, Klaus-Dieter. Das elektronische Pflichtexemplar : die Rolle der Nationalbibliothek. 4. Europäisches Bielefeld Kolloquium . Str. 9. Umnoženi tekst.
101. Lewinski, Silke von. Life after WIPO-treaties 1996 : possible perspectives. // *Laboratory of future communication : international conference : conference proceedings*, Berlin, 26-27 October 1998. Berlin : IBA, 1999. Str. 126-131.
102. Lewinski, Silke von. Print-on-demand, copyright and its acceptance within mainstream publishing policies. // *Print-on-demand : a technological revolution at the service of cultural diversity : Council of Europe Workshop*, Strasbourg, 20-21 January 2000 : compilation of speeches received in advance (18.1.2000). Strasbourg : Council of Europe, 2000. Str. 9-12.
103. Mackenzie Owen, J. S.; Walle, J. V. d. Luxembourg : European Commission, 1996. (Libraries in the information society series; EUR 16910).
104. Markovčić, Ivančica. Porezna i carinska rasterećenja kulture. // *Kulturni razvitak* 1(2000)2.
105. Massonneau, Suzanne. Developments in the organization of audiovisual materials. // *Library trends* 25,3(Jan 1977), str. 665-684.
106. Maximising the cultural and educational potential of new information technologies. Strasbourg : Council of Europe, 1999. 14 str. (DECS/CULT/NTI/gen (99)3).
107. *Metamorphosis of the book : selections from The book & the computer*. 1st ed. Tokyo : Dai Nippon Printing, cop. 1999.
108. Miller, Page. Greetings from the U.S. Copyright Office. COPYINFO@loc.gov (11.5.2000.).

109. Moellers, Ralph. Blues for the big guys : the CD-ROM market in Europe. // *Metamorphosis of the book : selections from The book & the computer*. 1st ed. Tokyo : Dai Nippon Printing, cop. 1999. Str. 89-94.
110. Mollison, Alan. Notes on the allocation of ISBNs to non-printed books. // *ISBN review* 16(1995), str. 87-92.
111. Nasso, Chris. Biography Resource Center [u okviru] Reference classics go online. American Library Association Annual Conference, June 28,1999. Usmeno priopćenje.
112. Neavill, G. B. Electronic publishing, libraries, and the survival of information. // *Library resources & technical services* 28(1984), str. 76-89.
113. Negroponte, Nicholas Wired. <http://nicholas.www.media.mit.edu/people/nicholas>
114. netLibrary to acquire peanutspress.com. //e-book news (February 2000), str. 1. e-mail: ebooknews@netlibrary.0mm.com
115. Neubauer, W. K. Preface. // *ISBN review* 1,1(1977), str. 3.
116. New Book Economy BIS : a concept prepared by the Council of Europe in collaboration with experts within Dutch, German and Italian New Book Economy Projects. Strasbourg : Council of Europe, 1996. (cc/ livre/nbe(97) 4 rev.).
117. New forms and potentials of co-operation between book operators of the different sectors in view if digitised content : summary of round table discussion. // *Laboratory of future communication : international conference : conference proceedings*, Berlin, 26-27 October 1998. Berlin : IBA, 1999. Str. 109-112.
118. New library : the people's network : the Government's response. 1998.
119. New technologies for the humanities / edited by Christine Mullings, Marilyn Deegan, Seamus Ross and Stephanie Kenna. London [etc.] : Bowker-Saur, cop. 1996.
120. Non-book material or non-printed book material. // *ISBN review* 17(1996), str. 393.
121. OCLC CORC system guides. Pathfinder basics. URL: <http://www2.oclc.org/oclc/>
122. Odabrane novele. Zagreb: Alt F4, 1999.
123. O'Donnell, J. The pragmatics of the new : Trithemius, McLuhan, Cassiodorus. // *The future of the book*. Berkeley ; Los Angeles : University of California Press, 1996. Str. 37-62.
124. Owen, Tim. New jobs and new functions in information and communication technologies. // *Laboratory of future communication : international conference : conference proceedings*, Berlin, 26-27 October 1998. Berlin : International Book Agency : Schmidt-Braul & Partner, 1999. Str. 64-69.
125. Oxford English dictionary. Dictionary facts. URL: <http://www.oed.com/pub lic/inside/funfacts.htm> (11.5.2000.).
126. Pagel, B. Status report of the ISBN Agency 1983/86. // *ISBN review* 6(1984/86), str. 14.
127. Palonen, Vuokko. The Finnish proposal. // *ISBN review* 14(1993), str. 143-144.
128. Plaisant, Robert. *Propriété littéraire et artistique*. Paris, 1954.
129. Popper, Karl R. U potrazi za boljim svijetom : predavanja i napisi iz trideset godina. Zagreb : Kruzak, 1997.
130. Powell, Andy. The BIBLINK Demonstrator.*BIBLINK*.(Last updated: 27.09.1998). URL: [http://hosted.ukoln.ac.uk/biblink/wp11/\(2.1.1999.\)](http://hosted.ukoln.ac.uk/biblink/wp11/(2.1.1999.)).

131. Powell, Andy. Project partners. *BIBLINK*. Last update 21.11.1996. URL: <http://hosted.ukoln.ac.uk/biblink/partners.html> (1.2.1999.).
132. Powell, Andy. What are the objectives of BIBLINK. *BIBLINK*. Last update: 15.11.1996. URL: <http://hosted.ukoln.ac.uk/biblink/object.html> (2.1.1999.).
133. Pravilnik o izmjenama i dopunama Pravilnika o porezu na dodanu vrijednost / Ministarstvo financija. // Narodne novine 112(1999), str. 4027-4029.
134. Pravilnik o općim uvjetima za obavljanje poštanskih usluga. // Narodne novine 37(1995).
135. Pregled sudske prakse 39(1988).
136. Print-on-demand : a technological revolution at the service of cultural diversity : Council of Europe Workshop, 20-21 January 2000, Strasbourg : scope, programme and list of speakers. Strasbourg : Council of Europe, [2000].
137. Print-on-demand : a technological revolution at the service of cultural diversity : Council of Europe Workshop : compilation of speeches received in advance. Strasbourg : Council of Europe, 2000.
138. Propositions pour une législation pour le dépôt légal / préparées par Jean Lunn. Paris : Unesco, 1981. (PGI/81/WS/23).
139. Protocol to the Agreement on the importation of educational, scientific and cultural materials adopted by the Unesco General Conference at its nineteenth session, Nairobi, 26 November 1976.
140. Public library and networking : report on ICT needs : an indicative training needs analysis conducted on behalf of the library & information commission, July 1998. Neobjavljeno.
141. Publishers' international ISBN directory: 1999 /2000. 26th ed. München : Saur ; Berlin : International ISBN Agency ; New York : Bowker, 1999. 3 sv. (Handbook of international documentation and information ; vol. 7).
142. Reading the future. UK Department of National Heritage, February 1997.
143. Recommendation for an identification scheme for BIBLINK. *BIBLINK* - LB4034. D2.1. Identification. URL: <http://www.hosted.ukoln.ac.uk/biblink/wp2/d2.1/doc0005.htm> (1.2.1999.).
144. Resolution on the creation of a European library. // Official journal C117 (30.4.1984).
145. Richardson, P.; Burn, R. European publishing training needs for the information society. London : Book House Training Centre, 1997. (The EPTNIS report).
146. Rivers, Alison. Print-an-demand : an overview of current experiences in Europe. // First European Workshop on Print-an-Demand : a technical revolution at the service of cultural diversity : background papers. Strasbourg : Council of Europe, 2000. Str. 29-93.
147. Sammelrichtlinien für Die Deutsche Bibliothek. Stand 1. Januar 1994. Frankfurt am Main : Die Deutsche Bibliothek, 1994.
148. Scharff, Lennart. Unique numbering systems for electronic information products. // ISBN review 12(1991), str. 139-141.
149. Schinzel, Wilfried. ISBN and non-book material : a collection of material. // ISBN review 13(1992), str. 260-264.

150. Schmidt-Braul, Ingo-Eric. Book-world policy : the need to develop policies and legislation for the book. // Legislation for the bookworld : international conference and workshop, Warsaw, 13-15 November 1996 : proceedings of the conference / conference organised by Council of Europe, Strasbourg and Polish Chamber of Books, Warsaw in co-operation with the Ministry of Culture and Art of the Republic of Poland. Strasbourg : Council of Europe, 1997. Str. 255.
151. Skočir, Zoran; Matasić, Ivan; Vrdoljak, Boris. Organizacija obrade podataka. Verzija 1.1. Zagreb : Fakultet elektrotehnike i računarstva, 2000. Skripta.
152. Steinberg, S. H. Five hundred years of printing. Harmondsworth : Penguin Books, 1955.
153. Stipčević, Aleksandar. Povijest knjige. Zagreb : Nakladni zavod Matice hrvatske, 1985.
154. Strategija kulturnog razvitka : nacrt / urednici Biserka Cvjetičanin i Vjeran Katunarić. Zagreb : Ministarstvo kulture, 2001.
155. Sutter, Eileen. Grove electronic encyclopedia presentation [u okviru] Reference classics go online. American Library Association Annual Conference, June 28, 1999. Usmeno priopćenje.
156. TEI P1 guidelines. Version 1.1. Chapter 4, bibliographic control, encoding declarations and version control (draft version 1.1, October 1990); sec. 4.1.6 revision history. Str. 55.
157. Thompson, Anthony. Rječnik bibliotekarskih stručnih izraza = Vocabularium bibliothecarii : englesko-hrvatskosrpski = English-Croatian-Serbian. Zagreb : Školska knjiga, 1965.
158. Total number of e-books. // netLibrary e-book news (February 2000), str. 1-2. e-mail: ebooknews@netlibrary.0mm.com
159. Trithemius, Johannes. De laude scriptorum tractatus. Mayence : Pierre de Friedberg, [iza 1492].
160. Ugovor o autorskom pravu Svjetske organizacije za intelektualno vlasništvo usvojen na Diplomatskoj konferenciji 20. prosinca 1996. Zagreb : Državni zavod za intelektualno vlasništvo, 1997.
161. Ugovor o izvedbama i fonogramima Svjetske organizacije za intelektualno vlasništvo usvojen na Diplomatskoj konferenciji 20. prosinca 1996. Zagreb : Državni zavod za intelektualno vlasništvo, 1997.
162. Unesco revised recommendations concerning the international standardisation of statistics on the production and distribution of books, newspapers and periodicals. Paris : Unesco, 1985.
163. Verona, Eva. Pravilnik i priručnik za izradbu abecednih kataloga. Zagreb : Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1983.-1986. Prvi dio: Odrednice i redalice. 2. izmijenjeno izd. 1986. Drugi dio: Kataložni opis. 1983.
164. Verona, Eva. Abecedni katalog u teoriji i praksi. 2. prerađeno izd. Zagreb : Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1971.
165. Vitiello, Giuseppe. What policy for electronic publishing? four urgent measures. // Colloquy of European Ministers Responsible for Cultural Affairs : background documents. Strasbourg : Council of Europe, 2000. Str. 23-54.
166. Walker, G. Survey of software use and training in the book publishing industry. Wandsworth : Book Publishing Books, 1996.

167. Wall, C. Edward. Microcomputer software identification, the search for another numbering standard. // *Library hi tech news* 13,1(Feb 1985), str. 1-19.
168. Warburton, Yvonne L. Reference classics go online. American Library Association Annual Conference, June 24-30, 1999. Usmeno priopćenje.
169. Walravens, Hartmut. ISBN in Bibliotheken. // *Bibliotheksdienst* 25,11(1991), str. 1720-1724.
170. Wawersig, Klaus D. Status report of the International ISBN Agency (1977/78). // *ISBN review* 2(1978), str. 9.
171. Wawersig, Klaus D. Status report of the International ISBN Agency 1981/82. // *ISBN review* 5(1981/83), str. 30-33.
172. Whitaker, David. Standard book numbering. Why it is needed and how it will function. // *The bookseller* (27. 5. 1967).
173. Wilson, P. Two kinds of power : an essay on bibliographical control. Berkeley ; Los Angeles : University of California Press, 1968.
174. Zakon o autorskom pravu. // *Narodne novine* 9(1999), 76(1999), 127(1999).
175. Zakon o izdavačkoj djelatnosti. // *Narodne novine* 28(1983)425-432.
176. Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o autorskom pravu. // *Narodne novine* 76(1999), 127(1999).
177. Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o porezu na dodanu vrijednost. // *Narodne novine* 54(2000).
178. Zakon o knjižnicama. // *Narodne novine* 105(1997), čl. 37-44.
179. Zakon o porezu na dobit. // *Narodne novine* 127(2000).
180. Zakon o porezu na dodanu vrijednost. // *Narodne novine* 105(1999).
181. Zakon o trgovini od 31. 1. 1996. // *Narodne novine* 11(1996).
182. Živković, Daniela. Nakladnici knjiga i nota u Hrvatskoj 1997/98. : adresar. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica, 1997.
183. Živković, Daniela. Primjena i struktura ISBN sustava : hrvatski izdavači u ISBN sustavu. // *Acta graphica* 7,1(1995), str. 29-42.
184. Živković, Daniela. Prva godina ISBN sustava u Hrvatskoj. // *Almanah hrvatskog tiskarstva, nakladništva, novinstva, knjižarstva, bibliotekarstva s adresarom*. Zagreb : Horizont Press, 1997. Str. 266-271.

DODATAK

**Draft Recommendation No. R(98)... on Cultural Work
within the Information Society - New Professional Profiles and Competencies
for Information Professionals and Knowledge Workers Operating in
Cultural Industries and Institutions, Strasbourg 1998 (CC-Cult (98)21)**

donosi sljedeće stručne profile u informacijskom društvu:

Područje dizajna i tehnologija

- screen designer, multimedia designer *≈ dizajner zaslona, multimedija*
- computer animation designer *≈ kompjuterski crtač i dizajner*
- media designer for picture and sound *≈ multimedijalan dizajner slike i zvuka*
- film and video editors *≈ urednici za film i video*
- software developer *≈ programer*

Područje upravljanja i tehnologije

- multimedia project manager *≈ voditelj multimedijskog projekta*
- executive producer *≈ izvršni producent*
- legal experts for multimedia products *≈ pravni stručnjaci za multimedijske proizvode*
- systems analyst *≈ sistemski analitičar*
- information economist *≈ informacijski gospodarstvenik*

Sadržaj i tehnologija

- creative content provider/CBT authors/multimedia authors *≈ kreativni sastavljač sadržaja/autor multimedija*
- multimedia developer/storyboarder *≈ programer multimedija*
- content co-ordinator *≈ koordinator sadržaja*
- editor for off-line (CD-ROM) and on-line products *≈ urednik el. proizvoda u materijalnom obliku (CD-ROM) i na mreži*

Raspačavanje i tehnologija

- marketing manager ITC systems *≈ marketinški menadžer za ITC sustave*

- information broker/multimedia bookseller ≈ *informacijski brokeri/knjižar multimedijom*
- web-master/web-watcher ≈ *urednik mrežne stranice*
- archivist/documentalist of electronic products ≈ *arhivar/dokumentalist elektroničkih proizvoda*
- tele-tutor ≈ *učitelj na daljinu*

Informacijski stručnjaci i stručnjaci koji se bave znanjem ključni su sudionici u industriji sadržaja. Od njih se očekuje

- da nabave i obrade informaciju, da posreduju i ponude informacijske proizvode na tržištu,
- da su svjesni karakteristika, potencijala i granica elektroničkih medija,
- da su svjesni različitih potreba i zahtjeva raznih skupina korisnika,
- da imaju sposobnost prenošenja kulturnog i društvenog razvoja na proizvodnju i diseminaciju informacija,
- da imaju smisao za tržište i rad u službama,
- da vrednuju odgovarajuće medije, informacijske usluge i proizvode obzirom na raznolikost informacija, zahtjeva korisnika i tržišta.

Od informacijskih se stručnjaka i proizvođača znanja očekuju sljedeće ključne vještine, koje su uvjetovane informacijsko-komunikacijskom tehnologijom:

VJEŠTINE UPRAVLJANJA

- analitička vještina
- vještina vođenja
- vještina ocjenjivanja tržišne strategije i gospodarsko prosuđivanje
- vještina poslovanja
- vještina upravljanja prema postavljenim ciljevima

ORGANIZACIJSKE VJEŠTINE

- sposobnost osnivanja, koordiniranja i vođenja tima
- fleksibilnost u organizaciji alternativnih oblika suradnje koje su srodne projektu
- sposobnost stvaranja i organiziranja usluga za javnost

KREATIVNE SPOSOBNOSTI

- inovativno, dugoročno planiranje
- stvaranje vizija

Vještine u području INFORMA TIKE neophodne su za informacijske stručnjake, a u nešto manjoj mjeri potrebne su proizvođačima znanja:

- tehničke vještine i temeljito poznavanje kompjuterskih programa
- vladanje najnovijim multimedijским tehnikama
- poznavanje standarda
- sposobnost kretanja komunikacijskim mrežama

OSOBNNE KVALITETE

- sposobnost spoznaje
- znatiželja

PRAVNA ZNANJA

VJEŠTINA KOMUNICIRANJA

- sposobnost komuniciranja
- sposobnost prenošenja znanja

ZNANJE JEZIKA

POPIS KRATICA

AAP	American Association of Publishers
BICI	Book Item and Contribution Identifier
bilj.	bilješka
BIP	Books in Print
BOD	Books on Demand
CDNL	Conference of Directors of National Libraries
CD-ROM	Compact Disc Read-Only Memory
CENL	Conference of European National Librarians
CIP	Cataloguing in Publication
CNRI	Corporation for National Research Initiatives
COBRA	Computerised Bibliographic Record Actions
CORC	Cooperative Online Resource Catalogue
čl.	član
DES	Data Encryption Standard
DFG	Deutsche Forschungsgemeinschaft
DOI	Digital Object Identifier
DVI	Digital Video Interactive
EAN	European Article Numbering
EBLIDA	European Bureau of Library, Information and Documentation Associations
ECHO	European Commission Host Organization
ECUP	European Copyright User Platform
EFFICC	European Fair Practices in Copyright Campaign
EDI	Electronic Data Interchange
FEP	Federation of European Publishers
GATT	General Agreement on Tariffs and Trade
graf.	grafikon
HTML	Hypertext Mark-Up Language
IBY	International Book Year
ICT	Information and Communication Technology
IETF	Internet Engineering Task Force
IFLA	International Federation of Library Associations and Institutions
IPA	International Publishers' Association
ISAN	International Standard Audiovisual Number
ISBD(A)	International Standard Bibliographic Description for Ancient Books
ISBD(CF)	International Standard Bibliographic Description for Computer Files
ISBD(ER)	International Standard Bibliographic Description for Electronic Resources

ISBD(NBM)	International Standard Bibliographic Description for Non-Book Materials
ISBN	International Standard Book Number
ISMN	International Standard Music Number
ISO	International Organisation for Standardisation
ISO/TC	International Organisation for Standardisation Technical Committee
ISRC	International Standard Recording Code
ISSN	International Standard Serial Number
ISWC	International Standard Work Code
MARC	Machine-Readable Cataloguing
NBN	National Bibliographic Number
NEDLIB	Networked European Deposit Library
NID	Namespace Identifier
NIT	New Information Technologies
NSS	Namespace Specific String
OCLC	Online Computer Library Center
OCR	Optical Character Recognition
OPAC	Open Access Catalogue
PDF	Portable Document Format
POD	Print on Demand
PURL	Persistent Uniform Resource Name
RFC	Request for Comments
RIP	raster image processor
RSA	Rivest, Shamir, Adleman
SBN	Standard Book Number
SCSN	Standard Computer Software Number
SGML	Standard Generalised Mark-up Language
SICI	Serial Item and Contribution Identifier
sl.	slika
STM	International Group of Scientific, Technical and Medical Publishers
t.	točka
UBC	Universal Bibliographic Control
UKOLN	UK Office for Library and Information Networking
Unesco	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
UNIMARC	Universal Machine-Readable Cataloguing
URL	Uniform Resource Locator
v.	vidi
URN	Uniform Resource Name
WIPO	World Intellectual Property Organisation

KAZALO

Naslovi knjiga otisnuti su kurzivom.

- AAP 61, 150
agencija (nakladnik) 176
Alfa (nakladnik) 172
Algoritam (nakladnik) 172, 180
Alt F4 Bulaja naklada 188-190
Amazon.com (knjižara) 111, 193
Amerbach (nakladnik) 10
Američka udruga nakladnika
v. AAP
Angels of Russia 130
AnsambL Lado 181
Antonić (nakladnik) 188
arhiv 68, 94, 114
Association of American Publishers
v. AAP
Audio Videon Film (nakladnik) 174
autorska naknada 74, 84,95,
124, 134, 195
autorsko pravo 13, 23, 77-91, 93, 110,
120, 132, 150
- ograničenja 72, 74, 81, 88-89, 90,
124, 141
- Barnes & Noble (knjižara) 111
baza podataka 36, 37-38, 58, 67, 68, 163,
177, 197
Bell & Howell Information and Learning
(nakladnik) 130
*Bernska konvencija za zaštitu književnih
i umjetničkih djela* 78, 80, 133, 197
Bertelsmann (nakladnik) 111
Bertrams (knjižara) 130
Biblija 179
- Biblija s interaktivnom konkordancijom
za PC računala* 177, 179
BIBLINK (projekt) 53, 55-59
bibliografija 204
- nacionalna 53, 63, 179
- mrežnih stranica 63
bibliografska kontrola 20, 32, 53-63
bibliografski centar 53, 55, 56, 58, 62-63
BICI 151
Bidermajer u Hrvatskoj 183-184
Biography Resource Center 99
Bjelovar 170
Blagdanske priče za djecu i odrasle 174
Bogatstvo Interneta 191
Book Item and Contribution Identifier
v. BICI
books-in-print catalogue v. katalog
knjiga na prodaju
Božićna pjesma 175
brošura 13, 33, 39, 40, 41, 42
Business Dictionary 180
- carina 18, 198-199
CARNet 188
CD 22, 174, 175-177
CD-ROM 8, 34, 39, 41, 42, 67,
68, 97, 99,2 00
- Hrvatska 171, 177-191
CENL 73, 198
Centar za transfer tehnologije (Zagreb) 190
cenzura 10, 12, 13, 107
Ceres (nakladnik) 189

- Chadwyck-Healy (nakladnik) 94, 99-100
cijena knjige 57, 110, 123, 129, 130, 131,
135, 171, 200
- stalna 17-18, 131, 141
CIP 56
Condorcet, Antoine 12-13
Continental film (nakladnik) 188
CORC 59-61
Council of Europe Draft Recommendation
No. R(98) 103-105, 217-219
Council of Europe Draft Recommendation
No. R(99) 114-115
Croatia Tourist Guide 181
Croatica 179, 193
CUC '99, 2000 188
cyber-prostor 105, 132
CyLibris Editions (nakladnik) 131
- Čakovec 170
čitanje 25, 71, 73, 95, 116, 119,
120-122, 205-206
Čudnovate zgode šegrta HLapića 175
- Development Projects in*
Primorsko-Goranska County 184
digital object identifier v. DOI
Digital Point (tiskara i nakladnik) 191
digitalizacija (tiskane knjige) 93-100,
113-114
digitalni tisak 119, 127, 130, 191
Dioklecijanov mauzolej-Splitska katedrala
181
disketa 39, 41, 42, 67, 68, 177, 109
distribucija v. raspačavanje
distributer v. raspačavatelj
djelo 21, 23, 161
- u svescima 43
- zakonom nezaštićeno 13, 82-83, 93,
95, 100
Dobro došli u Hotel Dvorac Bežanec 181
DOI 49, 57, 58-59, 72, 149-154
domaćin 37
- Dominović (knjižar i nakladnik) 192, 193
društvo (nakladnik) 176
Dublinska jezgra 57, 157
Dubrovnik 168, 170
- Đakovo 170
- EAN prugasti kôd za knjigu 38, 198
EBLIDA 73, 84
ECUP 84
EDCOM (nakladnik) 181-182
EDI 58
Editions 00h00 (nakladnik) 131, 134
edutainment 108, 187-188
EFPICC 88
Egmont (nakladnik) 172
e-knjiga v. elektronička knjiga,
mrežna knjiga
Ekonomski leksikon 179
Electronic Publishing, Books and Archives
(projekt) 137-142
elektronička trgovina 120, 148, 149-150
Elektronički sveučilišni udžbenik
za filozofiju odgoja 191
Englesko-hrvatski rječnik sa zvučnim
zapisom izgovora 188
Eshil 15
Etnografski muzej Split 183
Etnografski muzej Zagreb 183
Europa na Internetu 186
European Copyright User Platform
v. ECUP
European Fair Practices in Copyright
Campaign v. EFPICC
Europski parlament 89, 112, 113
Europska unija 81-82, 83, 88, 102
- Faber & Zgombić Plus (nakladnik) 180
Faust Vrančić (nakladnik) 193

- Federation of European Publishers v. FEP
 FEP 73, 198
 film 22, 29, 39, 68
 - obrazovni 41, 42, 43
 format 49, 70, 116, 119, 129, 154
 Foucault, Michel 13-14
 Fundacija Ivana Meštrovića 182
- Gale Group (nakladnik) 99
 Gimnazija Andrije Mohorovičića Rijeka
 184-185
 galerija (nakladnik) 176
Garfield 188
Glas iz ranjenog 175, 176
 Glosa (nakladnik) 184
 Golden Marketing (nakladnik) 190
 Gradski zavod za planiranje razvoja
 grada i okoliša (Zagreb) 184
 građa 14, 20, 23, 29, 43, 45, 47, 65, 69, 113
 - audio-vizualna 29, 34, 68
 - elektronička 20, 34, 35, 36, 53, 55, 59,
 68,69
 - kartografska 30
 - knjižna 20, 47
 - neknjižna 20, 22, 28-29, 31-47, 54
 - netiskana 45, 47, 203
 - pohrana 71-72, 73, 75, 161-162
 - proizvođač 33, 37, 38, 116
 - tiskana 43, 45, 47, 65, 203
 - viševrsna 29, 33, 39, 41, 42, 43, 44, 177
 grafička mapa 22, 39, 41, 42, 43
 grafički list 22
 gramofonska ploča 22
Grove Dictionary of Art 97-98
 Gutenberg (projekt) 93
 Gutenberg, Johannes 9, 10
- H. W. Wilson (nakladnik) 98
 HB ton (nakladnik) 174-176
 Hd-Info (nakladnik) 180, 187, 188
- Hermann Pedit: Noć duše* 183
 Heziod 15
 HIDRA 186
 hipermedij 34
 hipertekst 37
Historicizam u Hrvatskoj 183-184
 Homer 15
 Hörbuch v. zvučna knjiga
 host v. domaćin
 Houghton Mifflin's College Division
 (nakladnik) 129, 154
 Hrvatska akademija znanosti i
 umjetnosti 172
 Hrvatska informacijsko-dokumentacijska
 referalna agencija v. HIDRA
Hrvatska trilogija 190
 Hrvatske telekomunikacije (nakladnik) 185
Hrvatski gospodarski adresar '97, '98,
 2000. 185
 Hrvatski katalog knjiga na prodaju
 (projekt) 192
Hrvatski muzeji I 182
Hrvatski prometni putopis 181
 Hrvatski ured za ISBN 8, 167, 176, 198
Hrvatski zvukopis 174
 Hrvatsko društvo Trpimir (Klis) 185
 Hrvatsko geografsko društvo 184
 Hugendubel (knjižara) 107
- IFLA 19, 20, 65, 73, 197
 igra 34, 107
 igračka 22, 34
 imenik 185-186
Imenik udruga u Republici
 Hrvatskoj 186
Info adresar '96, '97-'98 185
 informacijsko društvo 102-105,
 113, 140-141
 informacijsko-komunikacijska
 tehnologija 102
Information Society Directive 88

- Informativni centar Mir 181
 Ingram Book Group (veletrgovina) 132
 institut (nakladnik) 176
 Institut za međunarodne odnose
 (Zagreb) 186
 International Federation of Library
 Associations and Institutions
 v. IFLA
 International Publishers' Association
 v. IPA
 International Standard Audiovisual
 Number v. ISAN
 International Standard Book Number
 v. ISBN
 International Standard Digital Identifier
 v. ISDI
 International Standard Music Number
 v. ISMN
 International Standard Recording Code
 v. ISRC
 International Standard Serial Number
 v. ISSN
 International Standard Working Code
 v. ISWC
 Internet 12, 176, 200
 IPA 61, 150
 IPOS (nakladnik) 186-187
IPOS knjigovodstvo 186-187
 ISAN 151
 ISBD(ER) 54
 ISBN 7, 25-47, 129, 149, 151,
 158-159
 - navođenje (na knjizi) 37
 - povijest 25, 34
 - primjena 21, 28-38, 41, 42, 49, 58-59,
 72, 128
 ISDI 150
 ISMN 29
 ISO 1086 21, 55
 ISO 2108 27, 29, 33, 34
 ISO 9707 21, 23, 44, 46
 ISRC 151
 ISSN 36-37, 58-59
 ISWC 151
 ITG digitalni tisak 191
*Ivan Meštrović i Atelier
 Meštrović* 182
Iz starih albuma 181
 izdanje 21, 50, 57, 96, 110,
 133-134, 204
 - novo 50, 100
 izdavač v. nakladnik
 izdavanje 12, 21, 49, 50, 55, 133
 v. i: objavljivanje
 izdavaštvo v. nakladništvo
 Janus lingua (nakladnik) 180
 Jastrebarsko 170
 jedinstveni naziv izvora v. URN
 John Wiley (nakladnik) 130, 150
 kalendar 39, 41, 42, 43, 44, 102
 Karlovac 170
 kasete 22, 174
 Kastav 170
 katalog
 - knjiga na prodaju 30, 35, 138,
 192, 195, 196 -
 - kooperativni 59-60
 - mrežni 172
 - rasprodanih knjiga 129
 - skupni 59
 Kazališno-koncertna dvorana
 Ivane Brlić-Mažuranić
 (Sl. Brod) 175
Kazneni zakon 107, 196, 197
*Klasici hrvatske književnosti I.:
 epika, romani, novele* 188-190
*Klasici hrvatske književnosti II.:
 pjesništvo* 189
*Klasici hrvatske književnosti III.:
 drama i kazalište* 189
Klasici svjetske književnosti 189
Klis: prošlost - topinimi 185

- knjiga 15, 21, 33
- definicija 7-8, 20, 21, 29, 44-47, 49
 - elektronička
 - definicija 49
 - dozvola (za čitanje) 85, 87
 - mrežna 37, 41, 49, 90, 100, 177
 - dostupnost 34, 84-89, 91, 142
 - kupnja 119, 123
 - namjerna promjena 162
 - digitalno označavanje vremena 164
 - kriptiranje 164
 - raspršeno kodiranje 58, 164
 - naplata 124, 142
 - naručivanje na daljinu 30, 142
 - naslovna stranica 55
 - opseg 47
 - posudba 122, 124
 - međuknjižnična 85, 86
 - pristup 119, 121-122
 - prodaja 119, 131
 - slučajna promjena 162
 - učitavanje 120-121
 - utvrđivanje izvornosti 164
 - zaštita 82, 161-165
 - u materijalnom obliku 36-37, 49, 90, 106-108, 177
 - naklada 135, 129, 171
 - netiskana 45
 - rukopisna 9, 15
 - tiskana 16, 39, 40, 41, 42, 100, 172, 176
- knjižara 31-32, 35
- mrežna 50, 111-112, 172, 192-193
- knjižarstvo 14, 30, 101, 110-111, 128, 129, 135, 171, 204
- Hrvatska 192-193
- knjižnica 14, 61, 84-89, 112-116, 176, 205
- korisnici 71, 72, 86-87, 116, 121-122
 - nacionalna 68, 73
 - sveučilišna 94
 - virtualna 73, 204
- knjižničarstvo 14, 101, 115-116, 118, 205
- Komisija za slobodu izražavanja i slobodan pristup informacijama (IFLA/FAIFE) 197
- kompaktni disk v. CD
- komplet viševrzne građe v. građa, viševrсна
- konzorcij 59, 122-124
- Koprivnica 170
- KOREMA 96 188
- Krapina 170
- Križevci 170
- Kršćanska sadašnjost (nakladnik) 172, 176, 179
- kultura
- industrija 104
 - industrija sadržaja 118
 - koncepcija 104
 - konvergencija 112, 140
 - konverzija 104
 - ustanova 104
- Labin 170
- Law Dictionary* 180
- Leksikografski zavod "Miroslav Krleža" 179
- leksikon 177, 179
- Libri (knjižara) 130
- Librissimo (nakladnik) 132
- Lightning Print Inc. (tiskara) 132
- Literature Online* 99-100
- Literature Resource Center* 99
- Locke, John 12
- lozinka 86, 121, 131
- Ljetopis Gimnazije Andrije Mohorovičića* 184-185
- Macmillan Press (nakladnik) 130
- magnetska vrpca 22, 174

- Makarska 170
- Marinac, Nenad 190
- marketing v. promidžba
- Masmedia (nakladnik) 179, 181, 185
- Matica hrvatska 172
- Matoković, Berezina 190
- Međunarodni kolokvij o pravnom položaju knjige, knjižnica i nakladnika u Republici Hrvatskoj, 1996, Zagreb 192, 195-196
- međunarodni sporazumi o knjizi 16, 17, 18, 20, 38, 140, 195-200
- Međunarodni ured za ISBN 28, 158-159, 171
- MetaLIB (projekt) 72
- mikrofilm 22
- mikrolistić 22
- mikrooblik 22, 39, 41, 42, 43, 44, 162
- Mladost (nakladnik) 168
- Moderna vremena* 193
- Moderna vremena (knjižara i nakladnik) 192, 193
- Mozaik knjiga (nakladnik) 172
- Muka po mileniju* 193
- multimedij 12, 43, 54, 68, 108, 176-177
- Multimedijska PC-škola 2000* 186-187
- Muraja (nakladnik) 185
- Muzej Mimara 183
- Muzej za umjetnost i obrt (Zagreb) 182-184
- muzej (nakladnik) 176, 183-184
- Muzeji Hrvatske na Internetu* 182
- Muzejski dokumentacijski centar (Zagreb) 182-183
- Nacionalna i sveučilišna knjižnica (Zagreb) 8, 168, 179
- Naklada MD 191
- Naklada Ljevak 172
- v. i: Naprijed
- Nakladnici knjiga i nota u Hrvatskoj* 168
- nakladnički proizvod 32, 61
- nakladnik 22, 33, 95, 101, 105, 106-109, 116, 128, 168
- elektronički 37, 49, 56, 71, 94, 106-111
- pisac 22-23, 110-111, 168, 176
- nakladništvo 101, 134, 167-172, 204
- elektroničko 49, 105-111, 138, 171, 201, 204
- gusarstvo 88, 91, 153
- Hrvatska 174-201
- istraživanje 8, 39, 72-73, 105, 117, 119, 121, 142, 144-145, 176-178
- na zahtjev 110, 145
- potpora 194
- unakrsno 110
- Naprijed (nakladnik) 168
- Naša djeca (nakladnik) 172
- NEDLIB (projekt) 71-72, 120-123
- Net (nakladnik) 188
- netLibrary.com (knjižara) 93, 94, 120-123
- New Book Economy (projekt) 105, 142-143, 195
- New Book Economy BIS (projekt) 102, 128, 143-146
- New Grove Dictionary of Music and Musicians* 98
- New Information Technologies (projekt) 147-148
- Nikad me Bog iznevjerio nije* 190
- note 22
- Nova Gradiška 170
- objavljivanje 50, 108-109
- obrazovanje 104, 105, 112, 115, 142-146, 196
- obvezni primjerak 32, 44, 46, 63, 65-76, 198
- zakon 43, 53, 65
- OCLC 30, 59-61, 124, 158
- Odbor Svijeta bajki Ivane Brlić-Mažuranić (Sl. Brod) 175
- Okrugli stol "Katalog knjiga na prodaju - poticaj knjižarstvu i nakladništvu u Hrvatskoj", 1997, Dubrovnik 192

- ONIX (projekt) 61-62
 online v. mrežni
 Online Computer library Center
 v. OCLC
 On-line Originals (nakladnik) 130
Op.a 193
 Opatija 170
 Orion stella (nakladnik) 190
 Osijek 168, 170
 otisak 22, 50, 163
 Otokar Keršovani (nakladnik) 168
Oxford English Dictionary 95-96
 Oxford University Press (nakladnik) 95
 označitelj digitalne građe v. DOI
- Pazin 170
 PDV 17, 131, 141, 195, 200
 pedofilija 196
 Persistent Uniform Resource Locator
 v. PURL
 Pindar 15
 Pizistrat 15
 plakat 22
 Poglavarstvo grada Splita 181
Pojmovnik Eurovoc 186
Pokuštvo u Hrvatskoj 183
 politika prema knjizi 15-20, 105, 137-148,
 196-201
 Poreč 170
Poreč, grad mozaika 185
 porez na dodanu vrijednost v. PDV
Poslovna Hrvatska 2000. 186
 poštarina 17, 195, 200
Povijest Hrvata (CD-ROM) 190
Povijest Hrvata (video-kaseta) 190
 Požega 170
 pravo
 - priopćavanja javnosti 50, 51,
 81-82, 90, 133
 - pristupa 50, 67, 74, 86, 87, 90, 119, 133
 - reproduciranja 50, 90, 133
 - stavljanja u promet 22, 50
 - umnožavanja 21, 50, 87, 88-89
Priče iz davnine 174-175
 primjerak (knjige) 21, 23, 50, 129, 204
 Primorsko-goranska županija 184
 print-on-demand v. tisak
 na zahtjev
 Profil International (nakladnik) 172
 promidžba 61, 62, 111, 112, 120,
 145, 154, 174
 Pro-mil (nakladnik) 186
 prospekt 22
Prostor između 184
 prozirnica 22, 29, 33, 39
 Prvi europski seminar o tisku na zahtjev,
 2000, Strasbourg 128, 132
 publikacija 23, 42, 47, 50, 51
 - elektronička (CD-ROM,
 disketa) 34, 39, 41, 42, 43, 44, 70
 - mrežna 39, 41, 42, 43, 71
 - na Brailleovom pismu 34, 39,
 41, 42, 43
 - omeđena 22, 34, 51
Publishers' International ISBN
 Directory 171
 Pula 168, 170
 PURL 158
- R. R. Bowker (nakladnik) 30, 150
Raskoš Poreča 182
 raspačavanje 12, 22, 23, 49, 55, 94, 101,
 119, 127, 133
 raspačavatelj 23, 49, 95
Ratne štete na muzejima i galerijama u
 Hrvatskoj 183
 razglednica 22
 Repro Studio
 (Petrova 88, Zagreb) 191
 Rijeka 168, 170
 Rima (tiskara) 191
 rječnik 177, 180, 186

- Robi moj prijatelj u nevolji* 187
 ručni čitač 125
 Rynmann, Johann 101
- Samobor 170
 SCSN 30-31
 Serial Item and Contribution Identifier
 v. SICI
 SICI 58-59, 151
 Sims Online Bookstore (Zagreb) 192, 193
 Sisak 170 s
 itni tisak 33, 43
 Skala (nakladnik) 186
 Skif, Hamid 131
 Slavonski Brod 170
 sloboda izražavanja 142
 softver i softverski proizvodi 30-31, 33, 34,
 39, 41, 42, 43, 68, 127
Sophie's World 107
 Split 168, 170
Splitske uspomene 183
 Springer-Verlag 154
Sraz 188
Sraz 2 188
 Standard Computer Software Number v.
 SCSN
 Strijelac (nakladnik) 191
 stručni profili 103, 104, 117, 204,
 217-219
Sunčica među brojevima 187-188
Sunčica među slovima 187-188
Sunčica u prirodi 188
Svetište kraljice mira Međugorje 181, 182
 Sveznadar.com (knjižara) 192
 Svjetska organizacija za intelektualno
 vlasništvo v. WIPO
- Šibenik 170
 Školska knjiga (nakladnik) 172,175
Školski geografski leksikon 184
- talking book v. zvučna knjiga
 tekst 23, 161, 162
*Telefonski imenik Republike
 Hrvatske* 185
Tell me More 180
 tisak na zahtjev 109, 110, 127-135,
 172, 191, 203
 tiskarstvo 101
 Translation Experts Hrvatska
 (nakladnik) 180
 32 [Trideset dva] bita (nakladnik) 187-188
Trinajsto prase 175,176
 Trittheim, Johann 10
 tržište knjiga 13, 15, 26, 27, 31-32, 83,
 108, 152, 171
 turistička zajednica (nakladnik) 176
 turistički vodič 177, 181-182, 185
- U ovom strašnom času: antologija
 suovremene hrvatske ratne lirike* 175
 učenje na daljinu 89, 124, 144
 udruga v. društvo
 Udruženje hrvatskih
 arhitekata 179-180
 ugovor 85-86, 91, 114, 121
 - nakladnički 50, 91, 133, 134, 197
*Ugovor o autorskom pravu Svjetske
 organizacije za intelektualno
 vlasništvo* 80-81, 197
*Ugovor o izvedbama i fonogramima
 Svjetske organizacije za intelektualno
 vlasništvo* 90
 UMI Books on Demand
 (nakladnik) 130
Umrežavanje računala 191
 Unesco 7, 18-20, 45, 46, 53, 65, 114
 Uniform Resource Locator v. URL
 Uniform Resource Name v. URN
 Unival (knjižara) 193
 URL 155-157
 URN 49, 57, 58-59, 155-157

- Utah Academic Library
Consortium 123-124
- V. B. Z. (nakladnik) 172
- Va-Copy (nakladnik) 181-182
- Varaždin 168, 170
- varijanta 122, 163, 165
- Velika Gorica 170
- video 39
- obrazovni 29, 33, 41, 42, 43
- video-kaseta 22, 35, 176-177, 200
- Vijeće Europe 35, 39, 68, 73, 102,
137-148, 193
- Vinkovci 170
- Virovitica 170
- vlastita naklada 23, 110-111
- v. i: nakladnik, pisac
- W. H. Smith & Sons (knjižara) 26
- Welcome to Croatia* 181
- Wilson Biographies Plus Illustrated*
Windows 95 - interaktivno učenje
za početnike 186
- WIPO 78, 80-81, 90, 197
- Wölf, Duško 190
- World Translator for Windows* 180
- Xanadu (nakladnik) 180
- Zadar 168, 170
- Zagreb 168, 170
- Zagreb Tourist Guide* 181
- Zagrebački arhitekt Stjepan Planić* 179-180
- Zagrebački labirint* 188
- Zakon o autorskom pravu* 16, 120-121,
134, 197
- Zakon o financiranju javnih potreba* 194
- Zakon o izdavačkoj djelatnosti* 16, 23, 195
- Zakon o knjižnicama* 196, 198
- Zakon o porezu na dobit* 200
- Zakon o porezu na dodanu vrijednost* 199-200
- Zakon o porezu na dohodak* 200
- Zakon o trgovini* 89, 200
- Zakon protiv monopola* 200
- Zavod za poslovna istraživanja
(Zagreb) 185-186
- Zbornik radova XV. Međunarodnog*
savjetovanja tehnologa sušenja i
skladištenja 188
- zemljopisna karta v. zemljovid
- zemljovid 22, 29, 34, 39, 41, 42, 43
- Zmajevu oko* 191
- Znanost u Hrvata (izložba) 190
- Znanje (nakladnik) 172
- Zvučna čitanka* 176
- zvučna knjiga 174
- CD 39, 41, 42, 43, 176-177
 - kaseta 31, 34, 39, 41, 42, 43,
44, 176-177
- zvučni zapis 22

Ova knjiga je pionirski rad na postavljanju definicije elektroničke knjige i suvremene definicije knjige. Autorica ih temelji na vlastitim istraživanjima.

Ukazuje na promjene koje je elektronička knjiga izazvala u sektoru knjige a uključuju suradnju prvenstveno knjižničara, nakladnika i knjižara, ali i pravnika i informatičara u sljedećim područjima:

- bibliografska kontrola,
- autorsko pravo,
- identifikacijske oznake,
- raspačavanje i čitanje elektroničke knjige,
- tehnička zaštita elektroničke knjige.

Knjiga sadrži i definicije pojmova u sektoru knjige koji su pojavom digitalnog medija doživjeli dopunu ili izmjenu u odnosu na tiskanu knjigu, a donosi i posve nove pojmove.

Prateći razvitak elektroničkog nakladništva u svijetu autorica je smatrala posebno vrijednim ispitati pojavu elektroničke knjige u Hrvatskoj te opisuje:

- tradicionalno i elektroničko nakladništvo,
- zakonske propise vezane uz knjigu i
- poticajni prijedlog elektroničkog nakladništva.

Knjiga donosi u boji slike pedesetak elektroničkih knjiga hrvatskih nakladnika i statističke podatke.

Autorica zaključuje da budućnost knjige leži upravo u komplementarnosti tiskane i elektroničke knjige i mogućnosti stvaranja knjige po mjeri čitatelja.

Dr. sc. Daniela Živković rođena je u Zagrebu. Engleski jezik i književnost i njemački jezik i književnost diplomirala je 1982. godine na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Još tijekom osnovnog studija, 1979. godine upisuje diplomski studij bibliotekarstva na istom fakultetu. Kao diplomirani bibliotekar započinje 1983. godine raditi u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu gdje bez prekida i danas radi.

U magistarskom radu obranjenom 1987. godine istražila je povijest nakladništva u Zagrebu u 18. stoljeću, a u kasnijim radovima bavila se suvremenim pitanjima abecednog kataloga, ali i poviješću knjižničarstva.

S osnivanjem Hrvatskog ureda za ISBN u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, kojeg je i danas voditelj, povjerena joj je 1992. godine uspostava sustava ISBN u Hrvatskoj, a 1995. i sustava ISMN. Otada se bavi suvremenim nakladništvom u Hrvatskoj i prati razvoj nakladništva u inozemstvu. Područje njezinog interesa je također knjižničarsko nazivlje i prevođenje.

Godine 1999. stekla je zvanje knjižničarski savjetnik. U prosincu 2000. obranila je doktorski rad "Suvremeni oblici knjige: doprinos znanosti o knjizi" na Katedri za bibliotekarstvo Odsjeka za informacijske znanosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Posjetila je veći broj knjižnica u Europi i Sjedinjenim Američkim Državama.

